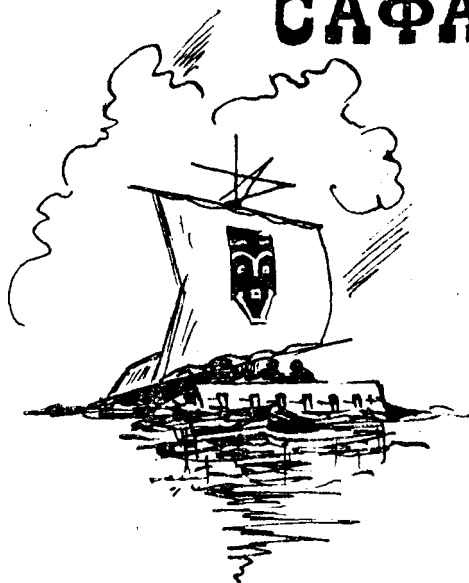

Т. ХЕЙЕРДАЛ

**„КОН-ТИКИ“ ДА
САФАР**

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти
Тошкент — 1978

Хейердал Т.

«Ғон-Тики» да сафар /Русчадан Х. Аҳророва таржимаси.— Т., «Ёш гвардия», 1978. 216 б.

Хейердал Т. Путешествия на «Ғон-Тики».

91

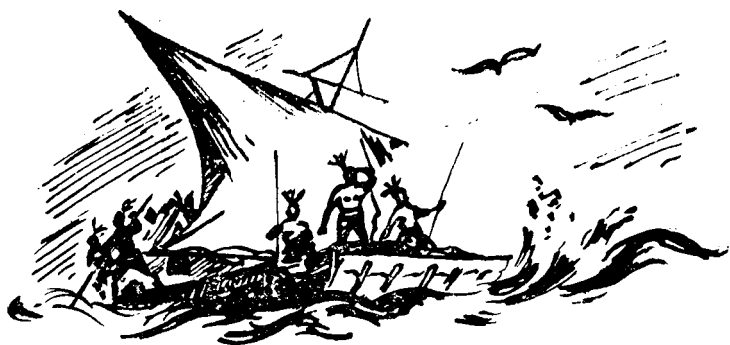
Қўлингиздаги «Ғон — Тики»да сафар китоби дунёдаги кўп халқлар тилига таржима қилинган.

Асарда норвегиялик этнограф олим Тур Хейердалнинг беш сайёҳатчи ҳамроҳи билан бирга оддий пальма ёғочидан ясалган (сол) қайиқда (1947 йил) Тинч Океанга чиқиб, Перу оролидан Полинезия ороллариғача сузиб боргани ҳақида ҳикоя қилинган.

Бу оммабон илмий-саргузашт китоб саҳифаларида очик денгизда бўлган турли воқеалар, сайёҳатчилар бошидан кечирган қийинчиликлар ҳикоя қилинади ҳамда ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси тўғрисида маълумотлар берилади.

Русчадан Холида АҲРОРОВА таржимаси

Х 70304 — 209 86-78
356(06)— 78

1 боб

НАЗАРНЯ

Утмишга бир назар.— Фату — Хива оролилик чол.

Шамол ва оқим.— Тикини излаш.— Полинезияга аҳолини ким кўчирган?— Жанубий денгиз сири.— Назария ва фактлар.— Кон-Тики ва оқ ирқлилар ҳақидаги афсона.— Урушнинг бошланиши.

Баъзида жуда ғалати аҳволга тушиб қоласиз. Воқеалар ҳаммаси бирин-кетини ўз-ўзидан содир бўлаверади; бўлар иш бўлиб, орқага қайтишнинг имкони қолмаган пайтда эса, қандай қилиб шу ҳолатга тушиб қолганингизни билмай ҳайронсиз.

Масалан, бир тўти қуш-у, беш ҳамроҳ океан бўйлаб ёғоч солда саёҳатга чиқсангиз эртами-кечми, албатта, шундай ҳол юз беради: ажойиб тонглардан бирида ҳар вақтдагидан кўра уйқуга мириққан ҳолда океан сатҳида уйғонасиз-да, қандай қилиб бу ерга келиб қолганингиз ҳақида уй сурасиз.

Ана шундай тонглардан бирида мен шабнамдан намиққан кема журналига қуйидагиларни ёзиш билан машғул эдим.

«17 май. Норвегия мустақиллик олган кун. Океан чайқалар, енгил экин эсмоқда эди. Бугун мен кок¹ вазифасини ўтайман: палубадан етти дона учарбалиқ, каюта тоmidан эса битта кальмар балиғи ва Торстейн ухлайдиган қопчиқдан номини менга помаълум бир балиқ топдим...»

¹ Кок — ошпаз (тарж.)

Шу ерга етганда қалам ўз-ўзидан тўхтаб, муқаррар бир фикр миямда айлана бошлади: ростдан бу ўн еттинчи май куни ғалати келди: ҳа, дарҳақиқат, ғалати аҳволдамиз. Хўш, нимадан бошланди ўзи?

Чап томонга нигоҳ ташласам, кета-кетгунча зилол денгиз; тўлқинлар ёнгинада шовиллаб, бир-бирини қувиб уфқ томон ошиқади. Ўнг томонимга ўгирилсам, қоронғи каютада чалқанча тушиб Гётени ўқиб ётган соқолдор кишига кўзим тушади. У бизнинг бошпанамиз ҳисобланган омонатгина каютанинг бамбукдан ясалган пастаккиша панжарасимон шифтига ялангоёқ бармоқларини тираб ётарди.

— Бешт, — дедим мен кема журналинга қўнмоқчи бўлган яшил тўтинни нари итариб, — қандай шамол учириб келиб қолдик бу ёрларга ўзи?

Сухбатдошим Гёте тўнламани қизгимтил-малла соқоллари устига қўйди-да:

— Мендан ҳам сиз не бало уриб бу ерларга келиб қолганимизни яхшироқ биласиз. Булар ҳаммаси сизнинг лаънати ғояларингизнинг оқибати. Менимча лекин режаларингиз чакки эмас.

Бешт оёғини балаandroқ кўтариб, ўқишини давом қилди. Каютанинг нариги томонидаги уч ҳамроҳим эса бамбукдан ясалган палубада, офтобнинг тинида товланиб алланималар билан машғул эдилар. Қалта иштон кийган, офтобда қорайиб кетган, юзларини эса нахмоқ соқол босган, қўйлак елкалари денгиз сувидек, шўралаб оқарган ҳамроҳларим бутун умр ёғоч солларда Тинч океани бўйлаб ғарбга томон сузиш билан овора бўлган одамларга ўхшашардилар. Шу чоқ қўлига бир даста қоғоз секстант¹ кўтарган Эрик энгашиб каютага кирди.

— Ғарбий узунликнинг саксон тўққиз градусу қирқ олти минути, жанубий кенгликнинг саккиз градусу икки минутида эканмиз — бир кеча-кундузда талайгина масофани босиб қўйибмиз, оғайнилар!

У қўлимдан қаламни олиб, бамбук деворга осиглиқ харитага кичкина доира белги қўйди; Перудаги Кальеяо портидан бошлаб харита бўйича илонини бўлиб чўзилган ўн тўққиз доирадан ташкил топган занжир кетига яна бир ҳалқа қўшди. Герман, Кнут ва Торстейнлар ҳам биз-

¹ Секстант — астрономия ва геодезияда ишлатиладиган бурчак ўлчаш асбоби. (Ред)

ни Жанубий денгиз¹ оролларга яна 40 миль яқинлаштирган янги доирачани кўришга шошилиб қаютага тиқилишди.

— Кўрдингларми, йиғитлар?— деди Герман гердаийб.— Бу Перу қирғоқларидан саккиз юз эллик миль узоқлашиб кетдик, дегани.

— Мўлжалимиздаги энг яқин оролларга етишимизга эса ҳали уч минг беш юз миль бор,— деди Кнут узоқни кўзлаб.

— Ундан ҳам аниқроқ қилиб айтсак, океан тубидан беш минг метр юқорида-ю, ойдан эса шунча газ пастдамиз,— деди Торстейн.

Шундай қилиб, қасрдалигимизни билиб олдик. Мен эса нима қилиб бу ерга келиб қолганимиз тўғрисидаги ўйларимни бамайлихотир давом этдирардим. Тўтиннинг ҳеч нима билан иши йўқ: у фақат кема журнаliga қўнишга уринади. Теварақ-атрофни эса ўша-ўша ложувард осмону бепоён мовий океан қуршаб олганди.

Нью-Йоркдаги музейлардан бирининг кабинетида ўтган йили қишда бошланиб эди наздимда ҳаммаси. Балким буларнинг ҳаммаси Тинч океаннинг ўрталиғидаги Маркиз ороллари гуруҳига киргучи кичкинагина оролда ўн йил муқаддам бошланган бўлса ҳам ажаб эмас. Агар шимолишарқий шамол бизни жануброққа, Таити ва Туамоту тизма ороллари томон суриб кетмаса ўша оролга бориб қолсак ажаб эмас. Зангсимон қизғин қояли тоғлар ястанган ён бағирлар бўйлаб то денгиз бўйигача ўсган яшил бутазорлар, соҳилда сизни қаршилагандай тебраниб турган бўйдор пальмалар кўкарган кичкинагина орол кўз олдимда гавдаланди. Ўша оролчанинг номи Фату-Хива эди. Ўша орол билан ҳозир биз сузиб кетаётган жой оралиғида бошқа қуруқлик йўқ эди. Аммо бу орол билан бизнинг ўртаимиздаги масофа минг милга етади. Торгина Оуна водийсининг денгизга тақалган ери кўз ўнгимда гавдаланди. Ҳар оқшом ана шу кимсасиз соҳилда ўтириб чеки-чегараси йўқ океани томоша қилардик. У пайтларда соқолдор қароқчилар эмас, хотиним ҳамроҳ эди менга. Биз турли ҳайвонларни, суратлар, ҳайкаллар ва ҳалокатга юз тутган маданиятнинг бошқа ёдгорликларини тўплардик. Ўша оқшомлардан бири ҳали-ҳали ёдимда. Тараққиёт олами етиб бўлмас даражада узоқ ва хаёлий бўлиб туюлиб

¹ Жанубий денгиз— Тинч океаннинг жанубий қисмининг тилида шундай юритилади. (Ред.)

кетганди ўшанда. Оролда япаганимизга бир йил бўлиб қолган эди; бу ерда биздан бўлак оқ танлилар йўқ эди; биз тараққиёт оламининг ҳамма балолари ва роҳат-фарогатида ўз ихтиёримиз билан воз кечган эдик. Биз океан соҳилида, пальмалар соясида ўзимиз қурган ёғоч кулбада яшар, тропик ўрмон ва Тинч океан етказган нефматлардан баҳраманд эдик.

Бу аччиқ, аммо фойдали мактаб бизга Тинч океanning аллақанча сирларини ўрганиш имконини берди. Менимча биз, жисмоний ва ақл ишлатиладиган ишларда поматлум томонлардан бу оролга келиб қолган ибтидоий одамлар тажрибасининг такрори билан машғул бўлдик. Ана ўша ибтидоий одамларнинг полинезиялик аждодлари то европаликлар, бир қўлда тавроту иккинчи қўлларида порох ва ароқ билан, бунда пайдо бўлгуларича оролда ягона ҳукмдор бўлганлар.

Шу оқшом биз одатдагидек ойдинда, соҳилда ўтирардик: қаршимизда океан ястанган. Романтикага маҳлиё ҳолда, ҳис-туйғуларимиз эса нафосат-ла тўлиқ эди. Биз жулги ўсимликлар ва океanning шўр тамли ҳидларини симириб, пальмаларнинг қир учигаги япроқлари орасида шамолнинг шитирлашини тинглаб ўтирардик. Маълум бир муддатда қаршимизда кўтарилиб, соҳилдаги тошларга пишқириб урилаётган, сўнг майда-майда бўлиб кетаётган тўлқинлар шовқини ҳамма товушларни босиб кетарди. Ойдинда ярақлаган соп-саноқсиз тошлар орасида бир печа дақиқа сувнинг гулдураши эшитиларди; сўнгра океан енгилмас қирғоқда янги куч тўплаб, қайта ҳужум қилиш учун чекинганда, ҳаммаёқ яна сокни бўлиб қоларди.

— Қизиқ, — деди хотиним, — оролнинг нариги соҳилида сира тўфон бўлмайд.

— Тўғри, — дедим мен, — бу ёқ шамол эсадиган беткай; қирғоққа уриладиган тўлқинлар ҳамма вақт шу томонга йўлланади.

Биз соҳилдан туриб океanning томони қилар, унинг беқис гузаллигига маҳлиё эдик. Океан эса гўё: «Шўх тўлқинларимни шарқдан думалатиб келаетирман, ҳо шарқдан, шарқдан», дея такрорлашга аҳд қилгандек туюларди. Шарқдан эсгучи қуруқ тропик шамол океан бетини ҳаракатга солар, пўртана кўтарар, улкан тўлқинларни олганитарарди; бу пўртаналар шарқдан, уфқдан бошланар ва нари ўрмалаб, бошқа ороллар томон ошиқарди. Илгари ҳеч қандай тўсиқ кўрмаган океан тўлқинлари қаршимизда

қоя ва чағир тошларга урилиб майда-майда бўлиб кетган бир чоқда, шарқдан эсаётган шамол ўрмону тоғлардан ошиб, ҳеч қандай сарҳад билмай ғарбга томон йўлида давом этар, оролдан-оролга ўтиб, қуёш ботар томонга йўл оларди.

Тўлқинлар ва енгил булутлар азрўйи азалдан бери уфқдан шарқ томонга келади. Бу оролга келиб тушган илк одамлар буни яхши билишган. Шунингдек, қуш ва ҳашаротлар ҳам буни билар, бу ҳол орол ўсимлиқларига катта таъсир қиларди. Биз эса уфқ томонда, шарқда — узоқ-узоқларда Жанубий Америка қирғоқлари ястаниб ётганлигини пайқагандик. Орол билан у қирғоқ орасидаги масофа 4300 деңгиз милчича бор, лекин икки соҳил оралиғида океандан бўлак ҳеч нима йўқ.

Биз сузиб ўтаётган булутларни ва ой нурига ғарқ бўлиб, тўлқинланаётган деңгизни томоша қиларканмиз, тиз чўкканича ши-ши ёниб сўниб бораётган гулханга тикилганча сўзлаётган ярим яланғоч чолнинг ҳикоясини тингламоқдамиз.

— Тики, ҳам худо, ҳам йўлбошчи эди, — бир маромда сўзларди чол. — Менинг авлод-аждодимни бу оролларга ана шу Тики бошлаб келган. Илгарги биз деңгизнинг нариги ёғида, катта мамлакатда яшаганмиз.

Олов ўчиб қолмаслиги учун чол касов билан чўғларни титар, хаёлга чўмиб ўтирарди. Чол ҳозир ўтмиши билан яшар, ўтмиши билан чамбарчас боғланганди. Чол бир замонлар худо деб саналган аждодлари ва уларнинг ўша ўтмиш замонда кўрсатган жасоратлари қаршисида сажда қиларди. Бир кунмас-бир кун улар билан бирга бўлиш унинг орзуси эди. Кекса Теи Тетуа, бир вақтлар Фату-Хива оролининг шарқий соҳилида яшаган, ҳозирда патарат топиб кетган қабилянинг тирик қолган бирдан-бир вакили эди. Ёши нечадалигини ўзи ҳам билмасди. Аммо унинг ажин босган, ошланган терига ўхшаб кетган жигар ранг бети офтоб ва шамолда қарийб юз йил қуритилганга ўхшарди. Шунингдек, у, ота-боболарининг, полинезияликларнинг буюк йўлбошчиси — қуёш ўғли, худо Тики ҳақидаги афсонавий ҳикояларини ёдда сақлаб қолган ва унга ишонган кам сонли орол кишиларининг бири эди.

Кечаси, қозқоёққа ўрнатилган чоққина кулбамизга кириб ётгач ҳам кекса Теи Тетуанинг Тики ва ороликларнинг океан ортидаги қадимги ватани ҳақидаги ҳикояси, олисда шовиллаётган тўлқиннинг босинқи ўкириги аралаш

қулоғим остида жаранглаб тургандек бўларди. Худди ўтмиш қуилар нидоси тун сокинлигини бузиб алланарсаларни шивирлаётгандай эди. Ухлолмадим. Гўё вақт изини йўқотди-ю, Тики ўзининг денгиз кечар одамлари билан соҳилга келиб урилган тўлқинлар кўпинги ичидан чиқиб, илк бор оролга қадам қўйишаётгандай бўлди. Бирдан миямга бир фикр келди:

— Тикининг юқорида, жунглидаги баҳайбат харсанг тасвирларининг Жанубий Америкадаги йўқ бўлиб кетган маданият ёдгорликларига, улкан ҳайкалларга ўхшашига ҳеч эътибор қилдингми?— дедим хотинимга.

Тўлқинларининг ҳайқирини сўзларимни тасдиқлаётганига ишонч ҳосил қилган эдим. Бора-бора уларнинг товуши секинлашаётгандай бўлди ва мен уйқуга кетдим.

Ҳаммаси шундан бошланган бўлса ажаб эмас. Ҳар ҳолда, олти киши ва яшил тўтининг солда жанубий Америка қирғоқларидан сузиб кетишига сабаб бўлган воқеалар занжири шундан бошланган бўлиши керак.

Норвегияга қайтгач, Фату-Хивадаи келтирилган ҳашаротлар ва балиқчалар солинган банкаларимни университетнинг зоология музейига тоширганимда отамнинг қўрқиб кетгани, онам ва дўстларимнинг ҳайрон қолганлари ҳали-ҳали эсимда. Мен зоологияни ташлаб, ибтидоий одамларни ўрганишга қарор қилдим. Жанубий денгизнинг очилмаган сирлари мени ўзига тортарди. Уларнинг мавжуд бўлганини изоҳлаб берадиган бирор далолат бўлиши керак-ку, ахир. Афсонавий қаҳрамон Тики ҳақида ниманки маълум бўлса, шуларни ўрганишни ўз олдимга мақсад қилиб қўйдим.

Тўлқинлар ва жунглидаги ярим хароб ёдгорликлар кейинги йиллар ичиде менинг Тинч океан оролларида яшаган қабилалар масаласидаги машғулотларимга жўр бўлгучи хаёлий тушдай бўлиб қолди. Ибтидоий одамларнинг фикр-ўйлари, хулқ-атворларини китоблар ва музейлардаги коллекциялардангина ўрганиб оламан дейиш беҳуда гап бўлгани каби, ҳозирги замон тадқиқотчисининг бутун бир жавонни банд қилган китобларда жам бўлган ҳикматларни ўз тажрибасидан излашга уриниши бекор эди.

Илмий ишлар, илк тадқиқотлар, тартибга солиб қўйилган китоблар, Европа ва Америка музейларидаги сонсиз-саноксиз коллекциялар мени машғул қилган жумбоқни ечишда ёрдам бериши мумкин бўлган ҳужжатлар эди.

Европаликлар Американи очгач, Тинч океандаги оролларга ilk бор етиб борганларидан бошлабоқ, ҳар соҳанинг олимлари Жаңубий денгиз аҳолиси ва унинг атрофидаги мамлакатларнинг барча халқлари ҳақида бир дунё маълумотлар йиққанлар. Лекин ташқи оламдан ажралиб қолган бу оролларда яшовчи халқларнинг келиб чиқиши ва бу хил топфадаги одамлар фақат Тинч океанининг шарқий қисмида, ана шундай ташқи дунёдан ажралиб қолган ороллардагина, учрашини шарҳлаш масаласида олимларнинг фикрлари бир-биринга зид эди.

Европаликлар биринчи бор журъат қилиб океанларнинг энг буюгини кесиб ўтганларида, океанининг марказий қисмида жуда кўп тоғлик ва пастак маржон қояли ороллар борлигини, уларни бир-биридан ва бутун оламдан океан ажратиб туришини кўриб ҳайратландилар. Шу оролларнинг ҳар бирида европаликлардан илгари келган аҳоли яшарди. Баланд бўйли, чиройли одамлар келгидиларни соҳилда итлари, чўчқалари, уй паррандалари билан кутиб олардилар. Улар қаердан келган эканлар-а? Бу одамлар ҳеч ним тушунмайдиган тилда сўзлашардилар. Ўзларини уялмай-нетмай бу оролларнинг канифчилари деб атаган европаликлар бунда экинзорларни, ибодатхона ва қулбалар қад кўтарган қишлоқларни кўрганлар. Баъзи оролларда ҳатто қадимий пирамидалар, тош йўллар, ҳарсанглардан йўниб ясалган баландлиги тўрт қаватли уйддай келадиган одам ҳайкалларни ҳам кўрганлар. Лекин бу жумбоқларни ечиб берадиган жавоб толмаганлар. Қандай халқ бу? Қаердан келиб қолган?

Ишонч билан айтиш мумкинки, бу масалага онд қанча илмий иш бўлса, шунча жавоб ҳам топилган. Фаннинг турли соҳаларида ишлайдиган олимлар масалани ҳал қилишнинг турлича йўлларини таклиф қилар, лекин уларнинг назариялари фаннинг бошқа соҳасида ишлайдиган олимларнинг танқидига йўлиқарди. Малайя, Ҳиндистон, Хитой, Япония, Арабистон, Миср, Кавказ, Атлантида, ҳатто Германия билан Норвегия ҳам жиддий суратда полинезияликларнинг она ватани деб кўрсатиларди. Аммо ҳар гал муҳим бир монельлик топилар ва барча мулоҳазалар чишпакка чиқарди.

Илмий тадқиқот тўхтаган ерда эса тасаввур ўз ичини бошлайди. Пасхи оролидаги яхлит тошдан ясалган ҳайкаллар ва тўрт тарафли океанга юз тутган, Жаңубий Америка билан энг яқин орол оралиғидаги ярим йўлда учраган

кичкинагина овлоқ оролчадан топилган, келиб чиқини маълум бўлмаган барча обидалар турли назарияларга сабаб бўлган. Баъзи тадқиқотчилар Пасхи оролидаги топилмаларнинг Жанубий Американинг келиб чиқини тарихига қадар маданий тараққиётини эслатишига аҳамият берганлар. Балки, қачонлардир, орол билан қитъа туташ бўлгандир-у, кейинчалик ер чўкиб ороллар қитъадан ажралиб қолгандир? Пасхи ороли ва Жанубий денгиздаги бир-биринга ўхшаш обидалар учраб турадиган барча бошқа ороллар сувга чўкиб кетган қуруқликнинг қолдиги бўлса-чи?

Бу хилдаги назариялар мутахассис бўлмаган олимлар орасида кенг тарқалган бўлса-да, геологлар ва бошқа соҳадаги кишилар аҳамият бермас эдилар. Бу ҳам майли-я, зоологлар, Жанубий денгиз оролларидаги ҳашарот ва моллюскаларни ўрганиб чиққач, инсоният тараққиёти давомида ҳам, ҳозир ҳам бу ороллар бир-биридан ва атрофдаги қитъалардан айрим бўлганлигини исботлаганлар.

Шундай қилиб, полинезияликларнинг авлод-аждодлари қачонлардир ўз ихтиёрлари ёнги зарурат юзасидан, бу овлоқ оролларга қандайдир кемаларда оқим бўйлаб ёки шамол ёрдамида сузиб келганлари равшан. Жанубий денгиз аҳолисини чуқур ўрганиш эса, улар бу ерларда бир неча юз йиллар муқаддамгина пайдо бўлганлар, деб тахмин қилишга асос беради. Полинезияликлар океан сатҳида бутун Европадан тўрт марта ортиқ майдонга сочилган оролларда яшасалар-да, турли оролларда истиқомат қилишларига қарамай, тилларида ортиқча фарқ йўқ. Шимолдаги Гавай ороллари билан жанубдаги Янги Зеландия ороллари ва ғарбдаги Самоа ороллари билан шарқдаги Пасхи ороллари бир-биридан минглаб миль узоқда жойлашган, аммо шу оролларнинг барчасида истиқомат қилувчилар, биз полинезия тили деб атаган умумий бир тилнинг шеваларида сўзлашадилар. Агар Пасхи ороли аҳолимен сақлаб юрган, тушуниб бўлмас пероглифлар ёзилган бир неча тахтачаларни ҳисобга олинмаса, ҳеч бир оролда ёзув бўлмаган. Бу пероглифларни эса на оролликлар ва на бирор олим ўқий оларди. Бироқ оролларда мактаб бор эди. Бу мактабларда ўқитиладиган энг асосий ған поэтик афсоналардан иборат бўлганди. Чўки полинезияликлар учун тарих дин вазифасини ҳам ўтарди. Улар аждодлари, Тики давригача бўлган йўлбошчиларига топширдилар. Тикини эса қўёш ўғлони, деб шарафлардилар.

Ҳар бир оролдаги мактабда ўқиган эркаклар оролга одамлар илк бор келиб жойлашган пайдан тортиб шу пайтгача бўлган йўлбошчиларини ном-баном атаб чиқа оладилар. Кўнинча бу нарса эрдан чиқиб қолмаслиги учун, Перуда яшовчи ишлар каби тизимчанги тасбеҳга ўхшатиб тугиб-туғиб олардилар. Ҳозирги замон тадқиқотчилари турли оролларда шажарани ёзиб олганлар ва бу шажаралар помлар жиҳатидан ҳам, аждодлар сони жиҳатидан ҳам бир-бирларига жуда ўхшашлигини аниқлаганлар. Шундай қилиб (полинезияликларнинг ҳар авлоди ўрта ҳисобда 25 йилда бир алмашади, деб оладиган бўлсак, Жанубий денгиз ороларида эрамининг 500 йилларига келиб одамлар яшай бошлаган, деган хулосага келинган. Иккинчи маданий тўлқин 1100 йилларга келиб, яъни кейинги кўчманчилар келганда ривож топган, янги бошлиқлар шажараси далолат беради бундан.

Бунчалар кеч қаердан келишлари мумкин улар? Шунча кеч бу оролларда пайдо бўлган одамлар ҳақиқий тош асри кишилари бўлганлигини олимларнинг жуда камчилиги ҳисобга олган бўлса керак. Ўзларининг идрокли эканликлари, бошқа масалаларда юқори даражадаги маданиятга эга бўлганликларига қарамай, бу денгизошарлар ўзлари билан маълум нусхадаги тош болталар ва тош асрига хос асбоб-анжомлар олиб келганлар, ўзлари пайдо бўлган барча оролларда шулардан фойдаланганлар. Ибтидоий ўрмонларда истиқомат қилган айрим, камдан-кам қабилаларни ва баъзи қолоқ халқларни ҳисобга олмаганда, эрамининг 500 ёки 1100 йилига келиб, жаҳонда, Америкада бошқа ҳеч қаерда, тош даври даражасида турган, яшанига қобил тараққиёт сақлашиб қолмаган эди. Америкада эса, ҳатто юксак тараққиётга эришган ҳинди¹ қабилалари ҳам темирнинг нималигини билмас, тош болта ва тош асбоб-анжомлар ишлатишарди. Жануб денгизи ороллари кашф этилган даврда бу ердагилар ҳам худди шундай тош асбоб-анжом ишлатишарди.

Бу хилдаги ҳинди маданияти полинезияликларининг шарқдаги энг яқин кўпинилари эди. Гарбда бўлса Австралия ва Меланезиянинг қора танли ибтидоий қабилалари яшарди. Булар негрларининг аждодлари ҳисобланарди. Улардан нарида Индонезия ва Осиё соҳиллари, у ерларда яшовчи одамлар, ер қатъасининг бошқа ҳамма ерида ис-

¹ Ҳинди — Полинезия оролининг туб қабиласи. (Ред.)

тиқомат қилувчи одамлардан аввал, тош асрдан чиққан бўлиши керак.

Мен, илгари жуда кўп олимлар полинезияликларнинг авлод-аждодларини қидирган Эски Олам билан борган сайин камроқ қизиқа бошладим. Бутун диққатимни Америкадаги илгари ўрганилган ва ўрганилмаган ҳинди маданияти тараққиётига бурдим. Илгари бу томон эътиборга олинмаган эди. Қитъаннинг шарқий чеккасида, ҳозир Жапунбий Американинг Перу республикаси жойлашган Тинч океан соҳиллари ва тоғлиқ доирага туташган ерларда қидирув ишлари олиб борилса, бас, ажойиб ахборотлар топса бўлади. Бу ерларда бир вақтлар аллақандай халқ яшаган, жаҳонда ноёб бир маданий тараққиётга эришган ва ўша замонлардаёқ тўсатдан ғойиб бўлган. Бу халқ Питкэрне ороли, Маркиз ороллари ва Пасхи оролидаги ҳайкаллар, Таити ва Самоодаги поғона-поғона қилиб ишланган пирамидаларга ўхшаган баҳайбат тошдан ясалган ёдгорликларни қолдирганлар. Бу одамлар тош болталар билан тоғда уйда-уйдай келадиган харсангларни йўшиб, уни водийга, бир неча миль жойга ташиб келтириб, ёнма-ён қилиб ёки устма-уст қўйганлар. Бу тошлардан дарвоза, баланд девор ва айвонлар қурганлар. Худди шунақа манзарани Тинч океани ороллариининг баъзиларида ҳам учратиш мумкин.

Перуда биринчи испанлар пайдо бўлган чоқларда, ҳинди-инклар ўзларининг буюк империяларини барпо этгандилар. Улар испанларга, кимсасиз водийда қад кўтарган ҳайкаллар оқ тангрилар аҳолиси томонидан барпо этилганлигини, бу халқ мамлакатни бошқариш инклар қўлига ўтгунича шу ерда истиқомат қилганини сўзлаб берганлар. Инкларининг ҳикоя қилишича, ғойиб бўлган бу меъморлар доно, сулҳпарвар одамлар бўлган. Улар ороллар тарихининг бошланги чоғларида шимол томондан келганлар ва уларнинг ибтидоий аждодларига меъморчилик санъатини, деҳқончиликни ва ўз урф-одатларини ўргатганлар. Бошқа ҳиндиларга ўхшамаганлар улар: оқ тагли ва узун соқолли бўлишган. Уларнинг бўйи инклардан баланд бўлган. Хуллас улар Перуда қандай пайдо бўлган бўлсалар шундай қўққисдан ғойиб бўлганлар; мамлакатда ҳукмдорлик инклар қўлига ўтган, уларнинг оқ тагли устозлари эса Жапунбий Америка соҳилларини ташлаб кетганлар ва гарб томонда — Тинч океани қўйнида ғойиб бўлганлар.

Шундай қилиб, европаликлар Тинч океани оролларида

пайдо бўлганларида, ерли аҳолининг кўпчилиги оқ танли ва узун соқолли эканини кўриб ҳайрон қолганлар. Бир қанча оролларда оппоқ танли — сочлари қизғини ва малла, кўк кўз, қирғий бурун, сөмий нусха оилаларни учратиш мумкин. Қолган полинезияликлар қизғини тус, қора соч ва пучуқ. Қизғини сочлилар ўзларини урукеху деб атар, оролларнинг илк йўлбошчилари бўлган Тангароа, Кане ва Тикиянинг уруғ-аймоги ҳисоблардилар. Орол аҳолисининг аجدоди ҳисобланган оқ танлилар ҳақидаги афсоналар бутун Полинезияга маълум ва машҳур. 1722 йилда Роггевеен¹ Пасхи оролини кашф этганда, соҳилда тўпланган аҳоли орасидаги «оқ танлиларни» кўриб ҳайрон қолган. Пасхи ороли аҳолиси эса оқ танли аجدодларини, «шарқдаги қуёш куйдириб юборган тоғли мамлакатдан» океан бўйлаб илк бор сузиб келган даврдан, Тики ва Хоту Матуа давридан бошлаб бир-бир санаб бера оладилар.

Изланишда давом этарканман, Перу аҳолисининг маданияти, мифологияси ва тили ҳақидаги галатли маълумотларга дуч келдим. Бу фактлар менни полинезияликлар таърифи Тикининг қаердан келиб чиққанини аниқлашга жон жаҳдим билан киришишга даъват этди.

Ниҳоят излаганимни топдим. Кунлардан бир кун мен инкларнинг, Перуда гойиб бўлган оқ танлиларнинг илк хокими қуёш-подшоҳ Виракоча ҳақидаги афсонасини ўқиб ўтирдим. Шундай сатрларга кўзим тушди:

«У инклар (кечуа) тилида Виракоча деб аталарди, бу номнинг келиб чиқишига эса хали кўп бўлмаган. Қадим замонларда Перуда кўпроқ қўлланилган қуёш-тангри Виракочанинг дастлабки номи Кон-Тики ёки Илла-Тики, яъни Қуёш-Тики ёки Олов-Тики бўлган. Инкларнинг афсонасига кўра Кон-Тики «оқ танлиларнинг», ўзларидан кейин Титикака қўли бўйларида баҳайбат ёдгорликлар вайроналарини қолдирган одамларнинг бош қохини ва қуёш подшоҳи бўлган. Афсонада хикоя қилинишича, Кон-Тикига Кокимбо водийсидан келган Кари деган йўлбошчи хужум қилган. Титикака қўлидаги ороллардан бирида бўлиб ўтган жангга сирли соқолдор кишилар қиррилиб кетган. Аммо Кон-Тики ва унинг яқин сафдошлари омон

¹ Якоб Роггевеен — голланд денгизчиси (1669 — 1733). Тинч океanning жануб қисмига бир неча бор сафар қилган. Шу сафарлардан бирида Пасхи оролини кашф этган. Бу воқеа диний пасха байрами кунлари рўй бергани туфайли оролга Пасхи номи берилган. (Ред.)

колишган, бир амаллаб Тинч океани соҳилларига ети олишган, кейинчалик ғарб томонга йўл олиб, океан ортида ғойиб бўлганлар».

Иикларнинг ҳикоясига кўра аждодлари Перудан ҳайдаб чиқарган оқ тагли йўлбошчи—тангри Қуёш-Тикининг Тинч океанининг шарқий қисмидаги оролларда истиқомат қилувчилар ўз халқларининг аждоди деб саналган оқ йўлбошчи тангри Тики, қуёш ўғлини экапига менда шубҳа қолмади. Қуёш-Тикининг Перудаги ҳаётининг кўпгина тафсилотлари Титикака кўли атрофидаги қадимий помлар билан бирга Тинч океанидаги оролларнинг ерли аҳолиси ўртасида тарқалган тарихий афсоналарда яна тирилди.

Аммо Полинезиянинг ҳамма ерида, тинчликсевар Кон-Тики аҳолисининг барча ороллардаги ҳукмронликини узоқ ушлаб туролмаганлиги ҳақида маълумотларни кўйлаб учратардим. У маълумотларга кўра викинглар кемаларидек келадиган жуфт-жуфт қилиб боғланган ҳарбий денгиз кемалари — шимол-ғарблик ҳиндиларни океан бўйлаб Гавай оролларига, ундан ўтиб жанубга, бошқа оролларга етказган. Улар Кон-Тики аҳолиси билан чатишиб кетганлар, оролларга янги маданий тараққиётни олиб келганлар. Бу Полинезияда 1100 йилларда пайдо бўлган па металлни, па кулолчиликни, па гилдирак, па урчуг ва па галлачиликни билган тош даврининг иккинчи насл одамлари эди.

Шундай қилиб мен, Британия Колумбиясида қадимий полинезияча услубда тошга йўнилган суратларини излаб, қавлаш ишлари олиб борардим. Ўша кунларда немислар Норвегияга бостириб кирдилар.

Ўнг-га, сўл-га, орқа-га. Казарма зипаларини ювиш, ботинка тозалаш, радио алоқаси мактаби, парашют ва. пихоят, Мурманск конвойи¹ ва Финмаркен² соҳилларига сузини. Бу ерда, бутун қиш бўйи, қуёш тангри ўрнига ҳарбий техника худоси ҳукмронлик қилди.

¹ Мурманск конвойи — Улут Ватан уруши йилларида Атлантик океанининг шимоллий қисмида ҳарбий кемалар соқчилигида АҚШдап Мурманскка юк олиб келган кемалар карвопи шундай аталарди. (Ред.)

² Финмаркен — Норвегиянинг СССР билан чегарадош шимоллий қисми. (Ред.)

Тинчлик ҳам ўрнатилди. Ниҳоят, ўз назариямга тамом яқин ясайдиган кун келди. Мен уни мутахассис олимлар муҳокамасига қўйишим керак. Бунинг учун Америкага жўнашим лозим.

2 боб

ЭКСПЕДИЦИЯНИНГ ТУҒИЛИШИ

Мутахассислар орасида.— Тўсиқ.— Денгизчилар уйида.— Сўнги чора.— Сайёҳлар клубида.— Янги аңжом.— Мен ўртоқ топдим.— Триумфират.— Бир рассом ва икки қаршилик кўрсатиш иштирокчиси.— Вашингтонда.— Ҳарбий министрликда мажлис.— Интендант бошқармасига истақлар рўйхати билан.— Маблағ ташвиши.— ООНда дипломатлар орасида.— Биз Эквадорга учамиз.

Шундай қилиб ҳаммаси Жанубий денгиздаги оролда, гулхан ёнида, кекса полинезиялик ўз қабиласи ҳаётидан тарихий воқеалар ва афсоналар ҳикоя қилиб ўтирган кундан бошланди. Орадан бир қанча йил ўтгач, Нью-Йоркдаги катта музейлардан бирининг энг юқори қаватидаги нимқоронғи кабинетида бошқа чол билан ўтирардим.

Теграминздаги пишиқ-пухта қилиб тайёрланган ойнаванд кўрсатмаларда қадимда ўтиб кетган, аммо ўрганилган даврлардан қолган сопол парчалари — туманли ўтмиш билан таништирувчи нишонлар ётарди. Деворлар ёнига ҳам шифт барабар қилиб китоб тахланган. Бу китобларнинг баъзиларини ўқиган бўлса, ўн чоғли киши ўқигандир. Бу китобларнинг ҳаммасини ўқиб чиққан, ҳатто баъзиларини ўзи ёзган мулойим, сочлари оппоқ чол ёзув

столи қаршисида ўтирибди. Ҳозир унга жуда қаттиқ тегиб кетдим чоғи, у ишлари чалкашиб кетган одамдек саросимага тушиб, ўтирган креслоси ёндорига ёшипти.

— Йўқ! Ҳеч қачон!— хитоб қилди у.

Янги йил саратонда келади, дейилса Қорбобо шу кўйга тушса керак эди.

— Сиз ноҳақсиз, бутунлай ноҳақсиз,— такрорлади у, бўлмагур фикрларни қуваётгандай газабланиб бошини чайқади.

— Ахир сиз меннинг далил-исботларимни ўқиганингиз йўқ-ку, ҳали,— бўш келмадим мен ҳам столда ётган қўлёзмага ишора қилиб.

— Далил-исбот эмиш!— қичқирди у.— Этнография¹ масалаларига олди-қочди сирларни очин деб қарашга ҳаққингиз йўқ!

— Нега энди?— сўрадим ундан.— Менинг барча хулосаларим шахсий кузатишларим ҳамда фанда кўрсатилган фактларга асосланган.

— Фаннинг вазифаси — у ёки бу нарсани исботлаш эмас, балки олди-қочдисиз, соф тадқиқотдир,— деди чол хотиржамлик билан.

У ҳали очиб кўрилмаган қўлёзмани авайлабгина нари сурди ва столга элгашди.

— Жанубий Американинг баъзи бир жиҳатдан таҳсинга сазовор қадимий тараққиёт ватани бўлгани жуда тўғри, ўша одамлар ким эди-ю, ҳокимият тепасига инклар келгач қайққа йўқолишди, буни билмаганимиз ҳам тўғри. Лекин шунини аниқ биламизки, Жанубий Американинг ҳеч бир халқи Тинч океан оролларига кўчиб ўтмаган.

Чол менга синовчан бир қараб қўйди-да, гапни давом эттирди:

— Нега шундай деймиз? Жавоби жуда осон. У ёққа бора олмасдилар. Қайиқлари бўлмаган уларнинг!

— Лекин соллари бўлган-ку,— қатъиятсиз эътироз билдирдим.— Бальза дарахтидан² ясалган соллари бўлган-ку.

¹ Этнография — бирор халқнинг келиб чиқиш тарихи ва турмуши — моддий маданият, урф-одатларини ўрғаувчи фан. (Ред.)

² Бальза дарахти — Жанубий Американинг шимолий қисми. Марказий Америка ва Антиль оролларида ўсади. Унинг ёғочи қуриганда, пробкага қараганда, икки марта енгил, лекин жуда ишиқ бўлади, самолётсозликда қўлланилади. (Тарж.)

Кекса олим жилмайди ва хотиржам деди:

— Бўлмасам, Перудан Тинч океан оролларигача бальза дарахти ёғочидан ясалган солда бир сафар қилиб кўринг-чи.

Нима деб жавоб қилишимни билолмай қолдим. Кеч кириб қолган эди. Икковимиз ҳам ўрнимиздан турдик. Кекса олим хайрлашаркан, елкамга қоқиб қўйди-да, агар лозим бўлса, ёрдамга тайёрлигини айтди. Аммо келажакда ё Полинезия билан, ёнқи Америка билан шуғулланганим кераклигини, икки қарама-қарши антропологик областни қоритирмаслигини маслаҳат берди. У столга яна энгашди.

— Мана буни унутмадингиз,— деди у ва қўлэмани узатди.

Қўлэманинг номига кўз ташладим: «Полинезия ва Америка; очилиш тарихига қадар алоқаларни ўрганиш». Қўлэмани қўлтигимга қистирдим-да, хомуш эппадан тушдим, кўчага чиқиб оломон орасига шўнғидим.

Шу оқшом Гринвич Виллежинг¹ асойишта бир чеккасига бордим, эски бир қаватли уй эшигини тақиллатдим. Мен шуғулланаётган кичкинагина муаммоларим ташвишга солиб қўйганда шу уйга келадиган одатим бор.

Бури узуи, ориққина одам эшикни қия очиб қаради-да, табассум билан қопқани ланг очиб, қўлимдан тортганча зўрлаб уйга олиб кирди.

У мени тўғри мўъжаз оинхонага бошлаб кирди-да, шу заҳотиёқ ишга солди: менга тақсимча билан вилкаларни ташитиб, ўзи иштахани қитиқлайдиган ҳид таратиб газ плитада қоврилаётган алақандай овқатни кўпайтириш тарадудига тушиб кетди.

— Келганингиз соз бўлди-да. Ишлар қалай?

— Расво,— жавоб қилдим.— Ҳеч ким қўлэмани ўқипни натамаяпти.

У пиширган таомини тақсимчаларга сузиб келтирди, иштаха билан овқатлана бошладик:

— Бундан чиқди, кимнинг ёнига борманг, ҳамма сизнинг мулоҳазаларингизни ўткинчи хомхаёл ҳисобларкан-

¹ Гринвич Виллеж — Манхаттэн оролдаги қишлоқ. Кейинчалик Манхаттэн районига айланган. Ҳозир Нью-Йорк штатига қарайди. (Ред.)

да. Бу ерда, Америкада галати фикр-мулоҳазалар кўп учрайди-да.

— Гап фақат бунда эмас, — дедим мен.

— Албатта. — деди мезбон. — Сизнинг масаллага ёндошишингизда. Уларнинг ҳаммаси мутахассис, шунинг учун ҳам ботаникадан тўғри археологиягача бўлган ҳар турли мутахассисликни қамраб олишни тап олишмайди. Улар фикрни тўплаш, масалани чуқурроқ ва ҳар тарафлама ўрганиш учун фаолият майдонларини чеклайдилар. Ҳозирги замон фани ҳар бир мутахассислик ўз доирасида иш тутишини талаб қилади. Турли дорадан топилган маълумотларни аниқлаш, таққослашга ҳеч ким ўрганмаган. — У ўрнидан турди-да, қоғозга лиқ тўла нанка келтирди.

— Бунга қаранг, — деди у. — Хитой деҳқонларининг сўзаваларида ишланган қушлар нақши ҳақидаги энг сўнгги ишим, бунга етти йил умрим кетди, лекин иш битиши биланоқ нашр этишга қабул қилишди. Бизнинг давримизда монографияга талаб катта.

Кэрл ҳақ эди. Тинч океан муаммоси ва уни ҳар томонлама ёритмай туриб бу масалани ҳал қилиб бўлмайдигандай туюлар эди менга. Ахир шахмат ўйнаганингда фақат ўз доналарингнинг ҳаракатинингизга назарда тутолмайсан-ку.

Столни йиғиштирдик, мен ювилган идиш-товоқларни артишда, Кэрлга ёрдам бердим.

— Чикаго университетидан жавоб йўқми?

— Йўқ.

— Музейдаги кекса ошпангиз нима деди бугун?

— Тарикча ҳам қизиқмади, — дедим сўзларни қийинчилик билан топиб. — Ҳиндиларда оддий соллар бўлган, холос. Шунинг учун ҳам уларнинг Тинч океандаги ороларни кашф этишлари борасида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, деди.

Чуваккина мезбон бирдан тақсимчаларни жон-жаҳди билан арта бошлади.

— Шундай, — деди у ниҳоят. — Ростини айтсам, менимча ҳам, сизнинг назариянгизга қарши эътироз билдиришга арзирли сабаб бу.

Мен этнографга маънос боқдим. Уни садоқатли ҳам-фикрим деб ҳисоблардим.

— Гапимни тўғри тушунинг, — шошиб қўшимча қилди у. — Мен сизни ҳақ деб ҳисоблайман. Аммо масалани охи-

ригача тушуниб етиб бўлмайдди. Менинг юқорида айтганим нақшлар ҳақидаги ишим сизнинг назариянгизни тасдиқлайдди.

— Карл, — дедим мен, — ҳиндиларнинг Тинч океанни солларда сузиб ўтишганига ишончим комил. Шундай қилиш мумкинлигини исбот этиш учун ҳатто худди шундай соя ясаб океанни сузиб ўтишга ҳам тайёрман.

— Эсингизни еписизми?!

Дўстим буни ҳазил деб тушунди ва миямга бундай даҳшатли фикр келганидан қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Эсингизни еписизми! Солда-я?

У гапирришга сўз тополмай, менга қараб дудуқланиб турар, ҳазиллашганимни сездириб, жилмайиб қўйишимни кутарди.

Лекин мен жилмаймадим. Перу билан Полинезия оралигида поёнсиз океан ястаниб ётгани ва ундан сузиб ўтиш учун Америка тарихига қадар ясалган соллардан бўлак ҳеч нимани мисол келтиролмаганлигим учун ҳам ҳеч ким менинг назариямга хайрихоҳ бўлмаслигини тушуниб. Карл менга ҳайрон бўлиб, тикилиб қолган эди.

— Энди бир кўчага чиқамиз-у, битта-битта стакандан отамиз, — таклиф қилди у.

Биз кўчага чиқдик, бир эмас, тўрт стакандан виски отдик.

Ҳафта охирида тўланадиган ижара ҳақининг муддати ўтиб кетди! Худди шу пайтга келиб мен Норвегия банкидан мактуб олдим. Мактубда валютада чеклаш бўлгани сабабли менга ортиқ доллар юбора олмасликлари билдирилганди. Чамадонимни олдим-да, метрога ўтириб Бруклинга бордим. У ерда мен Норвег денгизчилари уйига жойлашдим. Бу ернинг овқатлари яхши, баҳоси менинг кармоним бош эди. Менга иккинчи қаватдан кичкинагина хона тегди. Мен настдаги катта ошхонада денгизчилар билан бирга овқатланиб юрдим.

Денгизчиларининг бири келиб, бири кетиб турарди. Улар бир-бирларидан афт-ангорлари, бўйлари, мушоҳадалари билан ажралишса ҳам, ҳаммаларига хос битта умумий сифат бор эди — денгиз ҳақида гапирганларида, уни ипидан-игнасигача билиб сўзлардилар. Тўлқинларнинг катта-кичиклиги ва денгизнинг жўшқинлиги унинг чуқурлиги билан қирғоқнинг узоқ-яқинлигига боғлиқ эмаслигини билиб олдим. Пўртана очиқ денгиздан кўра соҳилга

яқин ерда хавфлироқ бўлар экан. Денгиз куруқликдан узоқдагидан кўра соҳил яқинидаги саёз ерда, маҳаллий оқим ўтадиган ёки океан оқими тугайдиган жойда кўпинча жўшқин бўлар экан. Очиқ соҳил бўйлаб сузишга яраган кема, океан бўйлаб узоқ сафар қилишга ҳам яраган. Шунингдек, бўрон пайтида катта кемалар тўлқинга бурни ёки қўйруғи билан урилишнинг, неча-неча тонна сув палубага ёпирилиб, пўлат елканларни қамшии поясидай эгиб ташлашнинг, кичик кемалар бўлса, аксинча, пўртанага чидамли келишнинг билиб олдим. Кичкина кемалар тўлқинлар оралигида бемалол сузар. уларнинг кифтига миниб, оқ чарлоқдек рақс қилар экан.

Мен бу ерда, довул пайтида кемаси чўкиб кетган, ўзлари эса қайиқда жон сақлаб қолган кишиларни учратдим. Лекин улар соллар ҳақида кам билишарди. Улар назарида сол — кема эмас, унинг таг тўсини ҳам, ёнчўплари ҳам бўлмайди. Ҳалокат пайтида чиқиб олиб, то бирор кема ёрдамга келгунча жон сақлаш мумкин эмис, холос. Аммо денгизчилардан бири, очиқ денгизда солга етадигани йўқ, деди; немис торпедаси кемаларни Атлантик океани ўртасида чўктириб юборганида уч ҳафта солда жон сақлаган экан у.

— Лекин шуниси борки, солини бошқаролмайсиз, — қўшимча қилди у. — Шамол қайққа қараб эсса, сол шу томонга сузади. Гоҳ бир ёнга, гоҳ орқага қараб сузади гоҳида бир жойда чир-чир айланаверади.

Мен Жанубий Америка Тинч океани соҳилларида илк бор бўлган европаликларнинг ҳисоботлини кутубхонадан қидриб топдим. Бу ҳисоботлар ичида бальза дарахтидан қилинган бир неча катта ҳинди солларнинг сурати солинган ва тузилиши тасвирланган эди. Бу солларнинг тўртбурчак елкани, таг тўсинга ўхшаш бир нарсаси ва қўйруқ томонида бошқарадиган узун эшкаи ҳам бор эди. Демак, бу солларни бошқаришган.

Бир неча ҳафта ўтди. Мен ҳамон денгизчилар уйида яшайман. Мен қўлёзма юборган жойлардан: на Чикагодан ва на бошқа шаҳарлардан дарак бор. Ҳеч ким ҳанузгача ўқимаган қўлёзмамни.

Шанба кунин Устер-стритдаги денгиз аслаҳалари ва хариталар магазинига бордим. Тинч океани харитасини танлаб олганимча унда хизмат қилувчилар мени хушмуомалалик билан «капитан», деб атаб туришди. Карнай йўсин

ўралган харитаги қўлтигилга қистирганча, Оссипигга¹ борадиган поездга ўтирдим. Шаҳар чеккасидаги хушман-зара бир чорбоғда ёшгина норвег оиласи яшар, ҳафтанинг охириги кунини ҳар вақт шуларникида ўтказардим. Уй эгаси бир вақтлар денгиз капитани бўлган, ҳозир эса «Фред Ульсен» пароходчилик кампаниясидаги Нью-Йорк конторасини бошқараркан.

Мен ортиқ тоқат қилиб туролмадим, харитани ўтлоққа ёздим-да, Вильгельмдан: «Сизнингча, Перудан Полинезия ороллариғача солда борса бўладими?»— деб сўрадим.

Вильгельм ҳайратланганчадан харитадан кўра кўпроқ менга бақрайган эса-да, мумкин деган жавоб қилди. Елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди: кемаги бошқариш ва елкамдан сузишга тааллуқли ҳамма нарса Вильгельмнинг жони-тани эди. Мен дарҳол унга режаларимни сўзлаб бердим. Лекин Вильгельм менч яна ажаблантириб, бу бўлмагур сафсата, деди.

— Ахир ҳозиргина ўзингиз, борса бўлади дедингиз-ку, — гапини бўлдим мен.

— Жуда тўғри, — тасдиқлади Вильгельм. — Лекин иш чаппасига кетиши ҳам мумкин-ку, ахир. Ўзингиз, умрингиз бино бўлиб, бальзадан ясалган солда сузмагансиз-ку, сеҳрли таёқча амри билан Тинч океандан ўтказиб қўядими сол сизни? Перунинг қадимги ҳиндилари аждодларининг тажрибасига таянишган. Солларнинг ўнтасидан биттаси океанини кесиб ўтган бўлиши ҳам мумкин. Юз йиллар давомида юзлаб бунақа соллар денгиз тубидан жой топган бўлса ажаб эмас. Ўзингизнинг айтишингизча, ишлар ма-на шу бальза солларида қатор флот бўлиб очиқ океанга чиқишган. У пайтлар бир солдагилар ҳалокатга учраса, бошқасидагилар уларни қутқариб қолиши мумкин бўлган. Океан ўртасида ким қутқаради сизни? Ҳар эҳтимолга қарши ёнингизда радиостанция олиб чиққанингизда ҳам, қирғоқдан минг миль денгиз миляси нарида, тўлқинлар орасидан кичкина солни топиш осон бўлади, деб ўйламанг. Довул пайтида тўлқин сизни солдан ювиб кетиши мумкин. Бирон кимса қутқариши учун етиб боргунча ўн бор чўкиб кетишингиз осонроқ. Ундан кўра, бу ерда қолнинг-да, олимлар қўлёзмагизни ўқишга вақт топгунларига қадар кутинг. Яна бир бор хат ёзиб эслатиб қўйинг, энг яхшииш шу.

¹ Оссипинг — Нью-Йорк яқинидаги шаҳарча. (Тарж.)

— Ортиқ кутолмайман, эрта-пидин бир центсиз қоламан.

— Бизникига кўчиб ўтишингиз мумкин. Башарти ўзингиз пул ҳақида гап очган экансиз, унда айтинг-чи, Жанубий Америкада қандай қилиб экспедицияни бешул шайламоқчи бўлясиз?

— Ўқилмаган қўлзмадан кўра, экспедицияга қизиқтириш осонроқ одамларни.

— Хўш, бундан нима манфаат кўрасиз?

— Илмий доираларда бу ишимга эътибор қилишларини ҳисобга олмаганда, ҳеч бўлмаса, менинг назариямга қарши бўлган асосий далилларни рад этаман-ку.

— Агар иш чапасига кетса-чи?

— Унда ҳеч нимани исботлолмайман.

— У тақдирда сиз ўз назариянгни ҳаммаини кўз олдида ерга урасиз-ку, шундай эмасми?

— Балки шундайдир. Лекин, боя ўзингиз айтганингиздек, бизнинг давргача ҳам бундай уришишларини ўндан бири муваффақиятли чиққан-ку.

Келаси шанба кунини яна қўлтиғимда харита билан Осиинида пайдо бўлдим. Қайтишимда эса харитада Перу қирғоқларидан Тинч океанидаги Туамоту ороллариғача қалам билан чизик тортилган эди. Капитан оғайним мени бу йўлдан қайтариб бўлмаслигини тушунди ва биз солнинг сузиш тезлиги канча бўлишини ҳисоб-китоб қилиб бир неча соат ўтириб қолдик.

— Тўқсон етти кун, — деди Вильгельм, — лекин шунинг эсингиздан чиқармангки, ҳамма вақт мўътадил шамол эсиб тургандагина, сол сиз фараз қилганингиздек елкан билан ҳаракат қилганда қўл келгандагина шундай бўлиши мумкин. Сафарга камиди тўрт ойни ажратишингиз, сафар ундан ҳам узоққа чўзилиши мумкинлигига тайёр бўлишингиз керак.

— Майли, — дедим хуш кайфиятда, — сафарни камиди тўрт ойга мўлжаллаймиз-у, тўқсон етти кунда тугаллаймиз.

Оқшом қўлимда харита билан уйга қайтиб, каравот четига ўтирганимда, Деңгизчилар уйи ҳар вақтдагидан кўзимга фойзлироқ кўринди. Мен каравот ва комод эгаллаган жойни ҳам ҳисобда тутиб хонани қадамлаб ўлчадим. Ҳа, ҳа, сол бу хонадан кўра анча катта бўлиши керак. Катта шаҳар осмонидаги юлдузларни кўриш учун дера-

задан бошимни чиқардим. Бу ерда уйларнинг баланд девори тепасидаги юлдузларнинггина кўриш мумкин. Солда бўлса, жой торлик қилса ҳам, тепангда юлдуз тўла осмонни бемалол томоша қила оласан.

72- ғарбий кўчада, марказий истироҳат боғидан сал нарироқда Нью-Йоркнинг ўзига хос клубларидан бири жойлашган. «Саёҳатчилар клуби» деб ёзилган мис тахтача бу уйда ғалати идора жойлашганидан далолат бериб турарди. Аммо ичкари киришингиз билан ўзингизни Нью-Йоркнинг осмон ўпар уйлари, қатор автомобилларидан минглаб миль ийроқдаги алоҳида бир оламга парашютда сакрагандек ҳис қиласиз. Нью-Йоркка чиқиладиган эшикни ёпганингиздан кейин йўлбарс ови, альпинистик юриш ва қутбда қишлоқ муҳитига тушиб қоласиз, шу билан бирга ўзингизни ер қуррасини айланиб чиқишга отланган ҳашаматли яхтанинг алоҳида хонасида ўтиргандек ҳис қиласиз. Клуб аъзолари овқатланишга ёки узоқ ўлкалар ҳақида лекция тинглашга тўпланишганларида уларни гипнопотам¹ ва буғу овида қўлга туширилган ўлжалар, бешотарлар, қозиқ тишлар, ҳарбий дўмбиралар, найзалар, санамлар ҳамда кемаларнинг моделлари, байроқлар, фотосуратлар ва хариталар қўраб олади.

Маркиз оролларига қилган сафаримдан кейин мен клубнинг ҳақиқий аъзолигига сайланганман. Унинг ёш аъзоси бўлганим-чун, Нью-Йоркда бўлсам бирор мажлисдан қолмасдим. Ноябрьнинг ёмғирли оқшомида клубга кириб борарканман, бинонинг ғалати кўриниши мени ҳайрон қолдирди. Залнинг ўртасида бирон фалокатга йўлиқилганда эҳтиёт учун озиқ-овқат солинадиган халтача ва турли асбоб-анжомлар билан пуфлаб шиширилган резина сол ётарди.

Клубнинг янги сайланган аъзоси, ҳарбий ҳаво кучларини лозим асбоблар билан аслаҳалаш қисм лабораториясининг ходими полковник Хаскин лекция ўқимоқчи экан. Шунинг билан бирга у бир қанча янги ҳарбий кашфиётларнинг келажақда, шимолий ва жанубий кенгликларда олиб бориладиган илмий экспедицияларда қўл келиши мумкинлигини намоён қилмоқчи экан.

Лекциядан сўнг қизғин мунозара бошланди. Машҳур Дания қутб тадқиқотчиси баланд бўйли, йўғон гавдали Петер Фрейхен ўрнидан турди, узун соқолини селкилта-

¹ Гипнопотам — сув оти. (Тарж.)

тиб шубҳаомуз гўлдиради. У янги кашфиётларга унча ишонмасди. Бир вақтлар Гренландия экспедицияси чоғида у эскимос қайиғи ва эскимос кулбаси ўрнига резина қайиқ ва қоп-чодирдан фойдаланган, сал бўлмаса нариги дунёга кетаёзган экан. Аввало у, қор бўрони пайтида ўлаёзган: чодирга кириш йўлагини беркитадиган асбоб музлаб қолганидан уни очиб чодирга киролмаган. Сўнг бирда, балиқ овлаб юрганида шиширилган резинага қормоқ санчилиб қолган; қайиқ тешилиб, бир парча латтадек чўккан кетган. Бу гал у ёрдамга етиб келган эскимос дўсти билан каякда¹ қиргоққа чиқиб олган. У, ҳозирги замоннинг энг қобилиятли кашфиётчиси ҳам, лабораторияда ўтирган ерида, минг йиллик тажрибаларга суянган эскимослар ўз юртида қўллаган аслаҳалардан яхшироғини ўйлаб тополмаслигига қаттиқ ишонарди.

Мунозара полковник Хаскининг кутилмаган тақлифи билан тугади. Клубнинг ҳақиқий аъзолари ҳозир у намойиш қилган янги анжомларнинг қайси бирини исташса, ўшандан яқин орада қатнашадиган экспедицияларида фойдаланишлари мумкин; фақат шарти шуки, экспедициядан қайтгач, анжомлар ҳақида ўз мулоҳазаларини лабораторияга билдирадилар, деди у. Менга шу керак эди. Қўққисдан осмондан тушган, ўзимга олишим учун фақат истак билдиришимгина лозим бўлган, бу ян-янги анжомларни яхшилаб кўздан кечиришим лозим эди. Буларнинг ҳаммаси менга ниҳоятда зарур бўлган нарсалардир, кутилмаганда ёғоч солимиз ишдан чиқиб қолса-ю, яқин орада бошқа соя бўлмаса, ҳалокатдан сақланиш учун шу аслаҳалардан фойдалансак бўларди.

Эртаси денгизчилар уида нонушта пайти, кеча кўрган анжомлар ҳақида фикр юритиб ўтирарканман, басавлат бир йиғит патнусда нонуштасини кўтариб келиб ёнпига ўтирди. У ёқ-бу ёқдан сўзлашсак у ҳам денгизчи эмас, балки тронхеймлик инженер экан. Совитиш техникаси билан амалий танишини, машина деталларини харид қилиш учун келган экан у Америкага. У шу яқин орада истиқомат қиларкан. Бу ерга эса, денгизчилар уида лаззатли норвег таомлари тайёрлангани учун овқатлангани тез-тез келиб тураркан. У мендан касбу коримни сўради. Мен унга режаларим ҳақида сўзлаб бердим. Ҳафта охи-

¹ Каяк — денгиз ҳайвонп териси билан қопланган эскимос қайиғи.

ригача тушуниб этиб бўлмайди. Менинг юқорида айтганим экспедицияга чиқишга ҳозирлик кўражагимни айтдим. Ҳамсуҳбатим индамай, зўр қизиқиш билан тингларди.

Тўрт кундан сўнг яна шу ошхонада учрашдик.

— Ҳўш, қандай қарорга келдингиз? Сафарга жўнай-сизми, йўқми? — сўради у.

— Ҳа, жўнайман, — дея жавоб қилдим.

— Қачон?

— Иложи борича тезроқ. Агар узоқ ушланиб қолсам, Антарктикадан пўртана туриб, оролларда довуллар бошланиб кетади. Шу яқин орада Перудан сафарга чиқишим керак. Лекин аввало маблағ топишим, ишни ташкил этишим керак.

— Сиз билан неча киши йўлга чиқади?

— Олти киши етарли бўлса керак, деб ўйлайман; шунда, бир-биримизнинг жонимизга тегмасмиз дейман; бир кеча-кундузда рулда тўрт соатдан вахтада туришга ҳам бу қулай бўлади.

У алланималар устида мулоҳаза юритгандай ўйланиб турди-да, сўнг қизғин сўзлай бошлади.

— Сиз билан жўнаб қолгим бор! Шунда техник ўлчовлар ва метеорологик кузатишларни зиммамга олишим мумкин эди. Албатта, экспериментингиз¹да — шамолнинг кучи ва йўналишини, тўлқинларнинг кичик ё катталигини аниқлашингиз керак бўлади. Шунинг унутмангки, солингиз океан бўйлаб катта масофани, одатдаги денгиз йўлидан анча наридан, ҳали ҳеч кимга ҳеч нима маълум бўлмаган қисмдан босиб ўтади. Сизникига ўхшаш экспедиция талати гидрографик ва метеорологик тадқиқот олиб бориши мумкин. Мен эса термодинамикадан билганларимни амалда татбиқ этаман.

Бу одам ҳақида унинг очиқ чеҳраси менга қараб айтиб турганидан бўлак ҳеч нимани уқолмас эдим. Аммо кўз қарашлари кўн нарсани англатарди.

— Бўпти, — дедим мен. — Бирга сафар қиламиз. Унинг исми Герман Ватснгер бўлиб, менга ўхшаш бир нави денгизчи эди.

Бир неча кундан сўнг Германия меҳмоним сифатида сайёҳлар Клубига бошлаб бордим. У ерда биз қутб тадқиқотчиси Петер Фрейхенга дуч келдик. Фрейхен кўпчилик орасида ҳам кўзга яққол ташланиб турарди. Баланд

¹ Эксперимент — илмий тажриба. (Ред)

бўй, омбор эшигидай кепг ягррили, соқолдор бу одам бе-
поён тундра вакилига ўхшар ва айниқ изига тушган ким-
садек кўринарди.

Биз уни деворга осиглиқ турган катта харита ёнига
бошлаб бордик ва ҳипди солида Тинч океанини сузиб ўтиш
ҳақидаги режамизни гапириб бердик. У болаларникидек
шўх кўк кўзларини катта очиб ҳикоямизни тингларкан,
соқолини юлқилаб-юлқилаб қўярди. Кейин ёғоч оёғи би-
лан бир ер тениб қўйди-да, қайишини таранг қилиб торт-
ди.

— Эҳ, падарига лънат!— деб қўйди у.— Қани энди
мен ҳам сизлар билан сафарга чиқолсам!

Гренландия бўйлаб кўп саёҳат қилган кекса сайёҳ
кружкаларимизни пиво билан тўлдирди-да, ибтидоий
одамларнинг кемаларига ишончи катталиги ҳақида, улар-
нинг қуруқликда ҳам, денгизда ҳам, табиий шаронтни
эътиборга олиб, ҳаракат қилишга уста эканликлари ҳа-
қида-сўзлади. Ўзи Сибирининг катта дарёларида солда оқим
бўйлаб сузган экан, Арктика қирғоқлари бўйлаб кемада
қилган сайрида ерли аҳолининг солларини шатакка олиб
тортган экан. У ҳикоя қилар экан, соқолини юлқилаб-
юлқилаб қўярди. Ҳикояси охирида у, бу саёҳатдан роса
мамнун бўласизлар, деди.

Фрейхсениннг қўллаб-қувватлаши туфайли ишимиз
юришиб кетди. Кўп ўтмай Скандинавия матбуотида биз-
нинг саёҳатимиз ҳақидаги мақола босилиб чиқди. Эртасига
эрта билан Денгизчилар уйидаги хонамнинг эшиги қаттиқ
тақиллади. Менг пастдаги йўлакка телефонга чақиринша-
ётган экан. Телефон орқали сўзланиш оқибати шундай
бўлдики, шу оқшом Герман икковимиз Нью-Йоркнинг
дабдабали кўчаларидан биридаги уйнинг эшигига бориб,
қўнгироқ тугмасини босдик. Бизни амиркон туфли кий-
ган, кўк костюм устидан елкасига шоҳи халат ташлаган
олифта киши кутиб олди. Атир сепилган рўмолчаси би-
лап буршини артаркан, тумовлиги учун узр айтди, шунда
у жуда нозик одамга ўхшаб кетди назаримда. Ваҳоланки
бу йиғитнинг уруш вақтида учувчи сифатида жасорет
кўрсатиб, Америкада машҳур бўлган бизга маълум эди.
Уй эгасидан ташқари бунда ишга чапқоқ, ғайрати жўш
урган икки ёш журналпест ҳам бор эди. Уларнинг бирини
қобилиятли журналист сифатида билардик.

Энди иқтисодий масалалар ҳал бўладиган бўлди; у
билан шерикларимиз шуғулланишадн, биз энди ортнқ

ташвишламасак ҳам бўлади. Герман икковимиз эса, шу тошнинг ўзиданоқ, экипаж ва керакли асбоб-анжомларни таялаш, сол қуриш ва довуллар палласи бошланиб кетмасидан бурунроқ сафарга отланишимиз керак.

Эртасига Герман ишдан бўшади ва биз ишга жиддий киришиб кетдик. Сайёҳлар клуби ёрдамида ҳарбий ҳаво кучлари материал қисми тадқиқот лабораториясининг нимани сўрасам шунини беришга розилигини олишга муваффақ бўлган эдим; лаборатория раҳбарлари, бизнинг экспедициянинг ўзларининг анжом-аслаҳаларини синавдан ўтказиш учун жуда мос, деб ҳисоблардилар. Ишимиз ўнгидан келгани шу-да. Эндиликда олдимизда турган муҳим вазифа, биз билан солда сафарга чиқишга тайёр бўлган тўрт муносиб одам ва сафар учун зарур озиқ-овқат топишдан иборат эди.

Океан бўйлаб солда бирга сафарга чиқадиган одамларни жуда синчиклаб таялаш керак. Бўлмасам, очиқ денгизда бир ой сузгач, ҳар хил кўнгилсизликлар, жапжаллар чиқиши мумкин. Мен сол командасини фақат денгизчилардан тузмоқчи эмасдим: чунки улар бари бир солини бошқаришни биздан ортиқ билишмайди, кейинчалик эса, ишни охирига етказишга муваффақ бўлсақ, Перудаги қадимги сол қурувчилардан ўра моҳирроқ денгизчи бўлганимиз учунгина муваффақият қозондик деб гап тарқатишлари мумкин. Шундай бўлса-да, солда секстантдап фойдалана биладиган ва харитадан йўналишимизни белгилатай оладиган бир одам бўлиши керак эди; бу илмий ҳисоботлар учун зарур эди.

— Бир рассомни биламан,— дедим мен Германга.— Баланд бўйли, гитара чалишга уста, хушчақчақ, азамат йигит. У денгизчилик мактабинини тугатиб, рассомликка берилиб, уйда ўралашиб қолгунча, бир неча бор денгизда дунёни айланиб келган. Уни болалигидан таниймап: юртимизда икковлашиб тоғма-тоғ туристик сафарга чиқардик. Унга хат ёзмам: аминманки, у албатта келади.

— У жуда мос тушади,— рози бўлди Герман,— бизга энди радиони биладиган одам ҳам керак.

— Радио!— жонҳолатда қичқириб юбордим.— Нима ҳожати бор унинг бизга? Қадимий солда нима кераги бор унинг.

— Йўқ, қўшилмайман фикрингизга; агар ҳалокат сизга юбориб, ёрдамга чақиришимизга тўғри келмаса, сизнинг пазариянгизга нутур етказмайдиган эҳтиёт чора-

си, холос. Радио бизга метеорологик кузатишлар ва бошқа маълумотларни юбориб туриш учун керак бўлади. Шуниси ҳам борки, биз довул ҳақида олдиндан бериладиган огоҳлантиришларни қабул қилишда радиодан фойдалана олмаймиз. Негаки, океanning у қисми ҳақида, ундай огоҳлантиришлар бўлмайди, бўлган тақдирда ҳам, солдағиларга нима нафи тегиши мумкин?

Унинг далил-исботлари бора-бора менинг эътирозларимни енгди. Ҳар хил кнопкалару бураладиган тутқичларни ёмон кўрганимдан шундай деган эдим.

— Қизиғи шундаки, узоқ масофада радиоалоқа олиб борувчи одамлардан танишим кўп,— дедим мен.— Уруш вақтида радио алоқаси бўлимида хизмат қилганман. Кнут Хаугланд билан Торстейн Робюга албатта хат ёзаман.

— Улар билан танишмисиз?

— Ҳа. Кнут билан биринчи бор 1944 йилда Англияда танишганман. Инглизлар уни, немисларнинг атом бомбаси яратишларини барбод этишда қатнашган парашют десантда иштирок қилгани учун орден билан мукофотлаганлар. Кнут Рьюканда¹ оғир сув² запасларини йўқотишда кўпуров ишларини олиб борган қаршилик кўрсатиш группасида радистлик қилган. Мен у билан учрашган чоғимда Кнут Норвегиядаги бошқа бир операциядан қайтган эди; гестапо уни Осло шаҳридаги туғруқхона мўрчисига бекитган яширин пердатчик билан қўлга тушираёзган. Нацистлар турган жойини аниқлаганлар, немис солдатлари бинони қуршаб, ҳар бир эшик қаршисида пулемётни тўғрилаб турганлар. Гестапо бошлиғи Фемер Кнутни судраб чиқишларини кутиб ҳовлида турган. Лекин унинг ўз одамларини судраб келишган. Кнут тўппонча билан отишиб, чордоқдан бино ертўласигача тушган, у ердан орқа ҳовлига чиққан-да, ўқ ёмғири остида, касалхона деворидан опиб ўтиб қутулиб қолган. Мен у билан қадимий инглиз қалъасидаги яширин станцияда учрашган эдим: Кнут душман вақтинча босиб олган Норвегиядаги юз чоқли станциялар билан яширин алоқа ўрнатилган ташкил қилиш учун қайтиб келган эди.

¹ Рьюкан — Жапубий Норвегиянинг телемарк вилоятидаги 8 минг аҳолиси бўлган шаҳар. Урушдан сўнг бунда оғир сув ишлаб чиқарадиган завод қайта қурилган.

² Оғир сув — дейтерий оксиди, оддий сув таркибидаги водороднинг оғир изотопи. (Ред.)

Мен эндигина парашютда сакраш машгулотларини тамомлаган эдим, биз у билан бирга Осло яқинидаги Нордмаркда бирга парашютда сакрамоқчи эдик. Лекин худди шу пайтда руслар Киркенес районига кириб келдилар, шундан кейин кичкинагина норвег отряди Шотландиядан Финмаркенга юборилди. Мени ҳам шу томонга юбордилар. Уша ерда мен Торстейн билан учрашдим.

У томонларда ҳали ҳақиқий арктика қиши ҳукм сурадди, шимол ёғдуси юлдузли самода жимирларди. Кундузи ҳам, кечаси ҳам қон-қоронғи эди. Совуқдан кўм-кўк кўкариб, пўстинларимизга бурканиб Финмаркеннинг кули кўкка соврилган кўчаларидан ўтиб борарканмиз, тоғ ён бағридаги кулбадан кўк кўз, малла соч бир хушчақчақ йиғит чиқиб келди. Бу Торстейн Робю эди. Уруш бошланганда у Англияга қочиб кетган, у ерда радистликка ўқиган; кейин уш Норвегиянинг Тромсё томониغا яширин суратда ўтказиб юборишган. Кичкина передатчик билан «Тирпиц» линкорига яқин жойга яширинган ва ўн ой мобайнида кема бортида нима бўлаётганини Англияга хабар қилиб турган. Торстейн ўзининг яширин передатчигини немис офицери ўрнатган приёмникнинг антенна-сига улаб ахборотларини жўнатиб турган. Ахир «Тирпиц»ни портлатиб юборган инглиз бомбардимончилари Торстейннинг мунтазам юбориб турган ахборотларига амал қилганлар.

Торстейн Швецияга қочиб кетган. У ердан Англияга ўтиб, кейин яна янги радиопередатчик билан немисларнинг орқа томониغا, Финмаркеннинг хилват жойига парашютда сакраган. Немислар чекинганда бизнинг орқа томонимизда қолган ва ўзининг кичкинагина радиоаппарати билан яширинган жойидан чиқиб, бизга ёрдамга келган. Негаки, бизнинг кучли радиостанциямиз ишдан чиққан эди. Гаров ўйнашга тайёрманки, уйда ўтираверини Кнут билан Торстейннинг жонига тегиб кетган, ёғоч солда саёҳат қилишга жон деб рози бўлишди.

— Хат ёзинг, таклиф қилинг, уларни,— деди Герман.

Шундай қилиб, Эрик, Кнут ва Торстейнга асло бежамай-нетмай, қисқагина хат ёздим:

«Жанубий денгиз оролларида Перудан келган одамлар истиқомат қилади, деган назарияни исботлаш учун ёғоч солда Тинч океани сузиб ўтмоқчиман. Бирга сафар қилишни истамайсизми? Мен Перу ва Жанубий денгиз ороллари-гача сузиб бориш ва у ердан орқага қайтишни бепул

қилинса кафолат бераман, холос; сафар вақтида техник қобилиятингизни татбиқ этиш имкониятига эга бўласиз. Зудлик билан жавоб беринг».

Эртасига Торстейндан қуйидаги мазмунда телеграмма олдим:

«Йўлга чиқдим Торстейн».

Қолган иккови ҳам рози эканликларини хабар қилишди.

Олтинчи ҳамроҳга гоҳ бир одамни, гоҳ бошқасини танлардиг-у, лекин ҳар гал қандайдир монъелик чиқиб турарди. Бу орада Герман билан мен озиқ-овқат масаласи билан шуғулланишимиз керак эди. Биз сафар давомида бир вақтлар ламанинг¹ қоқ гўшти ёки кумаранинг² қуриган туғунагини тамадди қилиб кун ўтказмоқчи эмасдик, зеро бир вақтлар бизнинг ўзимиз ҳам индус бўлганмиз деган фикрни исботлаш ниятимиз йўқ эди-да, ахир. Биз ишлар солишинг имконияти ва хусусиятларини, унинг денгизда сузишга яроқлилигини, қанча оғирликни кўтаришини — биздек сайёҳлар билан океани сузиб ўтиб, Полинезиягача етиб бора оладими, йўқми, шунини синамоқчи эдик. Бизнинг ўтмишдошларимиз, ҳиндилар қуруқликда ҳам қоқ гўшт, балиқ ва кумаранинг қуриган туғунагини тамадди қилгани учун сафарда ҳам шунини еган. Аммо биз уларнинг сафарини такрорларканмиз, океан бўйлаб сузганларида балиқ тутиб ейиш имкониятига эга бўлганмилар, ёмғир сувдан фойдаланганмилар, шунини ҳам аниқлаш ниятимиз йўқ эмас эди. Ўзимизнинг озиқ-овқатимиз масаласига келсак, уруш вақтида бизга таниш бўлган озиқ-овқат улушини мўлжаллардим.

Худди шу вақтда Норвегия ҳарбий атташесининг янги ёрдамчиси Вашингтонга келди. У Финмаркеда ротага командирлик қилган чоқда, мен унга муовин бўлиб хизмат қилганман. Шу сабабли унинг олдига қўйилган ҳар қандай вазифани бажариш учун жонини жабборга берадиган «олов» йигит эканлигини билардим. Бъёри Рёрхолт бир оғир ишдан қутулини билан дарҳол бошқасига киришмаса гарангеиб қоладиган кишилар топфасидан эди.

Мен унга хат ёзиб, аҳволимизни баён қилдим ва унда, Америка армияси озиқ-овқат бошқармасида ишловчи

¹ Л а м а — Жанубий Америка тўяс.

² К у м а р а — Жанубий Америка ёки Полинезиядаги ширин картошка.

бирор кимса билан алоқа боғлашимиз учун ёрдам беришга бутун лаёқатини ишга солишини илтимос қилдим. Ҳарбий лаборатория дала шарҳитига мос янги озик-овқат масаллиқларини ишлаб чиқараётган эди. Биз ҳарбий ҳаво кучлари лабораториясининг аслаҳаларини синаганимиз каби бу озик-овқатларни ҳам синовдан ўтказиб беришимиз мумкин эди.

Орадан икки кун ўтгач Бъёри Вашингтондан бизга телефон қилди. Америка ҳарбий министрлигининг тапқи алоқалар бўлимида сўзлашибди. Ундагилар масаланинг моҳиятини билишга қизиқаётган эмишлар. Биз Герман икковимиз дарҳол поездда Вашингтон сари йўл олдик.

Биз Бъёрини ҳарбий миссия кабинетида учратдик.

— Ҳаммаси жойида бўлса керак, деб ўйлайман,— деди у.— Эртага, полковникдан тегишли хат олишимиз билан бизни ташқи алоқалар бўлимида қабул қилишади.

«Полковник» дегани Норвегия ҳарбий атташеси Отто Мунте-Кос эди. Масаланинг моҳиятига тушуниб етгач, бизга ҳайрихоҳлик билдирди ва тегишли тавсиянома хатни ёзиб беришга розилик берди.

Эртасига эрталаб хатни олиб кетгани келганимизда у тўсатдан ўрнидан турди, биз билан ўзи боргани маъқуллигини айтди. Полковникнинг автомобилида Пентагонга, дунёдаги энг катта бинога бордик. Ҳарбий министрликнинг бошқармалари шу ерга жойлашган. Полковник билан Бъёри ҳарбий кийимда олдинда ўтирар, Герман билан мен орқада ўтирарканмиз олдинги деразадан ташқарига тикилиб, қаршимиздаги майдонда қад кўтарган улкан Пентагон биносини томоша қилардик. Ўттиз минг амалдорни сиғдирган, йиғирма олти километр йўлаги бўлган бу ҳашаматли бино ҳарбий министрликнинг юқори мартабали вакилларининг «сол масаласидаги мажлиси» ўтказиладиган жой бўлиши керак. На бундан олдинги, на кейинчалик ҳеч қачон солимиз Германга ҳам, менга ҳам шу дақиқадаги каби кичкина ва ишончсиз кўринмаган эди.

Зина ва йўлақларда юра-юра, ахийри тапқи алоқалар бўлими эшигига етдик. Кўп ўтмай биз қизил ёғочдан ясалган катта стол атрофида бошдан-оёқ ян-янги форма кийган офицерлар қуршовида ўтирардик. Раислик ўрнини тапқи алоқалар бўлими бошлиги эгаллаган эди.

Уэст-Пойнт академияси¹ нишонини таққан, столнинг тўрида ўтирган яғриндор, қовоғи солиқ офицер Америка ҳарбий министрлигининг бизнинг ёғоч солимизга нима алоқаси борлигини сира англаб етолмасди. Аммо полковникнинг асосли нутқи, стол атрофида ўтирган офицерлар ёғдирган саволларга биз қайтарган жавоблар кўрсатган таъсир, уни биз томонга ён бостирди ва у ҳарбий ҳаво кучлари аслаҳалар қисми лабораториясининг хатини қизиқиб ўқиб чиқди. Кейин у ўрпидан турди, тегишли доираларда бизга ёрдам кўрсатиш ҳақида ўз штабига қисқагина топшириқ берди ва бизга ҳозирча, муваффақият тилаб, мажлис ўтаётган хонадан чиқиб кетди. Орқасидан эшик ёпилиши билан ёшгина штаб капитани қулоғимга шивирлади:

— Гаров ўйнашга тайёрман, нимаки керак бўлса, ҳаммасини оласизлар. Бу кичкинагина ҳарбий операцияга ўхшаб кетади, ҳозирги тишч даврнинг зерикарли идорашига жонланниш киритади; бунинг устига аслаҳаларни методик суратда синаш имконини ҳам беради.

Алоқалар бўлими бир зумда бош интендент бошқармаси экспериментал лабораториясида хизмат қилувчи полковник Льюис билан учрашув ҳақида келишиб олди ва мен билан Германни автомобилда ўша ерга олиб бориб қўйишди.

Полковник Льюис спортчига ўхшаш барваста қомат, хушмуомала киши экан. У ўша заҳотиёқ турли соҳаларда синовга раҳбарлик қиладиган хизматчиларни чақирди. Уларнинг ҳаммаси бизга ҳайрихоҳлик кўрсатдилар ва ниҳоятда синчиклаб синовдан ўтказилиши лозим бўлган бир дунё анжом-аслаҳаларни таклиф қилдилар. Улар кутганимиздан ҳам ортиқ нарсаларни — дала шаронтида тамадди қилинадиган озиқ-овқат ва офтобда суриладиган мойдан тортиб, намни ўтказмайдиган ухлаш қопчиғигача таклиф қилдилар. Кейин улар бизни бошлаб бориб, ана шу нарсаларни кўрсатишди. Ғалати қилиб жойланган озиқ-овқатлардан татиб кўрдик; биз сувга тушгандан кейин ҳам ёнадиган гугуртни, примус, сув соладиган бидон, резина қопчиқлар, махсус пойабзаллар, пидиш-товоқлар, сувда чўкмайдиган пичоқлар ва экспедицияда зарур бўладиган кўпгина бошқа нарсаларни кўрдик.

Мен Германга қараб қўйдим. У бойвучча холаси би-

¹ Уэст-Пойнт шаҳридаги академия. (Ред.)

лан кондитер мағазинига кириб қолган қобил болага ўқшарди. Баланд бўйли полковник ана шу ажойиб буюмларни намоён қилиб олдида борарди. Намоён тугагач, лаборатория ходимлари бизга зарур нарсаларни ва бу нарсалардан қанча кераклигини ёзиб олишди. Мен ўзимни жангда голиб чиққан ҳисоблардим, тезроқ меҳмонхонага етиб олишни, маза қилиб чўзилиб, бўлган воқеалар устида бир оз фикр юритишни ўйлардим. Шу чоқ баланд бўйли хушмуомала полковник қўққисдан:

— Энди бориб шеф билан гаплашиш керак. Ҳаммасини бера оламизми, буни у ҳал қилади,— деб қолса бўладими.

Юрагим узилиб кетгандек бўлди. Шундай қилиб, яна ҳамма ишни бошидан бошлашимиз, бутун фасоҳатимизни нинга солишимиз керак. У «шеф» деганлари, худо билади, қандай пусха.

Шеф деганлари паст бўйли, ўзини ҳаддан ташқари жиддий тутадиган офицер экан. Унинг ҳузурига кирганимизда стол ёнида ўтирган жойидан туриб, қўй кўзлари билан тикилиб қаради. Сўнг ўтиришни таклиф қилди.

У мендан кўзини узмасдан туриб:

— Хўш, бу жаноблар нимани исташади?— кескин равишда сўради полковник Льюисдан.

— Ҳалиги, баъзи яқир-чипқирлар керак экан,— шошиб жавоб берди Льюис. У бизнинг илтимосимиз мазмунини умумий тарзда баён қилгунча бошлиқ қимир этмай, сабр қилиб тинглади.

— Эвазига нима беришар экан?— сўради у асло ҳайрон бўлмай.

— Нима бўларди,— мулоимгина деди Льюис,— умид қиламизки, экспедиция қатнашчилари янги турдаги озик-овқатлар ва баъзи асбоб-анжомларнинг сафарлари давомида дуч келадиган оғир шароитга яроқли яроқсизлиги ҳақида фикр-мулоҳазаларини билдирарлар.

Столнинг нариги ёғида ўтирган ҳаддан ташқари жиддий офицер ҳамон менга тикилганича, шошилмайгина креслоси орқасига ташлади ўзини; у совуққина қилиб:

— Эвазига нима берадилар, ҳеч тушунимаяпман,— деганида чарм креслога чўкиб кетаётгандай ҳис қилдим ўзимни.

Хонага сув қуйгандек жимлик чўкди. Полковник Льюис ёқасини тузатарди, бирортамиздан садо чиқмади.

— Шуниси ҳам борки,— қўққисдан гап бошлади бош-

лиқ. Бу гал кўзларида енгил кулимсираш пайдо бўлди.— Ботирлик ва удабурролик ҳам ҳисобга ўтади. Полковник Льюис, майли, нимаки сўрашса ҳаммасини беринг!

Бизни уйга, меҳмонхонага олиб кетаётган машинада хурсандлигимдан нафасим тиқилиб ўтирарканман, бирдан Герман қаҳ-қаҳлаб кула бошлади.

— Сизга бир нима бўлдимиз?— ташвишланиб сўрадим.

— Йўқ,— деди у ҳамоно қаҳ-қаҳ ураркан.— Ҳисоблаб кўрсам, бизга тегадиган озиқ-овқатлар ичида 684 банка аянас бўларкан. Менинг жонимдан яхши кўрган овқатим шу.

Олти одам, ёгоч сол ҳамма юклари билан Перу соҳилларининг маълум ерига етиб бориши учун мнинг хил юмушни бир вақтда бажариши керак эди. Ихтиёримизда эса атиги уч ой муҳлат бор; аммо Аловиддиннинг лампаси йўқ.

Биз алоқалар бўлимининг тавсиянома хати билан Нью-Йоркка учдик ва Колумбия унверситети профессори Бэре билан учрашдик. Бэре ҳарбий министрликнинг географик тадқиқотлари Комитети раиси эди. Унинг ёрдамида Герман илмий ўлчашлар учун зарур бўлган барча қимматли асбоб-анжомларни ва аппаратларни олди.

Сўнгра биз денгиз министрлигининг Гидрографик институтидаги адмирал Гловерни кўрмоқ учун Вашингтонга учдик. Бу хушфёъл, тажрибали денгизчи бўлмиш чол ҳамма офицерларини чақирди, уларни Герман ва мен билан таништирди-да, деворга осилган Тинч океан харитасига имо қилиб:

— Бу йигитларни бизнинг янги хариталаримиз қизиқтиради. Ёрдан беринг уларга!— деди.

Инглиз полковниги Ламседен бизнинг бундан кейинги вазифаларимиз муваффақиятли якунланиши имкониятларини муҳокама қилмоқ учун Вашингтонда Британия ҳарбий миссиясида мажлис чақирди. Биз бир дунё яхши маслаҳат ва инглиз асбоб-анжомлари олдик. Бу анжомлар, солда сафар қилган пайтимизда синаб кўришимиз учун, самолётда Англиядан келтирилган эди. Инглиз ҳарбий врачлари «акула порошоги» ҳомийси экан. Акула жуда кетимиздан қолмайдиган бўлса, шу порошокдан бир печачимдимни сувга сочсак бас экан, акула қочаркан-кетаркан.

— Сэр,— дедим мулоҳимлик билан,— бу порошокнинг кучига ишонсак бўладимиз?

— Ие,— жилмайиб жавоб қилди инглиз,— биз худди шуни аниқламоқчимиз-да!

Вақт оз бўлиб, поездни самолётга, оёқни автомобилга алмаштирганда ҳамён қуриган янроқ сингарин жуда тез юпқа тортиб кетади. Норвегияга қайтиб кетиш учун олиб қўйган билетимизни сотиб, пулини сарфлаб бўлгач, маблағ масалаларини тартибга солиш учун Нью-Йоркдаги шерикларимиз ёнига жўнаб кетишга тўғри келди. Унда бизни умидсизлик кутарди. Молия директори иситмалаб ётар, муовинлари эса, у тузалмагунча ҳеч нима қилишолмасди. Улар бизнинг молиявий шартномамизга қарши эмас эдилар-у, лекин ҳеч қандай ёрдам кўрсатолмасдилар ҳам. Улар бир неча вақтга ишни тўхтатиб туришни маслаҳат бердилар. Лекин биз бунга рози бўлоямасдик. Негаки, эндиликда биз бор куч билан илгарилаётган беҳисоб ғилдиракчаларни тўхтатишдан ожиз эдик. Тўхташ ёки тормоз беришнинг фурсати ўтганди. Эндиликда биз фақат қулаб тушмаслик ҳақида ўйлашимиз керак эди. Шерикларимиз бизга мустақил ва тез ҳаракат қилишга имкон бермоқ учун синдикатни бекор қилишга рози бўлдилар.

Мана, биз кўча бўйлаб кетяпмиз, чўнтагимиз эса аввалгидек бўм-бўш.

— Декабрь, январь, февраль,— ҳисоблайди Герман.

— Узоғи билан март,— қўшимча қилдим мен.— Аммо мартда албатта сафарга чиқишимиз керак!

Ҳамма нарса қоронғи бўлса ҳам, лекин бир нарса аниқ эди. Сафаримизнинг ўз олдига қўйган жиддий вазифаси бор. Шунинг учун ҳам бизни бўш боёқда Ниагарадан тушадиган ёки Флагшток¹ тепасида 17 кунлаб ўтирадиган акробатларга тенг қилишларини истамасдик.

— Ишқилиб, чайнайдиган резинка ёки кока-кола сотадиган фирма измида бўлмасак бас,— деди Герман.

Бу масалада икковимизнинг фикримиз бир жойдан чиққан эди.

Биз Норвегия кронларини топишимиз мумкин эди-ю, лекин Атлантик океanning бу томонида улар масалани ҳал қилолмасди. Биз субсидия² сўрашбмиз мумкин эди. Аммо жанжалли назарияни исбот қилиш учун маблағ бериб турадиган одам топилиши қийин; ахир биз фақат шунинг учунгина солда сафарга чиқишга отланаяпмиз-да.

¹ Флагшток — байроқ дастаси, байроқ тикиладиган жой.

² Субсидия — ёрдамга бериладиган пул. (Ред.)

Ўзлари ва барча суғурта жамиятлари зарарли деб ҳй-соблаган иш учун маблағ ажратишга на газета трестларининг, на айрим меценатларнинг¹ журъат этмаслигини тез орада тушуниб олдик; бироқ биз соғ-саломат қайтсак, унинг йўриғи бўлак.

Аҳволимиз пачавага ўхшаб қолди, неча кунлар давомида бу оғир аҳволдан қутулиш йўллариини тополмай қийналдик. Шунда яна полковник Мунте-Кос жонимизга аро кирди.

— Мушкул аҳволга тушиб қолибсизлар-у, йигитлар, — деди у. — Мана бу чек сизларга. Жануб денгизи оролларида қайтиб келгунингизгача кутаман.

Яна бир неча киши шундай қилди. Қарабсизки, қарзга олган пулмиз воситачилар ва коммерсантларнинг ёрдамсиз ҳам иш бошлаб юборишимизга етарли бўлиб қолди. Жанубий Америкага учининг, сол ясагининг вақти етган эди.

Қадимги перуликлар соли қуриганда пўкакдан ҳам енгил бўладиган бальза дарахтидан ясаларди. Бальза дарахти Перуда ўсади. Фақат шуниси борки, бальза дарахти денгиз соҳилидан анча нарида, Анданнинг ортида ўсади: шу сабабли инклар даврида денгиз сайёҳлари денгиз соҳили бўйлаб Эквадорга етиб борганлар ва баҳайбат бальза дарахтларини ўша ерда, Тинч океани бўйларида кесганлар. Биз ҳам худди шундай қилмоқчи эдик.

Сайёҳ бизнинг давримизда инклар замонидагидан кўра тамомила бошқача қийинчиликларга дучор бўлади. Бизнинг ихтиёримизда автомобиллар, самолётлар, сайёҳлар бюрolari бор; аммо иш жуда ҳам осон қўчмаслиги учун чегара деган тўсиқлар бор. Чегарада эса, олдинги синовлардан бир амаллаб ўтиб олсангиз ҳам, шахсингизни синчиклаб текширадиган, беҳисоб анкеталар билан қийнайдиган, юқларингизни ковлаштирадиган ялтироқ тугмачали, ҳаддан ташқари жонбоз қўриқчилар бор. Ана шу ялтироқ тугмачали одамлардан чўчиш, турли ғалати буюмлар билан тўлатилган яшик ва чамадонлар билан Жанубий Америка соҳилида пайдо бўлолмаймиз, деган хулосага келишга мажбур қилди. Рост-да, биз Жанубий Америка соҳилига тушсак-да, испан тилини чалақам-чатти қилиб мулойимгина: сол ясаймиз-да, шу солда жўнаб кетамиз десак, бизни дарҳол турмага тиқишса керак.

¹ Меценат — фанга ҳомийлик қилувчи давлатманд одам.

— Йўқ, расмий ижозатномасиз иш бошлаёлмаймиз, — деди Герман.

Тугатилган триумвиратдаги¹ ошноларимиздан бири Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳузурида мухбир эди; у бизни автомобилга ўтқазиб ўша ёққа олиб борди. Биз залга кирганимизда барча халқларнинг вакиллари ёнма-ён ўтирар, деворга осилган каттакон дунё харитаси ёнида турган қора сочли рус кишининг қизгин пўткини тинглардилар. Бу манзара бизда қаттиқ таассурот қолдирди.

Мухбир ошнамиз танаффус пайтида Перудан келган делегатлардан бири билан, сўнгра Эквадор вакили билан танишиб олди. Вестибюлда², юмшоққина чарм диванда ўтириб, бизнинг улар ватанидаги қадимий тараққиёт намояндалари Тинч океани ороллариغا илк бор етиб борган одамлар бўлганини исботлаш учун океани сузиб ўтмоқчи бўлаётганимизни диққат билан тингладилар. Делегатларнинг иккови ҳам бизнинг режамиз ҳақида ўз ҳукуматларини хабардор қилишга, Перу ва Эквадорга етиб борганимизда бизга ёрдам кўрсатишга ваъда бердилар. Қабулхонадан ўтиб кетаётган Трюгве Ли ватандошлари эканимизни эшитиб ёнимизга келди, шу чоқ кимдир биз билан солда сафарга чиқишни таклиф қилди унга. Аммо Трюгве Лиға қуруқликдаги довуллар ҳам етарли эди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти секретари ёрдамчиси, машҳур ишқивоз-археолог, чилилик доктор Бенхамин Коен Перу республикаси президентига хат ёзиб берди. Перу президенти унинг яқин дўсти экан. Шунингдек, вестибюлда Норвегия элчиси Вильгельм фон Мюнте-Моргенстернни учратдик. Шу дақиқадан бошлаб у экспедицияга катта ёрдам кўрсатади.

¹ Триумвират — давлатни бошқариш формаси.

² Вестибюль — жамоат биноларининг эшикдан киришдаги катта даҳлизи. (Ред.)

3 боб

ЖАНУБИЙ АМЕРИКАДА

Экваторда ерга қўнамиз.— Бальза дарахти мушкилотлари.— Самолётда Китога жўнаймиз.— Калла овчилари ва «бандиос».— Анд бўйлаб «виллис»да сафар.— Жунгли ўрмонларида.— Киведода.— Бальза дарахтлари кесаётгирмиз.— Паленка дарёси бўйлаб пастга томон солда сузамиз.— Бизга маъқул бўлган ҳарбий порт.— Лимада денгиз министри ҳузурида.— Перу президенти билан учрашув.— Даниельсоннинг пайдо бўлиши.— Вашингтонга қайтиш.— Ун икки килограмм ҳужжат.— Герман катта иш бошлайди.— Биз ҳарбий портда сол ясаймиз.— Огоҳлантириш.— Сафар арафасида.— Солга «Кон-Тики» деб ном бердик.— Хайр, Жанубий Америка.

Самолёт экватордан ўтти билан сутдай оппоқ булутлар оралаб пастлай бошладик. То шу топгача бу булутлар қуёш шуълаларида кўзни қамаштиргудай ярқирайдиган қорликлардек остимизда ястанган эди. Самолёт ойнасига тегиб-тегиб кетаётган енгил оқ туман аста-секин таралди ва тенамизда булут бўлиб суза бошлади. Пастдан эса жунгли ўрмони ям-яшил тўлқиндай сузиб чиқди. Биз Жанубий Америка республикаси экватор устидан учиб борардик. Мана, ниҳоят, Гуаякиль деган тропик аэропортда қўндик. Кечагина бизга ниҳоятда зарур бўлган куртка, жилет ва пальтоларимизни қўлда кўтарганимизча, самолётдан чиққанимизда пессижонага тушиб қолгандай бўлдик, тропик либосдаги сергап жануб киши-

ларининг саволларига жавоб берарканмиз, кўйлақларимиз жиққа ҳўл қоғоздек баданимизга ёпишиб қолганини ҳис этдик. Божхона ва муҳожирхона тўралари биз билан қучоқлашиб кўришдилар ва қўлда кўтаргандай қилиб, таксигача олиб бориб қўйдилар. Такси шаҳардаги энг олди меҳмонхонага элтиб қўйди. Меҳмонхонага жойлашинимиз биланоқ ҳаммамиз ваннага совуқ сув тўлдириб, ичига тушиб олдик.

Биз бальза дарахти ўсадиган мамлакатга келиб олган эдик. Эндиликда сол яшаш учун дарахтларни сотиб олиш-гина қолганди.

Биринчи кунни пул муомаласини ўрганш, орқага қайтишда меҳмонхонани суриштириб топиб олиш учун бир неча испан сўзини ёдлаш билан ўтказдик.

Эртасига ўзимизни ванна билан хайрлашишга мажбур этиб, бир неча бор сайр қилдик. Ҳар гал сайрга чиққан-мизда ораликдаги масофани узайтиравардик. Герман ҳақиқий пальмани ушлаб кўришдек болаларча истагини қондиргач, мен бўлсам ҳар хил ҳўл меваларга тўйгач, бальза ёғочи харид қилишга киришишга қарор қилдик.

Афсуски, айтишга осон-у, амалга ошириш қийин эди буни. Керагича бальза ёғочи сотиб олиш мумкин эди. Аммо бизга зарур бўлган ходаларни топиб бўлмасди. Шундоққина соҳилнинг ўзидан бальза кесиб олинган вақтлар ўтиб кетган эди. Сўнгги уруш бальза дарахтининг бошига етган эди; ғалвирлик ва енгил дарахт бўлгани учун уни мингталаб кесиб, авиация заводига жўнатаверганлар. Иприк бальза дарахтлари фақат мамлакат ичкарисида, жунглида ўсишини айтдилар бизга.

— Ундай бўлса мамлакат ичкарисига жўнашимиз ва ўзимиз кесиб келишимиз керак экан,— дедик биз.

— Иложи йўқ,— дейишди мўътабар кишилар.— Сел бошланиб кетди. Дарёлар тошиб, ер пилчиллаб қолди, жунглига ўтиб бўладиган йўл қолмади. Агар сизларга бальза дарахти керак бўлса, Эквадорга ярим йилдан кейин келинглр; сел тинади, жунгли йўллари қурийд.

Мушкул аҳволда қолгач, Эквадорнинг бальза қироли дон Густаво фон Бухвальд ёнига бордик. Герман солнинг хомаки лойиҳасини кўрсатди. Унда бизга зарур ходаларнинг ўлчови кўрсатилган эди. Жикаккина, наст бўйли бальза қироли вақтини бекор ўтказмай агентларини ҳар қаёққа тарқатиб юборди. Истаган ёғочсозлик заводида ҳар хил қалинликдаги тахталар, келта-култе ходалар топилар-

ди. Аммо ҳеч ким бизга зарур бўлган ходаларни топиб беролмади. Дон Густавонинг ёғочлари орасидан иккита катта хода топдилар. Лекин бу ходалар қовдай қуруқ эди, уларда узоққа бориб бўлмасди. Қидириш бефойдалиги равшан бўлиб қолди.

— Акамнинг бальза дарахтлари плантацияси бор. Жудаям катта плантация,— деди дон Густаво.— Унинг исми дон Федерико. У жунгли ичкарисидаги Киведо деган чоғроққина қишлоқда яшайди. Сел ўтгандан кейинроқ у билан алоқа боғласак, сизларга нимаки керак бўлса топиб беради. Жунглида сел қуянти ҳозир, бари бир ҳеч нима қилолмайсишлар.

Дон Густаво ҳеч нима чиқмайди дедими, билдингки, Эквадорнинг ҳамма мутахассислари ҳеч нима чиқмайди, дейди. Шундай қилиб биз, сол ясашга ярарли ёғоч тополмай, ўзимиз бориб дарахт кесиб келиш имкониятидан маҳрум бўлиб, Гуаякилда ўтирардик. Бунақа имконият бир неча ойдан кейингина бўларкан-у, лекин унда жуда кеч бўлади.

— Кутишга вақтимиз йўқ,— деди Герман.

— Қандай қилиб бўлса ҳам бальза ёғоч топишимиз керак,— дедим мен.— Сол қадимгилариникининг айнан нусхаси бўлиши керак, бўлмаса соғ қолмаймиз. Биз меҳмонхонадан топган кичкинагина мактаб харитасида жунгли ўрмони яшил тусда, тоғлар жигар ранг тусда, аҳоли яшайдиган пунктлар қизил доира қилиб белгиланган эди. Жунглининг Тинч океан қирғоқларидан тортиб қудратли Анд тоғлари этакларигача ястанганини кўрсатарди харита. Менда бир фикр пайдо бўлди. Ҳозир соҳил бўйлаб, жунглини оралаб бальза дарахтлари ўсадиган Киведога бориб бўлмайди; хўш, шундай экап, Киведога орқа томондан, қорли Анд тоғларидан опиб тушсак-чи? Бирдан-бир йўл шу эди.

Аэропортда кичкинагина юк самолёти бор эди. Бизини шу самолётда Анд тенасидаги, денгиз сатҳидан 3000 метр юқоридаги яси тоғ устига жойланган ўзига хос мамлакатининг пойтахти Китога элиб кўйишга рози бўлганиди. Яшиқлар ва самолёт аякомлари орасига бир амаллаб суқилиб олиб, аэроплан булутлар орасига кириб кетгунча ям-яшил жунглини ва ялтираб оқаётган дарёларни томоша қилиб бордик. Булут орасидан шўнгиб чиққанзимизда эса паға-паға кўтарилаётган туман денгизни водийни назаримдан яширди. Аммо олдинда, булутлар орасидан

кўзни қамаштирар даражада тиниқ кўк осмонни ҳошпялаб тоғ чўққилари ва яланғоч қоялар кўринди.

Самолёт тоғ ён бағри ёқалаб, кўзга кўринмас осма йўл билан бораётгандек, тепага тирмашарди. Биз экваторнинг нақ устидан учаётган бўлсак-да, қаршимизда ярқираган қорли далалар ястанганди. Кейин биз икки қоя орасига шўнғидик ва баҳор кўкатлари гуркираб ўсган ёйлатоғда пайдо бўлдик; жаҳондаги ўзига хос пойтахлардан бири яқинига кўндик.

Китонинг бир юз эллик минглик аҳолисининг кўпчилиги тоғ ҳиндилар ва метислардан иборат эди. Чунки бу ер Колумб ва Шимолий Европа аҳолиси Американи очганга қадар ҳам, апча илгарин ҳам, уларнинг қадим аجدодлари пойтахти бўлган. Эскидан қолган бебаҳо суратлар сақланган қадимий монастырлар ва испан ҳукмронлиги давридан қолган улуғвор бинолар туфайли шаҳарнинг қандайдир ўзига хос кўриниши бор эди. Бу бинолар ҳиндиларнинг хом гиштдан ясалган пастаккина кулбалари тепасида қад кўтариб турарди. Лой деворлар илинг-билинг бўлиб кетган, тор кўчалар плашчига қизил доғлар теккан, бошларига қўлбола баланд шляпалар кўндирган ҳиндилар билан гавжум. Бирлари юк ортилган эшакларини ҳайдаб бозорга шошар, бошқалари букчайишиб девор тагида тизилишиб, офтобда мудрашарди. Испан зотига оид, тропик либос кийган аслзодалар ўтирган бир печа автомобиль кетма-кет чиқиб келди кўчага ва болалар, эшаклар ҳамда яланг оёқ ҳиндилар орасидан йўл очиш учун устма-уст сигнал бериб, оҳиста юриб ўтиб кетди. Ёйлитоғда ҳаво шундай мусаффо эдики, атрофдаги тоғлар кўча манзарасининг давомидай кўринар, вазиятга эртак тусини берарди. Самолётдаги ошпамир «телба учувчи» лақабли Хорхе, Китодаги қадим испан онасига мансуб эди. У бизни эскича, аломат бир мехмонхонага жойлаштирди. Кейин бизни тоғдан ошириб ўтказадиган, ундан ўтиб, жунглига — Киведога олиб борадиган транспорт излаб гоҳ биз билан, гоҳ ёлғиз шаҳар кезди. Кечқурун биз қадимий испан қаҳвахонасида учрашдик. Хорхе, хунук хабар келтирган эди: Киведога сафарини унутишимиз керакмиш. Тоғдан ошиб ўтиш учун машина ҳам, кузатувчи ҳам топиб бўлмабди; сел бошлагани учун жунгли ичн билан борини ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас экан. Бундай пайтларда сафар қилганлар жунглида ё босқинчилар кўлига тушаркан, ёинки балчиққа ботиб қоларканлар. Ўтган йи-

ли америкалик ўн нефтчи инженер Эквадорнинг шарқий қисмида захарланган найзалар билан яраланиб нобуд бўлган экан. Уша жойларда ҳамон ўрмон ҳиндилари яшаркан. Улар жуинглида қип-яланғоч юришаркан ва захарланган найзалар билан ов қилишаркан.

Германининг парво қилмай, бамайлихотир жаркопти тушираётганини, қизил винодан ҳўнлаб-ҳўнлаб қуяётганини кўриб Хорхе:

— Муболага қияпти деб ўйлаяпсиз чоғи,— деди шивирлаб.— Аслида қатъий ман қилинган бўлса ҳам, бизда қуритилган одам калласи сотиб тирикчилик қиладиган одамлар бор. Бу савдога барҳам бериб бўлмайди. Ўрмон ҳиндилари шу кунларда ҳам бошқа кўчманчи қабилалардаги ўз душманларининг калласини кесиб кетадилар. Улар калла суягини синдириб, майдалаб олиб ташлайдилар-да, бўшаб қолган бош терисининг ичига қиздирилган қум тўлдирдилар; калла буришиб мушукникидай бўлиб қолади, аммо шакли аввалгидай қолади, юз бичимлари ҳам ўзгармайди. Душманнинг буришиб қолган калласи бир вақтлар қимматбаҳо ўлжа саналарди, ҳозир бўлса яширин бозорда камёб матоҳ ҳисобланади. Даллол метислар уларни соҳилдаги савдогарларга келтириб туришади, савдогарлар бўлса сайёҳларга жуда ҳам қимматбаҳога сотадилар.

Хорхе бизга таптаповор қараб қўйди. Кундузи Герман билан мени швейцарининг¹ хонасига бошлаб кириб, шунақа каллалардан иккитасини, ҳар бирини минг сукредан² сотиб олишни таклиф қилишганидан беҳабар эди у. Ҳозир кўпинча бунақа каллаларнинг қалбакисини сотадиган бўлганлар, маймунникини рўпара қиладилар. Лекин бизга кўрсатишгани ҳақиқий одам калласи, ҳиндилар калласи эди. Калланинг юз бичимлари шундай яхши сақланган эдики, асти қўяверасиз. Ҳар бири апельсиндай келадиган бир эркак ва бир аёл калласи эди; аёл хушрўйгина эди, фақат киприк ва сочлари ўз узунлигида қолган эди. Шуллар эсимга тушганда титраб кетдим, лекин шундай бўлса-да, калла овчилари тоғнинг ғарб томонида учрамаса керак, дедим.

— Ким билади дейсиз,— ғўлдирди Хорхе.— Дўстингиз бирдан ғойиб бўлса-ю, кейин бозорда ушнинг кичрайтирилган калласига дуч келиб қолсангиз нима дейсиз?

¹ Швейцар — дарвозабон.

² Сукре — Эквадор тангаси.

Бир вақтлар меннинг дўстим шу кўйга тушган,— кўшиб кўйди у менга тикилиб қараркан.

— Қани, нима бўлган эди, сўзлаб беринг,— деб илтимос қилди Герман иштаҳаси бўғилиб.

Мен вилкамни четга суриб кўйдим, Хорхе ҳикоясини бошлади. Бир вақтлар у жунгли ичкарисидаги кичкинагина қишлоқда яшаган экан. Ўша чоқлар у олтин ювици, бошқа олтин қидирувчиларнинг олтинини сотиб олиш билан шуғулланаркан. Унинг ҳар доим олтин олиб келиб, буюмга алмаштириб кетадиган шу ерлик бир мижози бор экан. Ана ўша мижозини жунглида ўлдириб кетишибди. Хорхе қотилнинг изига тушиб топибди-да, отиб ташлайман, деб пўписа қилибди. Қотил, қуритилган одам калласи сотади, деб гумон қилинганлардан экан. Хорхе, агар зудлик билан каллани келтириб бермасанг, отиб ташлайман, деб дўқ қилипти. Қотил дарҳол Хорхенинг оғайинисининг калласини келтирибди, калла эркаклар муштидек бўлиб қолган экан. Дўстининг калласини кўриб Хорхе жуда хафа бўлиб кетипти. Калланинг кичкина бўлиб кетганини ҳисобга олинмаса, афти сира ўзгармаган, аввал қандай бўлса, худди шундай экан. Хорхе дўсти учун жуда куйишибди ва кичкина каллани уйига олиб кетипти. Каллани кўриши билан хотини ҳушидан кетипти ва Хорхе дўстининг бошини чамадонга солиб кўйишга мажбур бўлипти. Жунглида намгарчилик кўп бўлганидан Хорхе вақти-вақти билан каллани чамадондан олиб, офтобда қуритаркан. Кир ёйиладиган арқонга сочидап осиб кўйилган каллача шамолда силкиниб тураркан. Хорхенинг хотини бўлса ҳаргал унга кўзи тушганда ҳушидан кетаркан. Аммо кунлардан-бир кун сичқоп чамадонни тепиб кириб, каллани ғажиб ташлапти. Хорхе жуда хафа бўлибди-да, ҳамма расм-русмини ўрнига кўйиб, аэродромдан кичкина чуқурча қазиб, дўстининг бошини кўмибди.

— Ахир, ҳар ҳолда инсон эди-да у,— дея ҳикоясини тугатди Хорхе.

— Жуда мазали бўлибди-да овқат,— дедим гапни бошқа ёққа бурмоқ учун.

Қоронғида уйга қайтарканмиз, шляпасини қулоғигача бостириб кийиб олган Германнинг қиёфаси кўзимга аллақандай кўриниб кетди. Аслида эса у тоғ томондан эсаётган тунги совуқ шамолдан сақланиш учун шляпасини бостириб кийиб олган эди.

Эртаси куни биз бош консулимиз Брюн ва унинг хоти-

ни билан биргаликда, уларнинг шаҳар ташқарисидаги улкан боғида, баланд ағзувоилар тагида ўтирардик. Бизнинг жуңгли орқали Киведога қилмоқчи бўлган сафаримиздан маъно чиқишига ишонмасди у... Лекин шуниси ҳам борки, у томонларда қароқчилар бўлади, деди. Сўнг маҳаллий газеталардан қирқиб олиб қўйилган хабарларни кўрсатди. Ёнгарчилик палласи тугагач, Киведога яқин районларни «баидос»дан тозалаш учун солдатларни юбориш лозим, деб кўрсатиларди хабарларда. Шундай пайтда у томонларга сафарга чиқиш ақлсизликдан бошқа нарса эмасмиш, бунинг устига йўл бошловчи топиш ҳам, машина топиш ҳам амри маҳолмиш. Биз у билан сўзлашиб ўтирганимизда Америка ҳарбий атташесининг «виллис» машинаси кўчадан ўтиб кетди. Шу чоқ миямизга янги фикр келиб қолди. Бош консул билан биргаликда Америка элчихонасига йўл олдик ва ҳарбий атташе билан шахсан учрашишга муяссар бўлдик.

Биз эсак унга сол ясаладиган дарахтлар ҳали Киведо ўрмонларида ўсиб ётганини айтдик. Биз бу ёқда, қитъанинг баланд томига чиқиб олдик, уларга етолмаймиз, дедик. Ҳарбий атташедан ё самолёт билан икки парашют қарз бериб туришни, ёки мамлакатни биладиган шофёр билан «виллис» машинаси бериб туришни сўрадик.

Серталаблигимиздан ҳайратда қолган ҳарбий атташе бир дақиқа ҳеч нима деймай қолди; кейин бошини чайқаганича: «Учинчи йўли бўлмаса, хай майли, иккинчиси маъқул», деди жилмайиб.

Биз ўтадиган йўлда бензин колопчалари у ёқда турсин, гилдирак излари ҳам учрамаслиги аниқ бўлгани учун «виллис» бензин солинган капистрлар билан тўлган эди. «Баидос» ҳақидаги ахборотлар туфайли янги ҳамроҳимиз капитан Агурто Алексис Альварас пичоқ ва милтиқлар билан тиш-тирноғигача қуроллашиб олган эди. Биз бўлсак ўз пулимизга соҳилда ёғоч сотиб оламиз, деган ният билан Эквадорга келган одамлар бўлганимиздан, «виллис»даги бор-йўқ бисотимиз, агар ҳар биримизга бир жуфтдан шошпинч олинган мош ранг брезент шим билан тутилган фотоаппарат ҳисобга олинмаса, консервалар солинган қондангина иборат эди. Бундан ташқари, бош консул кимда-ким йўлимизни тўсса омон қўймаслик учун ўз парабеллуми¹ ҳам бизга берган эди.

¹ П а р а б е л л у м — бир хил автомат тўшпонча.

«Виллис» оқлапган деворлари ой пурига ғарқ бўлган бўш кўчалардан ҳайқириб ўтиб, шаҳардан чиқди ва қумлоқ йўл бўйлаб тоғлар оша жанубга томон елиб кетди.

Яхши йўл тизма тоғ ёқалаб Латакунга деган тоғ қишлоғига борарди. Бунда ҳиндиларнинг деразасиз кулбалари оппоқ қишлоқ черкови атрофида тизилган, черков қаршисида майдонда эса пальма ўсарди. Шу ерда, биз гоҳ баянлаб, гоҳ пастга шўнғиб, Анд тоғи қоялари ва яйловлари оша ғарб томон иланг-биланг чўзилиб кетган йўлга бурилдик. Етти ухлаб тушимизга кирмаган бир оламга келиб қолгандик. Тоғ ҳиндиларининг замои ва қонундан ташқари олами эди бу. Йўлга чиққанзимиздан бери бирои-бир арава ё ғилдирак пзи кўрганимиз йўқ. Йўлда, эрипчоқ ламалардан иборат бетартиб подани олдига солиб ҳайдаб кетаётган олачинои поичо кийган, ялангоёқ чўноиларни, аҳён-аҳёнда эса тўдаланиб кетаётган ҳинду оилаларини учратардик. Эр одатда хачир миниб олдинда борар, бошига ҳар турли шляпа кийган ушоққина хотини эса кичик боласини саватга солиб орқалаганича, унга эргашган бўларди. Бунинг устига у йўл-йўлакай жуи ҳам йигиради. Шох, қамини ва сопол идишлар ортилган эшак ва хачирлар эса орқалариди ўз холига йўрғалаб келаварди.

Йўл юрганимиз сари испанча гапланишини биладиган ҳиндилар тобора камроқ учрарди. Кўп ўтмай Агуртонинг тилшунослиқдаги билими бизники каби бефойда бўлиб қолди. Гоҳ у ёнда, гоҳ бу ёнда тоғ ёи бағрида бир-бирига ёидош кулбалар кўрииб қоларди; лойдан қурилган иморатлар борган сари камайиб, бундан буёғига шох-шаббалардан ва қуриган кўкатлардан қурилган кулбалар учрарди. Бу иморатлар ҳам, қуёшдан қорайган юзини ажии босган одамлар ҳам, Анд тоғи тепасида қиздираётган офтоб остида ястанган мана шу замин тағидан чиқиб келгандек кўришарди. Улар мана шу қоялар, тоғ жинсларининг ўпирилиб тушишидан ҳосил бўлган уюм ва тоғ яйловларидаги кўкатларининг ажралмас бир бўлагидек туюларди. Арзимас лаш-лушдан бўлак ҳеч вақоси бўлмаган тоғ ҳиндиларни ёввойи ҳайвонлардек чидамли, пбтидой одамлар сингари соддадил эди; қанча кам гапирган сари шунча кўп кулишарди улар. Биз ҳамма ерда оппоқ тишларини ярақлатиб кулиб турган одамларни учратардик. Оқ тавли одам бу ерларда ақалли бир шилдингни

сарф ҳам қилолмайди, ишлаб ҳам тополмайди. Бунда афишалар ҳам, йўл белгилари ҳам йўқ. Мабодо бирои-бир темир-терсак ёки бир парча қоғоз йўлда тушиб қолгудек бўлса, уни рўзгорга яроқли бир буюм сифатида дарҳол олиб қўядилар.

Биз гоҳ қуёш тандирдек қиздириб турган, бирон туш бута ёки дарахт ўсмаган ён бағирлардан юқорилаб, гоҳ кактусларгина жон сақлаган, қум билан қопланган водийларга тушиб, ниҳоят тоғ тепасига етдик; теварак-атрофимизда қорга бурқанган далалар ястанганди. Шундай аччиқ шамол эсардики, музлаб сумалак бўлиб қолмаслик учун тезликни камайтиришга мажбур бўлдик; енгилгина либосимизда совқотиб борарканмиз, жунглининг иссиғини орзу қилардик. Тоғ оралиғида йўл қидириб тошлоқлар ва кўм-кўк ён бағирларда узоқ саққишга тўғри келарди.

Ёмғир ёға бошлади. Аввалига шивалабгина ёққан бўлса, бора-бора «виллис»имизни дўмбира қплиб чалди; тоғдан пастга томон шоколад тусидаги лойқа сув оқа бошлади. Қуп-қуруқ ёйлатоғдан бошқа бир олам — тошлар ҳам, дарахтлар ҳам, лой ҳам нам тортган мох ва чим билан қопланган ерга, худди ёмғир дарёсида сузгандек тушиб келардик. Атрофимизда катта япроқлар ўсиб ётарди; баъзида биз бундай япроқларнинг яшил соябондек бўлиб, тоғ ён бағрига ёмғир томчиларини сачратиб турган ниҳоятда каттасига дуч келардик. Кейин тропик ўрмоннинг илк элчилари пайдо бўла бошлади. Бу дарахтлар тепасидан мох ва чирмовуқлар шокила бўлиб осилиб ётарди. Ҳамма ёқдан сувнинг шариллаши ва шалоплаши эшитиларди. Йўлимиз нишаблашган сайин жунгли бизни жипсроқ қуршаб ола бошлади; бора-бора яшил паҳлавонлар лашкари пилч-пилч бўлиб кетган йўлда атрофига сув сачратиб секин ўтиб бораётган кичкинагина «виллис»имизни қаърига тортди-кетди.

Жунгли оралаб оқаётган каттагина лойқа сой йўлимизни кесиб чиққачгина «виллис» тўхтади. Ҳеч қанақа кўприк йўқ экан, сой эса чуқур ва тез оқаркан, аммо улар автомобилмиз билан бирга солда нариги қирғоққа ўтказиб қўйиншаркан. Бу галати сол соҳилда, шундоққина сув бўйида ётарди. Йўғонлиги билакдек, баъзилари сондек келадиган ходалар бамбук повдалари ёрдамида бир-бирига боғланиб, бизнинг «виллис»имиздан икки баравар узун ва икки баравар кенг сол ясалганди. Ҳар бир ғилдирак остига биттадан тахта ташлаб, бу оворагарчилигимиздан

нима иш чиқаркан дея ҳаяжонланиб, машинани ходалар устига олиб чиқдик. Сол ярим белдидан лойқа сувга ботса ҳам, ҳар ҳолда, «виллис»ни, бизни, узун ходалар ёрдамида солни қирғоқдан итараётган шоколад тусли ярим яланғоч тўрт кишини бемалол кўтарди.

— Бальзами?— барабар савол бердик Герман иккимиз.

— Бальза,— деб тасдиқлади йигитлардан бири ходани بازار-писанд қилмай тепаркан.

Бальза ёғочи билан биринчи учрашувимиз ва бальзадан ясалган солда биринчи сузишимиз апа шундай бўлди. Шундай қилиб нариги соҳилга эсон-омон ўтиб олдик ва Киведога таптанали суратда кириб бордик. Катронланган ходалардан ясалган, пальма билан ёпилган томига грифлар¹ қўндирилган икки қатор уй кўча ташкил этган эди. Киведоликлар қишлоғи эди бу. Аҳоли ҳамма ишини йиғиштириб, буғдой ранглиларидаги тортиб қораларигача, ёшлардан тортиб кексаларигача, бири эшикдан, бошқа бири деразадан кириб келаверди. Шов-шув кўтарган одамлар тўлқини «виллис» томон олиб-югуриб келмоқда эди. Улар автомобилни ҳар томондан қуршаб олдилар. Одамларнинг бири устига тирманса, бошқаси тагига кирарди. Агурто зўр бериб рулни ишга соларкан, биз толгантутганимизни маҳкам чапгаллаб ўтирардик. Шу чоқ ичиналардан бири тешилди-ю, «виллис»нинг бир ёлдирағи бўшашиб ўтирди-қолди.

Дон Федериконинг плантацияси сал нарироқда, сойнинг қуйи томонида эди. Агурто, Герман ва мен тушган «виллис» ўнқир-чўнқирларда иргишлаб, манго дарахтлари оролигидаги йўлда пайдо бўлганда ориқдан келган жунгли кишиси тез-тез юриб биз томон кела бошлади. Ёнида у билан ўрмонда яшовчи жияни Апхело деган йигит бор эди. Биз Дон Густаво ёзган мактубни узатдик унга, кўп ўтмай «виллис»имиз ҳовлига жойлаштирилди. Бу орада жунглига оромбахш салқин бахш этиб жала қуя кетди. Дон Федериконинг уйида бизни байрам дастурхони кутмоқда жўжалар ва чўчқа болалари чаре-чуре кабоб бўлмоқда эди, биз эса троник мевалари уйилган стол ёнида ўтириб, келишимиздан мақсадимизни ҳикоя қилардик. Тўр тортилган деразадан троника жаласининг шовиллаши эшитилар, гуллаган ўсимликларнинг муаттар ислари келарди.

¹ Г р и ф — ўсимлик билан кун кўрувчи катта йиртқич қуш.

Дон Федерико ёш болалардек жонланиб кетди. Бўлма-сам-чи, болалигида бальзадан ясалган солларни кўрган. Эллик йил муқаддам у паст томонда, соҳилда яшаган чоғларида, перулик ҳиндилар балиқ сотиш учун Гуаякилга бальзадан ясалган елканли катта солларда соҳил ёқалаб сузиб келишарди. Улар сол ўртасидаги бамбукдан ясалган каяталарга бир неча тонна қуритилган балиқ ортиб келишар, ённки хотиш, бола-чақаларидан тортиб жўжаҳўрозларигача, шунчаки саёҳатга келиб-кетишарди. Улар сол қуришда ишлатган катта бальза дарахтларини ҳозир, бу ёгингарчиликда топиш қийин бўлади, негаки, тошқин ва лойгарчилик туфайли юқори томондаги бальза плантацияларига ҳатто отда ҳам ўтиб бўлмайди. Аммо Дон Федерико қўлидан келганча ёрдам беради; бунгалода унча узоқ бўлмаган ўрмондан ҳам бир неча дарахт топилса ажаб эмас, ахир бизга у қадар кўп керак эмас-ку.

Оқшомга бориб, ёмғир бир дам тинган бўлди ва биз Дон Федериконинг уйи атрофида ёввойи орхидеяларнинг¹ ҳар турли навлари ўсар, повдалари пастга осилиб ётарди; кокос ёнғоқларининг ярим палласи тувак вазифасини ўтарди. Орхидеяларнинг маданийлаштирилган навларига қараганда бу камёб ўсимлик ниҳоятда хушбўй таратади. Герман шу гуллардан бирини искамоқчи бўлиб энгашиб ҳам эдики, боши устидаги япроқлар орасидан узун, ингичка ялтироқ илонбалиққа ўхшаш бир нарса бўй чўзди. Анхело яшин тезлигида хивич уриши билан ерга шалоплаб илон тушди. Зум ўтмай йингитча учи айри таёғи билан илон бўйинини ерга босди-да, бошини мажақлаб ташлади.

— Чақса ўлдиради,— деди у, сўнгра галнини исеботлаш учун илоннинг иккита қайрилган заҳарли тишини бизга кўрсатди.

Шу чоқ биз деворда катталиги денгиз қисқичбақасидек келадиган иккита катта чаёнини кўриб қолдик. Улар бир-бирига тапчилиб, ҳаёт-мамот жанги олиб борардилар. Қисқичларини чалштирганча, думларини, ўйнатиб, заҳарли пайзаларини сапчинга тайёр турардилар. Бу даҳшатли манзара эди; қайси биримиздир керосин лампа-ни бошқа жойга кўчиргачгина, бу — стол чеккасида уришаётган бармоқдек келадиган иккита оддий чаёнининг деворга тушаётган ваҳимали сояси эканини билдик.

¹ Орхидея — гули галати шаклда очиладиган жуда хушбўй тропик ўсимлик.

— Майли, уришаверсин, — деди кулиб Дон Федерико. — Бирн иккинчисини ўлдирди, тирик қолгани уйда суварак қўнаймаслиги учун кунимизга ярайди. Фақат каравотни пашшахона билан яхшилаб бекитилса, кийим-кечакни кийинидан олдин қоқиб турилса бас, ҳеч нима бўлмайди. Мени чаён печа бор чаққан, мана, ҳануз юрибман, — кулиб қўйинмча қилди чол.

Қалтакесакми, кўршапалакми қаттиқ чириллаганда ёки қулоғим тагида қитирлаганда ҳар гал заҳарли махлуқлар ҳақидаги фикр билан уйғониб кетганимни ҳисобга олмаганда, яхши ухладим.

Бальза дарахтларини излагани эртaroқ йўлга тушиб пиятида тоғ саҳарда уйғондик.

Дон Федерико тоғ отини билан ишчиларини отда ҳар томонга юборди. Улар сўқмоққа яқин ерда бальза дарахтлари бор-йўқлигини, улар ёнига йўлаб бўлиш-бўлмаслигини билиб келишлари керак эди. Ўзимиз эса, дон Федерико, Герман ва мен кўп ўтмай сайхонликка етиб бордик. Дон Федериконинг айтишича, бу ерда баҳайбат кекса дарахт бўлиши керак эди. Бу, атрофдаги дарахтлардан анча баланд бўлиб, танасининг йўғонлиги бир метрча келарди. Полинезияликлар одатига кўра, дарахт кесиндан олдин унга ном бердик: полинезияликларнинг Америкага мансуб худоси шаънига дарахтни Ку деб атадик. Кейин болтани кўтариб туриб бальза дарахти танасига бир урдим. Кўп ўтмай ўрмонни болта овози тутди. Лекин пўк бальза дарахтини кесиш — ўтмас болта билан пўкак чопгандек бир гап эди; болта дарахт танасига тегини билан орқага сапчирди. Бир неча бор болта ургач, ўрнимни Германга беришга мажбур бўлдим. Болта қўлдан-қўлга ўтар, атрофни пайраха тутар, жунглининг дим иссиғида юз-кўзимиздан тер қуярди. Кечга бориб Ку ҳар болта урганимизда лопиллаб, бир оёқда турган хўроздек қаққайиб қолган эди. Кейин лапанглади-да, теварак-атрофдаги дарахтларга илашиб, уларнинг катта шохларини ва кичик дарахтларни синдириб қулади. Биз дарахт танасидаги шох-шаббаларни кесдик-да, кейин ҳиндиларга ўхшаб дарахт танасини сиқиқ чизиқ шаклида кесиб-кесиб пўстлоғини шилдик. Шу чоқ Герман тўсатдан болтани ташлаб юборди-ю, полинезияликларнинг ҳарбий рақсини тасвир этаётгандек, бир оёғини чапгаллаганича иргншлай бошлади. Унинг иштонидан ялтироқ чумоли тушди. Чумолининг катталиги чаёндай келар, орқа томонида узун

найзаси бор эди. Бу чумолининг калласи денгиз қисқич-бақасининг қисқичи сингари қаттиқ эди. Биз пошнамиз билан тепа-тепа зўрга ўлдирдик уни.

— Бу конго¹,— деди доп Федерико Германга ачиниб.— Бу кичкинагина махлуқ чабидан ҳам ёмон. Аммо соғлом одам учун хавfli эмас.

Германнинг оёғи бир неча кун оғриб юрди. Шунга қарамай у от миниб, биз билан бирга ўрмон оралаб баҳайбат бальза дарахтларини қидиришда иштирок этди. Вақти-вақти билан ўрмон ичкарисида дарахтнинг гижирлаши, кейин гумбурлаб ағанагани эшитиларди. Доп Федерико мамуунлик билан боп ирғаб қўярди. Бу, унинг ишчилари — метислар сол учун яна бир баҳайбат бальза дарахтини кесганларидан далолат берарди. Ҳафта мобайнида Ку ёнига Кане, Кама, Ило, Маури, Ра, Ранги, Папа, Таранга, Кура, Кукара ва Хити — ҳаммаси бўлиб ўн икки баҳайбат бальза дарахти қўшилди. Бу дарахтлар полинезияликларнинг афсонавий қаҳрамонлари шарафига шундай аталган эди. Бу номлар, бир вақтлар океан ортдан, Перудан, Тики номи билан бир вақтда келиб қолган дейишади. Шираси оқиб турган ходалар аввалига отлар ёрдамида ўрмондан олиб чиқилди, кейин доп Федериконинг трактори билан дарё бўйидаги қулбага келтирилди.

Янгигина қесилган дарахтлар пўкақчалик енгил эмас эди, ҳар қалай. Ҳар бирининг оғирлиги бир топнача келарди. Сувга тушганда қандай бўларкин, деб ташвиш чекардик. Кейин ходаларни бирин-кетин юмалатиб дарё бўйига ётқиздик; сувга туширилганда оқиб кетмасин деб ҳар бир ходанинг бир учини чирмовуқ новдалари билан маҳкам боғлаб қўйдик. Уларни жунглида дарахтлар тепасидан осилиб ётган чирмовуқлар билан маҳкам чандиб боғладик-да, иккита омонат сол ясадик; уларнинг бири иккинчисини шатакка олиши керак эди. Сўнгра, кейинчалик керак бўлиб қолар деган фикрда, бамбук пояларини ва чирмовуқларни солларга орддик-да, Герман икковимиз қайси прққа мансублиги помаълум бўлган икки киши билан биргаликда солга тушдик. Бу икки киши бизнинг гапимизга тушунмас, биз ҳам уларнинг сўзига тушунмасдик.

Икки қирғоқни кета-кетгунча жунгли ўрмони девордек

¹ Конго — Poneridae оиласига мансуб чумоли. Қоринларининг тағида найзаси бор.

бўйлаган эди; солда сузиб ўтарканмиз, тўтилар ва бошқа қушлар қуюқ япроқлар орасидан пар-пар этиб учиб чиқарди. Яқинлашганимизни кўрган тимсоҳнинг ўзини дарёга отиб, лойқа сувда ғойиб бўлганини бир неча бор кўрдик. Кўп ўтмай, биз унда ҳам бошқача баҳайбат махлуқни кўрдик. Бу игуана¹ эди. Бошқа сўз билан айтганда бу катталиги тимсоҳдек келадиган баҳайбат калтакесак бўлиб, томоғида халтачаси ва орқасида думига қадар тароғи бор эди. Игуана гўё тарихга қадар бўлган даврдан буён шунда ухлаётгандек, лой соҳилда мудрарди. Ёнгинасидан оҳистагина сузиб ўтганимизда ҳатто қимирламади ҳам. Эшкакчилар, отакўрманлар, дегандек ишора қилдилар. Кўп ўтмай бўйи бир метр келадиган яна бир игуанани кўрдик. Сол тепасига энгашган йўғон шохда тирақайлаб қочарди у. Хавфсиз ерга етиб олгач, игуана, кўкмиртир-яшил терисини офтобда ялтиратиб тўхтади ва совуқ илон кўзларини бизга тикди. Кейинчалик, қирққулоқлар билан қопланган тепалик ёнидан сузиб ўтаётганимизда эса, шу тепаликнинг энг баланд ерида яна бир игуанани кўрдик. Кўрганларимиз ичида энг каттаси эди бу. Бўйини чўзиб, бошини кўтарганича қотиб қолган бу игуана осмон фонида тошдан йўнилган олачипор аждарга ўхшаб кетарди. Тепаликни қиялаб ўтарканмиз у ҳатто қайрилиб қарамади ҳам бизга, бир оздан сўнг жунглига кириб ғойиб бўлди.

Сузишда давом этарканмиз, бирдан тутун ҳидини сездик ва соҳилдаги ялангликда похол томли бир неча кулбани кўриб қолдик. Бизнинг солимиз соҳилда турган бадбашара кишиларнинг диққатини ўзига тортган эди. Бу одамлар ҳинди негр ва испанларнинг чапишмасидан бунёд бўлган бўлса керак. Уларнинг йўниб ишланган катта қайиқлари соҳилга тўнтариб қўйилганди.

Дарё узра қоронғилик чўкканда, соҳилда қулоқни қоматга келтирадиган концерт бошланди. Чўлбақа ва қурбақалар вақир-вуқур қилиб, чирилдоқ ва чивиллар визиллаб ва чириллаб кўп овозли хор бунёд этдилар. Вақти-вақти билан қоронғиликда ёввойи мушукнинг этни жунжитадиган миёви эшитилиб қоларди. Зим-зиё қоронғиликда сузиб борарканмиз, бир неча бор ўрмон аҳли кулбаларидан тушиб турган хира ёругликни кўрдик. Биз эса юлдузларга маҳлиё бўлиб узоқ ўтирдик, уйқу элита

¹ Игуана — калтакесаклар оиласига мансуб махлуқ.

бошлагач, бунинг устига ёмғир ёғиб юборгандан кейингина япроқлардан ясалмиш каютамизга қочиб кирдик-да, тўппончаларни тахт қилиб, уйқуга ётдик.

Оқим бўйлаб сузганимиз сари кулбалар, плантациялар тез-тез учрай бошлади ва кўн ўтмай ҳар икки қирғоқда чинакам қишлоқлар кўзга ташланиб турарди: атрофдагилар йўшилган қайиққа тушиб, узун таёқ ёрдамида дарёда сузарканлар; яшил банаплар уйиб ортилган кичкина-кичкина бальза соллар тез-тез учрай бошлади.

Паленки дарёсининг Рио Гуаяс билан қўшиладиган ерида сув шу қадар кўтарилган эдики, Виссес шаҳри билан Гуаякиль порти оралигида парракли пароход қатнаб турарди. Вақтин тежаш ниятида Герман билан мен пароходга чиқдик ва аҳоли гўж яшайдиган соҳил ёқалаб океанга қараб йўл олдик. Бизнинг туси жигар ранг оғайинларимиз солни икковлон бошқариб, ортимиздан етиб боришлари керак эди.

Гуаякилда Герман икковимиз ажралишдик. Сол етиб келганда бальза ходаларини қабул қилиш учун Герман Гуаяс дарёси қўйиладиган жойда қолди. У ходаларни пароходга ортиб, Перуга етказиши, у ерда эса сол қуришни бошлаб юбориши ва унинг қадимий ҳинди солларининг худди ўзгинаси бўлишини кузатиши керак эди. Мен эса самолётда, сол қуришга мос жой излаб топини учун Перунинг пойтахти Лимага йўл олдим.

Лимага етиб боришим билан трамвайга тушиб Кальяо портига қараб кетдим. У ёрда мен сол ясашга жой излашим керак. Кема киритиб қўйиладиган жойларнинг ҳаммаси бандлиги шундоққина кўришиб турарди; соҳилни кета-кетгучи краплар, божхона омборлари, порт бошқарма биноси эгаллаганди. Гавандан нарироқда, соҳилда иморат йўқ эди-ю, лекин чўмилиувчилар шу қадар кўн эдики, сал бепарво бўлдики, солимизни туриш-турмуши билан зумда тортқилаб йўқ қилиб юборишлари аниқ эди. Ҳозирги кунда Кальяо мамлакатнинг етти миллионлик оқ танли ва жигар ранг тусли аҳолисига эга бўлган энг йирик порти ҳисобланарди. Биз учун биргина йўл бор эди. У ҳам бўлса, темир дарвозаси ёнида милтиқли соқчилар турган, атрофи баланд девор билан қуршалган ҳарбий портга киришдан иборат эди. Соқчилар бўлса мени ҳам, девор ёнида ўраланиб юрган бошқа кишиларни ҳам, шубҳа остига олгандай, ўқрайиб кузатиб қолишарди. Кимда-ким шу

деворнинг нариги томонига ўтиб олса, хавф-хатардан фориғ бўлади.

Вашингтонда Перунинг ҳарбий атташеси билан учрашган эдим, у ёзиб берган тавсиянома чўнтагимда эди. Эртасига ўша хат билан денгизчилик министрлигига бордим ва мени денгиз министри Мануэль Пието қабул қилишини сўрадим. У эрта билан министрликнинг қандиллари ва зарҳаллари ярақлаб турган чиройли залида қабул қиларди. Бир оздан кейин, ҳарбий либосда министр кириб келди. У Наполеон сингари саботли, дона-дона гапирадиган, миқтидан келган офицер эди. У мендан нима талабим борлигини сўради. Мен ёғоч сол яшаш учун ҳарбий портга киришга ижозат беришини сўрадим.

— Яхши йигит,— деди зардаси қайнаб министр, бармоқлари билан столни чертаркан.— Беҳуда келибсиз. Сизга бажону дил ёрдам берардим-у, лекин Ташқи ишлар министрлигининг ижозатномаси керак; муҳожирларни ҳарбий портга кирита олмайман, ҳарбий устахоналардан фойдаланишга ижозат беролмайман. Ташқи ишлар министрига ёзма суратда мурожаат этинг. Муваффақият тилайман.

Мен бир идорадан бошқа идорага юбориладиган ва маҳкамаларда ғойиб бўладиган хатлар ҳақида ўйларканман, даҳшатга келдим. Ёзма ариза сингари тўсиқлар бўлмаган оддий Кон-Тики даврида яшаш қандай бахт бўлган-а!

Ташқи ишлар министри қабулига кириш қийин. Норвегиянинг Перуда дипломатик ваколатхонаси йўқ эди. Ҳар доим ёрдам беришга тайёр бўлган Бош консулимиз Бар Ташқи ишлар министри маслаҳатчиси билангина учраштира оларди. Иш шундан нари ўтмасмикан деб чўчирдим. Энди доктор Коппинг республика президентига ёзган хати қўл келиши мумкин эди. Мен Перу президенти адъютантига мурожаат қилиб, олий ҳазратлари дон Хосе Бустаменте Риверо билан учраштиришни сўрадим. Ордан бир неча кун ўтгач, менга соат ўн иккида саройда бўлишим кераклигини хабар қилишди.

Лима, ярим миллион аҳолиси бўлган замонавий шаҳар; у тоғлар этагидаги яшил текисликда жойлашган. Архитектураси ва хиёбонларининг кўпчилигига кўра, Лимани жаҳондаги энг чиройли пойтахтлардан бири деса бўлади — замонавий Ривьера ёки қадим испан услубида қурилган рангдор бинолари билан Калифорниянинг ўзгинаси эди. Президент саройи шаҳар марказида бўлиб,

рангдор форма кийган, қуролли соқчилар қўриқлайди. Перу президенти билан учрашиш анча мушкул гап бўлиб, аҳолининг кўпчилиги президентни фақат кино экранда кўришган. Ялтироқ ўқдон оingan солдатлар мени зинадан юқорига, кейин эса узун йўлак бўйлаб кузатиб қўйишди; йўлак охирида граждaнчa кийинган уч киши ҳужжатларимни текширишди-да, қалин дафтарга ёзиб қўйишди; сўнгра каттакон, вазмин эман эшикни очиб, мени узун стол ва бир печa қатор стул турган хонага киритишди. Оқ костюм кийган бир киши мени қаршилаб, ўтиришни таклиф этди-да, ўзи ғойиб бўлди. Бир неча секунддан сўнг эндор эшик очилиб, мени аввалгидан кўра ҳашаматлироқ безатилган иккинчи хонага таклиф қилишди. Бежирим мундир кийган бир одам мен томонга кела бошлади.

«Президент», деб ўйладим-да, тикка қотдим. Йўқ, у эмас экан. Зарҳал мундир кийган киши мени тик суянчиқли креслога ўтиришга таклиф этди-да, ўзи ғойиб бўлди. Креслога ўтирганим ҳам йўқ эдики, яна бир эшик очилиб, хизматкор кўришди ва мени дабдабали безалган, зарҳалланган жиҳозлар қўйилган нақшинкор хонага таклиф этди. Хизматкор қандай пайдо бўлган бўлса, шундай қўққисдан ғойиб бўлди, мен эса, эшикларни бир-бирига рўбарў қилиб қурилган, биридан-бирига ўтиладиган қатор уйлар эшикларига маҳлиё бўлиб қадимий диванда ўтирганимча қолдим. Шундай сокиплик ҳукм сурардики, бир неча хона нарида аллақимнинг йўталиб олгани ва яқинлашиб келадиган оғир одимлар эшитилди. Мен ирғиб ўрнидан турдим-да, формадаги басавлат кишига таъзим қилдим. Лекин бу ҳам бошқа чиқди. Бу жанобнинг сўзларидан президент менга салом йўллаганини, кўп ўтмай, министрлар совети мажлиси тугаши билан қабул қилажagini уқдим. Орадан ўн дақиқа ўтгач, оғир одимлар типчиликни бузди, бу гал хонага зарҳал аксельбантлар¹ ва эполетлар² таққан киши кирди. Дивандан ирғиб туриб, эгилиб таъзим қилдим. Кирган киши мендан ҳам ортиқроқ букилиб таъзим қилди-да, бир неча хонадан олиб ўтиб, қалин гилам поёндозлар тўшалган зинадан бошлаб кетди. У диван ва чарм кресло қўшилган кичкинагина хонада мени ёлғиз

¹ Аксельбант — чор россияси ва чет эл армияларида баъзи ҳарбийларнинг елкасига тақиладиган чилвир. (Ред.)

² Эполет — парад кийимга тақилган бир хил зарбоц погон. (Ред.)

қолдирди. Оқ костюм кийган, ўрта бўй бир киши кирди; бу ҳам мени қаёққадир бошлаб кетса керак, деган ўй билан индамай кутиб турдим. Лекин у мени ҳеч қаёққа бошламади, такаллуф билан омонлашди-да, шу хонада қолди. У президент Бустаменте Риверо экан.

Президент инглиз тилини мен испанчани билганимдан кўра икки ҳисса ортиқ биларкан; омонлашиб, мени ўтиришга таклиф этганидан сўнг тилдаги билимларимиз ниҳоясига етди. Имо-нишора билан кўп нарсани изҳор этиш мумкин-у, ammo перунинг ҳарбий портида сол ясашга ижозат олишнинг иложи йўқ эди. Президентнинг сўзларини тушунмаётгани сезилиб турарди. Бунга у амни бўлган бўлса керакки, зум ўтмай хонадан чиқди ва авиация министри билан биргаликда кириб келди. Авиация министри генерал Ревередо кўкрагига қуш қанотлари белгиси туширилган ҳарбий-ҳаво флоти формаси кийган сергайрат, басавлат киши экан. У инглиз тилида америкача урғу билан яхши сўзларкан.

Мен англашилмовчилик учун узр сўрадим-да, аэродромга эмас, ҳарбий портга киришга ижозатнома сўраётганимни айтдим. Генерал кулиб юборди ва у фақат таржимон сифатида таклиф этилганлигини айтди. Менинг назариям президентга бирма-бир тушунтирилди. Президент диққат билан тинглади ва генерал Ревередо орқали ўринли саволлар бериб турди. Ниҳоят у:

— Тинч океан ороллари перулик одамлар томонидан очилган деган аҳтимол бор экан, Перу бу экспедициянинг муваффақиятли ўтишига тарафдор. Хўш, сизга қандай ёрдам керак?— деди.

Мен ҳарбий порт ичида бизга сол ясашга жой ажратишларини, флот устахонасидан фойдаланишга имкоп тугдириб беришларини, асбоб-анжомларимизни сақлашга бино ва бу анжомларни мамлакатга олиб киришга руҳсат этишларини, ишимизни ниҳоясига етказиш учун порт ишчилари ёрдамидан дариг тутмасликларини, шунингдек, биз сафарга чиққанда солиминини шатакка олиш учун кема беришларини сўрадим.

— Нималарни сўрайпти?— сабрсизланиб сўради президент. У шундай оҳангда сўрадики, сўзларини билмасам ҳам тушундим.

— Арзимас нарсаларни,— деди Ревередо тафсилотларигача тўхталиб ўтирмай. Президент бу жавобдан қапоатланиб, риаолик билдириб бош силкиди.

Учрашув ниҳоясига етаркан, Ревередо ташқи ишлар министрининг шахсан президентдан кўрсатма олажагини, денгиз министри Ниетога бизга зарур ёрдам беришда тўла ихтиёр берилажагини айтди.

— Худо ўз паноҳида сақласин сизни! — деди хайрлашаркан министр кулиб бошини чайқаб.

Шу куни Лима газеталарида порвег экспедицияси Перу соҳилларидан солда сафарга чиқажаги ҳақида мақола босилди; худди шу газеталар, Амазонка соҳилларидаги жунглида истиқомат қилувчи ҳиндиларнинг ҳаётини ўрганиш учун сафарга чиққан швед-фин илмий экспедицияси ўз ишини тамомлагани ҳақида ахборот берди. Шу экспедициянинг қатнашчиларидан икки швед йиғитнинг қайиқда дарёда оқимга қарши сузиб, Лимага етиб келганликлари хабар қилинган эди. Уларнинг бири Уисаль университети ходими Бенгт Даниельссон эди. Эндиликда у Перунинг тоғлиқ районларида истиқомат қилувчи ҳиндилар ҳаётини ўрганишга киришмоқчи эди.

Мақолани газетадан қирқиб олдим. Меҳмонхонадаги хонамда ўтириб, сол қуриш масаласида Германияга хат ёзишга энди киришиб эдимки, бирдан эшик тақиллади. Троник либосида, баланд бўйли, офтобда пишган бир йиғит кириб келиб, оқ шлёмни ечиб ҳам эдики, қизғин соқоли кўзга ташланди, сочи ҳам шундай қизғин эди. Бу йиғит одамзод қадами етмаган чангалзорлардан келган эса-да, унинг ўрни университет аудиторияларида эканлиги шундоққина кўриниб турарди.

«Бенгт Даниельссон бўлса керак», деб ўйладим мен.

— Бенгт Даниельссон, — дея ўзини танитди йиғит.

«Сол ҳақида хабар тонган бўлса керак», дея ўйладим ва ўтиришга таклиф этдим.

— Сол масаласидаги режаларингизни ҳозиргина эшитдим, — деди швед.

«Этнограф-да, ўзи, назариямини йўққа чиқаргани келган», деб ўйладим ўзимча.

— Сизлар билан солда сафарга чиқсам бўладими, шунга билгани келдим, — деди швед мулоимгина. — Миграция¹ назарияси билан қизиқаман.

Бу одам ҳақида мен унинг олим эканлиги ва жунглининг одам қадами етмаган еридан келганлигини билардим,

¹ Миграция — аҳолининг бир мамлакатдан иккинчи мамлакатга кўчиши. (Ред.)

холос. Швед граждани беш норвег билан солда сафарга чиқишга тайёр экан, рад жавоби олмаслиги керак. Яна шуниси ҳам борки, унинг оғир-вазмин, қувноқ одам эканлигини ҳатто бароқ соқоли ҳам яшира олмасди.

Шундай қилиб, Бенгт бир жой бўшлиғи туфайли экспедициянинг олтинчи қатнашувчиси бўлиб қолди. Ичимизда испан тилини биладиган ягона одам Бенгт эди.

Орадан бир ҳафта ўтиб, йўловчилар тапувчи самолёт моторини бир маромда гуриллатиб соҳил ёқалаб шимолга йўл олганда пастдаги узоқ-узоқларгача ястанган кўм-кўк океанга эҳтирос билан тикилардим. Назаримда у осмонда муаллақ қолиб, осмон билан бирга сузаётгандек туюларди. Кўп ўтмай биз олтовлон ҳув ўша қўйидаги бутун гарбий уфқни тутган сув қўйнида чапг заррасидаги микроблар сингари уймаланишамиз. Биз океанда бир-биримиздан бир неча одимгина нари кета оладиган вазиятда қоламиз. Аммо ҳозир бир-биримиздан анчагина узоқдамиз. Герман ходаларнинг етиб келишини кутиб Эквадорга қолган эди. Кнут Хаугланд билан Торстейн Робю эндигина Нью-Йоркка учиб келишди. Эрик Хессельберг эса Ослодан Панамага йўл олган кемада биз томон сафарга чиққан эди. Мен Вашингтонга учмоқда эдим. Бенгт бўлса сафарга тайёр бўлиб, Лимадаги меҳмонхонада бошқаларнинг етиб келишини кутмоқда эди.

Ҳамроҳларим бир-бирларини танимас ва турлича одам эди. Бу солда сафарга чиққач, бир неча ҳафтагача суҳбатимиз билан бир-биримизни зериктириб қўймаймиз, демак эди. Океан қўйнида оқим ва шамол ихтиёрида сузаяк солда неча ойлаб бирга бўладиган одамларнинг характерлари тўқнашувчи момақалдироқлар, босимнинг пастлиги, ҳавонинг айнишидан кўра хавфлироқ.

Вашингтонда қор бўралаб ёғар, қаттиқ совуқ эди. Мен у ердан февралда қайтиб келдим. Бъёрн радио масаласига киришиб кетди ва Америка радио ҳаваскорлари жамиятинини қизиқтиришга муваффақ бўлди. Ана шу жамият аъзолари билан солдан берилган ахборотларни қабул қилиб туришлари ҳақида келишиб олди. Кнут билан Торстейн қисқа тўлқинли алоқачилар ҳамда уруш вақтида қаршилик кўрсатиш ташкилоти иштирокчилари фойдаланган радиостанциялар орқали амалга ошириладиган алоқани тапқил этини билан машғул эдилар. Сафар давомида олдимизга қўйган вазифани тўла-тўқис амалга оширмоқчи бўлсак, минглаб йирик ва майда масалаларни ҳал қили-

шимиз керак. Папкалардаги қоғозлар эса борган сайин кўпайиб бормоқда эди. Булар орасида инглиз, испан, француз ва норвег тилларида ёзилган оқ, сариқ, кўк тусли ҳарбий ва граждандлик ҳужжатлари бор эди. Бизнинг давримизда ҳатто солда сафар қилиш ҳам қоғоз санъатимизга бир қарағай дарахти бадалига тушарди.

— Улай агар, шу ёзишмалар ўн килограммга етиб қолди,— деди бир кун Кнут алам билан букчайганча машинада хат ёзаркан.

— Ўн икки кило,— деди Торстейн бамайлихотир.— Мен тортиб кўрганман.

Сўнгги тайёргарликлар кетаётган ана шу драматик кунларда «Бир нарсани — олтовлон эсон-омон солга жойлашиб олганингизни аниқ билишни истардим!»— деб ёзаркан онам, аҳволимизни яхши тушунган бўлса керак.

Кунлардан бир кун эса Лимадан шошилинч телеграмма келиб қолди. Телеграммада ёзилишича, Герман чўмлаётганда кучли тўлқин уни қирғоққа отиб урган, жиддий жароҳатланган, оёғи лат еган экан. У Лима касалхоналаридан бирида ётганмиш.

Торстейн Робю ва Герд Волд зудлик билан Лимага учиб кетишди. Герд Волд уруш чоғида Норвегиянинг қаршилик кўрсатиш ҳаракати группаларидан бирининг Лондондаги вақили вазифасини ўтаган аёл бўлиб, эндиликда Вашингтонда бизга ёрдам кўрсатмоқда эди. Улар борганда Герман тузалиб қолган экан. Врачлар бўйин умуртқасини жойинга солгунларича уни боши атрофидан қайиши билан боғлаб ярим соат осиб қўйганлар. Рентген сурати умуртқа дарз кетганини, олди орқасига бўлиб айланиб қолганини кўрсатган. Германиянинг соғломлиги ўлимдан сақлаб қолди; кўп ўтмай уни касалхонадан чиқариб юбордилар. Ҳамма ёғи моматалоқ бўлиб кетган, боди кўзгаган Герман бўйинини қимирлатолмайдиган бир алфозда бальза ходалари келтирилган ҳарбий портда пайдо бўлди ва ишга тушиб кетди. Герман бир неча ҳафта врач назоратида бўлиши керак. Ҳали биз билан сафарга чиқа оладими, йўқми, буниси бизга қоронғи эди. Тинч океан қучоғида ўтказилган илк спновга қарамай, сафарга чиқаганига унинг ишончи комил эди.

Бир неча кундан кейин Эрик—Папамадан, мен билан Кнут Вашингтондан учиб келдик. Ниҳоят, сафарга жўнайдиган манзилимизда — Лимада жамоат жам бўлган эдик.

Ҳарбий порт территориясида, соҳилда Ёвведо ўрмонларидан келтирилган катта-катта бальза ходалари юмалаб ётарди. Бу ниҳоятда таъсирли учрашув эди. Яқингинада кесилган ходалар, сап-сарик бамбук ёғочлари, қамипи ва яшил банан япроқлари — барча қурилиш материалмиз — даҳшатли сув ости кемалари ва эсминецлар орасида уйиб қўйилган эди. Олти оқ танли шимол кишиси ва томирларида икк қони оққан йиғирма қаҳва ранг «матрос» болта ва узун пичоқлари — мачетени ишга солган эдилар. Улар арқон-тортишар, тугун тугишарди. Зар уқали кўк форма кийган саришта денгиз офицерлари ёнимиздан ўтаркан, тўсатдан портларида пайдо бўлиб қолган рангпар муҳожирларга ва мана шу ёғоч ашёёларга ҳайрон бўлиб қарардилар. Юз йиллар мобайнида Кальяо қўлтигида биринчи бор бальзадан сол ясалгани эди. Иккларнинг афсоналарида таъкидланганича, уларнинг аждодлари худди шундай солларда сузишни биринчи бор мана шу соҳилларда ўрганганиган. Тарихий маълумотларга қараганда эса европаликлар ҳиндиларга солда сузишни ман этганлар. Очиқ солда сузиш одамларни ҳалокатга олиб бориши мумкин.

Ўта замонавий порт бизга яхши хизмат қилди. Таржимонлик вазифасини ўтаган Бенгт ва бош конструкторлик вазифасини адо этувчи Герман туфайли биз қатор дурадгорлик ва елкап устахоналарида ўзимизни худди уйимиздагидек ҳис этардик; анжомларимизни сақлаш учун порт ҳужрасининг ярми бизнинг ихтиёримизда эди; бизга ўртампагна ўзи сузар нирс¹ ажратган эдилар. Қурилиш бошлапганда ходаларимизни шунга яқин ерда сувга туширдик.

Сол учун етарли деб тўққизта катта хода танлаб олдик. Ходаларни бир-бири билан боғлаб, бутун солни бирлаштириб турадиган арқонлар сирпашиб кетмаслиги учун ходаларда чуқурчалар йўнилди. Солни ясаида бирон бир қозик, миҳ ёки бирон парча пўлат сям ишлатмадик. Аввало, тўққизта катта ходани ёнма-ён қилиб сувга тушириб, улар сузишга мос ҳолатларини олгуларича кутдик-да, кейин бир-бирига маҳкам боғладик. Ўртага жойлаштирилган энг узун, ўн тўрт метрлик ходанинг икки учи бошқаларидан туртиб чиқиб турди. Шу узун ходанинг икки томонидаги бошқа ходалар баравар терилган бўлиб, улар

¹ Нирс — сувга туртиб кириб турадиган порт иморати. (Ред.)

тобора кичрайиб борарди. Шу туфайли солнинг ён томони узунлиги ўн метрга яқин бўлса, тумшуғи қор тозалагичнинг учига ўхшарди. Солнинг қуйруқ томонида эса ўртадаги учта хода туртиб чиққан бўлиб, қолгани текис қирқылган эди; ана шу туртиб чиққан ходалар устига бальза ёғочидан қисқагина йўғон гўла кўндаланг қилиб ўриятилган эди. Бу гўланинг эшкак тиргагини жойлаштириш учун йўшилган жойи бор эди. Тўққиз бальза ходаси ўттиз миллиметрлик алоҳида-алоҳида арқон парчалари билан маҳкам боғлангач, устидан кўндалангига ҳар метр оралигида пингичка бальза ходачалари — ронжиналар¹ билан маҳкамладик. Турли йўғонликдаги уч юз чоғли арқон билан чамбарчас боғланган солимиз тайёр ҳолга келиб қолган эди. Арқоннинг ҳар бирини маҳкам тугган эдик. Палубага эса тилинган бамбук поялари ётқизиб, ронжиналарга бойлаб маҳкамладик. Солнинг ўртасида, қуйруққа яқинроқ ерда бамбук ёғочларидан очиқ каюта ясадик; каютанинг девори бамбук новдаларидан тўқилиб, томи бамбук тахтачалар ва череница каби бири устига иккинчиси терилган силлиқ банан япроқлари билан ёшилди. Каюта олдига ёнма-ён қилиб икки мачта ўрнатдик. Бу мачталар темирдек қаттиқ мангро дарахти ёғочидан ясалган эди; уларнинг учи салб шаклида боғланди. Каттакоп тўрт бурчак елкан, мустаҳкам бўлсин учун қўшалоқ қилиб боғланган икки бамбук поясидан ясалган реяга² чатилди.

Океан бўйлаб бизни олиб ўтиши керак бўлган тўққиз ходанинг учи найза қилинган эди. Негаки, ҳипидилар ҳам сол сувда енгил сузсин учун шундай қилинган. Солнинг тумшуқ томонига тўлқиндан сақланмиш учун пастаккина фальшборт³ ясадик.

Солнинг бир печа ерида, ходалар оралигидаги катта ёриқларга, беш жойга, йўғон қарағай тахталарни жойлаштирдик. Бу тахталарнинг бир ярим метри солга кўндаланг равишда сувга ботиб турарди. Йўғонлиги йнгирма беш миллиметр, эни олтинчи сантиметр бўлган бу тахталар ҳеч қандай системасиз жойлаштирилган эди. Американинг очилишидан бирмунча илгари бальзадан ясалган ҳамма солларга шу хилдаги киллар ўриятилиб, улар ясси

¹ Ронжина — солини маҳкамлаш учун кўндалангига қўйиладиган хода.

² Рея — мачтада елкан тикиб қўйиладиган кўндаланг ёғоч.

³ Фальшборт — ясама борт. (Ред.)

ёғоч солларнинг шамол ёки оқим билан сурилиб кетишидан сақлаш хизматини ўтаган. Сол четига ҳеч қандай тутқич ё тўсиқ ясамадик, фақат ҳар бир бортга оёқ учун мустаҳкам таянч бўла оладиган, бальза ходачаларнинг қоқдик.

Тумшукдаги пастаккина фальшбортни ҳисобга олмаганда, сол қадимий перуликлар ва эквадорликлар фойдаланган солнинг айнан ўзи бўлди. Солни безаш масаласига келсак, бунда ўз дидимизга қараб иш тутдик, кемамининг сузишига халақит бермайдиган бўлишига эътибор бердик. Кўп ўтмай биз учун бутун жаҳон шу сол бўлишини билардик.

Шунинг учун кичкинагина палубамизга фэйз киритишга уриндик. Бамбук тўшама солнинг бошидан оёғигача солимай, у каютанинг олдигаю унинг очиқ турган ўнг томонидагина тўшалган эди. Каютанинг чап ёни эса ичкари ҳовли қабилда бўлиб, маҳкам боғланган яшик ва анжомлар қўйиларди. Бу анжомлар билан солнинг чеккаси оралиғида узунчоқ йўл қолганди. Солнинг тумшук томондан каютанинг орқа деворига қадар тўққиз йўғон хомага ҳеч нима тўшалмаган эди. Шундай қилиб, бамбук каютани айланиб ўтмоқчи бўлсак, сариқ тўшама ва тўқилган бўйралардан қуйруқдаги кул ранг ходаларга иргиб ўтишимиз, сўнг нариги томондаги юклар уюмига чиқишимиз керак бўларди. Бу орадаги масофа оз бўлгани билан, қандайдир тўсиқлар енгининг психологик таъсири катта бўлиб, ҳаракат допрамизнинг кичиклигини билиттирмаслик йўли сифатида хизмат этарди. Мачта тепасига тахта майдонча ясадик.

Солимиз битиб, бамбук ёғочлари олтиндек сап-сариқ товланиб, кўм-кўк япроқлар яшнаб, ҳарбий кемалар орасида чайқала бошлаганда, ишимизни кўргани денгиз министрининг шахсан ўзи келди. Биз баҳайбат ҳарбий кемалар қуршовида турган инклар даврининг жонли хотираси бўлган кемамиз билан беннҳоя фахрланардик. Аммо денгиз министри солимизни кўриб даҳшатга келди. Мени ҳарбий порт бошқармасига чақирдилар ва денгиз министрлигини, уларга қарашли портда ясаган солимиз учун жавобгарликдан соқит қиладиган ҳужжатга имзо чектирдилар. Шунингдек, мени Кальяо порти бошлиғи ҳузурига чақирдилар. У ерда мен, одамлар ва буюмлар билан шу портдан солда сафарга чиқсам, бутун масъулият меннинг бўйнимда мазмунидаги ҳужжатга имзо чекдим. Бир неча

кундан сўнг бир гуруҳ чет эл денгиз мутахассислари ва дипломатларига ҳарбий портга киришга ижозат берилди. Уларнинг фикри ҳам бизни рағбатлатирадиган эмас эди. Бир неча кундан сўнг буюк давлатлардан бирининг элчиси мени ўз ҳузурига чақиртирди.

— Ота-онангиз ҳаётми? — сўради у. Тасдиғимдан кейин кўзимга тик қаради-да: — Ҳалок бўлганингизни эшитганда ота-онангиз не кўйга тушар экан-а, — деди машъум ва қўрқинчли овоз билан.

У шахсан ўз номидан, вақт ўтмай туриб, фикримдан қайтишимни сўради. Солни кўздан кечирган бир адмирал бизнинг омон қолмаслигимизни айтганини. Аввало солнинг ҳажми потўғри эмиш. У шу даражада кичикмишкн, қаттиқроқ шамол турди дегунча тўнтарилиб кетармини: айни чоқда узунлиги шундай эмишкн, тумнуғи ва қуйруғи икки тўлқинда турармиш, позик бальза ходалари одамлар ва юкларни кўтаролмай синиб кетармиш. Яна шуниси чатоқмишкн, мамлакатда бальза ёғочлари экспорти билан шугулланувчи мутахассиснинг айтишича, пўк бальза ёғочлари океан бўйлаб зарур масофанинг тўртдан биринигина сузиб ўтармиш-да, сув шимиб, оғирлашиб чўкиб кетармиш.

Бу гаплар кўнгилини қанчалик ғаш қилмасин, биз сўзимизда турдик, сафарга ола кетишни деб бизга таврот туҳфа қилинди. Хуллас, солни кўздан кечирган мутахассислар бизни унча умидлантирмадилар. Довул ёки бўролар бизни солдан юниб кетиши, шамол ва тўлқин майли билан океанда гоҳ ўннга, гоҳ сўлга елган кафтдаккина солни ғарқ этиши мумкин эмиш. Ҳатто оддий майда тўлқинлар ҳам устимизга шўр сув шопириб оёғимиз терисини ва солдаги ҳамма буюмларни ишдан чиқарар эмиш. Турли мутахассислар томонидан айтилган гапларни жамлайдиган бўлсак, бутун бошли солда, тил тегмаган нарса қолмади, арқону тугунлар, ҳар бир бўлак ёғочу тахта — ҳамма ҳаммаси океанда ҳалок бўлиб кетишимизга сабаб бўлиши мумкин эмиш. Сол сув юзида неча кунга бардош бериши мумкинлиги ҳақида катта пулни ўртага қўйиб гаров боғлаганлар ҳам бўлди. Бир енгилтак денгиз аттапеси эса, агар биз Жанубий денгиздаги оролларининг биронтасига эсон-омон етиб олсак, экспедиция қатнашчилари то умрларининг охиригача ичадиган вискини олиб беришга бас бойлади.

Гапларнинг аччиғи ҳали олдинда экан. Норвег кемаси

гаванга киргандан фойдаланиб, унинг капитани ва бир неча тажрибали денгизчиларни ҳарбий портга олиб кирдик. Уларнинг танқидий мулоҳазаларини сабрсизлик билан кутардик. Ҳаммалари бир оғиздан, тўмтоқ тумшукли беўхпов солга елканнинг фойдаси йўқ, деган фикрни билдирганларида ҳафсаламиз пир бўлди; унда ташқари капитан, мабодо солимиз сув бетида чўкмай туролган тақдирда ҳам Гумбольдт оқими ёрдамида океани кесиб ўтишнинг ўзига бир ёки икки йил кетади, деб ҳисобларди. Боцман ходаларни боғлаган арқонларимизни кўздан кечирди-да, бошини чайқаб қўйди. «Ташвишланмасак» ҳам бўлар экан. Денгизда ходалар баланд кўтарилиб, паст тушиб, бир-бирига ишқаланавериб арқонлар узилиб, сол бўлақларга бўлиниб кетаркан. Арқонларни пўлат арқон ёппи занжирлар билан алмаштирмасак, уй-уйимизга тарқалишганимиз маъқулмиш.

Бу асосли гапларга эътироз билдириб бўлмасди. Шу гапларнинг, ҳеч бўлмаса, биттаси тўғри чиқса, муваффақиятдан умид қилмай қўя қолайлик. Бошлаган ишимизни ниҳоясига етказа олармикимиз, дея неча-неча бор сўрадим ўзимдан. Денгизчи бўлмаганим учун бу гапларга эътироз билдира олмас эдим. Қўлимда яккаю ягона кузир бор эди, шунига асосланиб бу ишни бошлаган эдик. Орол очилиш тарихига қадарги маданият Перудан Тинч океандаги оролларга тарқалган чоқда бу соҳилда бирдан-бир кема мана шундай соллардан иборат бўлган, деган фикрга қаттиқ ишонардим. Эрамининг 500 йилларида Коп-Тикининг бальзадан ясалган соли манзилга етган экан, арқонлари чидаган экан, биз ҳам билармонлик қилмай, ўша солнинг айпан ўзини яасасак, эндиликда ҳам чидаб бериши керак, деган фикрда эдим. Бенгт билан Герман менинг назариямга тўла қўшилишарди. Мутахассислар бизга мотам тутиб қайғурган чоқда улар Лимада ҳеч нимага парво қилмай, хотиржамгина вақтхўшлик қилиб юришарди. Оқшомларнинг бирида Торстейн океан оқими бизга керакли томонга йўналишига ипполчиғиз комилми ўзи, деб сўради мендан ташвишланиб. Шу пайт кинофильм кўриб, похол юбка кийиб олган Дороти Ламурнинг жаңубий денгиздаги хушмапзара оролда гавай қизлари билан рақс қилаётганини мароқ билан томоша қилардик.

— Биз шу жойга йўл олишимиз керак,— деди Торстейн.— Агар оқим сиз айтган томонга йўналмаса ҳолимизга вой!

Сафарга жўнайдиган кунимиз етди. Мамлакатдан чиқиб кетишга ижозатнома олиш учун паспорт бюросига бордик. Бенгт таржимон сифатида энг олдинда турарди.

— Фамилиянгиз? — сўради сертакаллуф тўра Бенгтнинг кўксига тушган соқолига кўзойнак тепасидан шубҳа билан тикилганча.

— Бенгт Эммерик Даниельссон, — одоб билан жавоб берди Бенгт.

Тўра ёзув машинкасига узун бланка қўйди.

— Перуга қандай пароходда келдингиз?

— Гап шундаки, мен пароходда эмас, қайиқда келдим Перуга, — дея тушунтира кетди Бенгт ваҳимага тушган кичкинагина кишига.

Ҳайрон бўлганидан тили калимага келмай қолган тўра Бенгта бир қараб қўйди-да, бланканинг тегишли жойига «қайиқ» деб ёзиб қўйди.

— Перудан қандай пароходда жўнайсиз?

— Гап шундаки, мен Перудан пароходда эмас, солда жўнаймай, — деди мулойимлик билан Бенгт.

— Бу нима майнавозчилик! — деб қичқирди тўра жаҳл билан ва бланкани машинкадан суғуриб олди. — Саволларимга тўғри жавоб берасизми, йўқми?

Сафарга жўнашимизга бир неча кун қолганда озиқ-овқатларимиз, сув ва асбоб-анжомларимиз солга ортилди. Биз олти кишига тўрт ойга етарли озиқ-овқат олдик, булар кичкинагина пухта картоп қутига жойлашган армия рационидан иборат эди. Герман, асфальтни эритиб, ҳар бир қутининг устидан суртиб чиқиш керак, деган фикрни айтди. Кейин қутилар бир-бирига ёпишиб қолмасин учун устидан қум сеппдик-да, бамбук палуба тагига тахладик. Бунда улар палубани ушлаб турадиган тўққиз ронжина оралиғини эгаллади-қўйди.

Баланд тоғ тепасида қайнаб чиққан тиниқ булоқ сувидан эллик олтита кичкина бидонни тўлдириб олдик. Идишларимизга ҳаммаси бўлиб 1100 литр чучук сув сиғди. Бидонимизни ҳам ронжиналар оралиғига шундай жойлаштирдикки, атрофида океан суви чайқалиб турадиган бўлди. Қолган анжомларимизни — ҳўл мева ва кокос ёнғоқлари билан тўлдирилган катта-катта саватларимизни бамбук палубага бойлаб қўйдик.

Бамбук каютанинг бир бурчини Кнут билан Торстейн радиостанция учун эгаллашди. Каютанинг ичкарасидаги ронжиналар оралиғига саккизта яшикни жойлаб, ходалар-

га чамбарчас қилиб боғладик. Бу яшиқларнинг иккитаси плмшй асбооб-анжомлар ва киноплёнка билан тўлган бўлса, қолган олтитаси ҳар қайсимиз учун мўлжалланган яшиқлар эди. Ҳар биримиз бир яшиқка сиғадиган буюм олшимиз мумкин дегани эди бу. Эрик сурат чизми учун бир неча ўрам қоғоз ва гитара келтирган эди, яшиғи шундай тиқилиб кетдики, пайноғини Торстейннинг яшиғига жойланга мажбур бўлди. Кейин Бенгтнинг яшиғини кўтарган тўрт матрос келиб қолди. Бенгт китобдан бўлак ҳеч нима олмабди. Лекин яшиқка социология ва этнографияга оид 73 китобни бир амаллаб жойлаштирибди. Яшиқлар устига бўйра ва похол тўшақлар солдик. Энди биз сафарга тайёр эдик.

Аввало солни шатакка олиб ҳарбий портдан олиб чиқдилар ва юклар тўғри тақсимланиб жойланганми ё йўқми, шунини аниқлаш учун бир қанча жойгача тортиб бордилар. У ерда сафаримиз арафасида тақлиф этилган ва қизиққан кишилар иштирокида солга «исем қўйиш» маросими ўтказилиши керак эди.

27 апрель кунини Норвегия байроғини кўтарибди. Мачтанинг елкани тикиб қўйиладиган кўндаланг ёғочиди экспедициямизга амалий ёрдам кўрсатган давлатларнинг байроқлари ҳилпирарди. Соҳил тайриртабий кемага ном бериши маросимини кўргани келган одамлар билан тўлиб кетди. Улар орасида денгиз бошқармаси ва ҳукумат вакиллари раҳбарлигида қадимий иснан оилаларининг авлодлари, шунингдек, Америка Қўшма Штатлари, Буюкбритания, Франция, Хитой, Аргентина, Куба элчилари, Тинч океандаги инглиз мустамлакаларининг собиқ губернатори, Швеция ва Бельгия вакиллари ва, ниҳоят, Бош консул Бар бошчилигида кичкина норвег мустамлакасидаги дўстларимиз ҳозир бўлган эдилар. Журналистлар у ёқдан-бу ёққа югурар, киноаппаратлар шарақларди; духовой оркестр ва катта погоранига етишмас эди. Сол гавандан чиқини билан бўлак-бўлақларга ажралиб кетган тақдирда ҳам, ҳар биримиз биттадан хомага чирмашиб бўлса ҳамки, Полинезияга қараб сузишимиз муқаррарлиғи ва орқага қайтмаслиғимиз равшан бўлиб қолган эди бизларга.

Экспедициямиз котиби ва қитъа билан бизнинг ўрта-миздаги алоқачимиз Герд Волд зиммасига, солишимизни кочос ёнгоғи сутни билан чайиб оқ йўл тилаш вазифаси тунди. Яна шуниси ҳам борки, бу таомил тош даври услубларига монанд келарди.

Солга инкларнинг улуғ аждоди бир ярим минг йилча муқаддам Перудан океан бўйлаб гарбга қараб йўл олган ва Полинезияда пайдо бўлган қуёш-қиролнинг номи берилмажаги тўпланганларга инглиз ва испан тилларида эълон этилгандан кейин Герд Волд «Кон-Тики» деб атала бошланган солини кокос ёнғоғи шарбати билан чайишга киришди. У кокос ёнғоғини сол бурнига шундай қаттиқ урдикки, қобили сути ва уруглари яқинроқда турган томошабинлар сочигача сачради.

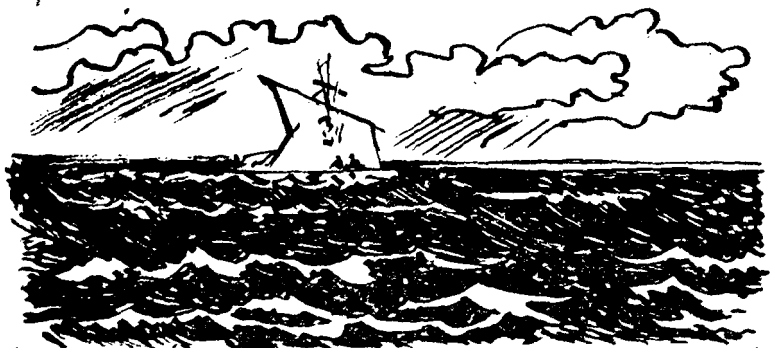
Кейин биз бамбукдан ясалган реяни баланд кўтардик. Унинг ўртасига рассомимиз Эрик қизил бўёқ билан соқолдор Кон-Тики суратини чизган эди. Бу қуёш-қиролнинг қизил тойдан йўниб инланган, вайрона Тиахуанако шаҳрида тошилган ҳайкалидан айнан кўчирма эди.

Порт устахонасининг бош ишчиси елкандаги соқолдор чеҳрани кўриб:

— Эҳ, сенъор Даниельссон! — деб юборди завқ билан.

Кон-Тикининг қоғозга чизилган соқолдор суратини кўрсатганимиздан бери у, икки ой мобайнида Бенгтин сенъор Кон-Тики деб атаб келган эди. Бенгтининг ҳақиқий фамилияси Даниельссонлигини у эндигина тушулган эди.

Сафар олдида биз хайрлашув учрашув учун президент ҳузурига таклиф этилган эдик. Кейин эса чексиз океанга сафарга чиқин олдида қоялар ва тошлоқларни кўриб тўйиб олиш учун баланд тоққа чиқдик. Сол қуриш ишлари давом этган чоқларда биз Лима яқинидаги пальмазор орасида жойлашган пансионда яшадик; Кальяога қатнашда авиация министрлиги автомобилдан фойдаланардик. Экспедиция тайёргарлиги чоқларида Герд бу масалани ҳал қилишга улгурган эди. Бу гал биз шофёрдан бизни тўғри тоққа олиб чиқиб кетишини сўрадик. Лекин шундай масофада бўлсинки, бир кун ичида бориб-қайтайлик, дедик. Кимсасиз йўллар билан, инклар давридан қолган қадимий суғориш каналлари ёқалаб кўз тинадиган баландликда — солимиз мачтасидан 4000 метр юқорида пайдо бўлдик. Биз бунда харсанг ва қоялар, тоғ чўққилари, кўм-кўк ўтлоқларга тикилар, қаршимизда ястанган Анд тоғлари салобатига тўйиб-тўйиб қараб олмоқчи бўлардик. Мана шу тоғ-тошлар, оёғимиз остидаги замин жонимизга тегиб кетган, елкан кўтариб океан билан танишишга ошиқ-япмиз деган фикрга ўзимизни ишонтиришга уринардик.

4 боб

ТИНЧ ОКЕАН БЎЙЛАБ. I.

Драматик сузиб кетиш.— Шатакка очиқ денгизга чиқамиз.— Шамол кўтарилади.— Тўлқинлар билан кураш.— Гумбольдт оқимидаги ҳаёт.— Самолёт бизни излаб тополмайди.— Ходалар сўзни шимиб олади.— Ходалар ва арқонлар.— Учарбалиқлар билан овқатланамиз.— Тўшакдаги антиқа қўшни.— Илонбалиқ панд еди.— Океандаги кўзлар.— Денгиз шарпаси ҳақидаги ҳикоя.— Жаҳондаги энг катта балиққа дуч келамиз.— Денгиз тошбақасини қувлаш.

Шатакда «Коп-Тики»ни очиқ денгизга олиб чиқиб лозим бўлган кунни Кальяо гаванида тўс-тўполоқ бўлиб кетди. Денгиз министри «Гуардиан Риос» деган портдан шатакда бизни бухтадан олиб чиқиб, соҳилдан анча нарига — денгизга, ўтмишда ҳиндилар ўз солларида овга чиқадиган жойгача тортиб боришни буюрди. Газеталар бу воқеага бағишлаб қизил ва тимқора сарлавҳалар билан мақолалар берди. Шундай қилиб, 28 апрель кунини оломон эрта саҳардан бошлаб соҳилга тўпланди.

Биз соат бирларга яқин солда йиғилишни келишиб олган эдик. Унгача ҳар ким шаҳардаги майда-чуйда ишларини битириб олишни керак эди. Мен соҳилга етиб кел-

ганимда солда Германдан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Мен машинани атайлаб узоқда тўхтатиб, сузиш олдидан оёғимнинг чигиллини ёзиб олиш учун тўсиқнинг бу ёғигача шёда келдим. Ким билади, ҳали қанча сузишга тўғри келади океанда. Бойлам-бойлам бапанлар, саватлар, мева тўлдирилган қоплар уйиб ташланган солга сакраб тушдим. Бу нарсаларнинг ҳаммаси солга сўнгги дақиқада келтирилган бўлиб, сал ўзимизга келгач тартибга солишимиз зарур эди. Герман ана шу уюм ўртасида бамайлихотир ўтирарди; Лимадаги қайсидир бизга хайрихоҳ бўлган бир одам совға қилган яшил тўти солинган қафасга қўлини қўйганча жим ўтирарди у.

— Тўтига бирпас қараб турунг,— деди Герман.— Соҳилга чиқиб, кетар жафосига бир кружка пиво шимириб келай. Шатакчи кема ҳали-вери келадиган кўринмайди.

Герман соҳилдаги ғала-говур орасида кўздан ғойиб бўлар-бўлмас, одамлар нимагадир ишора қилиб, қўлларини силқий бошладилар. Тўсиқнинг нариги бошида, тўла тезлик билан сузиб келаётган «Гуардиан Риос» кемаси кўринди. Шатакка олувчи бу кема қалашиб ётган мачталарнинг нариги томонида ланғар ташлади. Кемалар унинг «Кон-Тики»га яқинлашишига халақит берарди. Бизни яхталар орасидан олиб ўтиш учун шатакчи кемадан моторли қатта катер туширилди. Катер ҳарбий денгизчилар — матрослар ва офицерлар ҳамда кинооператорлар билан тўлган эди: буйруқлар берилиб, камералар шарақшуруқ қилгунча шатакчи кеманинг пишиқ арқони сол бурнига боғлаб маҳкамланди.

— *Non momento!*¹— деб қичқирдим тўтиқушни ушлаб ўтирган еримда жоңҳолатда.— Ҳали жуда эрта. Бошқа *los exrebiçionarios*²ларни кутайлик,— дея тушунтиришга ури-нардим шаҳар томонни кўрсатиб.

— Аммо ҳеч ким сўзимга тушунмас эди. Офицерлар хушмуомалалик билан жилмайишарди. Хуллас, солнинг бурнига солинган арқон ҳамма қондалар асосида мустаҳкам боғланган эди. Мен арқонни ечиб сувга отдим ва бу ҳаракатларимни тушунтириш ниятида зўр бериб имошоралар қила бошладим. Тўтиқуш бу олатасирдан фойда-

¹ Бир дақиқа! (исп.)

² Экспедиция қатнашчилари (исп.)

ланиб тумшугини панжарадап суқиб, илмоқни чиқарибди; орқага ўгирилиб қараганимда тўтиқуш бамбук палубада бамайлихотир юрган эди. Уни тутмоқчи бўлган эдим, тўтиқуш испанчасига бир неча хил қилиб сўкиб ташлади-да, пар этиб учиб банан уюмига қўнди. Сол бурнига яна арқон ташлаётган матросларни бир кўзлаб кузатарканман, тўтиқушни қувалай кетдим. Тўтиқуш қийқирганича ўзини бамбук қаютага урди. Уни бурчакка сиқиб бориб, устимдан учиб ўтиб кетмоқчи бўлиб турганида оёғидан маҳкам ушлаб олдим. Мен яна палубада пайдо бўлиб, типирчилаб турган ўлжамни қафасга солганимда, соҳилдаги матрослар солни ечиб юборишган, солимиз енгилгина тўлқинда беихтиёр тебраниб турарди. Жон-жаҳдим билан калта эшкакка ёпишдим-у, солимиз соҳилнинг тахта ихотасига урилиб кетмасин дея уруна кетдим. Бу орада моторли катер юриб кетди; бир силтаб тортди-ю, «Кон-Тики» узоқ сафарга йўл олди. Менинг яккаю-ягона ҳамроҳим испан тилида сўзлашадиган тўтиқуш эди. У ҳам бўлса қафасида тумшайиб ўтирибди. Соҳилдаги халойиқ шод қийқиради, қўл силкитишарди, моторли катердаги қорачадан келган кинооператорлар бўлса Перудан драматик сузиб кетишнинг ҳар бир икки-чикиригача суратга олишга урилиб, денгизга тушиб кетаёздилар. Мен бутунлай умидсизланганимча солининг ўртасида ёлғиз туриб қолган эдим. Шу туришимда кўзим билан ғойиб бўлган ҳамроҳларимни излардим. Лекин ҳеч кимдан дарак йўқ эди. Шу алфозда елканини кўтариб, лангардан бўшаб, йўлга чиқишга тайёр турган «Гуардиан Риос» ёнига етиб бордик. Мен бир нафасда арқон-трапдан осилиб пароходга чиқдим-да, шундай тўполон кўтардимки, сузиб кетиш муддати кечиктирилиб, моторли катер орқасига қайтиб, соҳил томон йўл олди. Катер узоқ йўқ бўлиб кетди-да, гўзал сеньориталар билан лиммо-лим тўлиб қайтиб келди. Аммо шунча одам орасида «Кон-Тики»нинг ғойиб бўлган экипажидан номиншон йўқ эди.

Бу орада бир қучоқ газета ва журналлар ҳамда турли майда-чуйда кўтарган Эрик билан Бенгт шонилмайгина соҳил бўйлаб келишарди. Улар уй-уйига тарқалаётган оломонга дуч келишди; полиция маҳкамаси ёнига етишганда бир полицмен уларни тўхтатиб, томоша қиладиган ҳеч нима қолмаганини айтди. Бенгт бўлса, сизгарасини сиқиб, эътироз билдираркан, томоша қилгани келишмаганини, солда сафарга чиқажакларини билдирди.

— Кеч қолибспиз, — дейди полицмен. — «Кон-Тики» бир соат муқаддам йўлга чиққан.

— Бундай бўлиши мумкин эмас, — дейди Эрик пакетларнинг бирини кўрсатиб, — фонарлар менда-ку!

— Бу йипит — штурман, — қўшимча қилади Бенгт, — мен кема экономисти.

Улар тўсиқдам ўтиб денгиз ёқасига келишади, аммо солдан ном-нишон йўқ эди. Улар бетоқатланиб, у ёқданбу ёққа юриб турганларида экспедициянинг бошқа аъзоларига дуч келишади. Булар ҳам ғойиб бўлган солни бетоқатланиб излашаётган бўлади. Шу чоқ улар яқинлашиб келаётган катерни кўриб қолишади. Кўп ўтмай, ниҳоят, биз олтовлон топишамиз. «Гуардиан Риос» бизни шатакка олиб, очиқ океанга йўл олганда сол атрофидаги сув кўпирарди.

Биз йўлга тушганимизда кун чошгоҳдан оғган эди. «Гуардиан Риос» бизни тонггача, океан ичкарисига шатакда тортиб бориши керак эди. Тўлқинтўсардан ўтишимиз билан йприк-йприк пўртаналар қаршилади бизни. Кузатиб келаётган ҳамма кичик қайиқлар бири-кетин изларига қайтишди. Фақат бир неча йприк елканли қайиқ. У ёғига ишимиз қандай кетишини кўриш ниятида биз билан бирга қўлтиқдан чиқиладиган жойгача боришди.

«Кон-Тики» арқон судраб кетилаётган ўжар эчкидай шатакчи кема кетидан сузаркан, қаршисидан чиққан тўлқинга тумшуги билан урилар, палубани эса сув босарди. Бу яхшиликдан далолат бермасди — келажакда дуч келишимиз мумкин бўлганига қараганда арзимас тўлқинлар эди бу. Қўлтиқнинг ўрта ерига етганимизда шатак арқони узилиб кетиб, биз томондаги учи сувга чўкди-кетди. «Гуардиан Риос» бўлса йўлини давом этдираверди.

Арқоннинг учини сувдан чиқариб олиш учун сол чеккасига отилдик, елканли қайиқлар эса пароходни тўхташи учун олдинга отилишди. Тоғорадай-тоғорадай келадиган медузалар сол теварагида тўлқинлар билан кўтариларди. Арқоннинг сувга чўккан учига ҳам ана шу шилимшиқ, совуқ жониворлар ёпишиб олган эди. Сол бир томонга оғганда, биз муккасига ётиб олганимизча борт ортига энгашиб, сув бетига қўлимизни чўзардик, бармоқларимиз сирганчиқ арқонга тегиб-тегиб қўярди-ю, лекин уни ушлаёлмасдик. Сол пкинчи томонга оғганида эса, бошимиз сувга шўнғирди-да, шўр ва баҳайбат медузалар устимиздан ошиб ўтарди. Биз тупуришар, сўкилар сочи-

миздан ёпишқоқ медузаларнинг бўлақларини тозалаб ташлашга уринардик. Хуллас шатакчи кема қайтиб келгунига қадар арқон учини сувдан чиқариб, улашга тайёр қилиб қўйдик.

Биз арқонни шатакчи кема бортига отишга шайланиб турганимизда пароходнинг қуйруғи тагига кириб кетаёздик. Тўлқин солнимизни кема қуйруғи тагига уриб, мажақлаб юбориши ҳеч гап эмасди. Ҳамма парсани унутиб, бамбук таёқ ва эшакларга ёпишдик. Вақтни қўлдан бермай солни четга буришга киришдик. Лекин буни элашнинг. пложини қилолмадик: сол икки тўлқин оралиғидаги чуқурликда қолган чоқда, бўйимиз етиб тепамиздаги кема қуйруғига тирмашишнинг пложини қилолмадик. Сол тўлқин тепасида пайдо бўлиб кўтарилганда эса, «Гуардиан Риос»нинг қуйруғи пастда қолар, мабодо тагига тушиб қолгудек бўлсак абжағимизни чиқариши турган гап эди. Тепада, палубада одамлар у ёқдан-бу ёққа югуришар, қичқиришарди; ниҳоят, солнинг ёпиғиасида кеманинг наррақлари ишлаб бошлади ва бунинг оқибатида пайдо бўлган тўлқин сўнги дақиқада бизни ёнга итқитиб ташлади. Солнинг тумшуғи бир неча кучли зарба тагида қолди ва шаклини бир оз ўзгартирди, лекин кўп ўтмай, яна ўз ҳолига қайтди.

— Иш бунчалар расво бошланадиган бўлса, оқибати яхшилик билан тугаши керак, — деди Герман. — Бу оворагарчилик тезроқ барҳам топсайди: кўтарилиб-тушавериб солнимиз бўлақ-бўлақ бўлиб кетмасайди.

«Гуардиан Риос» бизни кечаси билан судради; ҳеч қандай ҳалокатсиз унинг изидан сузиб бордик. Елкали кемалар аллақачон хайрлашиб жўнаб қолниди, соҳилдаги сўнги чироқлар ҳам ғойиб бўлди. Аҳён-аҳёнда, қоронғиликда, йўлимизни кесиб ўтаётган кемаларнинг чироғи кўришиб қоларди. Биз, шатак арқонидан хабардор бўлиб туриш учун кечани вахталарга таксимладик, натижада ҳаммамиз ҳам бинойидек уйқуга қондик. Эртасига тонготарда кўз ўнгимизда шундай бир манзара намойиш бўлди. Перу соҳиллари қуюқ туман пардасига чулганган бир дамда, биз йўл олган ғарб томонда ҳаво очик, осмон тиниқ мовий тусда эди. Океан бўйлаб кичик тароқли узун, сокин тўлқицлар йўргаларди; либосларимиз, ходалар, хуллас, ҳамма парса шабнамда намиқиб қолган эди. Ҳаво салқин эди. Теварагимиздаги яшил сув жанубий кенгликдаги 12° учун ниҳоятда совуқ эди. Биз Антарктидадан шимолга,

Перу соҳиллари ёқалаб совуқ сув оқимини ҳайдаб кетаётган Гумбольдт оқимида сузмоқда эдик. Кейин бу оқим ғарбга йўл олиб, экватор яқини билан океанини кесиб ўтарди. Писарро¹ билан Сарате² ва бошқа қадимий испанлар ҳиндиларнинг йирик елқанли солларига худди шу оқимда дуч келганлар. Бу соллар тунец ва олтин макрель балиқларини Гумбольдт оқимида овлаш учун соҳилдан 50 — 60 миль нарига сузиб кетарди. Қуни билан соҳил томондан шамол эсарди. Кечга бориб шамол соҳил томонга қараб эгани учун балиқчиларнинг уйга қайтишларига кўмаклашарди.

Бизга харитадан солимизнинг турган ўрнини кўрсатдилар. Бенгт таржима қилиб бериб турди. Биз Кальяонинг шимоли-ғарб томонида, соҳилдан 50 денгиз мили чамаси йироқда турардик; солимизни улкан кемалар чўктириб кетмаслиги учун бир неча кунгача кечаси гулхан ёқиб туришимиз керак бўлади. Тинч океanning бу қисмидан ҳеч қандай пароход йўли ўтмагани туфайли, кейин биз биронта ҳам кемага дуч келмаймиз.

Бизни шатакда олиб келган кемадагиларнинг ҳаммаси билан тантанали суратда хайрлашдик; қайиқчамизга ўтириб, «Кон-Тики» томон сузганимизда бизни ғалати назар билан кузатиб қолишди улар. Кейин шатак арқони бўшатилиди, сол ўзи танҳо қолди. «Гуардиан Риос» бортидаги ўттиз беш киши қатор тизилиб, то қораларини ажратолмай қолгунимизча қўл силкитиб боришди. Биз олтовлон эса, яшиқларда ўтирганимизча, шатакчи кема кўздан ғойиб бўлгунча кузатиб қолдик. Олис-олислардаги қора тутун тумандай тарқаб кетгач, биз бош чайқашиб, бир-биримизга қараб олдик.

— Хайр, хайр, — деди Торстейн. — Йигитлар, машинамизни ишга солайлик энди!

Биз кулиб юбордик ва бармоқларимизни ҳўлаб шамол йўналишини аниқлай бошладик. Жанубдан жануби-шарққа қараб ўзгариб турган енгил шамол эсарди. Елкан шалвираб тургани учун унга чизилган Кон-Тикининг қиёфаси бужмайиб, қовоғини солгандай кўринарди.

¹ Писарро, Франсиско (1471 — 1541 йиллар) — Перудаги инклар давлатини истило қилган испан конквистадор. (Ред.)

² Де Сарате Аугустин (1492 — 1560 йиллар) — Испанлар томонидан Перунинг истило қилинишини тасвирлаб ёзган испан тарихчиси. (Ред.)

— Қарияга ёқмай турипти, — деди Эрик, — ёшлик чоғида кучли шамол эсарди.

— Ҳа, жуда ҳам тез сузянимиз-да, ўзим, — деди Герман ва бир парча балза пайрахасини солининг тумшук томонидан сувга отди.

— Бир, икки, уч... ўттиз тўққиз, қирқ, қирқ бир.

Пайраха ҳамон сол ёнида чайқалиб турарди; эндигина бортнинг ярмига етган эди.

— Қойил! — деди Торстейн. — Бу тараша бутун йўл давоми бизни кузатиб борадиган кўринадди.

— Кечқурунги шабада орқага қайтариб кетмаса эди, — деди Бенгт. — Кальяодаги хайрлашмиш жуда қизиқ бўлди-ю, лекин шундай бўлса ҳам, тезда қайтиши билан табриклашларини сира истамасдим!

Аммо пайраха сол ёнидан сузиб ўтиб кетди. Биз «ура» деб қичқириб юбордик ва сўнги дақиқада палубага уйиб ташланган нарсаларни тартиби билан, мустақкамлаб жойлаштиришга киришдик. Бенгт бўш яшик ичида примус ёқди ва кўн ўтмай биз қайноқ кофе ичиб, кокос-ёнгўғини теша бошладик.

— Бир масалада ишлар жойида, — деди Эрик мамнун кулиб. Эғнида қўй теридан иштон, бошига ҳиндилар шапкасини кийган Эрик, елкасига тўтиши қўндириб палубада у ёқдан-бу ёққа юриб турарди.

— Бир нарсга ёқмай турибди менга, — қўшимча қилди у. — Яна шундай қимир этмай тураверсак, мана шу кам ўрганилган қарши оқимлар бизни соҳил қояларига олиб бориб уриши мумкин.

Биз эшакларни қўлга олиб ишга киришсакмикин, дея маслаҳатлашдик-да, шамол туришини кутинишга қарор қилдик.

Мана шамол ҳам турди. Жануби-шарқ томондан бир меъёрда шиддат билан ела бошлади. Елканимиз қаппайиб ҳавога тўлган кўкрак қафаси янглиғ олдинга бўртиб чиқди. Коң-Тикнинг чехрасида эса ғурур барқ ургандай бўлди. Ниҳоят «Коң-Тики» ҳаракатга келди.

Қувонганимиздан:

— Эҳ-ҳа! — деб қичқириб юбордик ғарбга ўгирилиб ва вантани¹ торта бошладик. Руль эшакни сувга туширилган, вахта жадвали кучга кирган эди. Биз қоғоздан ясалган

¹ В а н т а — елкали кемаларда мачтани ушлаб турадиган йўғон арқон. (Тарж.)

кемачаларни ва пайраҳаларни солнинг тумшуқ томонидан сувга ташлаб, неча дақиқада сол ёқалаб сузиб ўтганини белгилаш ниятида қўлимизда соат билан солнинг қуйруқ томонига қараб югурардик:

— Бир, икки, уч... ўн саккиз, ўн тўққиз, тамом!

Қогоз кемачалар ва пайраҳалар руль эшкази ёнидан сузиб ўтар ва ипга тизилган маржон янглиғ сол ортидаги тўлқинлар орасида гоҳ кўтарилиб, гоҳ тушиб қатор тизилиб олар эди. Биз секин-аста илгарилардик. «Кон-Тики» тумшуғи қиррали пойғачи яхталар сингари сувни ёриб сузмасди. Кенг, қўпол, оғир, бесўнақай солимиз лапанглаб, тўлқиндан-тўлқинга сирғаларди. У шошилмас, лекин жойидан силжиганидан кейин тиришиб-тирмашиб илгарилашда давом этарди.

Энди бутун эътиборимиз руль тузилишига қаратилган эди. Сол испанларнинг тасвирлашига биноан қадимги солларнинг айнан ўзидек қилиб ясалган эди. Аммо бизнинг давримизга келиб, ҳинди солини бошқаришни амалда тажриба қилиб кўрсатадиган бирон зот қолмаган. Биз бу масалани соҳилда мутахассислар билан батафсил муҳокама қилган эсак-да, натижа қониқарсиз бўлди. Улар биздан ортиқроқ нарсани билишмас эди бу борада. Жапуби-шарқий шамол кучайиши билан биз солини шундай вазиятда сақлашимиз керакки, шамол елканга қуйруқ томондан урмоғи лозим. Агар сол шамолга ёнбошини тутиб қолса, елкан бирдан ҳилпирай бошлар, юкларни, одамларни, бамбукдан ясалган каютани савалай кетар, сол эса қуйруғи билан илгариларди. Бу ниҳоятда оғир кураш эди; уч киши елкан билан оляшар, қолган учовимиз ёғоч солнинг тумшуғини олдинга қилиб, шамолдан олиб қочини учун кучимиз борича узун руль эшказига ёнишардик.

Узунлиги олти метр келадиган руль эшкази солнинг қуйруқ томонига жойлаштирилган баҳайбат кундага қоқилган эшкак ҳалқаёи орасида ётарди. Бу руль эшкази, экваторда Паленке дарёси бўйлаб пастга қараб ходаларни ташинганимизда ўша ерлик дўстларимиз иплатган эшкак эди. Мангро дарахтидан ясалган бу узун таёқ нўлатдек мустаҳкам ва шунчалик оғир эдики, қўлимиздан тушиб кетса борми, шу заҳотиёқ чўкиб кетган бўларди. Таёқ учига қарағай ёғочидан ясалган курак арқон билан чамбарчас боғлаб қўйилганди. Эшкакни қайириб, сувга ботадиган қисмини ҳар доим сувга нисбатан тик тутини учун бот-бот эшкакка жон-жаҳдимиз билан ёнишиб туришига

мажбур этгани туфайли бармоқларимиз тез чарчаб қоларди. Ниҳоят, тўрт қиррали ёғоч тўсинни качал сифатида кўндаланг қилиб, руль эшқаги бандига маҳкам боғлагач, бу азобдан қутулдик. Бу орада шамол ҳам кучайиб қолди.

Куннинг иккинчи ярмига келиб пассат¹ кучайди. Океан орқамиздан ўрмалаб кела бошлаган ўкирик тўлқинлар-ла кўмилди. Шунда биз ўзимизнинг океан ҳукмидалигимизни биринчи бор ҳис этдик. Эндиликда бу шамол кун ўтган сайин бизни океан ичкарасига суриб бораверади. Қаннайган елкан ёрдамида фақат олға илгарилашимиз мумкин эди; мабодо биз орқага қайтмоқчи бўлиб, солимизни қайтарган чоғимизда ҳам, қуйруқ томони билан олға суриб кетаверган бўларди. Олдимизда бирдан-бир йўл бор эди — бу ҳам бўлса, сол тумшугини кун ботиш томонга қарата тутиб, шамол ёрдамида илгарилайверини. Бизнинг муддаомиз ҳам шу — Қуёш йўналиши бўйича сузиш эди-да. Бизнинг фикримизча қадим-қадимда, Перудан океан ортига қувганларида Кон-Тики қуёшга топниувчи ҳамроҳлари билан худди шундай қилган.

Ёғоч солимиз қайнаб-кўпириб устимизга бостириб келган илк даҳшатли тўлқиннинг устига чиқиб олганини кўриб енгил тортиб кетдик. Аммо эшқакни қимир эткизмай тутиб туришга рулдаги навбатчининг қурбон етмасди. Ўкириб келган тўлқинлар эшқакни босиб, ҳалқасидан юлиб оладигандек юлқилаганда ё бир тарафга суриб юборганда рулдаги навбатчи ночорлик билан осилиб олар ё акробат сингари ўйноқларди. Тўлқинлар ёнгинамизда кўтарилиб, рулдагиларга ташланганда икки киши ҳам эшқакни ушлаб қололмасди. Эшқакнинг учидан солнинг икки томонига арқон тортиб, унинг ҳаракати чегараланадиган кучли тўлқинларга ҳам бардош бера оладиган қилиб, шу арқон билан эшқакни ҳалқага маҳкамлаб боғласак, қандай бўларкин, деган фикр келди миямизга. Шундай қилсак ўзимизни тутиб туриш имкони бўлармиди.

Ниҳоят биз Гумбольдт оқимининг тезоб қисмида сузиб бораётганимизга тушундик. Тўлқинларнинг шамол туфайли эмас, оқим тезлиги туфайли кўтарилаётгани аниқ эди. Яшил, муздек сув ҳар томондан қуршаб олганди бизни, Перунинг аррасимон чўққили тоғлари кемамиз ортида кўтарилган қуюқ булутлар орасида кўздан йўқол-

¹ П а с с а т — қуруқ тропик самолл. (Тарж.)

гапди. Океан узра қоронғилик чўмганда эса табиат кучлари билан дастлабки курашимиз бошланди. Океанга ишончимиз тугал эмас эди. Шунчалар ошиқдик, интилдик, мана, океан билан юзма-юз қолдик ҳам, эндиликда бизга дўстлик қиладими у ё душманлиқми, бунни билмасдик. Қоронғиликда атрофимиздаги тўлқинларнинг бир меъёрдаги шовқини тўсатдан каятамиз томи баробарида бостириб келаётган пўртананинг ўкириги остида қолиб кетганини эшитардик. Жонҳолатда тўғри келган нарсага ёпишардик-да, бир дунё сувнинг солимизга ёпирилишини ташвишланиб кута бошлардик. Аммо ҳар гал ҳайратга тўлганча енгил тортардик. «Кон-Тики» бу бир дунё сувга парво қилмай тумшуғини кўтарарди-ю, борти атрофида жўш урган пўртана тепасига чиқиб оларди. Сўнгра сол яна қўйи тушарди-да, кейинги ундан ҳам йирик тўлқинни кутарди. Энг йирик пўртана икки ёки уч бора кетма-кет бостириб келар, улар оралиғида бир қатор майда тўлқинлар тизилишиб ўтарди. Икки йирик пўртана кетма-кет бостириб келганда шундай аҳволда қоларди: биринчи пўртана солнинг қўйруқ томонини босиб, учини осмон фалакка кўтариб турганда, устига-устак иккинчи пўртана ҳам қўйруққа ташланарди. Шу сабабли, вахтадаги рулчининг белини арқон билан маҳкам боғлаб, арқон учини солга боғлаб қўйишни мажбурий қонун қилиб белгиладик. Солимизда фальшборт. йўқ эди-да. Рулни бошқарувчи солнинг тумшуғи тўлқин ва шамолдан четлаб кетмаслигини таъминлаш учун, елканнинг ҳамма вақт қаппайиб туришини назорат қилиб туриш керак эди. Эрикнинг йўналишимизни назорат қилиб, қардалигимизни, қай тезликда кетаётганимизни ҳисоблаб чиқиши учун солнинг қўйруқ томонидаги бир яшик устига эски кема компасини маҳкамлаб ўрнатдик. Осмон булут билан қопланган, атрофимизни то уфққача, бир-бирини қувалаб келаётган тўлқинлар қуршаб олганидан, биз ушбу дақиқада қардалигимизни аниқ билмасдик. Руль олдида бир йўла икки киши вахтада туришга мажбур эди; улар ёнма-ён туриб олиб, жон-жаҳдлари билан қўлдан отилиб чиқиб кетай деяётган эшкакни ушлаб қолишга уринишлари керак эди. Тўлқин қўйруқ томондан ўкирганча келиб уларга ёпирилар ва сол ходалари орасидан сизғиб ёки сол борти ортида эригандай йўқоларди. Шунда вахтадагилар, сол бошқа томонга бурилишга ва елкан ҳиллиллашга улгурмасдан, эшкакка ёпишардилар. Нега-

ки, агар сол тўлқинга ёнбоши билан туриб қолгудек бўлса, тўлқинлар бамбук каютани осонгина чўктириб юбора қоладилар. Тўлқинлар солга орқа томондан ёпирилиб келганларида эса шу замоноқ тик ходалар орасида ғойиб бўлар, каюта деворигача камдан-кам етиб борардилар. Қуйруқдаги ходалар сувни паншаха тишлари каби тез ўтказиб юборарди. Солининг афзаллик томони шунда эдики, ходалар оралиги қанча кенг бўлса, сув шунча тез тушиб кетарди пастга. Аммо шуниси ҳам борки, сув ҳеч қачон тепага уриб чиқмасди.

Ярим кечага яқин шимол томонда пароход чироқларини кўрдик. Саҳарги соат учларда худди шу йўналишида яна бир пароход ўтиб кетди. Биз кичкинагина шам фонарини силкитиб, электр фонарни ёқиб ўчириб сигналлар бердик, лекин пароходдагилар билан кўрмадилар: чироқлар секин-секин шимол томон сизжиб, қоронғиликда ғойиб бўлди: пароходдагиларнинг бирортаси бўлени, ҳақиқий ҳиндилар соли ёнгиналарида тўлқинда чайқалиб турганини тасаввур қиламаган, албатта.

Бизлар худди пашша каби, қоронғида икки кишидан бўлиб, эшкакка ёпишардик ва шу замоноқ сайқин денгиз сувида чўмилгандек бошдан-оёқ шалаббо бўлардик; эшкак шу даража итарардики, аъзойи баданимиз зирқирарди, қўлларимиз уюшиб қоларди. Ана шу дастлабки кун ва тушларда кечирганларимиз биз учун катта мактаб бўлди; шу кунлар ичиде биз ҳақиқий денгизчига айландик. Биринчи кунларда ҳар биримиз навбатимиз билан икки соатдан рулда турардик-да, уч соат дам олардик. Биз шундай тартиб ўрнатдикки, ҳар соатда бир одам рулда навбатда турган икки кишидан бирини — яъни икки соат рулда турган кишининг ўрнини эгаллайди. Вахта пайтида эшкакни эпақага келтириш учун навбатчилар жон-жаҳдлари билан ёпишардилар. Навбатчи эшкакни итаравериб чарчаганида нариги томонга ўтиб тортарди. Зарба тегавериб қўлимиз толган ва кўкрагимиз безиллаб колганида орқамизни ўгириб, елкамиз билан итарардик. Шундай қилиб кўкрагимизни ҳам, елкамизни ҳам мўматалоқ қилиб юборарди. Навбат алмашгач эса, биз ҳолдан тойган холда каютага судралиб борардик-да, оёғимизни арқон билан чамбарчас боғлаб, уйқу қолчигига киришга ҳам улгурмай, шўр босган кийимимизда ухлаб қолардик. Аммо шу заҳотиёқ аллаким арқондан қаттиқ тортиб уйғотарди; қарабсензки, уч соат ўтибди-кетибди. Яна навбатга чиқини,

руль эшкаги ёпида вахтада турганлардан бирининг ўрнини олиш керак.

Иккинчи кеча аввалгисидан ҳам баттар бўлди; тинчлиш ўрнига денгиз аввалгидан ҳам баттар тўлқинланди. Икки соат муттасил руль эшкаги билан курашининг мадоримиз етмай қолди; вахтанинг иккинчи соати бошлапганда шу даража ҳолдан тоярдиқки, тўлқинлар биздан устун келар, солимизни естаган томонига отиб, сувга кўмарди. Шундан кейин биз рулда бир соатдан навбатда туриб, бир ярим соат дам олишга ўтдик. Шундай қилиб, илк олтимш соатимиз биринчи-кетини бетўхтов ёширилиб келаётган тўлқинлар ила кураш билан ўтди.

Учинчи кечага борганда эса кучли шамол эсаётганига қарамай, денгиз бир оз тинчланди. Эрта билан соат тўртларга борганда қоронғилик қаъридан тўсатдан кўнириб нўртана бостириб келиб қолди ва солга етиб келиб, рулдагилар нима бўлаётганини то тушуниб олгунарча солни 180°га буриб юборди. Елкан парча-парча қилиб юборилгандек шиддат билан дошллаб бамбук каютага урила бошлади. Ҳаммамиз палубага чошиб чиқиб, юкларни сақлаб қолиш ва солни тўғри йўлга солиб юбориш умидида елканбоғни торта бошладик. Шундай қилсак, елкан яна шамолга тўғриланиб, бир меъёрда олға йўл солиши мумкин эди. Лекин солни тумшуги билан олға қаратиш қийин эди. У қуйруқ томони билан ялғариламоқда эди. Асбоблар ва руль эшкаги билан бўлган шунча оворагарчилигимизнинг натижаси шу бўлдики, иккитамиз қоронғида елканга ўралашиб қолиб, денгизга тушиб кетаёздик. Денгиз секин-асета тинчий бошлаган эди. Ҳаммаёгимиз мўматалоқ бўлиб кетган, кафтларимизнинг нўсти шилиниб, чарчоқдан оёқ-қўлимиз карахт эди. Бунинг устига уйқу тортган кўзларимиз сузилиб, ўзимизни ноҳуш сезардик. Шунинг учун, яхшиен ҳаво айниб, яна биздан куч-қувват сарф этишни талаб қиладиган бўлса, бўш келмаслик учун куч йиғайлик — ахир бу ёғига ўзини нима кутаётганини олдиндан билолмайди-ку, киши. Шунинг учун биз елкани йиғиштирдик-да, бамбук реяга ўраб, боғлаб қўйдик. «Кон-Тики» тўлқинларга ёнбошини бериб, пўкакдек иргинлаб турарди. Солдаги ҳамма буюмлар маҳкам боғланган эди. Биз олтовлон кичкинагина бамбук каютамизга суқилиб олдик-да, қутига жойланган балиқдек сиқилиниб ётганимизча тошдек қотиб ўхлаб қолдик.

Биз шу кеча-кундузларда бошимиздан кечирган кураш

бутун сафар давомидаги энг оғир кураш эканини тахмин ҳам қилолмас эдик. Океан сари жуда ичкарилаб кетгандан кейингина биз, инкларнинг солини жуда содда ва моҳирлик билан бошқарини йўлларини топиб олдик.

Биз эрта билан жуда кеч, тўти ҳуштак чалиб, қичқириб, қўшоғида у ёқдан-бу ёққа юра бошлагандагина уйғондик. Тўлқинлар кечагидан ҳам баланд бўлиб ёприлиб келарди. Лекин эндиликда улар узун, бир текисда ҳаракатланар, кечагидек ўкириб, тартибсиз бостириб келмасди. Биринчи кўзимиз тушган нарса, сарғиш бамбук палу-бамизга нур сочиб, атрофимизни қуршаган океанга қувноқ дўстона тус бераётган офтоб бўлди. Солимизни ўз ҳолига қўйиб қўйгандан кейин тўлқинларнинг кўшириб осмон-фалакка кўтарилгани билан бизнинг қанчалик ишимиз бор? Бир дақиқа ўтар-ўтмас солимиз тўлқиннинг нақ устига тирмашиб чиқиб, кўпираётган пўртанани дазмоллагандек текислашини, оғир, даҳшатли сув тоғи бизни шундайгина баландга кўтариб қўйиб, ўзининг эса шовиллаб тагимизда ёйилишини билганимиздан кейин тўлқинларнинг шундоққина қаршимизда тоғдек кўтарилгани билан нима ишимиз бор? Перулик қадимги усталар ичи сувга лиқ тўлиши мумкин бўлган қайиқлардан бир тўлқиндан иккинчи тўлқинга ўйноқлаб ўтолмайдиган узундан-узун солдан воз кечганларида қилаётган ишларидан ўзларига яхши ҳисоб берганлар, албатта. Бальза ёғочидан ясалган солимизни пўкак деса бўларди.

Тушга бориб Эрик қаерда сузиб кетаётганимизни аниқлади; билсак, елканни йиғиштирганимиздан кейин тўлқинлар бизни соҳил бўйлаб шимолга қаратиб суриб кетибди. Биз ҳамон Гумбольдт оқими чизиғида, қуруқликдан роса юз денгиз мили масофада турардик. Энди жиддий бир савол олдимизда кўндаланг бўлди; бу оқим бизни Галапагос оролларида жанубга томон оқизиб кетмасмикин, тагин? Бунинг оқибати ёмон бўлиши мумкин эди. Негаки, у ердаги Марказий Америка томон ҳаракат қиладиган кучли океан оқимлари бизни гоҳ бир томонга, гоҳ иккинчи томонга суриб кетиши мумкин эди. Агарда ҳаммаси биз кўзда тутгандек бўла қолса ва башарти бизни шимолга, Галапагос ороллари сари хийла жойга қаратиб кетмаса, асосий оқим бизни океан бўйлаб ғарбга қаратиб оқизиб кетади. Шамол, ҳамон аввалгидек, жануби-шарқдан эсарди. Биз елканни кўтардик, солнинг қуйруқ томо-

нинг шамолга тўғрилаб, руль қошидаги вахтани бошладик.

Кнут машаққатли денгиз касаллигидан қутулди; Кнут билан Торстейн чайқалиб турган мачтанинг учига чиқдилар-да, аллақандай антенналарни ҳаво шари ёки варракка боғлаб учуриб, тажрибани бошлаб юбордилар: тўсатдан уларнинг бири радиорубкадан¹ туриб қичқириб юборди, Лима денгиз радиостанцияси овозини эшитаётганини, у бизни чақираётганини хабар қилди. Биз билан сўнгги бор хайрлашини ва океанда қандай кўринишимизга бир بازار ташлаш учун Америка ваколатхонаси самолёти қирғоқдан учиб кетганини бизга хабар қилдилар. Кўн ўтмай биз самолёт радисти билан алоқа боғладик. Кейин эса, қутилмаганда, экспедиция котиби Герд Волд билан суҳбатлашини имкони туғилди — Герд хоним самолёт бортида экан. Эфирдан келаётган овоз «АРМИ-119»нинг солимизми излаб доира чизиб гоҳ яқинлашиб, гоҳ узоқлашишига қараб дам баланд, дам секин эшитилиб турди. Аммо на самолёт моторининг гуриллашини эшитдик ва на самолётнинг ўзини кўрдик. Пастда, баланд-баланд тўлқинлар орасидаги солни плгаб олиш осон бўлмаганидек, солдан туриб қараганда ҳам осмоннинг бир парчасигина кўринарди. Ниҳоят самолёт бизни излашдан воз кечди-да, соҳилга қайтди. Бу бизни излаб топиниш учун қилинган сўнгги уриниш эди.

Кейинги кунларда денгиз қаттиқ чайқалиб турди-ю, шовиллаган тўлқинлар жануби-шарқдан бир хил оралиқда келиб турганидан солни бошқариш анча осон бўлди. Шамол ва тўлқинлар солимизмининг орқа томонидан чап ёнбошига келиб урилиб тургани учун рулдаги одамга анча енгил тушар, солнинг мувозанати ҳам турғунроқ бўлиб, лопиллайвермасди. Жануби-шарқдан эсаётган қуруқ тропик шамол ва Гумбольдт оқими кун сайин бизни Галапагос ороллариини ёқалаб ўтадиган қарши оқим томон олиб кетаётганидан ташвишлана бошладик.

Шимол-ғарбга қараб шундай тезликда илгарилаб борардикки, ўша кунлари бизнинг кунлик ўртача тезлигимиз, рекорд тезлик 71 миль бўлгани ҳолда, 55–60 денгиз милага баробар келарди.

— Галапагос ороллари қалай, яшаб бўлармикан?—деб

¹ Радиорубка — бу ерда радио эшиттириш бурчаги сифатида олинган. (Ред.)

сўраб қолди куплардан-бир куп Кнут харитага қарар-кан.

— Яшаб бўлмас-ов,— жавоб бердим мен.— Айтишларича инк Тупак Юпанки Колумб давридан сал илгарй Эквадордан сузиб кетибди-да, Галапагос оролларига бориб етибди. Лекин на у, на унинг ҳамроҳларидан бирор кимса у ерда яшаб қолмабди. Негаки у ерда сув йўқ.

— О кэй!— деди Кнут.— Унақада бизга пиншириб қўйибдимми у ёқда. Ишқилиб биз ўша ёққа бориб қолмас-миз деб умид қиламан.

Эндиликда биз атрофимизда ўйноқлаган тўлқинларга шу қадар ўрганиб қолган эдикки, уларга эътибор қилмай қўйдик. Биз ҳам, солимиз ҳам сув юзасида бўлгандан кейин, тағимиздаги минг метрлаб сув бетида қалқиб-қалқиб турсақ нима қилибди? Бальза ёғочлари сув шимаётганини ҳис қилиш қийин эмасди. Аммо қуйруқдаги ронжнларнинг аҳволи чатоқ эди: бармоғингизининг учини ўзагига тиқсангиз, жиқ-жиқ сув шимганини ҳис қиласиз. Ҳамроҳларимга билдирмай, нам ёғочдан бир бўлагини сиңдириб олдим-да, сувга ташладим. Ёғоч сувга тушганича оҳнета чўкди-кетди. Кейинчалик ўртоқларимнинг баъзи бирлари ҳам, ҳеч ким қарамаяпти, деб ўйлаб, шундай қилганларини кўрдим. Улар жиқ-жиқ сув шимган ёғоч парчасининг аста-секин яшил сувга чўкиб бораётганини индамай кузатиб турардилар. Йўлга чиқиш олдидан биз солнинг сувга ботиб туриш вазиятини белгилаб қўйган эдик. Лекин эндиликда деңгиз бетиним чайқалиб, ходалар бир кўтарилиб, бир сувга чўкиб турганлигидан, солнинг қай даражада сувга чўкиб турганини белгилаш амри маҳол эди. Лекин хомага инчоқ тиққаннимизда ходанинг сирти 25 миллиметргача пивганига ва ундан ичкарисп қуруқ эканига ишонч ҳосил қилиб севниб кетардик. Биз ҳисоб-китоб қилиб кўргач эса, ходалар шу суръатда сув шимадиган бўлса, биз қуруқликка яқинлашган чоққа бориб солимиз сув бетида туролмай қолади, деган хулосага келдик. Лекин биз ходанинг мағзидаги шира сув шимишга халақит берадиган модда бўлиб хизмат қилади, деб умид қилардик.

Дастлабки пайтда, бир неча ҳафта давомида миямизни ғовлатиб, ташвинга солган нарсалардан яна бири — арқонлар масаласи эди. Кундузлари шу қадар банд эдикки, улар ҳақида кам ўйлардик; қоронғилик чўкиб каютадаги уйқу қончилига жойлашиб олишимиз билан, ҳар қалай,

ўйлашга, ҳис этишга ва қулоғимизни динг қилиб ётишга вақтимиз етарли бўларди. Ҳар биримиз похол тўшагимизда ётган еримизда, тағимиздаги бўйралар ходалар билан бирга кўтариллиб, тушиб турганини ҳис қилардик. Солимизнинг ҳамма вақт чайқалиб тургани бир бошқа-ю, тўққиз ходанинг бир-бирига нисбатан ҳолатини ўзгартириб тургани бир бошқа эди. Ходанинг бири кўтарилса, иккинчиси чўкар, тебранма ҳаракат сира тинмасди. Бу чайқалиш сезилар-сезилмас бўлса-да, устида ётган одам ўзини ҳарсиллаб нафас олаётган баҳайбат ҳайвон устида ётгандек ҳис этарди. Шундай қилиб биз ҳода устида ҳузунасига ётадиган бўлдик. Бу чайқалиш дастлабки икки кечада ҳаммадан ҳам кўра қаттиқроқ билинган эди, лекин биз ҳаддан ташқари ҳолдан тойганлигимиздан бунга аҳамият бермаган эдик. Бора-бора арқонлар сувда намиқлиб, шишган ходаларнинг ҳаракатланиб туриши камайди. Аммо, ҳеч қачон тинмади бу ҳаракат. Ходаларнинг бири кўтариллиб, бири тушиб тураркан, туташган ерида айланар, улар билан эса солдаги ҳамма нарса ҳаракатланарди. Бамбукдан ясалган палуба, қўш мачта, каютанинг тўқима тўрт девори-ю, тахтача ва япроқлар билан ёпилиб, арқонлар билан чамбарчас боғлаб қўйилган том ҳам, бари бир, бир жойи кўтариллиб, иккинчи ери паст тушиб ҳамма вақт ҳаракатланиб турарди. Билинар-билинимас ҳаракат бўлса ҳам биз равшан кўриб турардик буни. Каютанинг бир бурчи кўтарилганда иккинчи бурчи пастлар, томинг бир ярмидаги бамбук таёқчалар бир томонга қийшайса, иккинчи тарафидаги таёқчалар бошқа томонга қийшарди. Каютада ётган кўйи деворнинг очиқ еридан қарайдиган бўлсак, осмон гумбазини тепамизда доира касб этиб, тўлқинлар унга пешвоз чиқиб баланд ирғишлаб турганидан ҳамма нарса назаримизда лопиллаб, лапанглаб тургандай бўларди.

Ҳамма оғирлик арқонларга тушарди. Кечаси билан арқонларнинг ходаларга ишқаланиб ғийқиллаб, нола қилганини эшитардик. Қоронғиликда бу товушлар, ҳар бир арқон илгичка-йўғонлигига ва бўш ё тарап боғланганига қараб ўзига хос нота вазифасини ўтаётгандай, ҳаммаси қўшилиб ягона ғамгин симфонияга айланаётгандай бўларди. Ҳар тонг арқонларни синчиклаб назорат қилардик. Биттампиз сол четига ётиб олардик, икки киши оёғимиздан маҳкам ушлаб туришарди, сувга энгашиб, солнинг таг томонидаги арқонлар ҳолидан хабар олардик.

Лекин арқонлар мустаҳкам эди. Икки ҳафта ичида арқонлар ишқаланиб узилиб кетади, дейишганди денгизчилар бизга. Бироқ яқдиллик билан айтилган бу фикрнинг акси ўлароқ, то шу кунгача арқонларнинг биронтаси узилганини кўрмадик. Океан бўйлаб анча ичкарилаб кетганимиздан кейингина бунинг сабабини билдик. Бальза ходалар шу қадар юмшоқ эдикки, арқонлар ходани ўйиб кириб кетган бўлиб, ходалар ишқалаб узиб юбориш ўрнига арқонларни узилишдан сақларди.

Орадан бир ҳафта ўтгач, океан анча сокинлашиб қолди. Шунда биз океаннинг яшил эмас, зангори эканини кўрдик. Эндиликда биз шимоли-ғарбга эмас, ғарби-шимол-ғарбга қараб сузардик. Бу бизнинг соҳил бўйи оқимидан чиқиб, очиқ денгиз томон сузажагимизни кўрсатувчи далил эди.

Биринчи кунидеъ, океанда ёлғиз қолгач, сол атрофида балиқлар кўплигини кўргандик. Лекин у чоқлар, руль эшқаги билан ҳаддан ортиқ банд бўлганимиздан, балиқ овчи хайлимизга ҳам келмаган эди. Иккинчи кун биз бир гала сардинларга дуч келиб эдик. Сал ўтмай икки метрлик ҳаво ранг ақула пайдо бўлди ва дам-бадам оқ қорнини тепага қилиб биланглаганча, Герман билан Бенгт сувда яланг оёқ туриб руль эшқагини ишга солаётган сол кетидан эргашиб келаверди. Ақула анчагача атрфоимизда ўйноқлаб юрди-да, қўл гарпун¹ билан қуролланганимиз ҳаманоқ ғойиб бўлди.

Эртасига тунец, бонит² ва олтин макрель балиқларига дуч келдик. Каттагина учарбалиқ шалоплаб солга тушган эди, биз ундан хўрак сифатида фойдаландик ва бирпасда оғирлиги 10—15 килограмм келадиган иккита йирик олтин макрель балиғи тутдик. Бу балиқ бизга бир неча кунга етарли озиқ бўлди. Рулда, вахтада турганимизда бизга тамомила нотаниш балиқлар кўринарди. Кунлардан бир кун биз боши-кети кўринмаган дельфинлар тўдасига дуч келдик. Улар қон-қора бўлишиб сол атрофида ўмбалоқ ошишарди; биз мачта тепасига чиқиб қараб, океан юзаси, кўз етган жойга қадар дельфинлар билан тўлганини кўрдик. Экваторга яқинлашиб, қирғоқдан узоқлашганимиз сари эса учарбалиқлар кўпроқ учрай бошлади. Оқтоб нурига ғарқ сокин тўлқинлар шамолда жимирлаб турган

¹ Гарпун — узун арқонга боғлаб денгиз ҳайвонларига отиладиган пайза.

² Бонит — Скумбрия балиқларининг бир тури.

зангори сувга етганимизда бўлса, учарбалиқлар қаршимиздан снаряд ёмғири каби сувдан отилиб чиқиб, учуш кучи тугагунча тўғри чизиқ йўналишида ўчиб бориб, яна сув тагида ғойиб бўла бошлади.

Ошпазнинг биринчи вазифаси шу эдики, у эрталаб уйғониши билан палубага чиқар, кечаси билан солимизга қўнган учарбалиқларни йиғиштириб оларди. Одатда олти-еттитадан кам бўлмасди. Бир куни эрта билан солдан йиғирма олтига семиз учарбалиқ йиғиб олибмиз. Яна бир куни Кнут балиқ қовуриш учун товада мой қиздириб турганида учарбалиқ шалоплаб қўлига урилди; Кнут, тўғри, қизиб турган мойга туша қолмади, деб ранжиб ҳам қўйди.

Бу воқеа бир неча кечадан кейин юз берди. Осмонни булут қоплаган, зим-зиё тун эди; тунги вахтадагилар устидан ҳатлаб ўтаётганда оёғини қаёққа босишини кўриб турсин деб Торстейн боши ёнига шам фонарь қўйиб ётибди... Соат тўртларга бориб Торстейн фонарь ағдарилиб кетиб, аллақандай совуқ ва ҳўл нарсанинг шундоққина юзи ёнида тиширилаганидан уйғониб кетади. «Учарбалиқ бўлса керак» деб ўйлайди у ва олиб йиғиtib юбориш учун тимпрскилай бошлайди. Шу чоқ у илондай биланглаётган узун ва ҳўл бир нарсани чангаллаб олади-ю, қўли куйгандек итқитиб юборади. Торстейн фонарни ёққунча, кўринмас махлуқ унинг устидан ўрмалаб Герман ёнига ўтади. Герман бўлса, бу сувларда аҳён-аҳёнда учраб турадиган кальмар бўлса керак деб йиғиб туради. Фонарни ёққанимизда кўрсакки, Герман илондек тўлғанаётган аллақандай бир чўзипчоқ балиқнинг бўйицидан бўғиб, голибона қиёфада ўтирарди. Балиқнинг узунлиги бир метрча келар, гавдасининг чўзинчоқлиги илонни эслатарди; унинг каттакоп қора кўзлари бўлиб, калласи чўзинчоқ, йиртқич балиқникисимон жағида ўткир тишлари қатор терилган эди. Тишлари эса пичоқ сингарп ўткир бўлиб, илинган ўлжани томоғига ўтказиб юбориш учун танглайга қайриларди. Герман шу алфозда уни чангаллаб тураркан, йиртқич балиқ оғзидан тўсатдан узунлиги йиғирма сантиметр келадиган — чақчайма кўз оқиш балиқ йиғиб чиқиб қолди. Зум ўтмай яна бир худди шунақа балиқ пайдо бўлди. Булар илонсифат балиқнинг тиши захридан қаттиқ шикастланган, чуқурда сузадиган балиқлар эканлиги аниқ эди. Юпқа терилик илонбалиқнинг усти кўкиш-бинафша ранг тусда бўлиб, қорни зангори — симоби тусга мойил эди,

унинг териси қўлинг тегини билан палаҳса-палаҳса бўлиб шилиниб кетарди.

Бу шов-шувдан ниҳоят Бенгт ҳам уйғониб кетди, бяз фонарь билан узун балиқни унинг бетига яқинлаштирдиқ. У уйқу аралаш қошчилида ётган ерида сал қаддини кўтариб:

— Йўқ, бунақа балиқ бўлмайди! — дея эълон қилдида, иккинчи ёнига ағдарилиб яна ухлаб кетди.

Бенгт янгилишмаган эди. Кейин маълум бўлинича, бамбук каютада фонарь атрофини қуршаб ўтирган олти киши, бу балиқни тирик ҳолида кўрган илк одамлар эканмиз. Жанубий Америка ва Галапагос ороллари соҳилларидан бир неча бор шундай балиқларнинг скелетишигина топган эканлар; ихтиологлар¹ уни *Yemprulus* яъни илонсимон макрель деб аташар ва океан тубида, жуда катта чуқурликда яшайди, дея тахмин қилишаркан, лекин уни тирикчилигича ҳеч ким кўрмаган экан.

Океан — унинг сатҳи баробаридаги уйда яшаган, унинг юзасида оҳистагина бир маромда сузиб келаётган одамили сира қутилмаган нарсаларга рўбарў қилади.

Ҳаётда шундай ҳам бўлади. Бир овчи ўрмон ичкарисини кириб кетади, чакалакзорни кезиб, айланиб келадида, ҳеч нима кўрмаганини айтади. Бошқа бир овчи эса тўнкага чўққайиб ўтириб олиб, кутади. Қарабспзкин, атрофида питир-шитир, питир-питир эшитилиб қолади, кўзларини жавдиратиб аллақанақа ҳайвонлар мўралай бошлайди. Океан ҳам худди шунақа.

Одатда биз машиналар гулдиратиб, поршенларни шарақлатиб, кема атрофидаги сувни кўпиртириб кезамиз уни. Кейин қайтиб келамиз-да, ҳатто океanning нақ ўртасида ҳам томоша қиладиган ҳеч вақо йўқ, деб юрамиз.

Сувнинг нақ белида, океан бўйлаб сузарканмиз, атрофимизда таида қўйган ғаройиб махлуқлардан бирортаси меҳмонимиз бўлмаган кун йўқ эди; уларнинг баъзи бирлари, макрель ва лоцман балиқлари, бизга шундай ўрганиб қолиндики, атрофимизда кечаю-кундуз гирдиқаканалак бўлиб, солнимизни океан бўйлаб кузатиб боришарди.

Қоронғи тушиб, тропик осмонида юлдузлар чарақлай бошлаганда, атрофимизни қуршаган сувда турли балиқлар, юлдузлар билан баҳелашгандай ялтирарди. Ҳар бир ярқи-

¹ Ихтиолог — балиқлар ҳаётини ўрганувчи мутахассис. (Тарж.)

роқ планктон¹ кип-қизил чўғни эслатар ва ҳар гал тўлқин шундай кип-қизил золдирчаларни солга прғитганда, бе-ихтиёр яланг оёқларимизни йиғиштириб олардик. Уларни қўлимизга олиб кўрарканмиз, ярқироқ гарнели² эканлигини билиб олардик. Шундай кечаларда солимиз ёнбошида пайдо бўлиб, киприк қоқмай бизга тикилиб қолган икки юм-юмалоқ ярқироқ кўзини кўриб юрагимиз орқамизга тортиб кетарди — ким билади, балки, денгиз алвастиесидир. Океан сокин бўлган чоқларда, сол атрофидаги сим-сиёҳ сувда катталиги 60-90 сантиметр келадиган думалоқ бошлар пайдо бўлиб, каттакон ярқироқ кўзларини бизга тикиб, қимир этмай турарди, бир неча бор шундай бўлди. Баъзи-баъзида эса кечалари сувда катталиги бир метрча келадиган ярқироқ соққаларни кўриб қолардик. Бу соққалар электр лампочкаларининг чарақлаб кетишини эслатиб, вақти-вақти билан чарақлаб кетарди.

Бора-бора биз бу ер ости, тўғрироғи, бизнинг тагимизда яшовчи сув ости мавжудотларига ўрганиб кетдик. Лекин шунга қарамай, ҳар гал янги хилларига дуч келганимизда, ҳайрон қолардик. Булутли тулларининг бирида, кечаси соат иккиларда, рулдаги навбатчининг сим-сиёҳ сувни қоп-қора осмондан зўрға ажратадиган чоқда, сув тагидаги хира ёруғлиққа кўзи тушган. Бу ёруғлиқ бора-бора каттакон жонивор шаклига кирган. Жониворнинг ўзи нур таратяптими ё унинг баданига ёпишиб олган планктонлар ёришиб кўринаяптими, билиб бўлмас, бу жимирлаш қора сувда ёришиб кўринаятган жониворни шаклини ўзгартириб тургандай қилиб кўрсатарди. Жонивор гоҳ думалоқ, гоҳ тухумсимон шаклга кпрар, гоҳ уч бурчак шакл олиб, кейин бирдан иккига бўлиниб кетар ва бўлакларнинг ҳар бири сол тагида олдинга қараб ўзича алохида-алохида сузарди. Бора-бора ана шу ярқироқ баҳайбат шарпа учта бўлди. Улар солимиз остида оҳишта доира чизишни давом эттирдилар. Булар ҳақиқий баҳайбат махлуқ эди. Негаки уларнинг кўзга ташланган қисмигина 6 — 8 метр келарди. Ҳаммамиз шошиб-пишиб палубага чиқдик ва хаёлий рақсни кузатдик. Баҳайбат мах-

¹ П л а н к т о н — оқим кучи билан жойдан-жойга кўчувчи, дарё ва денгизларда яшовчи, ҳайвон ва ўсимлик организмлари дупёси. (Ред.)

² Г а р н е л и — кичкина қисқичбақалар.

луқлар сол тагида сузиб келишарди. Бу манзара бир неча соат давом этди. Нур таратаётган сирли, унсиз ҳамроҳларимиз сув тагида анча-мунча чуқурликда, кўпинча бортининг ўнг томонида — фонарь ёниб турган томонда сузишар, баъзи-баъзида солнинг нақ тагида сузиб борар ё чап томонида пайдо бўларди. Таналаридан таралаётган нурга қараганда бу махлуқлар филдан катта бўлиши керак эди. Лекин уларни кит деб айтолмасдик, негаки, бирон мартаба бўлсин нафас олгани сув юзасига чиқишмади. Булар ёнбошига ағдарилганида шаклини ўзгартиб турувчи скатдир¹ балки? Яхшироқ кўриб олиш учун, тепага чиқармикан деб, сув бетига фопарни яқинлаштирганимизда эса улар бунга парво ҳам қилмасдилар.

Ҳамма ажина-алвасти, хаёлий шарпалар сингари улар ҳам тонг отар-отмас чуқурликда ғойиб бўлдилар. Агар бир ярим кундан кейин яна бир махлуқ ёнгинамизда пайдо бўлиб, жумбоқ ўз-ўзидан ҳал бўлмаганда, тундаги нур таратган бу уч баҳайбат махлуқ ҳақида тўғрироқ бир фикр юрғатишга ожиз эдик. Бу воқеа 24 майда, енгилгина мавжланиб турган сув юзасида, нақ 95° ғарбий кенгликда ва 7° жанубий кенгликда елканлар ёрдамида сузиб бораётган чоғимизда рўй берди. Тушга яқин эди. Биз эрта саҳарлаб тутган иккита катта олтин макрелни тозалаб, ичак-чавақларини сувга ташлаган эдик. Муздаккина бўлиб олиш учун мен сол бошидан океанга сакрадим, белимга арқон боғлангани, сув бетига сергак бўлиб ётардим. Мен билан яқинроқдан танишини ниятида тиниқ сувда сузиб келаётган, узунлиги икки метрча келадиган семиз кўнғир балиқни кўриб қолдим қўққисдан. Шошиб-пишиб солга чиқиб олдим-да, қаттиқ қиздираётган офтобда ўтириб, оҳиста сузиб ўтаётган балиқни кузатдим; шу маҳал бамбук каютанинг орқа томонида ўтирган Кнутнинг жонҳолатда бақиргани эшитилди. У овози хириллаб қолгунча: «Акула!» — деб қичқирди. Деярли ҳар кун сол атрофида акула пайдо бўлиб, ўралашиб юрарди, ҳеч кимга зарар етказганича йўқ эди, шунинг учун ҳам бир бугун алоҳида бир воқеа юз берганини тушундик ва Кнутга ёрдамга ошиқдик.

Кнут чўккалаб олганча тўлқинларда иштонини юваётган экан; шундай бошини кўтариб қараса, қаршисида ба-

¹ С к а т — ўзи япалоқ, думи пилгичка денгиз балиғи.

ҳайбат, бадбашара тумшуқ турганмиш — ҳақиқий денгиз махлуқининг ўзгинасимиш. Умримиз бино бўлиб, бирон-тамин бунақасини қўрмаганмиз. Қаришимизда денгиз алвастиси бўлса бу қадар таъсир қилмасди бизга. Бу махлуқининг қурбақаникидай ясси, кенг калласининг икки ёнбошида иккита кичкина кўзи бор эди, эппи бир ярим метр келадиган, чўлбақаникига ўхшаш жағи атрофида узун-узун бўлиб осилиб турган бурмалари бор эди.

Узун ингичка дум билан тугалланувчи баҳайбат гавдага улашиб кетганди боши. Бу даҳшатли денгиз махлуқининг китлар оиласига мансуб эмаслигини кўрсатувчи учли дум юзгичлари бор эди. Танаси сувда қўнғир бўлиб кўринарди, аммо боши ва бутун гавдасида майда-майда оқ доғлар бор эди. Баҳайбат денгиз махлуқи солимизнинг қуйруқ томонида эринибгина сузиб келарди. У бульдог ит сингари иржайди, думини силтади. Орқасидаги каттакоп доира юзгичи сувдан чиқиб турар, дум юзгичи ҳам аҳён-аҳён сув бетиде кўриниб қоларди; махлуқ икки тўлқини ораллигига тушиб қолган кезларда тўлқини сув ости қоясини юшиб ўтаётгандек унинг кенг орқасини юшиб ўтарди. Унинг каттакоп жағи қаршисида зебра сингари чипор лоцман балиқлар гала-гала бўлиб сузиб юришарди, йирик-йирик шиллиқлар ва турли периқилар унинг баҳайбат гавдасига ёпишиб олиб, у билан бирга сувда сузишарди; буларнинг бари бирлашиб, сувга ботиб сузиб келаётган қояга чирмашиб олганга ўхшарди.

Ўн килолик олтин макрель балиғини олтига энг катта қармоққа олиб, ақулага хўрак сифатида сол орқасига ташлаб қўйгандик; лоцман балиқлар олтин макрелга келиб тумшуқларини суркашди-суркашди-да, ортиқ парво қилмай, орқага. Ўз ҳукмдорлари, денгиз подшоҳи ёнига ошиқишди. У бўлса ясама махлуқ каби механизмларни ишга солиб; сувда енгилгина сирғала-сирғала олтин макрелга яқинлашди. Макрель балиғи унинг баҳайбат жағи олдида ўйинчоқдек кўринарди. Биз хўракни сол четига қараб оҳиста торта бошлаган эдик, денгиз махлуқи ҳам унинг кетидан сузиб келаверди. Оғзига тегиб турган шү арзимас бир бўлак нарсани деб бутун дарвозани очишининг ҳожати йўқ, дегандек у жағини очмади. Баҳайбат махлуқ яқинлашиб келганда оғир руль эшказига суйкалган эди, ярим белигача сувдан чиқиб қолди. Энди жуда яқин жойдан туриб бу афсонавий махлуқни томоша қиларканмиз, эсидан айрилган кишилардек қаҳ-қаҳлаб кулиб, аллани-

малар деб қичқира бошлади. Ҳатто Уолт Дисней¹ ҳам қанчалик хаёлпараст бўлмасин қаршимизда қўққисдан намоен бўлиб, сол ёнида даҳшатли оғзини қимирлатиб турган денгиз махлуқи сингарин бир баҳайбат махлуқни тасвирлай олмасди.

Бу махлуқ китлар турига мансуб акула экан. Яъни ҳозирги кунда маълум ва машҳур бўлган энг катта акула ҳамда дунёда энг йирик балиқ экан.

Бу камёб балиқ аҳён-аҳёнда учрар, унинг баъзи турлари тропика яқинидаги океанларда бўлиб турарди. Бундай акуланинг катталиги ўрта ҳисобда 15 метр бўлиб, зоологларнинг айтишича, оғирлиги 15 тонна келаркан. Бу балиқнинг энг йиригининг узунлиги 20 метр бўларкан; гарпун ёрдамида ўлдирилган боласининг жингари 300 килограмм келган, жағида 3 минг тиши бор экан.

Бу махлуқ шу қадар катта эдики, сол атрофида ва тагида доира ясаб суза бошлаганида, боши солнинг бу бошидан чиқиб турган бўлса, думи нариги бошидан бамай-лихотир кўриниб турарди. Олд томондан тумшуги шунақанги ғалати кўринардики, мабодо ҳужум қилиб қолгудек бўлса думини бир чайқатгандаёқ бальза ходаларини ҳам, уларни бир-бири билан боғлаб турган арқонларни ҳам парча-парча қилиб ташлашга қодир эканлигини била туриб хахолаб қулиб юборишдан ўзимизни тийиб туrolмадик. Акула солимиз остида борган сайин тор доира чизиб айланар, биз бўлсак, қани нима бўлар экан, дегандек қутиб ўтирардик. Солнинг қўйруқ томонидан сузиб ўтаркан, акула руль эшкаги таги билан сузар ва қўйруқни кўтариб юборарди. Айни чоқда эшкак қураги унинг елкасини силаб ўтарди. Биз қўл гарпунларини тайёр қилганча палубада турардик. Қўлимиздаги гарпунлар қаршимиздаги баҳайбат махлуқ олдида тишчўткадек ожиз кўриларди назаримизда. Акула бизни холи қолдириб кетадиганга ўхшамасди; у сол атрофида гирдиқаналак бўлиб айланар, худди содиқ кўипакдек, эргашиб келарди. Шунақа бир махлуқни кўришу шунақа бир кайфиятни бошимиздан кечириб ҳеч қайси биримизнинг етти ухлаб тушимизга кирмаган эди; солимиз кетидан эргашиб сузиб юрган, тагидан сузиб ўтаётган денгиз даҳшати туфайли

¹ Уолт Дисней — американинг мультипликаатор-кино режиссёри. (Тарж.)

кўрган-кечирганларимиз шу қадар ғайритабиий туюлардики, биз бу воқеага жиддий эътибор қилолмасдик.

Акула атиги бир соат мобайнида атрофимизда сузган эса-да, назаримизда уззукун бизни нотинч қилаётгандай эди. Икки метрлик қўл гарпуни билан сол бурчида турган Эрик ортиқ тоқат қилиб туролмади ва алланима балолар деб қичқирганича гарпунни боши узра кўтарди. Акула Эрик томон сурилиб, сол бурчига етганда ялпоқ бошини кўтарди. Эрик қулочкашлаб туриб гарпунни отди ва уш акуланинг суякдор бошига санчди.

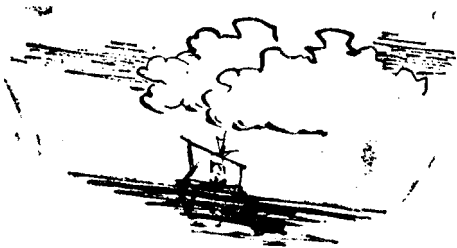
Денгиз даҳшати нима бўлганини тушуниб етгунигача бир неча дақиқа ўтди. Кейин бу ақли зайф махлуқ бир олам чўян мускулга айланди. Гарпун арқони борт узра учиб ўтганда визиллаганини эшитдик ва даҳшатли махлуқ боши билан сувга шўнғиганда ҳосил бўлган сув фонтанини кўриб қолдик. Бошқаларга қараганда яқинроқда турган уч киши учиб кетди; осмонда визиллаб учган арқон зарб билан уларнинг иккитасига келиб теккан эди. Шлюпкани тортиб туришга ярайдиган йўгон арқон сол четига илиниб қолди-ю, лекин шу заҳотиёқ ингичка каноп сингари чирт узилди-кетди. Бир неча дақиқа ўтар-ўтмас, бояги притилган гарпун банди икки юз қадамча нарида, сув бетида пайдо бўлди. Чўчиган лоцман балиқлари бир тўда бўлиб, ҳукмдорларини излаб шўниб сузиб кетдилар.

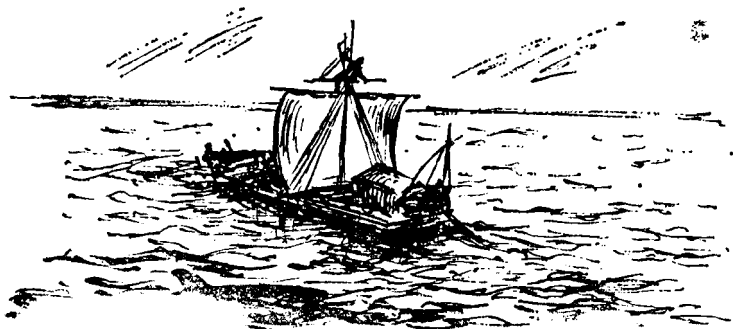
Баҳайбат махлуқни сув ости кемаси янглиг ана пайдо бўлиб қолади, мана пайдо бўлиб қолади, деб узоқ кутдик; лекин акулани ортиқ кўриши насиб бўлмади бизга.

Энди биз Жанубий экваториаль оқимда бўлиб, гарбга қараб, Галапагос оролларида 400 миль жанубда эдик. Галапагос оқимларига тушиб қолиш хавфидан қутулдик; бир архипелаг билан танишишимиз каттакон денгиз тошбақалари етказган саломлар билан кифояланди. Бу тошбақалар ўша ороллардан сузиб келганига шубҳа қилмас эдик. Бир кўни биз, боши билан бир оёгини чиқариб сувда шапир-шупур қилиб сузиб келаётган каттакон денгиз тошбақасини кўрдик. Сув мавжлана бошлаганда тошбақанинг шундоққина тағида кўкиш ва зарҳал шарфаларни кўрдик-да, тошбақа олтин макрель балиқлари билан ҳайт-мамот қураши олиб бораётганини англадик. Қураи бир томонлама эди; 12 -- 15 тача калладор, рангдор макрель балиқлари ҳолдан кетказиб таслим қилиш пайида тошбақанинг бўйини ва оёгини таларди.

Солин кўриши билапоқ тошбақа бир шўнғиди-да, ол-

тин макреллар таъқибида тўппа-тўғри биз томон сузиб кела бошлади. Тошбақа сол ёнига келиб, унга чиқиб олишни мўлжаллаб эди ҳамки, бирдан бизни кўриб қолди. Тажрибалироқ бўлганимизда эди, тошбақа бесўнақай косаси билан сол ёқалаб оҳиста сузиб ўтгунча, арқонлар ёрдамида осонгина тутиб олган бўлардик уни. Лекин биз уни томоша қиламиз деб вақтни бой бериб қўйган эдик. Сиртмоғимиз тахт бўлганда эса, баҳайбат тошбақа солимиз тумиугидан анча узоқлаб кетган эди. Биз дарҳол кичкинагина резина қайиқни сувга туширдик. Бенгт билан Торстейн йироқлаб кетаётган тоғорадан сал каттароқ қайиқчага тушиб олиб, уни қувлай кетишди. Бенгтнинг назанда сифатида тошбақа гўштидан бўладиган турли-туман таомлар ва хушхўр тошбақа шўрваси тайёрлаш хаёли ҳам йўқ эмас эди. Ўртоқларимиз қанчалик тез ҳайдашса тошбақа ҳам шунчалик тез сузарди; улар солдан юз метр нари борар-бормас тошбақа бирдан ғойиб бўлди-қолди. Ўртоқларимиз ҳар ҳолда бир савоб иш қилган эдилар. Кичкинагина сариқ резина қайиқ сувда ўйноқлаб орқага қайтаркан, бояги бир тўп олтин макрель балиқлари уни қувалай кетишди. Улар бошқа бир тошбақани қуршаб олишди, довиуракроқлари бўлса тошбақа оёғи сингари сувга шўнғиб чиқаётган эшкак паррагига ёпишиб ҳам кўришди. Беозор тошбақа эса бу орада сурбет таъқибчиларидан омон-эсон қутулиб кетганди.

5 боб

ЯРИМ ЙЎЛДА

Кундалик ҳаёт ва тажрибалар.— Сол экипажи учун сув.— Багат ва қовоқ сирний очади.— Кокос ёнғоқлари ва денгиз қисқичбақалари.— Юханнес.— Биз балиқ шўрва узра сузамиз.— Планктон.— Ейиладиган фосфоресценция¹— Китлар билан танишув.— Чумолилар ва денгиз ўрдаклари.— Сузувчи арзандалар.— Олтин макреллар бизга йўлдош бўлиб қолади.— Акула ови.— «Кон-Тики» денгиз ваҳшатига айланади.— Акулалар бизга лоцман ва шилимшиқларни қолдиради.— Учар кальмарлар.— Номаълум меҳмон.— Ғаввос савати.— Тунец ва бонитлар оламида.— Мавжуд бўлмаган сув ости қоя.— Тагўсин сири очилди.— Ярим йўлда,

Ҳафталар ўтарди. Ҳеч қандай кеманинг қораси кўринмасди; оламда биздан бўлак одамлар ҳам борлигидан далолат бериб, сувда оқиб юрадиган буюмлар ҳам учрамасди. Бутун океан бизнинг ихтиёримизда эди; қай томонга қарамайлик, кўз илғаган ерга ястанган уфққа туташиб кетганди. Осмонни фалакдан сокинлик ва эркинлик руҳи ёғилаётгандай эди.

¹ Фосфоресценция — ёртилгандан сўнг ялтиллаб турвчи химик элементлар (Физиологияда).

Океан тузини эмган ҳаво мусаффо, ҳар ёнимиздан қуршаган мовийлик руҳимизни ҳам, бутун борлигимизни ҳам енгил қилгандай. Маданий олам аҳлининг барча мураккаб масалалари солда бизга аллақандай сунъий ва хаёлий, инсоннинг бузуқ оғзи тўқиган уйдирма бўлиб кўринадди. Ҳақиқат фақат табиат ҳодисаларидан иборат эди. Табиат ҳодисаларининг эса кичкина сол билан иши йўқ. Балким улар солни океан уйғунлигига путур етказмаган, қуёш ёки баллиқ сингари оқим ва тўлқинларга кўникма ҳосил қилаётган табиий бир нарса, деб қабул қилган бўлсалар ҳам ажаб эмас. Энди табиат кучлари биз учун қайнаб-кўнириб, ўкириб устимизга танланадиган даҳшатли душман эмас, балки илгариларимизга қатъийлик ва инсонч билан кўмакланадиган садоқатли дўст эди. Шамоил ва тўлқинлар итариниб ёрдамлашар, океан оқими эса тагимизда туриб кўзлаган марраимиз томон сурарди бизни.

Биз океанда ўтказайтган одатдаги кунлардан бирида биропта кема дуч келиб қолгудай бўлса, ушнинг бортидан қараган киши бизнинг узун, оҳиста йўрғалаган тўлқинда бир кўтарилиб, бир тушиб турганимизни, қуруқ тропик шамоил эса, зарғалдоқ ранг елкашимизни қаппайтириб, солигимизни Полинезия томон суриб бораётганини кўрарди.

Кема бортида турганлар яна офтобда қорайган, соқолдор, яланғоч бир кишининг соя қуйруғида зўр бериб узун руль эшкағи билан олишайтганини ёки — агар ҳаво яхши бўлса — руль эшкағини оёғи билан босянпача яшиқда офтобда испиб ўтирганини кўришарди.

Агар Бенгт руль ёнида бўлмаса, ушн каюта эшиғи ёнида, қоринин ерга бериб, социологияга оид етмиш уч китобидан бирини ўқиб ётгани устидан чиқиш мумкин эди. Бундан ташқари, хўжаликни бошқариш ҳам Бенгтнинг зиммасида бўлиб, кундалик менюни ҳам у тузарди. Германия кунинг естаган соатида ҳамма ерда учратиш мумкин — дам метеорологик асбоб-аппаратлар билан мачтанинг тос тепасида юрса, дам ғоввос кўзойнагини тақиб, сол тағида тағтўсенини текшираётган бўлади. Ё бўлмасам, солга боғлаб қўйилган резина қайиқда ҳаво шари ва яна аллақандай ўлчов аппаратлари билан ўралашиб юради. Герман техника қисмиимиз бошлиғи бўлиб, метеорологик ва гидрогеографик кузатишларни олиб борарди.

Кнут билан Торстейн доимо ўзларининг ярим қуруқ батареялари, қалайлайдиган асбоблари ва схемалари билан алланимабалолар қилишарди. Уларнинг кичкинагина

радиостанциялари сув қатралари ва захда, сув сатҳидан 30 сантиметр баландда бемалол ишлаши учун уруш даврида ордтирган тажрибалари асқотар эди. Ҳар кеч улар галма-гал эфирга об-ҳаво ҳақида маълумот юборишарди. Улар юборган маълумотни тўғри келган радио ҳаваскорлари тутиб олардилар-да, Вашингтон Метереология институтига ҳамда бошқа тегишли ташкилотларга юбордилар. Эрик одатда елканни ямаб, арқонларнинг учини ўриб ўтирарди; баъзида у соқолдор кишилар ва антиқа балиқлар шаклини ёғочдан йўнар ёшиқ қоғозга суратни чизарди. Ҳар кун туш пайтида эса у секстантни олиб, яшиқка чиқар ва қуёшга қараб бир кечада қанча масофа юрганмизни белгилашга тушарди. Мен бўлсам кема журналига ҳисоботлар ёзиш, балиқ овлаш, ҳамда кинога олиш ишлари билан машғул, ишим бошимдан ошиб-тошиб ётарди. Ҳар ким ўзига яраша бир ишга маъсул қилиб тайинланган эди. Ҳеч ким бировнинг ишига аралашмасди. Рулда вахтада туриш, овқат ишириш каби қўйилга хуш ёқавермайдиган ишлар эса навбатма-навбат қилинарди. Ҳар бир киши кундуз ва кечаси икки соатдан руль эшкани ёнида навбатда туриши лозим. Ошпазлик вазифасини эса, ҳар биримиз навбатимиз билан бажарардик. Солдаги қопун-қондалар қўп эмас эди: тунги навбатчи арқонини белги боғлаб олиши керак, қутқариш арқонини доимо маълум бир ерда бўлмоғи зарур, каютада овқатланиш мумкин эмас, қуйруқ томонининг энг сўнгги ёғочларигина «ҳожатхона» вазифасини ўтатиш мумкин. Бирор муҳим қарорга келиш лозим бўлса, ҳиндилар услубида ҳарбий кенгаш чақирар эдик-да, бирор фикрга келгунга қадар биргаликда муҳокама қилардик.

Одатда «Кон-Тики» бортида кундузги ҳаёт шундай бошланарди: тунги вахтани ўтаган кимса ошпазни уйғотади, у бўлса уйқулик кўзларини ишқалай-ишқалай шабнамдан нам бўлган, тонгги қуёш нурига гарқ налубага чиқади-да, учарбалиқларни йиға бошлайди. Полинезияликлар ва перуликлар каби балиқни хомлигича ейиш ўрнига, биз уларни каюта эшиги ёнидаги лалубага маҳкам боғланган яшиқ ичидаги кичкина примусда қовурардик. Шу яшиқ бизнинг ошхонамиз эди. Солнинг фақат шу қисмигина жануби-шарқий тропик шамолдан холи эди. Шамол ва тўлқинлар примус алағаси билан ҳаддан тапқари ўйнашгаидигина ёғоч ёниб кетарди; кунлардан бир кун ошназ ухлаб қолибди-ю, яшиқ ёниб кетиб, олов бам-

бук каютанинг деворига урибди. Лекин каютага тутун кириши билан олов дарҳол ўчирилди: чунки «Кон-Тики»-да сув ахтариб узоққа боришга эҳтиёж йўқ эди.

Ейиш-ичишдан камчилигимиз бўлмасди. Биз икки турли тажриба ўтказардик: бунинг бири XX аср интендант бошқармасига оид бўлиб, иккинчиси у аср ва «Кон-Тики»га оид эди. Биринчи тажриба Торстейн билан Бенгт устида ўтказилиб, уларнинг емишлари қутиларга жойланган кичкина, юпқа пакетларда бўлиб, бу қутиларни биз ҳодалар ва бамбук палуба орасига тиқиштириб қўйган эдик. Шуниси ҳам борки, Торстейн билан Бенгтнинг балиқ ва бошқа денгиз таомларига унчалик хуши йўқ эди. Бир неча ҳафтада бамбук палубага чамбарчас боғланган арқонни ечиб, янги қутини олардик-да, кейин каюта ёнига яна маҳкамлаб боғлардик.

Кон-Тики биринчи бор океан бўйлаб сафарга чиққанда асфальт ҳам, герметик суратда беркитган банкалар ҳам бўлмаган; шунга қарамай улар озиқ-овқат борасида қийинчилик кўришмаган. Ўша пайтларда ҳам денгизчилар қуруқликдан ўзлари билан ола чиққан озиқларини йўлда топганлари билан тирикчилик қилишган. Титикака қўли яқинида мағлубиятга йўлиққан Кон-Тики, Перу қиргоқларидан сафарга чиқаркан, қўлидаги икки мақсадни кўзда тутган. Қуёшга топинган халқи орасида қуёшнинг жонли тинсоли бўлган Кон-Тикининг тўғридан-тўғри океан бўйлаб қуёш йўли бўйича сафарга чиқишдан умиди янги, сокин мамлакат топиш бўлган бўлса ажаб эмас. Ёнги у ўз солларини Жанубий Америка соҳиллари бўйлаб сафарга йўллаб, шимолроққа тушиб, ўша ерга жойлашиб, таъқиб қилувчиларининг қўли етмайдиган жойда янги подшоҳлик тузишни ният қилгандир.

Ўша қуёшга топинганларнинг режаси қандай бўлишидан қатъи назар, ватанларини ташлаб чиқарганлар, албатта сафар учун озиқ-овқат ғамлаб олган улар. Қуритилган гўшт, балиқ ва ширин картошка — уларнинг асосий емишлари эди. Ўша замонларда одамлар солларда Перунинг одамсиз соҳиллари бўйлаб сафарга чиқарганлар, албатта, кўпгина сув ғамлаб олардилар. Сопол идишлардан ҳам кўра улар, ҳар хил турткиларга бардош берадиган каттакон қовоқларни афзал билардилар. Баҳайбат бамбук поялари солда яхши иш берарди; бамбук пояларнинг бўғинлари тешиларди-да, ана шу тешик орқали ичига сув қўйиларди, сўнг тиқин билан беркитилар ёнги қат-

рон, ёки дарахт елими билан суваб ташланарди. 30-40 та бамбук пояларини солнинг бўйига қилиб, бамбук палуба тагига бойлаб қўйиш мумкин эди. У ерда поялар салқин денгиз сувида (экватор оқимида сув 26° Ц бўлади) ҳеч зарар кўрмайди. Бу миқдор сув сафар пайтида биз сарфлаганимиздан икки ҳисса ортиқ бўлиб, уни кўпайтиришнинг ҳеч қандай қийинчилиги йўқ эди. Бунинг учун яна йиғирма-ўттизта бамбук пояни сол тагига бойлаб қўйилса бас эди. Улар ортиқ жой ҳам эгалламас, оғирлик ҳам қилмас эди.

Орадан икки ой ўтгач, ичадиган сувимиз бузилиб, ачимсиқ ҳид келиб қолганини билдик. Лекин бу вақт орасида океanning ёмғир кам ёғадиган қисмидан ўтиб, жала қуядиган қисмига етиб олиш мумкин эди. Биз кунига киши бошига бир литру чоракдан сув тақсимлаган эдик. Лекин бу миқдор сув ҳар кунни ҳам сарф бўлавермасди.

Қадимий ҳиндилар чанқов қондиришининг йўлини билишаркан. Сўнги жаҳон уруши пайтида кема ҳалокатига йўлиққанларнинг кўплари шундай қилишган — хом балиқни сўриб ташналикни қондиришган. Шунингдек, бир бўлак балиқни бирор латтага ўраб сувини сиқиб ҳам мумкин. Агар балиқ катта бўлса, танасининг бир неча ерини ўйиб чуқурча ясалади-да, шу чуқурчалар балиқнинг лимфатик безлари чиқарадиган суюқлик билан тўлиши кутилади. Агар бошқа ичимлигиниз бўлса бу ичимлик унчалик ёқмайди — аммо таркибида туз кам бўлганидан ташналикни тезда қондиради.

Агар биз мунтазам чўмилиб турсак, чўмилгандан кейин ҳўллимизча соя каютада ётсак, сув ичишга бўлган эҳтиёжимиз камайиб борарди. Агар атрофимизда аюла салобат билан пойлоқчилик қилиб, океанда роҳат қилиб чўмилишга имкон бермай турса, солнинг қуйруқ томонида палубага узала тушиб ётиб олиб, арқонларга оёқ-қўлларимиз билан маҳкам ёпишиб олсак кифоя. Шунда Тинч океanning ҳар секундда солга сапчиб турган, тиниқ сувида ванна қабул қилгандек бўлардик.

Одатда, кун иссиқ пайтида одам ташналикдан қийналса, организм суюқлик талаб қилипти деб ўйлайди-да, ҳуда-беҳуда сув ичаверади. Аслида кун иссиқ кезларда тропик ўрмонларида шу қадар кўп илиқ сув ичиш мумкинлиги, ичган сувингиз томонингизгача келади-ю, аммо ташналигингиз босилмайди. Бундай пайтларда организм суюқлик эмас, балки, аксинча туз талаб қилади. Ўзимиз учун белгиланган маҳсус озиқ-овқат ўлчамига, айниқса

кун исиб кетган кезларда, мунтазам қабул қилиб туриш учун туз таблеткалари ҳам кирарди. Негаки кун исиганда организм тер билан бирга туз ҳам чиқаради. Шамол бутунлай тиниб, қуёш аямай қиздирган чоқларда иссиққа чидаб бўлмай қоларди. Бундай пайтларда ичимизни шу даража сувга тўлдириб юборардикки, қорнимизда сув шилқиллай бошларди-ю, лекин томоғимиз қақраб, яна сув ичгимиз келиб тураверарди. Шундай кунларда озиқ-овқат ўлчамндаги ичиладиган сувимизга 20—40 процент тахир денгиз суви қўшардик-да, шўртакроқ сув ташналикни яхшироқ қондираётганига ишонч ҳосил қилардик. Анчагача оғзимизда денгиз сувининг тами сезилиб турарди, бироқ сира кўнглимиз айнимасди; шу йўл билан ичиладиган сув миқдорини ҳам бирмунча ошириб олдик.

Кунлардан-бир кун нонушта қилиб ўтирган чоғимизда дайди тўлқин бостириб келиб, еб турган бўтқамизга сув чалниди ва сули ёрмаси денгиз сувининг тахир мазасини бирмунча босишини бизга теппа-текин ўргатиб қўйдди.

Полинезиялик кексалар гаройиб ривоятларни хотирлайдилар. Бу ривоятларга кўра, уларнинг қадим аجدодлари, океанни сузиб ўтган чоқларида, ёнларида аллақандай ўсимлик баргларини ола чиққанлар ва ташна бўлганларида оғизларига солиб чайнаганлар. Бу ўсимликнинг яна бир хусусияти шундан иборат бўлганки, унинг бир парчасини оғизга солиб қўйиб денгиз суви ичилса, кўнгли асло беҳузур бўлмаган. Жанубий денгиз оролларида бундай ўсимлик йўқ; бу ўсимликлар полинезияликларнинг аجدодлари ватанида ўсган бўлиши керак.

«Коп-Тики»да биз кока япроқларини чайнаб кўрмадик; палубамизнинг олдинги қисмида Жанубий денгиз оролларидаги ҳаётга катта таъсир ўтказган бошқа хил ўсимлик билан тўлдирилган саватлар бор эди. Палубага боғлаб қўйилган саватлар каюта девори соясида турар, вақт ўтган сайин сариқ повда чиқариб, кўм-кўк япроқ ёзарди. Бу ёғоч солда барпо бўлган мўъжизагина тропик боғни эслатарди. Илк европаликлар Тинч океан оролларида пайдо бўлганларида Пасхи ва Гавай оролларида Янги Зеландия оролларида ширин картошка ўстириладиган катта-катта плантацияларга дуч келганлар; батат ўсимлиги бошқа оролларда ҳам экилган-у, лекин унинг экилиш доираси Полинезиядан нарига ўтмаган. Полинезияликларнинг жуда кўп ривоятлари шу ўсимлик ҳақидадир. Нақл

қилишларича, бу ўсимликни биринчи мартаба Тикининг ўзи, хотини Пани билан келган чоқда қелтирган. Ширин картошка уларнинг аждодлари яшаган дарёда асосий озиқ ҳисобланган. Янги зеландияликларнинг ривоятларига кўра эса, ширин картошкани қайиққа ўхшамаган, «бир бирига арқон билан боғлаб ясалган» кемаларда океан ортидан келтирилганлар.

Полинезияни мустасно қилганда ервопалликлар пайдо бўлганга қадар ер юзиде ширин картошка ўстирилган бирдан-бир жой Америка бўлганлиги ҳаммага маълум. Кон-Тики томонидан оролларга келтирилган *Jromaea va tatas* деган ширин картошка қадим замонлардан буён ҳиндилар Перуда ўстирган картошканинг худди ўзгинаси бўлган. Қурилган ширин картошка қадимий перуликларнинг ҳам полинезияликларнинг ҳам сафарга олиб чиқадиган бирдан-бир асосий озиқ-овқат маҳсулоти бўлган. Жанубий денгиз оролларида бататлар яхши парвариш қилинган тақдирдагина ҳосил берадилар. Бунинг устига улар денгиз сувига чидаш беролмайдилар. Шуларни ҳисобга олганда, бу оролларда уларнинг кенг тарқалганлигини Перудан 4 минг миль масофага океан оқими билан келиб қолган, деб изоҳлашлари асосиз, деган хулоса келиб чиқади. Перудаги қадимий ҳиндилар ҳам ширин картошкани «кумара» деб атаганлар. Картошканинг номи, унинг изидан, океан оша келган.

Полинезияда экиб-ундириладиган муҳим ўсимликлардан яна бири бор эди бизнинг «Кон-Тики»да. Бу ўсимлик *Lagena-gia vulgaris* деб номланган шишасимон қовоқ эди. Қовоқнинг ўзидан кам аҳамиятга эга эмасди қобиғи. Полинезияликлар қовоқнинг этини ўйиб олиб, қобиғини гулханда қуришиб, сувдон ўрнида фойдаланардилар. Ўз-ўзидан океан оша сузиб кела олиши, ёввойи ҳолида оролларда тарқалиши мумкин бўлмаган бу полиз экинни қадимий полинезияликларга ҳам, Перунинг илк аҳолисига ҳам маълум бўлган. Сув идишга айлантрилган бундай шиша қовоқларни Перу соҳилларидаги қабрларда учратамиз; Тинч океани оролларида илк одамлар пайдо бўлишидан неча-неча асрлар илгари балиқчилар бу идишлардан фойдаланишган. Шиша қовоқнинг полинезияча «кими» деган номи Марказий Америка ҳиндиларни орасида ҳам учрайди. Перу маданияти томири бу жойларга ҳам етган-да.

Хали приб кетмасидан, биз бир неча ҳафта мобайнида истеъмол қилган жанубнинг тар меваларидан яна бир хили бўлиб, бу мева ширин картошка қаторида Тинч океан тарихида катта роль ўйнаган эди. Бизни муздеккина ичимлик билан таъминлаб турадиган икки юз дона кокос ёнғоғимиз ҳам бор эди. Кўп ўтмай баъзи ёнғоқларимиз кўкара бошлади. Сафарга чиққанemizга роса ўн ҳафта бўлганда палубамизда бўйи ўттиз сантиметр келадиган беш-олти пальма пайдо бўлиб, новдалари кўм-кўк барг ҳам ёзди. Кокос ёнғоғи Колумбгача бўлган даврларда Панама бўғози ва Жанубий Америкада ҳам кўкарган. Тарихий йилномалар автори Овьедонинг¹ ёзишича Перунинг Тинч океани томонидаги соҳилларида испанлар пайдо бўлган кезларда, бу ерларда кокос пальмалари кўп ўсган. Ўша вақтларда кокос пальмалари Тинч океандаги барча оролларда ўсган. Кокос пальмаларининг Тинч океани соҳилларида тарқалиш йўли қандай бўлгани ҳақида ботаниклар ҳали аниқ бир хулосага келмаганлар. Лекин ҳозирнинг ўзида шу бир нарса аниқки, ҳатто маълум ва машҳур қаттиқ қобиғи бўлган кокос ёнғоғи ҳам инсон ёрдамсиз океан оша ўтолмайди. Палубадаги саватга солиб қўйган ёнғоқларимиз, бояги беш-олтигасидан ташқари, то Полинезияга етиб боргунemizгача ҳам бузилмай, кўкармай турди. Худди шу миқдордаги ёнғоқларни биз, палуба тагидаги озиқ-овқат сақланадиган қутилар орасига жойлагандик. Бу қутилар бора-боргунча тўлқинлар орасида бўлди. Бу ёнғоқларнинг ҳаммаси барабар бузилган эди. Ахир биронта ҳам ёнғоқ океан бўйлаб, шамол ёрдамида елиб сузган бальза соли тезлигида сузолмайди-ку. Аввало, ёнғоқларнинг кўзи сув шимиб юмшарди-да, ичига сув ўтарди. Ундан ташқари, океан бўйлаб сузган бирон-бир егулик нарсанинг дупённинг бир қитъасидан иккинчи қитъасига етиб боришига монельлик қиладиган гала-гала балиқлар сузарди.

Баъзан ҳаво сокин кезларда, кўм-кўк океан бағрида қирғоқлардан жуда-жуда узоқда, солимиз билан ёнма-ён сузаётган оппоқ қуш патини кўриб қолардик. Қуруқликдан минглаб миль нарида ҳам якка-ёлғиз бўрон қушларини ёнпки сув бетида ухлай оладиган бошқа депгиз қушларини кўриб қолардик.

¹ Де Овьедо п Бальдес (1478 — 1557) — испан тарихчиси, хроникалар автори.

Тирноқча келадиган, баъзида ундан сал каттароқ қисқичбақалар, ушлаб олишнинг иложини қилолган тақдиримизда, бизлар учун мазали хўрак бўларди. Лекин солнинг қуйруқ томонида руль эшқаги жойланадиган кунда ёнидаги кичкина ёриққа бир қисқичбақа жойлашиб олган эди. Биз Юханнес деб ном қўйган бу қисқичбақа худди ўргатилганга ўхшарди. Ҳаммамизнинг арзандамиз тўти билан бир қаторда қисқичбақа Юханнес ҳам солдаги улфатлар қаторига кирарди. Агар вахтада турган кимса, каютага орқасини қилиб ўтираркан, ёнида Юханнесни кўрмаса, поёнсиз кўм-кўк океан қўйишида ўзини яққа-ёлғиз ҳис қиларди.

Бошқа жимит қисқичбақалар оддий кемалардаги сувараклардай тум-тарақай бўлсалар, Юханнес қаваги ёнида кўзларини лўқ қилиб вахта алмашинишини кутади. Негаки, вахтани қабул қилган ҳар кимса Юханнес учун нон увоғи ёки бирор бурда балиқ ола келарди. Навбатчи унинг ини тепасида энгашса бас, зумда қисқичбақа остонада пайдо бўларди-да, қисқиччини чўзарди. У нон ушоқларини бармоқларимиздан қисқичлари билан битталаб териб оларди-ю, яна инига кириб кетарди-да, қавак оғзига жойлашиб олиб, лунжига овқат тўлдириб олган ўқувчи бола сингари кавшаниб ўтирарди.

Оқим ихтиёрида океан бўйлаб беҳисоб миқдорда сузиб юргувчи, кўзга деярли кўринмайдиган планктонлар жуда тўйимли озиқ ҳисобланади. Баъзи балиқ ва денгиз қушлари планктон билан озиқланмаганлари билан, шу планктонларни ейдиган бошқа балиқ ё денгиз жониворлари ҳисобига яшайдилар. Планктон — океанда, сув юзасида сузиб юрадиган кўзга кўринган ва кўринмаган минглаб майда организмларнинг умумий помидир. Уларнинг баъзилари ўсимлик (фитопланктон) бўлиб, бошқалари — эркин сузувчи балиқ уруғлари ёки жимит жонивор (зоопланктон)дир.

Уларнинг кўплари қисқичбақанамо жониворлар бўлиб, баъзилари эркин сузувчи балиқ тухумлари эди. Лекин улар орасида эндигина тухумдан чиққан балиқлар, моллюскалар, ранго-ранг, ғаройиб жимит қисқичбақалар, медузалар ва Уолт Диснейнинг «Хаёлот»идан олингандек кўринган турли-туман майда жониворлар бўларди.

Экватордан жануброқда совуқ Гумбольдт оқими ғарбга бурилганда, биз ҳар бир печа соатда тўрдан оғирлиги бир-икки килограмм келадиган планктон бўтқаси ағдариб

олавердик. Планктон тўр ичида, ҳар рангда қават-қават қилиб ясалган торт каби — қай турли планктон даласидан ўтганимизга қараб, қўнғир, қизил, кул ранг ва яшил рангда тўпланарди. Кечаси, атрофимизни қуршаган сув фосфорланиб товланган чоқларда, халтадаги ялтироқ қимматбаҳо тошларни ковлаштираётгандек бўлардик. Уларни қўлга олганимизда эса, қароқчилар хазинаси миллионлаб майда ярқироқ тошларга ва нур таратадиган балиқ уруғларига айланарди. Улар қоронғида қиш-қизил чўғдек ловилларди. Биз уларни челақка ағдарганимизда эса, санжобланиб қолган бўтқа ёйилиб, ялтироқ қуртлардан таркиб топган сеҳрли бўтқага айланган тунги овимиз яқиндан қараганда жуда жирканч кўринарди. Агар овимиз майда гарнеллардан иборат бўлса, омар¹ ёки креветка² мазасини берарди. Агарда овимиз чуқурликда сузадиган балиқ уруғларидан иборат бўлса, қора икра ёки устрица³ мазасини берарди. Еб бўлмайдиган ўсимлик планктонлар шу даража майда зарралардан иборат бўлардики, сув билан бирга тўр хоналаридан ўтиб кетар, ёки шу даража катта бўлардики, қўлимиз билан олиб ташлардик. Бу емиш ичида «зарарли аралашмалар» — шиша золдирсимон жониворлар ва катталиги бир сантиметр келадиган медузалар ҳам учрарди. Уларнинг мазаси аччиқ бўлганидан териби ташлашга тўғри келарди. Бошқаларининг ҳаммасини қандай бўлса шундайлигича ёки сувда қайнатиб, шўрва ёки бўтқа шаклида танаввул қилиш мумкин эди.

— Биз планктонхўрлар ҳам шундай қилсак бўлмай-дими? — дейишди Торстейн билан Бенгт сувни фонтан қилиб чиқараётган китга имо қилиб. — Қани, оғзингизга сув тўлдириб, мўйловингиз орасидан пурканг-чи!

Китларни узоқдан туриб пароходлардан кўрганман, уларнинг баҳайбатини музейларда кўрганман, лекин ҳеч қачон, бу улкан махлуқ от ёки фил қабилидаги иссиққон ҳайвон деган фикр хаёлимга ҳам келмаган. Биолог сифатида мен китнинг ҳақиқий сут эмизувчи эканлигини тани олардим, албатта. Лекин бошқа ҳамма томонларидан кит каттакон совуқ балиқ бўлиб туюларди менга. Эндиликда бўлса, баҳайбат китлар солимизнинг ёнгинасида сузганда таассурот бошқача бўлди. Бир кунги одатимизга кўра

¹ Омар — денгизда яшовчи катта қисқичбақа.

² Креветка — майда денгиз қисқичбақасининг бир тури.

³ Устрица — ейиладиган денгиз моллюскаси (Ред.)

солнинг чеккасида овқатланиб ўтирардик. Сувга шу қадар яқин ўтирардикки, қўлимизни чўзсак бас, кружкамизга сув тўлдириб олаверардик; бирдан орқа томонимизда алланима худди сувда сузиб келаётган отдай пишқириб нафас ола бошлаганда ҳаммамиз чўчиб тушдик. Шу пайт сув сатҳида каттакоп кит пайдо бўлди. У шу қадар яқин жойдан туриб бизга тикилиб қарардики, ярақлатиб қўйилган ботинкага ўхшаш нафас йўли ҳам кўриниб кетди. Океanning қоқ ўртасида бирон махлуқнинг нафас олишини эшитишининг ўзи аллақандай фавқулодда ажойибот бўлиб туюларкан. Чунки бундаги барча тирик мавжудот ўпкадан махрум бўлиб, товушсизгина жабраларини қимирлатиб қўя қоладилар. Шундай бўлгач, биз сингари океан ичкарисига келиб қолган қадимий аждодимиз бўлмиш кит одамзодга шунақа яқин кўриниб кетдики, асти қўяверасиз. Тумшугини сувдан чиқариб, соф ҳаводан нафас олишни хаёлига ҳам келтирмаган совуқ, бақасифат китсимон акула ўрнига бу гал ҳайвонот боғидаги бақалоқ, хушчақчақ бегемотни эслатувчи алланима ёнгинамизда пайдо бўлди, сувга ботиб, ғойиб бўлишдан илгари бир неча бор нафас олиб, нафас чиқаради (шуниси менда ёқимли таассурот қолдирди).

Китлар бир неча марта келишди. Кўпиңча улар, атрофимизда тўда-тўда бўлиб сув бетида ўйноқлагувчи кичкина денгиз чўчқаси ва тишдор китлардан иборат бўларди; лекин вақти-вақти билан ҳайбатли кашалотлар¹ ёки баҳайбат китлар учраб турарди. Улар яккам-дуккам ёки бир нечтадан гала бўлиб сузишарди. Баъзида улар уфқдаги кемага ўхшаб, сувни осмонга фонтан қилиб отиб наридан сузиб ўтишарди. Баъзи-баъзида эса тўғри бизга қараб сузишарди. Биринчи гал кит йўлини ўзгартириб, тўғри солимизга қараб йўл олганда биз бу хавфли тўқинишга тайёр бўлиб турдик. Кит бизга яқинлашгани сайин, ҳар гал бошини сувдан чиқарганида, унинг пишиллаб, оғир-оғир нафас олишини яққол эшитиб турдик. Назаримда, баҳайбат, териси қалин, қўпол қуруқликда юрувчи ҳайвон сувда зўрға ҳаракатга келаётгандек туюларди. Кўршапалак қушга нақадар ўхшаса бу ҳайвон ҳам балиққа шунчалар ўхшарди. Кит ҳаммамиз тўпланиб турган чап

¹ К а ш а л о т — тиши китсимонлар оиласида, сут эмизувчи ҳайвон.

борт ёнига сузиб келди; ҳамроҳларимиздан бири мачта тепасида ўтираркан, яна етти-саккиз кит биз томон сузиб келаётганини ўша ердан туриб хабар қилди.

Биринчи китнинг каттакон ялтироқ қора пешанаси пикки метрча нарида пайдо бўлди ва у тўсатдан сувга шўнғиди. Кейин биз унинг кўкиш-қора елкасининг нақ оёғимиз тагида, сол остига қараб, аста-секин сувга ботиб бораётганини кўрдик. Кит бир неча маҳал сол остида тим қора бўлиб, қимир этмай ётди, биз бўлсак нафасимизни ичимизга ютиб, узунлиги солимиздан сал каттароқ бу сут эмизувчи жониворни ҳайрат билан томоша қилдик. Кейин у кўкимтир сувга секин-секин ботиб борди-да, ғойиб бўлди. Бу орада китлар галаси сол ёнига етиб келган эди. Лекин улар бизга асло парво қилмас эдилар. Битмас-туганмас кучга эга бу жониворларни қутуртиб, думлари билан бир уриб кит овловчи баркасларни чўктириб юборган китларга биринчи бўлиб одамлар ҳужум қилган бўлсалар керак. Китлар шу кун эрталаб анча вақтгача пишқириб нафас олганча атрофимизда юришди. Лекин бирор марта бўлсин на солимизга, на руль эшкагимизга тегинмади. Қуёш нурига ғарқ тўлқинда ўйноқлаб, чайқалиб юриш билан кифояланишди. Тушга яқин бориб бутун галаси билан худди сигнал берилгандай бараварига шўнғиди-ю, ғойиб бўлди-кетди.

Кўпинча олтин макрель ва лоцман балиқлари солимизга эргашиб олишарди. Гумбольдт оқимида Кальяо қўлтиғидан чиқишимиз билан олтин макреллар солимизга эргашиб олганидан буён, йириклари атрофимизда ўйноқлаб юрмаган кун йўқ. Солга уларни нима жалб этишини билмасдик; уларни ҳаракатга келиб турган соя панасида сузиш жалб қилганми ёки ҳамма ходалар ва руль эшкагидан узун-узун бўлиб осилиб ётган сув ўлаңлари ва чиғаноқлардан таркиб топмиш полимиздан топиб турган озиқлари қизиқтирармиди, буниси бизга қоронғи.

Бир вақт солни чумоли босди. Баъзи ходаларда майда қора чумолилар бор эди. Денгизга чиққач ходалар сувни шима бошлагач, чумолилар жойларини ташлаб қочинди ва уйқу қопчиғимизга жойлашиб олишди. Қисқичбақа билан бир қаторда солда узунлиги 25—40 миллиметр келадиган денгиз ўрдақларигина ўзларини яхши ҳис этдилар. Улар юзталаб кўпайишарди. Солнинг шамолга тескари тарафи айниқса мос келарди уларга. Йирикларини овқатга солишимиз билан болалари ўсиб етилиб турар-

ди. Уларнинг мазаси анча хушхўр эди; салат учун сув ўланларини узардик — улар ҳам ейишга яради-ю, лекин унчалик мазали эмас эди.

Одатда олтин макрелнинг — ялтироқ рангдаги тропик балиғининг узунлиги 100 дан 135 сантиметргача боради. Танаси ялпоқ бўлиб, бўйни ва боши узун бўлади. Бир куни биз узунлиги 143 сантиметр келадиган балиқни солимизга тортиб олдик. Балиқнинг боши 37 сантиметр эди. Олтин макрелнинг ранги жуда чиройли бўлади. Сувда у худди ялтироқ қўнғиздек гоҳ кўк, гоҳ тўқ яшил тусда товланади, зарҳал сузгичлар ярақлайди. Уни сувдан олганимизда эса ғалати бир ҳол юз беради. Ула туриб балиқ аввал қора холли симобий тус олиб, бора-бора оқиш кумуш ранг тусга кириб рангини ўзгартиради. Бу ҳол тўрт-беш минут давом этади-да, кейин балиқ яна аввалги тусига қайтади. Олтин макрель ҳатто сувда ҳам, баъзан буқаламун сингари тусини ўзгартади; кўпинча биз ялтироқ балиқларнинг «янги бир турини» — мис рандагисини учратардик. Уларни яқинроқдан туриб ўрганганимизда ўзимизнинг эски қадрдонимиз — олтин макрель балиғи бўлиб чиқарди.

Макрель балиғи сувга шўнғиши биланоқ янаги ирғиш-лашга тайёр ҳолда сув бетида пайдо бўлиб, тўлқинлар оша сакради. Қайфияти ёмон чоқларда эса, у тишларди. Торстейн бир неча кунгача оёғининг бош бармоғини бойлаб, оқсоқланиб юрди. Негаки, у билмасдан оёғи билан олтин макрелнинг оғзига тегиб кетган-у, балиқ ҳам вақтдан фойдаланиб, одатдагидан кўра қаттиқроқ тишлаган. Ватанимизга қайтиб келгач эса, олтин макрель балиқлари чўмилаётган одамларга ташланиб, еб юбориши ҳам мумкинлигини эшитдик. Бизнинг деярли ҳар куни олтин макрель балиқлари ичида чўмилиб юрганимиз ажиб бир ҳол экан. Ваҳоланки, олтин макрель балиқлари бизга ортиқ эътибор ҳам қилишгани йўқ. Лекин уларнинг хавфли йиртқич эканлиги ҳақиқат. Негаки, уларнинг опқозонидан кальмар балиқларини ҳам, бут-бутун учарбалиқларни ҳам топардик.

Учарбалиқлар олтин макрелларнинг энг сеvimли емиши эди. Сув юзасида бирор нима чайқалиб кетса, учарбалиқ бўлса керак, деган умидда олтин макрель балиғи ўзини шу томонга отарди. Баъзида эса, сол чеккасида бамайлихотир понушта қилиб ўтирганимизда олтин макрель балиғи сувдан ирғишлаб чиқиб, ён бошига шундай

куч билан шалошлаб тушардики, денгиз сувни орқамизни шалаббо қилиб, еб турган овқатимизга ҳам сачрарди.

Бир кунни тушки овқат пайтида Торстейн билан шундай воқеа рўй бердики, бунақаси овчиларнинг ақлга сиймайдиغان ҳикояларидоғина бўлиши мумкин. Торстейн вилкасини қўйди-да, қўлини океанга тикди; нима ҳодиса юз берганини тушуниб етишга улгурмасимиздан, сув жўш уриб кетди ва каттакон олтин макрель балиғи биланглаб ўртамизда пайдо бўлди.

Кейин билсак, Торстейн солимиз ёнидан оҳиста сузиб ўтиб кетаётган қармоқ ипининг бир учидан ушлаб торган экан. Ипининг иккинчи учидо эса, бир печо кун муқаддам балиқ овлаётганида Эрикнинг қармоғини узиб кетган олтин макрель балиғи биланглаб ётарди.

Ошпаз калтагина бамбук таёққа бир бўлак канош улаб, қармоққа ярим учарбалиқ иларди. Қармоқ сувга ташланган ҳомоно олтин макрель балиғи қармоқни қувалаб сув бетида пайдо бўлар, кетидан яна иккинчи-учтаси эргашиб келарди. Бу хилдоғи балиқ ови жуда қизиқарли бўлиш билан бирга, янги тутилган олтин макрель балиғининг гўшти тўйимли ва мазали эди — айни замонда ҳам тресканин¹, ҳам семганин² мазасини берарди. Олтин макрелнинг гўшти икки кунгача бузилмасди. Бизга эса ортининг керағи ҳам йўқ эди. Негаки океанда балиқ ошиботиш ётарди.

Сафарга чиққанмиздан кўп кун ўтмай, солимиз ёнида биринчи аюла пайдо бўлди. Кейинчалик ўлар ҳар кунги меҳмонга айландилар. Баъзан аюла солини бир кўздан кечирини учун ёнимизда пайдо бўлар, атрофимизда бир-икки доира ясаб, ўлжа излаб кетарди. Лекин кўпинча аюлалар қуйруқ томонда, руль эшкани орқасида тизилишиб оларди, аюлалар гоҳ у бортга, гоҳ бу бортга кўз ташлаб, сувда жимгина ётишар, бир меъёрда сузаётган солдан қолиб кетмаслик учун, аҳён-аҳёнда думларини қимирлатиб қўйишарди. Аюланинги сув бетида ётган кўкиш кул ранг танаши офтоб нурида қўнғир бўлиб жиолонарди. Орқа юзгичи эса хавф солгандай, ҳар доим сувдан чиқиб турарди. Денгиз мавжланиб турган бўлса, тўлқинлар аюлани солдан юқорига кўтарарди. Шундай пайтларда аюла тек турмас мулозимлари — майда лоцман балиқлари қузату-

¹ Треска — балиқнинг бир тури.

² Семга — сулаймон балиқлар оиласидан бир хил балиқ.

вида улуғворлик билан биз томон сузиб келаётган акулани худди шиша яшикда ётгандек, бошидан думигача аниқ-тиниқ кўрардик. Бир неча дақиқага, назаримизда, акула ўзининг чипор ҳамроҳлари билан биргаликда солга ташриф буюрадиганга ўхшарди гўё. Лекин шу чоқ солимиз жилва билан, шамолга тескари томонга ёнбошларди-да, тўлқин тепасига кўтарилиб, нариги томонига оҳиста туншарди.

Акулалар ҳақида тарқалган ваҳима гаплар ва уларнинг даҳшатли қиёфасига қараб аввалига ҳайиқиб юрдик. Пўлат мускуллардан таркиб топмиш бу чўзинчоқ танада тийиб бўлмайдиган куч тўпланган эди. Мушукники сингари, кичкина, яшил кўзлари ва футбол тўпи сиғадиган катта-көн оғзи бешафқатлиги ҳамда очофатлигидан далолат берарди. Руль ёнида турган одам, «ўнг борт ёнида акула» ёки «чап борт ёнида акула», деб қичқиргудек бўлса, ҳаммамиз палубага ирғиб чиқардик-да, қўл гарпуни ва чангақларни олиб, сол четига туриб олардик. Одатда акула орқа юзгичи билан ходаларга суркангундек бўлиб атрофимизда оҳиста сузарди. Акуланинг жилвир қоғозга ўхшаш пўстига текканида чангақларнинг макарон каби эгилиб кетганини, қўл гарпуларининг олишув пайтида синиб кетганини кўрганимизда, акулага бўлган эҳтиромимиз яна ортди. Акуланинг терисига бир амаллаб чангақ санчиб, мускуллари ва кемирчақларига етгудек бўлганимизда эса, катта жанг бошланиб кетарди; атрофимизда сув қайнагандек бўлиб кўпирарди ва охири қутулиб қочарди у. Сув бетида қолган кичкинагина мойли доира аста-секин ёйрилиб кетарди.

Биринчи акуланинг кемирчагида ўзимиз отган гарпун санчилиб ётганини кўрдик ва шу сабабли акула қаттиқ қаршилик кўрсата олмаган бўлса керак, деган хаёлга келдик. Кейинчалик эса, худди шу усулда акула овлайдиган бўлдик, лекин унчалик қийналмасдик. Акула қанчалик қаршилик кўрсатмасин, сувдан тортиб чиқариш пақадар қийин бўлмасин, «ким кимни тортиб кетаркин» деган курашда бирор сантиметрни бўлсин бой бермасак, акула бўшашиб, даҳшатли кучини ишга сололмай, ночор бўлиб қоларди. Биз солга тортиб чиқарган акулаларининг катталиги икки метрдан уч метргача келар, улар орасида зангорилари ҳам, қўнғирлари ҳам учрарди. Қўнғирларининг мускулларни қоплаб турган териси жуда қаттиқ бўларди; ўткир пичоқ билан терисини ёрадиган бўлсак, бор кучи-

миз билан уришга тўғри келарди. Шунда ҳам пичоқ сапчиб кетарди. Қорни томоннинг териси ҳам орқа томонникидек қаттиқ бўлиб, бирдан-бир бўш ери ойқулоқ тешиклари эди. Бундай тешиклар ҳар томонда бештадан бўларди.

Акулаларни тортиб чиқарганимизда унинг гавдасида маҳкам ёпишиб олган қоп-қора шиллиқлар бўларди. Шиллиқлар, янасқи бошининг теңасидаги тухум шаклидаги сўргичлари ёрдамида шундай қаттиқ ёпишиб олардики, бор кучимиз билан думидан тортганимизда ҳам ажратиб ололмасдик. Лекин шиллиқларнинг ўзлари осонлик билан кўчиб, шу заҳоти бошқа жойга ёпишиб олардилар. Ёпишиб ётаверниш жонларига тегса ёки эски хўжайинларининг океанга қайтишга майли йўқлигини билишса борми, улар дарҳол юмалаб тушиб сол ёриқларида ғойиб бўлар ва бошқа акулаларни излаб сузиб кетардилар.

Лекин шиллиқлар бемаъни ва беўхшов бўлганидан, хушчақчақ дўстлари лоцман балиқлари сингари бизга ёқиб тушмади. Лоцманлар — сигара сифат, зебра сингари чипор, кичкина балиқлардир. Улар денгиз акуласи олдида гала-гала бўлиб сузадилар. Уларга лоцман дея ном қўйилишининг сабаби шундаки, айтишларича, қачонлардир шундай бир фикр тарқалган. Гўё улар шабкўр оғайинилари бўлмиш акулага йўл кўрсатиб, лоцманлик вазифасини ўташармиш. Аслида эса улар акула билан шунчаки бирга ҳаракатда бўлишади. Мабодо емиш тонгудек бўлсалар ундан ажралиб кетадилар. Лоцманлар сўнги дақиқача ўз жаноблари ва ҳукмдорларига содиқ бўладилар. Лекин шиллиқлар сингари унга ёпишиб олишнинг иложини қилолмаганларидан, эски хўжайин бирдан ҳавога кўтарилиб ғойиб бўлганда, ҳайрон қолаверадилар. Аммо ҳар гал, акула ғойиб бўлган жойга, сол қуйруғи томон қайтиб, шунда уймаланишади. Вақт ўтиб боради. Аммо акуладан дарак йўқ. Энди улар янги эга ва ҳукмдор излашлари керак ўзларига. Узоққа боришнинг ҳожати йўқ — ёнгиналариди «Кон-Тики».

Бизнинг лоцманларимиз икки гуруҳ бўлиб сузишарди: уларнинг кўпчилик қисми таг тўсинлар ораллиғида сузишар, қолганлари эса нозик елпинич шаклини олиб, солнинг бурун томонини эгаллашарди. Вақти-вақти билан улар ёнларидан сузиб ўтган бирор егулик нарсани тутиш учун ёнга отилишарди; овқатланиб бўлганимиздан кейин идиш-товоқларни юваётганимизда қараган одам, бир яшик

чипор лоцманларни океанга ағдарганми булар, деб ўйлаши мумкин эди. Улар сувга тушган ҳар бир ушоқни назоратдан ўтказардилар ва ўсимликдан тайёрланган овқат бўлмаса дарҳол ютиб юборардилар. Бу ғаройиб балиқчалар қанотимиз остида бизга шундай ишонч билан яшардиларки, акулаларга ўхшаб, бизда ҳам уларга нисбатан оталарча ҳомийлик ҳисси пайдо бўлди. Лоцманлар «Кон-Тики»нинг денгиздаги суюкли эркатойлари бўлиб қолди ва уларга тегиш қатъиян ман қилинди.

Лекин баъзида лоцман балиқлари доғули чиқиб қоларди. Қунлардан бир кун вахтада турганимда, жануб тарафимизда бирдан сув жўш уриб қолди. Қарасам, бир гала олтин макрель балиқлари ялтироқ торпеда сингари биз томон отилиб келяпти. Одатда улар пришлаб, яна ялноқ ёнбошлари билан сувга шалоплаб тушиб ўйноқлаб сузишарди; бу гал эса улар ҳаддан ташқари тез сузиб, йўқ сузиб эмас, учиб келишарди. Океаннинг кўм-кўк мавжи бетартиб сузган қочоқларининг шошқин ҳаракатлари билан кўпириб кетган эди. Улар ортидан эса тезюрар моторли катер сингари ўзини гоҳ ўнгга, гоҳ чапга отиб келаётган аллақандай мавжудотнинг қора елкаси кўзга ташланиб турарди. Олтин макрель балиқлари жон алфозда солга етиб келдилар; шу ерга келганда бир шўнғиб, юзчаси гала бўлиб шарқ томонга отилди — қуйруқ томондан денгиз ранго-ранг товланиб кетди. Таъқибчининг ярқироқ орқаси сувдан хиёл кўтарилди, ярим доира чиқиб сол тагига шўнғиди ва олтин макреллар галаси кетидан торпедадек отилди. Бу бўйи олти метрча келадиган ҳайбатли ҳаво ранг ақула эди. Ақула ғойиб бўлганда лоцманларимизнинг бир қисми у билан бадарға кетди. Улар солимиздан кўра жозибадорроқ денгиз қаҳрамонини топган ва у билан кетишга жазм қилган эдилар.

Мутахассисларнинг фикрича, барча денгиз махлуқларидан ҳам кўра, кальмар балиқларидан эҳтиёт бўларканмиз. Негаки улар солга чиқиб олиши мумкин эмаш. Вашингтондаги Миллий география жамиятида бизга бу борадаги ҳисобот ва магний нурлари ёрдамида олинган драматик суратларни кўрсатишди; суратлардан шу нарса маълум бўлдики, Гумбольдт оқими районларидан бирида даҳшатли кальмарлар кўп бўлиб, кечалари океан юзасида сузишаркан. Кальмар балиқлари шунақа очофат бўларканки, улардан биронтаси бир парча гўштга ёпишиб қармоққа тушиб қолса, иккинчиси пайдо бўлиб, асирдаги

қариндошини еб қўяркан. Уларнинг қисқичи шунақа эканки, унинг ёрдамида йирик акулани осонгина ўлдирад, ҳайбатли китларни қаттиқ жароҳатларкан; чангаллари оралиғида бургутниқидан қолишмайдиган тумшуғи бор экан. Тунларнинг бирида совуқ қўллар томоғимиздан қисиб, уйқу қопчигимиздан судраб чиқариши ниҳоятда нохуш гап эди биз учун; шу сабабли, мабодо ўша чангалларнинг ёпишишидан уйғониб кетсак, ноилж қолмайлик дея, киши бошига биттадан ўткир пичоқ оливолган эдик. Сафарга чиқиш олдидан кальмарлар ҳақидаги фикр бизни кўп ташвишлантирди. Перудаги океанографлар бизга шу тўғрида ҳикоя қилиб, океanning бу борада хавфли қисмини харитадан кўрсатганларида ташвишимиз янада ортган эди. Негаки ўша хавфли қисм шу Гумбольдт оқимида эди.

Анчагача солимизда ҳам, океанда ҳам бу моллюсклардан нишон бўлмади. Лекин бир куни эрталаб уларнинг биз кетаётган йўлда мавжуд эканлигидан дарак топдик. Қуёш кўтарилганда биз солда кальмар зотини — катталиги мушукдек келадиган болачасини кўриб қолдик. У тунда ҳеч кимнинг ёрдамисиз палубага чиқиб олган бўлиб, эндиликда чангали билан каюта эшиги олдидаги бамбук хомага маҳкам ёпишганича ўлиб ётарди. Қора сиёҳдек қоп-қора қуюқ суюқлик бамбук палубада оқиб ётар, кальмар атрофида ҳалқоб бўлиб қолган эди. Биз кема журнаlining бир неча саҳифасини қора тушга ўхшаган мана шу сиёҳ билан ёзиб тўлдирдик-да, кальмар боласи ўлимтигини борт ортига итқитиб, олтин макрелларни севинтирдик.

Бу арзимас воқеани биз, бундан кейинги тунларда йирикроқ меҳмон пайдо бўлишидан далолат, деб билдик. Боласики солга чиқиб олибдими, демак унинг оч падари ҳам, ҳеч шубҳасиз бунга қодир. Бизнинг аждодларимиз, викинглар даврида ўз кемаларида сафарга чиқарканлар, ўзларини шундай ҳис қилган бўлсалар кераг-у, ҳаммасини денгиз жинларига тўнкаган бўлсалар не ажаб. Лекин бундан кейин бўлган воқеа ақлимизни шошириб қўйди. Бир куни эрта билан пальма япроқларидан ёпилган томиизда аввалгидан ҳам кичик кальмар ётганини кўрдик. Бу воқеа бизни жуда потинч қилиб қўйди. Кальмар боласи ўз ҳолича у ерга чиқолмайдиган десак, сиёҳ ранг доғлар фақат унинг атрофидагина бор эди. Бирор денгиз қуши тушириб юборган десак, танасида тумшуқ изи кўринмайдиган. Биз солга ташланган тўлқин кальмарни томга итқит-

ган бўлса керак, деган хулосага келдик. Лекин вахтада турганларнинг биронтаси бўлсин, кечаси океан тўлқинланганини эслолмади. Тун кетидан тун ўтарди. Биз эса солда ҳар куни кичкина кальмарларни топиб олардик. Кальмарларнинг энг кичиги ўрта бармоқдек келарди.

Денгиз кечаси сокин бўлган чоқларда ҳам, ҳар тонг палубадан учарбалиқлар билан бирга битта ёки иккита кичкина кальмар топишга кўникиб қолдик. Бу кичкина кальмарлар бизга ҳикоя қилиб беришган ўша даҳшатли жониворлар тоифасига кирарди; уларнинг саккиз чангали бўлиб, бети доира сўргичлар билан қопланган эди. Бундан ташқари, учда тиканакка ўхшаш илмоқли яна иккита узунроқ паяжаси бўларкан. Қоронғи кечаларда сув бетига сузаётган балиқлар кўзининг чўғдек ёнганини кўрардик; фақат бир мартагина, каттакон гилдиракка ўхшаш бир нарса сув бетига сузиб чиқиб, осмонда ўмбалоқ ошганда, теварақ атрофимизда океан жўш уриб, қайнаб кетди, бизнинг олтин макрель балиқларимиз эса жон ҳолатда сувдан ирғишлаб кўтарилиб, тирақайлади. Кичкина кальмар балиқлари доимо кечалари пайдо бўлиб турган бир ҳолда катталари кўринмаганлиги биз учун сир бўлиб келди; орадан тажрибаларга бой икки ой ўтгандан кейингина кальмарга кон ўша райондан чиқиб олганимиздагина бунинг сабабини билдик.

Кичкина кальмарлар ҳамон солда пайдо бўлиб турарди. Офтоб чарақлаб турган тонгларнинг бирида, бир гала аллақандай жониворларнинг сувдан ирғишлаб чиқиб, йирик ёмғир томчиларини эслатиб ҳавода учганини, денгиз эса уларни изма-из қувалаб келаётган олтин макрель балиқларига тўлиб кетганини кўрдик. Аввалига биз буларни учарбалиқлар тўдаси деб ўйладик. Негаки шунгача учарбалиқларнинг уч тури билан танишгандик. Улар бизга яқинлашиб келганда, баъзилари сол тепасидан бир ярим метр баландликда учиб ўта бошлади. Шунда балиқларнинг бири Бенгтнинг кўкрагига урилиб кетди ва шалоплаб палубага тушди. Бу кичкинагина кальмар балиғи эди. Биз жуда ҳайрон қолдик. Биз уни брезент челака солиб қўйганимизда ҳам у отилиб, юқорига ирғишлайверди, лекин тор жойда етарли тезликка эришолмай, сувдан сал-пал кўтарилиб турди. Кальмар балиғининг ракета самолёти принципида сузиши ҳаммага маълум. Кальмар балиғи танасининг ён томонидан ўтган ёпиқ найча орқали зўр билан сув ўтказади, шунингдек худди шу йўл билан

орқага ҳаракат қилиши ҳам мумкин; қисқичларини йиғиб, бошига қўйиб олса, балиқчикига ўхшаш сузганда сув қаршичилигига кам учрайдиган шаклга киради.

Кўп воқеалардан кейин биз уларга алоҳида аҳамият берадиган бўлдик ва кўпинча уларнинг якка-ёлғиз ёки икки-учтадан бўлиб 45 — 55 метргача учганини кўрдик. Кальмар балиқларининг учуши ҳақидаги факт экспедициядан қайтиб келганимиздан кейин учрабган барча зоологларимиз учун янгилик бўлди.

Тинч океан оролларидаги ерли халқ орасида меҳмон бўларканман, кўпинча кальмар еганман. Улардан қисқич-бақа билан резина мазаси келади. Лекин «Кон-Тики»да кальмарга унча қизиқмасдик. Агар осонгина қўлимизга тушиб қолгудек бўлишса, бирор бошқа нарсага айирбошлаб олардик. Алмаштириш усули қуйидагича бўларди: биз кальмарни қармоққа илиб океанга ташлардик-да, уни ютиб қармоққа илинган катта балиқ билан қўшиб тортиб олардик.

Океан бўйлаб оҳиста сузарканмиз, янги-янги танншлар орттира борардик. Қундалигимда қуйидагига ўхшаш ёзувлар кўп:

«11. V. Бугун кечқурун сол чеккасида овқатлашиб ўтирганимизда аллақандай каттакон денгиз ҳайвони икки марта ёнгинамиздаги сув бетида пайдо бўлди. У зарб билан чайқалди-да, ғойиб бўлди. Қанақа ҳайвонлигини ҳеч қайсимиз билмаймиз.

6. VI. Герман думи ингичкагина, янасқи оппоқ қоринли ва қорамтир балиқни кўрипти. Бу балиқ ўнг борт тоғонда бир неча бор сувда иргишлаб кўринибди.

16. VI. Чап борт тоғонда ғалати бир балиқ кўрдим. Бўйи икки метр эни 30 сантиметр; чўзинчоқ ингичка боши қўнғир тусли, бошига яқин каттакон, белида кичикроқ сузгичи бор. Дум юзгичи ўроқ нусха, ниҳоятда катта. Сув бетида ётади, вақти-вақти билан плогдай буралиб сузади. Герман икковимиз қўл гарпунли билан резина қайиққа унга яқинлашганимизда шўнғиб кетди. Кейин яна бир кўринди-да, кўп ўтмай бутунлай ғойиб бўлди.

17. VI. Чошгоҳ пайти эди. Мачта тепасида ўтирган Эрик, худди олдинги кундаги каби, қўнғир тусли 30-40 тача узун балиқни кўрибди. Бу гал улар чап тоғондан ўқдек отилиб яқинлашибди-да, сувда қўнғир соядек бир пайдо бўлиб, ғойиб бўлибди-қолибди.

18. VI. Кнут узунлиги 60-90 сантиметр келадиган

илонга ўхшаш бир махлуқни кўриб қолган; махлуқ сув бетида биланглаб кўзга ташланган-у, яна илондай буралиб кўздан йўқолган».

Баъзида биз катталиги уйдек келадиган сув ости қоясини эслатиб қимир этмай ётган каттакон қорамтир нарса ёнидан сузиб ўтиб кетардик. Бу ёмон ном чиқарган баҳайбат скат бўлса ажаб эмас. Лекин у бирор марта жойидан жилмади, биз эсақ унинг турқини кўриб олишга имкон берадиган даражада яқин йўламадик.

Сувда мана шундай ранго-ранг жониворлар сузиб юргани учун ҳам биз вақтнинг қандай ўтиб кетаётганини билмай қолардик. Ўзимиз океанга шўнғиб, солнинг таг томонидаги арқонлардан хабар олган пайтларимиз чатоқ эди. Бир қуни таг тўсинлардан бири тушиб кетиб, сол тагига кириб кетди; у ерда арқонларга ўралашиб қолганлигидан биз уни тортиб ололмадик. Герман билан Кнут шўнғишга ҳаммадан ҳам уста эди. Герман икки марта сол тагига сузиб кириб, олтин макреллар ва лодман балиқлари орасида ётиб тахтани чиқариб олишга уринган. У эндигина иккинчи бор сувдан чиқиб, нафасини ростлаш учун сол четига ўтириб ҳам эдики, бирдан уч метрча нарида тўғри унинг оёқларини мўлжаллаб сув тагидан чиқиб келаётган икки ярим метрлик ақулага кўзимиз тушиб қолди. Балки биз ақулага нисбатан адолатсизлик қилгандирмиз-у, лекин ўша пайтда уни ёмон ниятда келяпти деб ўйладик-да, миясига гарпун санчдик. Ақула ўзини таҳқирланган ҳис этди, сувни шалолатиб қураша кетди ва сув бетида мойли доғ қолдириб қочишга муваффақ бўлди. Арқонларга ўралашиб қолган таг тўсин сол тагида ётаверди.

Шунда Эрикда ғаввос савати тайёрлаш керак, деган фикр уйғонди. Визда керакли хомашё кам эди, лекин бамбук, арқон ва кокос ёнғоқлари солинган эски чипта сават бор эди. Бамбук ва арқон ёрдамида сават тепасига қўшимча тўқидик. Энди шу саватга ўтириб, денгизга тушиш имкониятимиз бор эди. Ақулаларни қизиқтирадиган оёқ саватга яширинган эди. Юқорига қўшимча суратда арқонлардан тўқилган сават биз учун ҳам, балиқлар учун ҳам психологик таъсир кўрсатишдан нарига ўтмаган тақдирда ҳам, ҳар ҳолда, бирон-бир махлуқнинг ёмон ният билан яқинлашганини кўрганимизда, ғужанак бўлиб сават тагига ўтириб олишимиз мумкин эди. Палубада қолган

ўртоқларимиз эса, шу заҳоти бизни сувдан тортиб чиқаришади.

Ғаввос савати биз учун фойдалигина бўлиб қолмай, ҳатто тағимиздаги сузувчи аквариумни ўрганишга яхши имконият беради у.

Океан тўлқинларини хотиржам юмалатиб турган пайтда; биз навбатма-навбат саватга ўтирардик ва бизни сувга туширишарди. Биз нафасимиз етгунга қадар сув остида ўтирардик. Сув тагида ёруғлик аллақандай бўлиб ўзгариб кетарди. Кўзимиз сув тагида бўлган чоқда, юқоридаги сизгари нур таратувчи бўлмасди. Спаниқ нурлар юқоридангина эмас, наstdан ҳам таралаётгандек туюларди; қуёш ортиқ нур сўчмасди, у ҳамма ерда ҳозир эди. Агар биз тепага, сол тагига қарайдиган бўлсак, солнинг таги ёруғ бўлиб кўринарди; тўққиз хода, солнинг ҳаммаёғидан ва руль эшкагидан осилиб ётган ям-яшил сув ўсимликлари ва арқон боғичларимиз сирли бир нурга ғарқ бўлиб кўринарди. Баъзан ёриқдан чиқиб қолган кильнинг сув шимиб шишган бўлагин ёришиб кўринарди; тахтада оппоқ, ёввош денгиз ўрдаклари сариқ жабраларини бир меъёрда қимирлатиб, кислород олиб, овқатланиб, терилиб ўтиради. Бирор кимса уларга яқинлашса борми, улар шу заҳоти қизил ва сариқ ҳошияли чиғаноқларининг дарчасини дарҳол ёшиб оладилар-да, хатар тугаганига ишонч ҳосил қилмагунларича қимир этмай ўтирардилар. Бунда, қуйида ёруғлик тиниқлигини билан фарқланар, палубада тропик қуёшига ўрганиб қолганимиз учун бизга ниҳоятда майин туйилиб, тинчитгандек бўларди. Ҳатто наstdа, океаннинг ҳамма вақт зимистонлик ҳукм сургучи тубсиз чуқурлигига қараганимизда ҳам шу зимистон ёқимли зангор тусга бўялгандек кўринарди. Негаки, унда қуёш нурлари акс этарди.

Олтин юзгичлик йирик Тунец балиқлари пайдо бўлганда сувга тушишни айниқса яхши кўрардик. Баъзида улар сол ёнига гала-гала бўлиб келардилар. Лекин кўпинча икки-учтадан пайдо бўлиб, то биз қармоққа илтириб олгунча, бир печа кунгача атрофимизда доира қизиб юрадилар. Солдан туриб қаралганда каттакон, қўнғир ранг, ҳеч қандай безаксиз, беўхшов балиққа ўхшаб кўринади; лекин улар оламга кирганимизда эса, улар бир лаҳзада ранг ва шаклларини ўзгартишади. Бу ўзгаришга изоҳ топа олмаганимиздан, сувда кўрганимиз ўша балиқмиди, йўқмиди аниқлаш ниятида бир неча бор юқорига чиқиб,

йўналишни белгилардик-да, яна сув тагга тушардик.

Океан билан ва унда яшовчилар билан яқинлашганимиз сари кам ҳайратланадиган бўла борардик. Тинч океан билан яқин алоқада бўлган, шу сабабдан ҳам унинг ҳали биз тасаввур ҳам эта олмаган хусусиятларини билган пбтидой халқларни ҳурмат қилишни ўргандик. Албатта, бу кунга келиб биз океан суви таркибида туз борлигини аниқладик, тунец ва олтин макрель балиқларига лотинча ном бердик. Қадимги полинезияликлар буни қилишгани йўқ. Лекин шундай эса-да, ибтидой халқлар океан ҳақида биздан кўра тўғри ва мўлроқ тасаввурга эга бўлишган, деб кўрқаман.

Океанда йўл кўрсатадиган қозиқ йўқ. Тўлқинлар ва балиқлар, қуёш ва юлдузлар бир пайдо бўлиб, бир ғойиб бўлиб турадилар. Жанубий денгиз ороллариини Перудан ажратиб турган 4300 денгиз мили давомида ҳеч қандай қуруқлик йўқ, дея тахмин қилинади. Шу сабабдан ҳам, 100° ғарбий кенгликка яқинлашганимизда Тинч океан харитасида, бизнинг йўлимиз устида сув ости қояси борлиги белгиланганини кўриб ҳайрон бўлдик. Уни кичкинагина доира шаклида тасвирлаган эдилар. Харита шу бу йил нашр қилинган бўлганидан биз «Жанубий Америка лоцияси»га¹ қарадик. Унда: «Галапагос оролларида жануб-ғарб томон тахминан 600 миль нарида 6°42' жанубий кенгликда ва 99° 43' ғарбий узунликда 1906 йили, сўнгра 1926 йилларда қоя кўзга чалинган. 1927 йилда пароход шу жойдан ғарбга томон бир миль наридан ўтган, лекин ундагилар қояни кўришмаган; 1934 йили бошқа пароход жанубдан бир миль наридан ўтган, бундагилар ҳам қояни кўришмаган. 1935 йили «Каурп» деган моторли кема шу жойни ўлчаганида 300 метр чуқурликда ҳам денгиз тубига етмаган».

Хариталарга биноан, бу районда сузиш пубҳали бўлиб, оғир кема саёзликка яқин келиб қолса, бизнинг солимиздан кўра ёмон аҳволга тушиб қоларди. Биз тўппа-тўғри харитада белгилашган жойга қараб сузмоқчи ва ўша ерда нима борлигини ўз кўзимиз билан кўрмоқчи бўлдик. Сув ости қояси биз йўналган томондан сал шимолроқда кўрсатилган эди; шунинг учун биз рулимизни ўнгга бурдик ва тўрт бурчакли елканимизни, сўл бортни шимолга

¹ Лоция — денгиз ва соҳиллар мунтазам тасвирланиб ёзилган маълумотнома.

қараб, ўнг бортни тўлқин ва шамолга бериб сузадиган қилиб белгиладик. Энди уйқу қопчигимизга Тинч океан суви одатдагидан бир қадар ортиқ сачрайдиган бўлди; бунинг устига шамол ҳам шу вақтга келиб анча салқин эса бошлади. Лекин биз «Кон-Тики»ни шамолга ён бериб бўлса ҳам, агар уни адаштириб қўймасак, бамайлихотир бошқариш мумкинлигига қониқиш билан ишонч ҳосил қилдик. Шамол йўналишини адаштириб қўйсақ, елканимиз силкина бошлар ва солни яна рулга бўйсиндириш учун ро-са ирғишлашга тўғри келарди. Икки кеча-кундуз давомида солни шимоллий-шимоли-ғарбга қараб ҳайдадик. Тўлқинлар баланд кўтарилар, тропик шамол юриши ўзгариб, гоҳ жануб-шарқдан, гоҳ шарқдан эганида, улар кети узилмай қатор бўлиб келишаверарди. Лекин биз устимизга ёпирилган пўртанада гоҳ кўтарилиб, гоҳ тушиб сузишда давом этардик. Мачта тепасида доим бирортамиз навбатчилик қилардик. Кечаси биз каютага кириладиган эшикни озиқ-овқат солинган яшиқлар билан тўсдик; лекин бари бир, океан тинчимизни бузиб турди. Ҳали уйқуга кетганимиз йўқ эдики, бамбук деворимиз қасир-қусир қилиб кетди; бамбук девор оралиғидан отилиб кирган сув ҳаммаёқни шалаббо қилди, қўлириб келган сув озиқ-овқат солинган яшиқларга урилди-да, кейин каютани тўлдирди.

Сувнинг полдан сизғиб чиқиб кетишини кутиб ғужанак бўлиб олганимизда аллакимнинг уйқусираб:

— Телефонда водопроводчини чақиринг! — деб ғўлдираганини эшитаман. Водопроводчи келмади. Шу кеча ётган еримизда яна бир бор «ванна» қабул қилдик. Герман вахтада турганида, солда тасодифан катта олтин макрель балиғи пайдо бўлди.

Тушдан кейин сув бетида солга қараб сузиб келаётган каттакон қилич балиқни кўриб қолдик. Сувдан чиқиб турган иккита қиррали юзгичи бир-биридан икки метр оралиқда бўлиб, қиличи танаси каби чўзинчоқ эди. Қилич балиқ рулда турган навбатчи ёнидан визиллаб ўтиб, тўлқинлар орасида ғойиб бўлди. Денгиз суви сачраб шўртак бўлган тушликни еб ўтирганимизда эса пишқирган тўлқин боши ва оёқлари осилиб турган қалқонлик каттакон денгиз тошбақасини юзимиз баробаринда кўтарди. Бу тўлқин бошқа икки тўлқинга ўрин берганида эса, тошбақа қандай пайдо бўлган бўлса, шундай, тўсатдан ғойиб бўл-

ди. Биз якка-ёлғиз денгизчи оқ чорлоқларни ҳам кўрардик. Фрегатлар¹ бўлса тез-тез учиб келар, сол тепасида у ёқдан-бу ёққа учар, айри думлари билан баҳайбат қалдирғочларни эслатишарди. Фрегатларнинг пайдо бўлиши, одатда, ернинг яқинлигидан далолат берарди, солдагиларнинг кайфиятини яхшиларди.

«Балким, дарҳақиқат шу сув остида қоя ёки қумлоқ саёзлик бордир»,— деб ўйлардик баъзиларимиз. Энг умидлиларимиз эса:

— Кўм-кўк кўкатлар ўсиб ётган оролга дуч келиб қолсақ-чи? Ким билади, ҳаммаси ҳам бўлиши мумкин-ку. Бизгача бу ерларга одам кам келган. Қарабсизки, биз янги ер очибмиз — Кон-Тики ороли деб ном қўямиз,— дерди.

Тушдан кейин Эрик тез-тез ошхона яшигимизга чиқиб, кўзини қисиб секстантга қарай бошлади. Тушки соат олтию 20 минутда у ҳолатимизни айтди: 6°42' жанубий кенгликда ва 99°42' ғарбий узунликда. Биз харитада белгиланган қоядан шарқ томондан бир миль нарида эдик. Биз бамбук реяни туширдик ва елканни палубада юмалоқлаб қўйдик. Шамол шарқдан эсарди ва секин-аста бизни ўша жойга етказиб қўйиши керак эди. Қуёш океанга ботиши биланоқ унинг ўрнига бутун ҳашамати билан тўлган ой кўтарилди-да, уфқдан уфққача бир қорайиб, бир кумуш ранг товланиб океан юзини ёритди. Мачта тепасидан ҳаммаёқ равшан кўзга ташланарди. Ҳаммаёқда бир-бири билан тўқнашиб турган тўлқинлардан ҳосил бўлган пўртана кўзга ташланар, лекин сув ости қояси ёки саёзликдан дарак берувчи доимий бурунлардан асар йўқ эди. Ҳеч қайси биримиз каютага кирмадик; ҳаммамиз палубада узоқларга тикилганимизча турардик, икки-уч киши эса мачтадан туриб кузатарди. Харитада белгиланган жойдан оҳиста сузиб ўтарканмиз, чуқурликни ўлчашдан тўхтамадик. 54 ипдан пишитилган 800 метр узунликдаги ипак чилвиримиз учига, ўзимизда топилган нарсаларнинг ҳаммасини бир қилиб, пўлат чўктиргич боғладик; солнинг шамол кучи ёки оқим таъсирида ўз йўлдан оғгани туфайли чилвир тикка тушмаган чоқда ҳам, ҳар ҳолда чўктиргич 600 метрга етган эди. Ўша кўрсатилган жойнинг шарқида ҳам, марказида ҳам, ғарбида ҳам чилвир сув тубига етмади. Сўнгги бор океаннинг сатҳига кўз ташлаб, бу районда ҳеч қандай саёзлик йўқ, деган хулосага кел-

¹ Фрегат — денгизда яшовчи катта қуш.

гач, энди бу жойларни текширишдан ўтган ҳисоблаб, елканни ўрнатдик-да, рулни мўътадил ҳолатга келтирдик. Энди шамол ва тўлқинлар яна қуйруқнинг орқа тарафидан, итара бошлади. Солимиз яна одатдагича хотиржам юза илгарилади. Қув тўлқинлар қуйруққа келиб урилар ва ходалар оралиғидан оқиб йўқоларди.

Мана амалий машғулотда сир очилди. Шамол бир меъёрда эсиб, океан тиниб-тинчиб қолди. Энди «Кон-Тики»ни маълум йўналишда сақлаш учун бойлаб қўйилган руль эшкагига бир печа кунгача тегмаса ҳам бўлаверарди. Биз сол тагидан олиб чиқилган килни қуйруқ томондаги бир ёриққа тиқиб қўйдик. Қарасак, шу заҳотиёқ «Кон-Тики» курсини ғарбдан шимол-ғарбга қаратиб бир печа градусга ўзгартирди-да, янги курс бўйича бамайлихотир сузиб кетди. Килни тортиб чиқарган эдик, сол яна аввалги йўналишига тушди. Ёғочнинг бир қисминигина тортсак, сол ҳам эски йўналишига бир қадар яқинлашарди. Килни тортиб олиш ва ботириб қўйиш билангина, руль эшкагига қўл теккизмасдан туриб, йўналишни ўзгартирсак бўларкан. Инклар кашф этган усул шу эди. Улар оддий рычаг системасини ўйлаб чиқарган эдилар. Бунга биноан шамолнинг елканга босими таъсирида мачта қилт этмасди. Солнинг мачтадан олдинги қисми ва орқа қисми рычаг елкаси вазифасини ўтарди. Агар олдинги қисмда килнинг умумий юзаси катта бўлса сол бурни осонгина шамолга юз тутарди, агар орқа қисмда килнинг умумий юзаси катта бўлса, шамолга қуйруқ томон қарарди. Елканнинг узунлиги ва кучнинг нисбати қонунига кўра, мачтага яқин турган килларнинг таъсири оз эди. Шамол қуйруқ томонидан эганида, сурилма килларнинг таъсири бўлмасди; бундай чоқларда, солнинг бир текис юриши учун, тинмай руль эшкагини ишга солиб туришга тўғри келарди. Бундай пайтларда сол шамол кучи билангина силжирди, тўлқиндан тўлқинга енгил кўчиб сузиш учун эса сал узунлик қиларди. Каюта эшиги ва овқатланадиган жойимиз ўнг томонда бўлгани учун биз, ҳамма вақт, тўлқинлар солимизга орқа томондан, сал чапдан келиб урилишига ҳаракат қилардик.

Узоқ сафар давомида рулда навбатда турувчи, руль эшкаги арқонини гоҳ бир томонга, гоҳ иккинчи томонга тортиш ўрнига килни бир тортиб, бир итариб туриш билангина кифояланиши ҳам мумкин эди. Ўқин биз эшакка шундай ўрганган эдикки, киль ёрдамда умумий йўна-

лишни белгилаб олгач, эшкакни бошқаришга киришардик.

Сафаримиз давомида навбатдаги муҳим давр ҳам, худди фақат харитада кўрсатилган саёзлик сингарн мавҳум эди.

Бу воқеа океанда суза бошлаганимизга қирқ беш кун тўлганда юз берди; биз 78° ғарбий кенгликдан 108° гача масофани босиб ўтган ва олдинда дуч келадиган оролларгача бўлган йўлнинг ярмига етган эдик. Биз билан Жанубий Америка оралиғини, шарқ томондан 2 минг милдан ортиқ масофа ажратиб туради. Ғарбда Полинезиягача бўлган масофа ҳам шунча келади. Шарқ-шимолий-шарқ тарафдан Галапагос ороллари, жануб томондан эса Пасхи ороли бизга энг яқин қуруқлик эди. Лекин уларгача орани 500 миль поёнсиз океан ажратиб турарди. Тинч океаннинг бу қисмида пароход йўллари бўлмаганидан биз бирор корабль учратмадик, бундан кейин учратмаслигимиз ҳам тайин эди.

Лекин аслида эса, биз бу катта масофани ҳис этмас эдик; уфқ сезилмайгина биз билан бирга ҳаракат қилар ва бизни қуршаган муҳит бирдайлигича қоларди — уфқ билан чегараланган доира марказида осмонга кўтарилиб тушаётган сол ва ҳар кеча биз билан бирга сузаётган ўша-ўша юлдузлар.

6 боб

ТИНЧ ОКЕАН БЎЙЛАБ. II.

Аломат кема.— Резина қайиқда океан ўртасида.— Хавфли эҳтиётсизлик.— Чексиз мовийлик.— Океан ўртасида бамбук чайлада.— Пасхи ороли меридианида.— Пасхи оролининг сирин.— Баҳайбат харсанглар.— Қизил тош париклар.— «Узунқулоқлар» — Тики — боғловчи бўғин.— Маънодор географик номлар.— Қўлда аюла овлаймиз.— Тўғи қуш.— «2В» сигнали.— Юлдузларга қараб сузиш.— Уч тўлқин.— Шторм.— Океанда қонли ҳаммом, солда қонли ҳаммом.— Борт оргида одам.— Яна бир довул.— «Кон-Тики»нинг бурди кетади.— Полинезия элчилари.

Денгиз сокин кезларда, биз кўпинча, резина қайиққа тушиб нарироқча сузардик-да, сурат олардик. Илк тажрибамиз ҳеч қачон эсимдан чиқмайди. Океан шундай сокин эдики, иккитамиз ҳаво шарига ўхшаш кичкина қайиқни сувга тушириб, эшкак эшгимиз келди. Солдан нари кетгач, эшкак эшишдан тўхтадик-да, овозимиз борича хахолаб кула бошладик. Тўлқин ҳамроҳларимизни ҳамон нари суриб, улар тўлқинлар орасида ғойиб бўлишар ва яна пайдо бўлишарди. Ҳар гал бизга бир қараб қўйинша, бас, шунақанги хахолаб кулишардики, уларнинг кулгиси океан сатҳида жарангларди. Нега кулишаётганини билмай, биз ҳайрон бўлиб аланглардик ва ўзимизнинг пахмоқ бошимиз ва соқолдор юзимизни ҳисобга олмаганда, бошқа куладиган сабаб сезмасдик; лекин қайиқдаги икки ўртоғимиз бунга аллақачон кўниккан бўлиши кераклигидан, улар ақлдан озмадимикан, дея ташвишлана бошладик. Балким, офтоб ургандир уларни. Кулавериб кучдан қет-

ган иккала оғайни, пишиллай-пишиллай, бир амаллаб «Кон-Тики»га чиқиб олишди ва кўзларининг ёшини арта-арта қайиққа тушиб, ўз кўзимиз билан томоша қилишни таклиф этишди.

Мен яна бир ҳамроҳ билан, ўйноқлаб турган резина қайиққа тушдим; тўлқин қайиғимизни ўйноқлатиб нари суриб кетди. Биз шу заҳоти ўзимизни ўтирғичга отдик ва овозимиз борича хахолай бошладик. Ҳали қайиққа тушиб кўрмаганларни типчитиш учун тезда солга қайтишимизга тўғри келди. Негаки, улар бизни, ақлдан озиб қолди, деб ўйлашган эди. Биринчи бор нарироқдан қараганимизда, ўзимиз — пурвиқор кемамиз ана шундай аянчли бўлиб кўринган эди бизга. Шунгача солини очиқ океанда узоқдан туриб сира кўрмаган эдик. Океан сал жилвалангандаёқ сол ходалари ғойиб бўлар ва биз, мабодо кўриш мумкин бўлиб қолгудай бўлса тўлқинлар ичида ярашлариб турган, кенг эшикли пастак каютани ва япроқ ёпилган ҳурпайган томни кўрардик. Сол очиқ океанда ноиллож сузиб келаётган, офтобда қорайган соқолдор саёқларни бағрига олган, эски, қийшайиб кетган норвег пичанхонасини эслатарди. Орқамиздан бирор кимсанинг ваннада сузиб келаётганини кўрсак ҳам, худди шундай қаҳ-қаҳлаб кулардик. Ҳатто оддий тўлқин сол четидан ошиб ўтаркан, борт билан каюта эшиги оралиғидаги масофани босиб кетар ва нариги томонида соқолдор кишилар эснашиб ётган, кенг очиқ эшикдан кириб кетадигандек туюларди. Кейин бемаъни пичанхона яна пайдо бўлар, каютадаги саёқлар эса боягидек қуруқ, боягидек соқолдор, сиҳат-саломат ётган бўлишарди. Йирикроқ тўлқин бостириб келгудай бўлса каюта ҳам, елкан ҳам бутун мачта ҳам бир олам сув тоғи ортида ғойиб бўларди-ю, кейинги дақиқада саёқлар ётган каюта яна бояги-бояги пайдо бўларди-қоларди.

Кўринишимиз ажойиб ва ғаройиб эди. Ўзига хос кемамиз бортида ҳамма ишларининг бехатар ўтаётганининг сабабни биз зўрға тушунардик.

Сол Полинезиянинг ярим йўлга етганда шунақанги осойишталик ҳукм сўрардики, улуғвор океан ер қуррасини қучиб, уфқдан уфққача ястанганди. Энди биз «Кон-Тики»ни ташлаб, осмон билан океан оралиғидаги мовий кенгликка томон сузишимиз мумкин эди. Узоқлашгани сайин кемамизнинг қораси кичиклаша борар, каттакон елканимиз уфқда кўз зўрға илғайдиган қора тўртбурчакқа айланганда юрагимизни ёлғизлик ҳисси қамраб оларди.

Беуфиқ осмон остида мовий океан узоқ-узоқларгача ястанганди. Сув билан осмон туташган жойда эса, мовийлик бирлашиб, улар оралигидаги чегара йўқоларди. Биз эса ўзимизни бўшлиқда муаллақ қолгандай ҳис этардик; бизни бўм-бўш мовий олам қуршаган эди; олтиндай ярақлаган, бўйинларямизни куйдирган қайпоқ тропик қуёшидан бошқа кўз тикадиган ҳеч нима йўқ. Уфқдаги ягона солнинг узоқдаги елкани бизни магнитдай ўзига тортади. Биз қайингимизни орқага бурамыз, солга чиқиб оламыз-да, ўзимизни уйнымизга, ишончли тупроққа, ўз оламымызга қайтгандек ҳис этамыз. Бамбук каюта ичида эса бизни бамбукнинг соя ва иеп, пальманинг сўлиган япроқлари ҳиди кутарди. Каютанинг очиқ деворидан кўзга ташланиб турган, офтобга фарқ мовийлик, энди биз учун кифоя эди. Бу манзарага биз кўникиб, поёнсиз мовийлик яна бизни солни тарк этишига чорламагунча, у бизни қаноатлантирарди.

Омонатгина бамбук каютанинг бизга бу қадар руҳий таъсир этиши ажабланарли эди. Каютамыз энг икки ярим, узунлиги тўрт метр катталиқда бўлиб, шамол ва тўлқин босимини камайтириш ниятида биз уни шу қадар паст қилиб қурганмызки, ичида ҳеч қайси биримиз тикка туролмасдик. Каютанинг девори ва томи пишиқ бамбук пояларни бир-бирига боғлаб ясалган эди; бамбук поялари тилингач, қуюқ қилиб тўқиб қўйилган эди. Тепасидан япроқлар осилиб турган яшил ва сарғиш рангдаги тўқима каюта, оппоқ рангга бўялгандан кўра чиройлироқ эди. Ўнг томондаги бамбук деворнинг учдан бир қисми очиқ бўлиб, томи ва деворидан қуёш ҳамда ой ёғдулари жило сочиб тургани билан бу ибтидоий уя, худди шу шароитда оппоқ тахта деворлару ёпиқ илюминаторлардан кўра, хавфсизроқдек кўринарди. Биз бу аломат фактга изоҳ қидирдик ва қуйидагича хулосага келдик. Пальма япроқлари билан ёпилган бамбук чайлани денгиз сафари билан ўзаро боғламоқ онгимизга спра сиғмасди. Мабодо резина қайиққа тушгудай бўлсак-чи, тўлқинлар билан чайла ролинг алмаштирарди. Бальза ходалари, оқчарлоқ каби тўлқинлар узра сиргалар, қуйруқни босган сувнинг оқиб чиқиб кетишига имкон берарди. Бу ҳол эса дилимызда, солнинг каюта турган ўрта ерида ҳамма вақт қуруқ жой бор, деган ишонч уйғотарди. Сафар қанчалик узоқ давом этгани сари биз ўзимизни шинам уямызда беҳавотир ва хотиржам ҳис этардик; шундай қилиб биз, эшигимиз ол-

дида ўйпоқлаган тўлқинлар қиррасига ҳаяжонли фильмда кўришиб, бизга асло хавфли бўлмаган бир нарсасдек парво қилмаймиз. Эрамизгача бўлган 1947 йилмиди бу ёки эрамиздаги, бирдан аҳамиятини йўқотди. Биз яшайпмиз — мана шуни жуда аниқ ҳис этдик. Техника асри келгунга қадар ҳам ҳаёт одамлар учун тўлиқ бўлганини англадик. Кўп масалаларда, ҳозирги одам ҳаётдан кўра тўлиқроқ ва бойроқ бўлган бўлса ажаб эмас. Вақт ва ривожланиш, шу дақиқа, мавжуд эмасдек туюлди. Инсон ҳаётида ниманки ҳақиқий ва аҳамиятли бўлса, бугунги кунда ҳам бир вақтлар қандай бўлса шундай, бундан кейин ҳам, ҳамма вақт, шундайлигича қолади. Биз тарихнинг ялпи абсолют ўлчовига қўшилиб кетган эдик: ғуж юлдузлар тагида зим-зиё қоронғилик. Тун қоронғисида қаршимиздан, тўлқинлар ичра «Қон-Тики» кўтарилади-да, ўртамизда ястанган сим-сиёҳ сувга бағрини беради. Ой нурида солини аллақандай бир вазият чулғайди. Сув ўлалиларидан таркиб топмиш шокила осган йўгон ҳодалар, викингларга хос қора елканнинг чорси тахлити, сарғиш нур таратган шам осилган ҳурпайган бамбук чайла — шуларнинг барчаси ҳақиқатдан ҳам кўра, сеҳрли эртақдаги манзараларга ўхшаб кетарди.

Кечалари сеҳрли якка солимизга кўз ташларканмиз, фикран шундай бир манзарани тасаввур этамиз. Бир вақт одамлар мана шу океанда илк бор йўл очарканлар, худди шундай солларда қатор бўлишиб, қуруқликни кўриш осон бўлсин учун, елпигич шаклда сузиб келишган. Испанлар пайдо бўлганга қадар, Перу билан Эквадорни ўзига қарам қилган икка Тупак Юнанки, кўп минг кишилар ҳамроҳлигида, бальза солларида, айтишларига кўра Тинч океанининг аллақасерларида жойлашган ороллари қидириб океанга сафарга чиққан. У икки оролни топган; баъзилар бу Галапагос ороллари эди, деб тахмин қилишади. Саккиз ой ғойиб бўлиб кетгач, Тупак Юнанки ва бир қанча эш-какчилар, зўр қийинчиликлар билан, Эквадорга қайтишга муваффақ бўлганлар. Қон-Тики ҳам ўз ҳамроҳлари билан, бир неча аср илгари, худди шундай саф тортиб сузган. Лекин улар Полинезия ороллариини кашф этганлари туйғайли, қийналиб орқага қайтишга эҳтиёж бўлмаган.

Бу сайёҳ мураббийлар балким, Атлантик океани ортда яшаган бўлиб, бир вақтлар, океандаги ғарбий оқим ва тропик шамол ёрдамида Канар оролларида Мексика бўғозига сузиб келган қадимий маданий халқлардан чиққан-

дир? Албатта бу масофа биз сузиб ўтаётгандан кўра анча қисқа. Бунинг устига, эндиликда биз, океан мутлоқ ажратиб турадиган восита эканлигига ишонмаймиз. Кўп текширувчилар асосли далиллар келтириб, буюк ҳинди тараққиёти — Мексикадаги ацтеклардан тортиб, Перудаги инкларгача, — океан ортидан, ғарб томондан қўққисдан келган халқларнинг жойдан жойга кўчиши натижасида пайдо бўлган, дея тасдиқлайдилар. Уларнинг тахминича америка ҳиндилари, 20 минг йил ва ундан ҳам ортиқ давр давомида, Америкага Сибирдан бир-бир келган овчи ва балиқчи қабилаларидан таркиб топган. Бизни, Мексикадан Перугача бўлган масофадаги буюк тараққиётнинг аста-секин ривожланиши изини топмаганимиз ҳайрои қолдириши керак. Археологларнинг қазинишлари чуқурлашгани сари, аввалгисидан буюк маданиятга дуч келишаверган, бу қадим маданият ҳеч қандай пбтидий маданиятга таянмай барпо бўлганини кўрсатувчи маълум фикрга олиб келган.

Яна шуниси ҳам борки, маданиятнинг ривожланиши учун шароит, қадимда ҳам, ҳозирда ҳам қўл келган мўтадил иқлимли областларда эмас, балки марказий ва Жанубий Америка саҳроси ва жунгли ўрмонлари бағрида ривож топгани қизиқ.

Худди шу манзарани Жануб денгизи оролларида ҳам кузатиш мумкин. Тупроғи қуруқ, унумсиз бўлгани ва Тинч океанидаги бошқа ороллarga қараганда Осиёдан узоқ бўлгани билан, Перуга энг яқин бўлган кичкинагина Пасхи оролида мана шундай тараққиёт изларини кўрамиз.

Ярим йўлга етгач биз, Пасхи ороли билан Перу оралигича бўлган масофани босиб ўтдик. Энди бу афсонавий орол биздан жанубда ястанганди. Солнинг океандаги одавий йўлини такрорлаш учун биз материкдаги ўнғай жойдан — Перу соҳилларининг ўрталиғидан сузиб кетдик. Агар биз жануброқдан, Кон-Тикининг харобага айланган пойтахти Тиахуанакадан сузиб кетганимизда, шу-шу шамол йўлдош бўлгани билан, ҳозиргидан бўпроқ оқим бизни Пасхи ороли томон суриб кетарди.

Биз 110° ғарбий кенгликдан ўтганимизда полинезиянинг океан областига етиб қолдик. Энди полинезиянинг Пасхи ороли биздан кўра Перуга яқин бўлиб қолди. Биз Жануб денгизи ороллариининг аванпости билан, ороллариининг қадимий тараққиёти маркази ёнидаги қамти меридианда эдик. Қизиган, йўл кўрсатувчи шар уфққа ёнбош-

лаб, спектрнинг ҳамма рангида товланиб ғарбда, океанда ғойиб бўлганда, енгил тропик шамол Пасхи оролининг фавқулудда сирларини тирилтарди.

Лекин жанубда, Пасхи оролида, тошдан йўнилган, оқ танлиларнинг юз бичими намоён бўлган, чўққи соқол, бундан ҳам баҳайбат, беш юз йиллар сири ҳақида хаёл суриб туради. 1722 йили европалликлар биринчи бор оролни кашф этган чоқларида ҳам худди шундай турган булар. Ҳозирги полинезияликларнинг аجدодлари қайиқларидан қирғоққа тушиб, оролда яшаган тараққипётга эришган сирли халқнинг қўлга тушган барча эркакларини қириб ташлаган чоқларида ҳам бу ҳайбатли каллалар қатор турган бўлган. Ушандан бери, Пасхи оролидаги харсанглардан ясалган ҳайбатли каллаларни қадим замоннинг ҳал қилиб бўлмайдиган сири деб санашади. Бу дарахтсиз оролнинг тепалиқдаги ён бағрида, баландлиги уч-тўрт қаватли уйдай келадиган катта харсангдан, ниҳоятда дид билан ясалган баҳайбат ҳайкаллари туради. Қадимги одамлар бу ҳайбатли ҳайкалларни қандай қилиб ясашди экан, қандай қилиб жойидан қўзғатиб, бу ерларга ўрнатилди экан? Буниси камлик қилгандай, баъзи ҳайкалларнинг бошига, қўшимча суратда, каттакон парикни эслатувчи қизғиш харсангни ердан ўн икки метр баландликда қўндиришган. Буларнинг маъноси нимада? Ҳозирги энг мутахассис инженерлар учун ҳам бу жумбоқларни очиб қийин ва ўша давр меъморлари қандай механика ишлатиб, қандай билимга эга бўлишган эканлар-а?— деган фикр туғдиради.

Лекин, агар маълумотларни чоғиштирадиган бўлсак, Пасхи ороли сири у қадар ҳал этиб бўлмайдиган эмаслигини тез англаймиз; Перудан солда сузиб келган одамлар бу муаммони ҳал қиладиган калит вазифасини ўташи мумкин. Қадимий тараққиёт бу оролда шундай из қолдирганки, ҳатто вақт ҳам уни ўчириб юбора олмаган. Пасхи ороли ўчган қадимий вулкан чўққисини эслатади. Қадимда тараққий этган халқ томонидан қурилган тош йўллар соҳилда ҳали-ҳануз яхши сақланган, кема қирадиган жойларга олиб боради. Бу ҳол орол атрофидаги сувнинг чуқурлиги бизнинг кунларгача ўзгармаганидан далолат беради. Бу чўккан қитъанинг қолдиги эмас, балки, бир вақтлар, Тинч океanning маданпаят маркази бўлган чоғида ҳам, мана шундай кичкина ва яқка орол бўлган жойдир.

Конус шаклидаги орол ўрталигида ўчган вулқон кратери бор. Кратер тубида эса ажойиб тоштарошликлар, ҳайкал ясаш устахоналари сақланган. Қадимий ҳайкалтарошлар ва меъморлар, юз йиллар муқаддам, оролниги шарқ тарафидаги бурни томон шошилганларида устахоналарни қай аҳволда ташлаб кетган бўлсалар, шундайлигича турибди. Ривоятларга кўра, келгиндилар, оролдаги барча эркакларни ўша ерда қириб ташлаганлар. Ҳайкалтарошларининг иши чала қолгани шарофати билан биз Пасхи оролидаги кратер тубида қай тарз ишлаганликлари ҳақида тасаввурга эгамиз. Ҳайкалтарошларининг, иш жойида ташлаб кетган, чақмоқ тошдан ишланган тош болта ва асбоблари бу маданий халқ темирни билмаганлигидан далолатдир. Кон-Тики ҳайкалтарошлари Перудан қочган пайтларида Анд ясси тоғида ўзларидан кейин қолдирган тош ҳайкаллар ҳам худди шунақа эди. Афсонавий соқоллик оқ тагли кишилар тоғнинг шундоққина ёнбошидан бўйи тўққиз-ўн икки метр келадиган харсангларни ундан ҳам қаттиқ тош билан йўнишган тоштарошликлар гоҳ унда, гоҳ бунда учраб қолади. Бир қанча тонна келадиган бу баҳайбат харсанглар, ҳайбатли одам шакли сифатида ерга қўндирилгунча ёки бир-бирлари устига зина ё девор тахлит тахлаб қўйгунларича бунда ҳам, унда ҳам, баланднаст йўллардан неча-неча километрга ташиб олиб борилган.

Пасхи оролидаги кратер тубида ҳайбатли ҳайкаллар тарошланаётган жойнинг ўзида чала қолганича ётади: улар турли босқичда иш қандай олиб борилганлигини кўрсатади. Ҳайкалтарошлар тўсатдан қочишга мажбур бўлиб қолган чоқда, битай деб қолган, энг ҳайбатли одам ҳайкалининг баландлиги 22 метр бўлган; ҳайкал битиб, қўндирилган чоқда, бу ҳайбатли одам боши саккиз қаватли бино томи билан барабар келган бўларди. Ҳар бир ҳайкал алоҳида яхлит харсангдан тарашлаб ишланган бўлиб, ҳайкаллар атрофидаги усталарга иш жойи хизматини ўтаган такчалар эса, ҳар бир ҳайкал устида, бир йўла бир неча одам ишлаганини кўрсатади. Пасхи оролидаги ҳайкаллар худди Перудаги харсанг ҳайкалларни эслатар, тирсакни букиб, панжаларни қоринга қўйиб, чалқанча ётардилар. Ҳайкаллар устахонада майда деталаригача пухта ишланиб, шундан кейингина, белгиланган жойга олиб кетиларкан. Тоштарошликда ишнинг сўнгги босқичи баҳайбат ҳайкалнинг орқа томонидаги қояга ула-

ниб турган бир бўлаги устида ишлашдан иборат бўларди; буниги учун, ҳайкал юмалаб кетмасин дея, тагига харсанглар қўйиларди-да, ўша уланган бўлак қирқиларди.

Шундай ҳайкаллардан бир қанчаси кратер тубига тушириб, ёнбағирга суяб қўйилган эди. Лекин ҳайкалларнинг энг катталаридан жуда кўни юқорига тортиб чиқарилиб, юриш қийин бўлган йўлдан бир қанча километр жойга олиб бориб қўйилган эди. У ерда уларни харсанг тош устига ўрнатардилар-да, бошига қўшимча қизил лава харсанг қўндираддилар. Мана шу ташиб олиш ишининг ўзи мўъжизадек кўринади. Лекин Перудан изсиз йўқолган меъморлар Анд тоғи этакларига, уларнинг ҳеч тенгги кўрилмаган уста бўлганларидан далолат берувчи харсанг ҳайкаллар қолдирганларини инкор этиб бўлмаганидек, буни ҳам инкор этиб бўлмасди. Ҳайкалларнинг энг кўни ва энг катталари Пасхи оролидан топилди. Яна шуниси ҳам борки, бундаги ҳайкалтарошлар ўз услубларини топган эдилар; худди ана шу изсиз йўқолган маданият вакиллари Тинч океанининг Америкага яқин бир қатор оролларида худди шундай баҳайбат одам ҳайкалларини ўрнатганлар.

Ҳайкалтарошларнинг тоштарошлиқдаги иши кўп вақт талаб қилган, лекин атиги бир неча мутахассис томонидан бажарилган. Тайёр ҳайкалларни ўрнатиладиган жойга кўчириш эса, тезда битадиган иш бўлса-да, кўп одам керак бўларди. Ўша даврларда кичкинагина Пасхи ороли балиққа бой бўлиб, Перудан келтирилган ширин картошка плантациялари катта эди, яхши ишлов бериларди. Мутахассисларнинг ҳисобига кўра, ана шу ажойиб даврларда, орол 7 ёки 8 мингдан иборат аҳолини боқа оларди. Баҳайбат ҳайкалларни кратернинг тик ён бағридан кўтариб чиқариш учун эса минг киши етарли эди. Ҳайкални оролнинг керакли жойига элтиб жойлаштиришга яна 500 киши керак бўларди.

Дарахт ва ўсимликларнинг узун толали нўстлоғидан шунақа пишиқ арқон ясашардики, халойиқ баҳайбат ҳайкалларни ёғоч ромга маҳкамлаб олгач, ром осон сирганиши учун таро илдизи ишқалган ҳода ва юмалоқ харсанг тошлардан ясалган, сирпангичлар устида тортиб боришарди.

Жануб денгизи оролларида ва, айниқса, Перуда топилган топилмалар, тараққиётга эришган қадимги халқлар чилвир ва йўғон арқонларни тўқнишга моҳир бўлганлик

ларидан далолат берган. Илк европаликлар бунда жўшқин дарёлар ва даралар устидан ташланган, йўғонлиги эркак киши белидай келган арқондан ясалган, узунлиги юз метр келадиган, осма кўприкларни учратганлар.

Харсангдан ясалган ҳайкал белгиланган жойга келтирилгач, уни қандай қилиб жойлаштириш керак, деган масала кўтарилди. Орол аҳолисининг бир қисми тош ва қумлардан махсус тепалик бунёд қилишади. Тепаликнинг бир томони қия, бир томони тик бўлади. Баҳайбат ҳайкални, оёғини олдинга қилиб, тепага тортиб чиқарадилар. Ҳайкал тепалик устига чиққач, тик қирра билан пастга, олдиндан тайёрлаб қўйилган чуқурга туширилади. Ҳайкалнинг гардани тепалик бошигача етиб туради. Цилиндр шаклидаги қўшимча харсангни шу тепа устида ҳайкал бошига қўндирадилар-да, шундан кейингина тепаликни текислаб юборадилар. Худди шундай тайёр тепаликлар, Пасхи оролининг бир қанча ерида, энди ҳеч қачон пайдо бўлмайдиган баҳайбат ҳайкалларни кутиб ястанганлар. Бу ажойиб бир техника эди. Лекин қадимги одамлар ақл-фаросатига етарли баҳо берсак ҳамда, уларнинг вақти ва ишчи кучи кўпчилигини ҳисобга олган тақдирда, булар жуда ҳайратлاندиган воқеа эмаслигига ишонч ҳосил қиламиз.

Лекин нима учун ясаган бу ҳайкалларни? Кратердаги устахонадан етти километрча наридаги бошқа тоштарошликка бориб, ҳайкаллар бошига қўндириш учун бошқа навдаги қизил тош кесиб келишнинг қанчалик зарурати бўлган? Жанубий Америкада ҳам, Маркиз оролларида ҳам, ҳайкал бошдан-оёқ шу қизил тошдан ясалган бўлиб, бу тошни узоқдан келтиришга тўғри келарди. Чунки, Полинезияда ҳам, Перуда ҳам қизил бош кийимни кийиш юқори табақа кишиларига хос бўлган.

Ҳайкаллар қиёфасида кимлар тасвирланганини ўзимиз учун аниқлайлик-чи! Илк европаликлар Пасхи оролига келганларида соҳилда сирли «оқ танлиларни» кўрганлар. Улар фавқулодда бир ҳолини, яъни бу одамлар орасида узун қизил соқолли кишилар ҳам борлигини, шунингдек оролининг илк аҳолисига мансуб бўлган хотин ва болаларни ва босқинчилар томонидан шафқат қилиниб қолдирилган туб аҳолини кўрганлар. Орол аҳли, аجدодларидан баъзиларининг оқ танли бўлганини, баъзиларининг эса тусен жигар рангда бўлганини айтганлар. Улар, бошқалар келиб Полинезия оролини босиб олишларидан бери

Йигирма икки авлод келиб кетганини, асл авлодлари катта кемаларда шарқдан келганларидан буён эса эллик етти авлод даври ўтганини (яъни эрампзнинг 400-500 йиллари оралиғида бўлганини) айтадилар. Шарқдан келган одамларни «узун қулоқлар» деб атаганлар. Улар қулоқлари солинчоғига бирор оғир нарса илиб сунъий равишда қулоқларини узайтирганлари учун қулоқлари елкаларигача осилиб тушган. «Калта қулоқлар» оролга бостириб келгач, «узун қулоқлар»ни қириб ташлашган; лекин Пасхи оролидаги ҳайкалларнинг ҳаммасининг қулоғи узун, уларни ясаган ҳайкалтарошлар қулоғи сингари елкасигача осилиб туради.

Перудаги инкларнинг ривоятларига кўра эса, қуёш қирол Коп-Тики соқолдор оқ таңлиларнинг ҳукмрони бўлган. Улар қулоқларини сунъий суратда узайтириб елкаларига осилтириб қўйганлари учун уларни инклар «катта қулоқлар» деб атаганлар. Инкларнинг таъкидлашича, Анд тоғи этакларидаги қаровсиз қолган баҳайбат ҳайкаллар, Коп-Тикининг «катта қулоқ» одамлари тарафидан, улар қисман қириб ташланиб, қисман Титикака кўли ёнидаги оролда инклар билан бўлган урушдан сўнг қочиб кетгунларича қурилганини таъкидлайдилар.

Жануб денгизининг баъзи оролларидаги баҳайбат ҳайкалларни Перу оролидаги ҳайкаллар билан солиштирганимизда Жануб денгизининг оролларидаги турли ҳайкаллардан кўра булар бир-бирларига ўхшашлигини кўрампиз. Маркиз ороллари тарихида ва Таптида-да бундай ҳайкаллар машҳур бўлган, улар ўлганидан сўнг худо деб аталувчи аждодларни тасвирлар ва Тики номи билан аташарди.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Полинезия ороллариининг барчасида сочи қизғиш, ўзи оқ одамларни, ҳатто оплаларни учратиш мумкин; орол аҳлининг айтишига кўра, худди шу одамлар бунда яшаган оқ таңлиларнинг авлодидир. Баъзи бир оролларда диний байрамларнинг иштирокчилари ўзларининг қадимги аждодларига ўхшаб кетмоқ учун териларини оққа, сочларини қизғиш рангга бўяганлар. Пасхи оролида ҳар йилги маросимда, байрамнинг асосий иштирокчиси, сочини қизғиш рангга бўяшга имкон топиш учун, сочини қирққан. Пасхи оролидаги баҳайбат ҳайкаллар бошига қизил тошдан йўнилиб қўндирилган қалпоқлар шу ерликлар сочининг оройиши тартибида — тугун қилиб мияга қўндириб қўйилган бўлган. Негаки,

удумга кўра, ерлик эркаклар сочларини тугун қилиб қўйишган экан.

Хайкалларнинг калласи катта бўлиб, оёғининг мутапосибсиз равншда кичкиналиги ва қўлини қовуштириб қўйилганлиги эса, Перудаги хайкалтарошларга шу шаклда хайкал ясаш одат бўлиб қолганидандир. Пасхи оролидаги хайкалларнинг бирдан-бир зийшати белларига боғлаб қўйилган белбоғдан иборат бўларди. Титикака оролидаги қадимий Кои-Тики шаҳри харобаларидаги ҳар бир хайкалда мана шундай рамзий белбоғларни кўрамиз. Бу қуёш қиролнинг афсонавий белгиси — камалак камардир. Мангарева оролида шундай афсона бор. Афсонага кўра, қуёш қирол, сеҳрли белбоғи бўлмиш камалакни ечган-да, оқ танли фарзандларини жойлаштириб кетиш учун камалак усти билан юриб Мангарева оролига тушган. Бир вақтлар, худди Перудаги сингари ҳамма оролларда ҳам одамлар аслида қуёшдан бунёдга келган деб ҳисобланган.

Биз кўпинча юлдузлар чарақлаган осмон тагида, палубада ўтирарканмиз, оқим солимпзни Полинезиянинг қоқ марказига олиб кетаётган бўлиб, бу якка оролни харитада эмас, айнан ўзини кўриш имкониятига ишонч бўлмаса-да, биз шу Пасхи оролининг сирли тарихи ҳақида тинмай сўзлашардик. Пасхи оролида шарққа етакловчи излар шу қадар кўпки, ҳатто унинг қадимий номи ҳам ечылмаган муаммога калит топишга ёрдам беради.

Харитада «Пасхи ороли» номи пайдо бўлишининг сабаби шундаки, аллақандай бир голландиялик оролни пасха¹ куни «кашф этган». Биз эса оролда яшаган ерли халқ ўз ватанларини бошқача, ибратли ва маънодор ном билан аташларини унутиб ҳам юборганмиз. Полинезияликлар бу оролни камида уч ном билан аташади.

Бу номлардан бири Те-Пите-те-Хенуа бўлиб, бунинг маъноси «ороллар киндиги» демакдир. Ўзларини энг қадимий халқ санаган полинезияликларнинг айтишларича эса бу поэтик ном Пасхи оролини ғарбга томон ястанган бошқа оролларга қараганда, алоҳида ўринга қўяди. Оролни шарқ томонида, биринчи «узун қулоқлар»нинг келиб тушган афсонавий жойларига яқин ерда, пишқиқ-пухта қилиб ишланган тош шар бўлиб, уни «олтин киндик» деб аташади, Пасхи оролининг «киндиги» деб ҳам ҳисоблашади. Полинезияликларнинг поэтик аждодлари оролни

¹ Пасха — христиан ва яҳудийларнинг диний байрами.

белгисини шарқий соҳилдаги киндик шаклида ясаганлари ҳам, Перуга энг яқин бўлган оролни ғарбга томон жойлашган беҳисоб ороллarning «киндиги» дея эълон этганликлари ҳам рамзий аҳамиятга эгадир.

Пасхи оролининг иккинчи номи Рапа-нуи бўлиб, бунинг маъноси «Катта Рапа» демакдир; шунингдек, катталиқда Пасхи оролига тенг келадиган ва бу оролнинг ғарбида, узоқда жойлашган Рапа-ити, яъни «Кичик Рапа» дея аталган орол ҳам бор. Ҳамма халқларда ўзининг илк ватанини, Катта Рапа, иккинчи ватанини эса — Янги Рапа ёки Кичик Рапа дея атайдиган одат бор. Иккала жойнинг катталиги бир хил бўлган тақдирда ҳам, одатда шундай қилинади. Кичик Рапа аҳолиси орасида, то шу бугунги кунгача, шундай ривоят юради. Бу ривоятга кўра, уларнинг оролларида яшовчиларнинг аجدодлари Катта Рападан — шарқда ястанган, Америкага яқин бўлган Пасхи оролидан келган. Бу, илк бор кўчиб келиш шарқ томондан бўлганига ишорадир.

Бу оролнинг учинчи номи эса Мата-Ките-Рапи бўлиб, бунинг маъноси «Осмонга тикилган кўз» дегандир. Биринчи қараганда бу жуда ғалати туюлиши мумкин; бошқа оролларга қараганда паст жойлашган Пасхи оролидан кўра, тепалиқ, тоғлиқ жойлардаги Таити, Маркиз ёки Гавай ороллари — осмонга кўз тиккан, деса бўлади. Аммо «рани» (осмон) сўзи полинезияликларда икки маънода юради. Маъноси шуки аجدодларнинг илк ватанлари қуёш-қиролнинг муқаддас тупроғи, Тикининг тоғлиқдаги ташлаб кетилган подшоҳлигига ишора ҳамдир. Бу жуда ҳам мазмундор топилган помдир. Негаки, океанда ястанган минглаб ороллarning Америкага энг яқини Пасхи ороли бўлиб, ватан томон тикилган кўз номини олгандир. Яна танг қолдирадигани шундаки, полинезияликлар тилида «осмон кўзи» маъносини берувчи Мата-Рапи деган ном Перудаги бир жойнинг қадимий номига яқиндир. Бу жой Перунинг Анд тоғи этакларида, Тилч океани соҳилларининг Пасхи оролига рўпара қисмида бўлиб, шу тоғнинг балаandroқ қисмида Кон-Тикининг харобага айланган қадимий пойтахти бўлган.

Ўзимизни шу тарихга қадар бўлиб ўтган воқеалар иштирокчисидек ҳис этиб, юлдузлар чарақлаган осмон тагида палубада ўтирарканмиз, фақат Пасхи оролининг ўзигина бизга етарли мавзу берарди. Назаримизда гўё, ўша

Тики давридан буёқ, қуёш ва чарақлаган юлдузлар остида ер излаб юргандек бўламиз.

Энди тўлқин ва океандан ҳайиқмас эдик. Биз солда туриб улардан нималар кутиш кераклигини билардик. Ҳатто аюла ҳам бизни ташвишга соймай қўйди; биз унинг феълини ва одатини билиб олдик. Ёнгинамизда аюла пайдо бўлганида ортиқ қўл гарпунини изламаймиз, ҳатто сол чеккасида узоқлашмаймиз ҳам. Аксинча, ходалар ёнида вазмингина сузганда, орқа юзгичидан ушлаб олмоқчи бўлардик. Бора-бора бу спортнинг янги бир турига — арқонсиз «ким кимни тортиб кетади» деган ўйинга айланиб қолди.

Кейин, бора-бора, аюлалар билан шундай ўйин қилдиган бўлдик. Арқон учига бир парча балиқни ёки, кўпинча, овқат қолдиқлари солинган халтани боғлаб, хўрак сифатида борт ортига ташлаймиз. Аюла эса, ўмбалоқ ошини ўрнига, бошини сувдан чиқариб, зиёфатни ютиб юбориш учун жағини катта очиб, сузиб келади. Аюла оғзини юмишга ҳозирланган ҳамоно арқонни тортишдан ўзимизни тиёлмасдик; алданган аюла яна яқинлашар ва хўракни ютиш учун оғзини очарди. Аюла ҳар гал энди ютаман деб турганида хўрак оғзидан ирғиб чиқиб кетарди. Ахийри аюла хода ёнигача сузиб келарди-да, овқат сўраган кўппак сингари, боши устида лапанглаб турган халтага ўзини отиб, ирғишлай бошларди. Бу ҳайвонот боғида оғзини катта очиб турган бегемотни боқини эслатарди. Шундай қилиб, июль охирларида, океанда сузганимизга уч ой бўлганда, кундалик дафтаримда шундай ёзув пайдо бўлди:

«Бизни кузатиб келаётган аюла билан дўстлашиб олдик. Овқат пайтида қолдиқларини унинг очиқ турган оғзига отиб боқиб турдик. Шундоққина ёнгинамизгача сузиб келаркан у, пийиб турган қопагон кучукни эслатарди. Токим ўзингиз оғзига тушмагунингизча аюлалар аломат бўлиб кўринаркан. Уларнинг атрофимизда сузишиб юриши, чўмилаётган бўлмасак агар, кўнглимизга анча хуш ёқадил».

Кунлардан бир кун аюла учун овқат солинган халта боғлабган бамбук таёқ тахт қилиб сол чеккасига қўйилганича ётарди. Бирдан тўлқин келиб, уни ювиб кетди. Мана бамбук таёқ солдан 200 метрча нарида сузиб юрибди; тўсатдан таёқ сувда тиккайди ва плтифот билан ўз жойига қайтмоқчи бўлгандек, ўз-ўзидан сол кетидан сузиб кет-

ди. Қармоғимиз чайқала-чайқала яқинлашганда унинг тагида сузиб келаётган уч метрли акула кўринди; бамбук таёқ перископ сингари сувдан чиқиб турарди. Акула овқат солинган халтани ютиб юборган-у, арқонни гажиб ташламаган. Кўп ўтмай қармоқ бизга етиб олди, ёнимиздан хотиржамгина сузиб ўтиб, олдинда ғойиб бўлди.

Бора-бора акулага бошқача кўз билан қарай бошлаган эсак-да, жағида яшириниб ётган, устарадек ўткир беш-олти қатор тишдан ҳамон ҳайқардик.

Бир кунни Кнутга, беихтиёр акула ёнида чўмилишга тўғри келди. Ҳеч қайси биримизга, солдан нари сузиб кетишга ижозат йўқ эди. Аввало солни тўлқин суриб кетиши мумкин бўлса, иккинчидан, акулага ем бўлиб қолиш хавфи бор эди. Шу кунги ҳаво айниқса сокин эди, орқамиздан эргашиб юрган акулаларнинг бир нечасини тутиб олган эдик; шунинг учун мен океанда чўмилишга ижозат бердим. Кнут сувга шўнғиди, сув тагида анча жойга сузиб бориб, сув бетида пайдо бўлди ва орқага қайтишга ҳозирланди. Шу чоқ биз мачтадан туриб, унинг тагида ўзидан катта бир соя ҳаракатга келаётганини кўрдик. Кнутни қўрқитиб юбормаслик учун иложи борича хотиржамлик билан эҳтиёт бўлинг, деб қичқирдик. Кнут сол томон шошиб суза кетди. Лекин унинг тагидаги соя сузишга ундан кўра устарақ жониворга тааллуқли бўлиб, у чаққонлик билан Кнутни қува кетди. Улар солга баробар етиб келишди. Кнут палубага осилиб чиқаркан, икки метрли акула унинг шундай қорни тагига келиб тўхтади. Кнутнинг оёғини узиб олмаганлиги учун, миннатдорлик эвазига, акулага олтин макрель балиғининг мазали қалласини тақдим этдик.

Акулалар билан муносабатимиз бора-бора жуда енгил-таклашиб кетди. Биз уларнинг думидан тортадиган бўлиб қолдик. Ҳайвонларнинг думидан тортиш у қадар қизиқарли спорт эмас. Аммо то бизгача ҳеч ким, акула билан шундай фокус қилмаган-да. Лекин, ҳар ҳолда бу, жуда ажойиб спорт.

Акуланинг думидан тортиш учун, аввал биз унга бирор бир мазали овқат таклиф қилишимиз керак. Ўлжани олиш учун акула сувдан бошини чиқаришга тайёр. Одатда овқат биланглаб турган халтачада унга узатилади. Аммо акулани қўлдан овқат бериб боқини албатта кўнгилга хуши эмас. Агар ит ёки ўргатилган айиқни қўлдан овқат бериб боқилса, улар гўштни маҳкам тишлаб олиб, то бир

бўлак узиб олгунларича ёки бутун бўлакни олиб олма-
 гунларича тортқилайверадилар. Лекин сиз, аюла боши
 теасида, олтин макрель балиғининг катта бир бўлагини
 хатарсиз масофада тутиб турсангиз, аюла бир ирғишлай-
 ди-да, жағини очиб ёпади. Шунда сиз тутиб турган бали-
 гингизни тортқилашганини ҳис этмайсиз-у, лекин қараб-
 сизки, балиқнинг ярми тўсатдан ғойиб бўлипти, балиқнинг
 думини тутганингизча қолаверасиз. Олтин макрель бали-
 гини пичоқ билан иккига бўлиш учун биз озмунча урина-
 мизми. Аммо аюла кўп жон койптиб турмай, жағини бир
 ҳаракатга келтириб, уч бурчак арра сифат тишлари билан,
 балиқ умуртқасини колбаса кесадиған машина каби узиб
 олади. Сўнг аюла, сувга шўнғиш учун орқасини ўгирганида
 думи сув юзасида силкинади. Ана шунда унинг думидан уш-
 лаб олиш осон. Аюланинг терисидан ушлаганингизда жил-
 вир қоғозни эслатади, думининг учида, паст томонида чу-
 қурча бўлиб, ким билади, балки табиат маҳкам ушлаб олиш
 учун бу чуқурчани ато қилгандир. Думининг шу жойидан
 ушлаб олишга муваффақ бўлган чоқларимизда торти-
 шув анча жиддий бўлади. Аюла ўзига келишга улгурмай,
 силтаб тортиш керак. Сўнгра эса, думини солнинг ўртарақ
 ерига тортиб, хомага маҳкам босилади. Бир-икки секунд
 давомида ҳеч нимага фаҳми етмаган аюла гавдасининг
 олдинги қисмини биланглатиб тўлғанади. Думи ёрдами-
 сиз тезликка эриша олмаганлиги туфайли тезда бўшаша-
 ди. Қолган юзғичлар мувозанатни сақлаш учун хизмат
 қилади ва руль вазифасини ўтайди. Аюланинг бир неча
 фойдасиз уринишлари пайтида, бизнинг вазифамиз, думни
 қўйиб юбормасликдан иборат бўлади. Шундан кейин
 аюланинг руҳи тушиб жуда пассив бўлиб қолади; чунки
 жойдан жойга енгил кўчадиган ошқозони боши томонига
 тушади, аюла эса тамоман параллел ҳолига келади. Аюла
 жимиб, нима бўлишини кутиб шалпайиб қолганда эса,
 кучнинг борича тортқилаш керак. Бу оғир балиқни биз
 зўрға ярим белигача солга чиқариб олишга муваффақ бў-
 лардик. Бундай чоқда аюла ўзига келар ва қолган ишни
 ўзи бажариб қўярди. У жон-жаҳди билан сапчиб, бошини
 биз томон ўгирарди ва хомага чиқариб оларди; шунда биз
 бор кучимиз билан уни тортқилардик-да, оёғимизни сало-
 мат сақлаб қолиш учун дарров қочардик. Негаки, кайфи
 бузуқ аюла оёғимизни ғажиб олиши мумкин. Аюла
 палубада ирғишлар, думи билан бамбук деворни, болға
 ургандай, тарақлатиб урарди. Энди у мускулларици ортқиқ

авайламадди. Унинг баҳайбат жағи очиқ турар, қатор тишлари дуч келган нарсани тишларди. Баъзида ҳарбий рақс шундай ҳолатда тугардики, ақула иттифоқо сувга тушиб кетар ва ғойиб бўларди; лекин кўпинча у, жон ҳолатда, сол ҳодаларида типирчилаб ётар ва биз, унинг думига арқонни ҳалқа қилиб ташлашга муваффақ бўлардик.

Ақулани палубага чиқариб олганимизда тўти қушимиз безовталанади. У бамбук каютадан ҳовлиқиб чиқарди-да, пальма япроқлари билан ёпилган томга етиб олгунча поппа-пиша девордан йўргалай кетарди; у ерда эса тўти қуш ё бошини чайқаб ўтирар, ёинки том чеккасида у ёқдан бу ёққа юриб, қичқира бошларди. Тўти қуш аллақачоноқ Қорчалон денгизчилардек ўзини дадил тутар ва хушчақчақ эди. Биз солда олти нафар одам бўлиб яшил тўтиқуш билан ўзимизни — еттитамиз деб ҳисоблардик. Совуққон қисқичбақа Юханнес эса тўлаҳуқуқли шерик деб тан олмаслигимиздан норози эмас эди. Тўтиқуш кечалари каюта шифтидаги қафасига кириб оларди. Лекин кундузлари палубада керилиб юрар ёки вапта ва штагаларга осилиб, ҳеч қиёси кўринмаган акробатик машқлар қиларди. Олдинига штага ва ванталаримизда тендерлар¹ бор эди. Лекин арқонни ишқалаб юборгани учун уларни оддий денгиз туғуни билан алмаштирдик. Штага билан ванталар қуёш ва шамол таъсирида чўзилиб, шалвиллаб қолгач, мангро ёғочидан темирдек оғир мачтани маҳкамлашга киришишга тўғри келди. Акс ҳолда, борган сайин қийшайиб кетаётган мачтанинг ағанаб кетиб, арқонларга ўралашиб қолиш ҳавфи туғилган эди. Жонимиз борича тортиб турганимиз энг оғир пайтда тўти қуш кескин овози билан:

— Торт! Торт! Хо-хо-хо--хо, ха-ха-ха!— деб қичқира бошлар ва хахолаб кулар, хурсандлигидан штагада чирчир айлана кетарди.

Аввалига радистларимиз тўти қуш билан чиқишолмай юришдилар. Баъзида шундай бўларди. Улар сеҳрли наушникларни қулоқларига тутиб, бор дунёни унутиб, бирор бир радио ҳаваскор билан алоқани боғлаган бўлишадди. Тўсатдан наушник жимийди-қолади. Улар симларни қанчалик текширишмасин, тугмаларни босиб кўришмасин,

¹ Тендер — арқон ёки сим тортиб қўядиган винтли кичкина металл рамка.

ҳеч нима чиқариша олмайди. Тўти қуш бўлса, худди шу маҳал, антенна симини чўқийётган бўлади. Асосан илк кунларда, антенна ҳаво шарига боғлаб осмонга чиқариб қўйилган кезларда шундай бўларди. Кунлардан бир кун тўти қуш қаттиқ оғриб қолди. У қафасига кириб олиб, мунгайиб ўтирарди. Тўти қуш икки кунгача ҳеч нима емади, тезагида эса антенна майдалари йилтиллари. Шундай қилиб, радиотларимиз уни қарғаганларига тўти қуш эса қилган гуноҳларига пушаймон бўлишди; шу кундан бошлаб Торстейн билан Кнүт тўти қушга дўст бўлиб қолишди ва у фақат радиорубкада ухлайдиган бўлди. Тўти қуш солимизга келганда унинг она тилиси — испан тили эди; Бенгтнинг айтишича, тўти қуш, Торстейннинг асл норвег тилидаги ҳайқирқларини такрорлашни ўрганмасидан илгари норвег шеvasи аралаш испанча сўзлаган.

Патлари ранго-ранг товланган тўти қуш икки ой давомида ҳаммамизни кулдириб юрди. Лекин кунлардан бир кун у мачта тепасидан штага билан юриб тушиб келди. Худди шу маҳал йирик бир тўлқин орқа томондан келиб солга ёприлди. Тўти қушнинг бортда йўқлигидан дарак топганимиздан вақт ўтган эди. Теварак-атрофда ундан ном-нишон кўринмасди. «Кон-Тики»ни эса буриб ҳам, тўхтатиб ҳам бўлмасди; бирор бир нарса борт ортига тушса, кетди деяверинг.

Тўти қушнинг ҳалокатидан кейинги биринчи оқшом ҳаммамизнинг кайфиятимиз ёмон эди: кечалари якка-ёлғиз вахтада турган пайтида бортнинг нариги ёнига йиқилгудек бўлсак, ҳар биримиз билан худди шундай воқеа рўй бериши мумкинлигини билардик.

Биз бу воқеадан сўнг янада эҳтиёткор бўлиб, қатъий тартиблар ўрнатдик: тунги вахта пайтида фойдаланиб юрган арқонларимизни янгилардик. Илк икки ой мобайнида ишимиз яхши бўлиб келганлиги сабабли, бефарво бўлмаслигимиз кераклигини бир-биримизга уқдирдик. Биргина эҳтиётсиз бўлишлик ҳатто, кунпа-кундуз кунин ҳам, яшил тўти қуш кетган жаҳаннамга олиб кетилиши мумкин.

Биз бир неча бор, кальмар балиғи тухумининг туя қуш тухуми пўчоғи ёки оллоқ бош суюғини эслатувчи каттакон пўчоғини океаннинг мовий мавжиде сузиб юрганни кўрдик. Фақат бир галгина пўчоқ остида моллюсканинг биланглаганига кўзимиз тушди. Ёнгинамизда сузиб юрган шарларни кўп кўрдик. Аввалига, пазаримизда қайиқда қувиб бориб тутиб олиш осондек кўринди. Планктондан

бўлган тўр арқон узлиб кетиб, ипак тўр ортимизда қолиб, сол кетидан сузиб келган чоқларда ҳам ишимизнинг ўнг келишига имонимиз комил эди. Шунинг учун ҳам, солга қайтишни осонлаштириш ниятида қайиққа арқон боғлаб сувга туширдик. Лекин шамол ва арқон қайиқнинг нари сузиб кетишига имкон бермаслигини, «Кои-Тики»га боғланган арқон эса сувда уни тутиб қолаётганини сездик; аммо бирон марта ҳозиргина солимиз турган жойга эшкак эшиб етишга қодир бўлмадик. Баъзида, ўша тутиб олмоқчи бўлган буюмимизгача, бор-йўғи, бир неча газ масофа қоларди. Лекин шу чоқ арқон тарангланар ва «Кои-Тики» бизни ғарбга томон судраб кетарди. «Бортдан тушдинг биздан айрилдим, деявер» — деган хулосага келдик ва буни сафаримиз охиригача ёлдан чиқармадик.

Омон-эсон қолишни истасак, «Кои-Тики» океанининг нари томонидаги бирор қуруқликқа бориб тумшуги билан урилмагунча, ундан нари жилмаслик кераклигини уқдик.

Тўти қуш йўқолгач, радиорубка бўшаб қолди; лекин эртаси эрталаб Тинч океани устида тропик қуёши ёғду сочганда, бизнинг мотам тез барҳам топди. Сўнгги бир неча кун ичида озмунча акула тутдикми. Лекин ҳар гал унинг ошқозонидан тунец балиқлари боши ва бошқа ғаройиб нарсалар билан бирга, қора тусдаги қайрилган тумшук топардиқ-да, тўтиқушнинг тумшуги бўлса керак, дея ўйлардик. Аммо синчиклаб қараганимизда, кальмарнинг тумшуги бўлиб чиқарди.

Сафарнинг бошидан бери иккала радиетга рубкада иш етарли эди. Гумбольдт оқимиға етганимиздан сўнг, батареяли яшиқлардан денгиз суви томчилай бошлади. Шундан кейин очиқ денгиз шароитида ниманики сақлаб қолиниши имкони бўлса, ҳаммасини асраб қолиш учун намиқини тўғри келмайдиган радиорубкани брезент билан ёпишига тўғри келди. Кичкинагина солда узундан узун антеннани ўрнатиш учун эса радиетлар роса бош қотиринди. Улар аввал антеннани варракка боғлаб қўйишига ҳаракат қилинди. Лекин шамол эсини билан варрак бир калла қўйди-да, тўлқин ичра шўнгиди-кетди. Шундан кейин улар антеннани ҳаво шари ёрдамида кўтара бошланди. Аммо тропик қуёши уни тешиб юборгани сабабли шар буришиб, океанга ғарқ бўлаверди. Яна икки ҳафталик машаққатли сузишдан кейин жонсиз Анд зонасидан чиқдик.

Кунлардан бир кун эса қисқа тўлқинлараро бир йўл

очилиб, Торстейннинг позивнойини Швециядаги радио ҳаваскор Лос-Анжелослик бир радио ҳаваскор билан алоқа боғламоқчи бўлиб радиопередатчигининг у ёқ- бу ёғини бураб турганлигини эшитиб қолади. Америкалик, передатчигимиз қайси системадап эканлигини, қаерда яшаганимизни суриштирди. Торстейн Тинч океанда сузаётган солда, бамбук каютада яшаётганини айтганида эса, аппарат бир печа бор тасир-тусир қилиб қолганди, Торстейн баъзи тафсилотларини айтиб қолишга шошилди. Эфирдаги одам ўзига келгач, исми Гал бўлиб, хотинининг исми Анна швед эканини, бизнинг сиҳат-саломатлигимизни эса онламинизга хабар қилишини айтди.

Гал исмли бегона одам, узоқ Лос-Анжелосда яшайдиган минглаб кишилардан бири нотаниш кино-оператор, бизнинг қаердалигимизни, сиҳат-саломатлигимизни билувчи ўзимиздан бўлақ, оламда ягона киши экаплиги шу кеча бизга беҳад ғалати туюлди. Шу оқшомдан бошлаб Гал, унинг асл исми Гарольд Кремпль ва унинг дўсти Френк Кюевэс ҳар кеча навбати билан бизнинг солимиз сигналини излашарди. Германиянинг ҳам иши юришиб АҚШ об-ҳаво бюроси бошлиғидан бир кеча-кундузда икки маҳал шифр билан об-ҳаво маълумоти юбориб тургани учун миннатдорчилик телеграммаларин олиб турди. Бу райондан маълумот камдан-кам тушар, ахборот эса сира олинмас эди. Кейинчалик Кнут билан Торстейн, деярли ҳар кеча, бошқа радио ҳаваскорлар билан алоқа боғларди. Улар эса бизнинг саломларимизни Нутодденда¹ яшовчи қисқа тўлқинчи Эгиль Берг орқали Норвегияга етказиб туришди.

Океан ўртасида бўлган чоғимизда радиостанциямиз фақат бир печа купинга иштини бутунлай тўхтатиб қўйди. Негаки, радиорубкага шўр сув кириб қолган эди. Радистларимиз кун уззукун етмагандек, кечаларин ҳам випт ва қалайғичларинин ишга солиб, ўлиб-толиб ишлардилар. Аммо узоқдаги баъзи ралио ҳаваскорлар солдан умилларини узиб қўйган эдилар. Лекин бир кунни кечқурун «J 12B» позивнойлари эфирга йўл олди ва шу ондаёқ бир печа юз америкалик қисқа тўлқинлар бизга жавобан калитларинин тўқиллата кетганликларин туфайли радиорубка ари уясидек гувиллаб кетди. Ҳамма ёқдан сув баробар сизгиб қираётган сабабли барча парсамиз нам эди; ра-

¹ Нутодден — Жанубий Норвегиянинг телемарк вилоятидаги шаҳар.

Дистларимиз бальза ходаларига резина гиламча ташлаб қўйиб шунинг устида ўтиришарди. Лекин қолганлардан бирортамиз Морзе калитига теккудек бўлсак борми, бир вақтнинг ўзида ҳам орқамиздан, ҳам бармоқларимиз учидан ток урганини ҳис қиламиз. Ёки помутахассислардан бирортамиз, ҳар хил мурватларга бой бўлган радиорубкадан қалам ўғирламоқчи бўлсак, шу чоқнинг ўзида сочимиз тиккайиб кетар, қалам парчасидан учқунлар сачрарди. Фақат Торстейн, Кнут ва тўти қушгина каютанинг бу бурчида бехатар юра олардилар. Шунинг учун биз бошқалар учун хавфли бўлмиш бу зона чегарасини белгилаш учун бир бўлак картон қоқиб қўйдик.

Бир оқшом Кнут радиорубкада, фонарь ёруғида алланима қилиб ўтирарди; у бирдан оёғимдан тортди ва Осло яқинида яшовчи Христиан Адмундсен исмли йигит билан сўзлашаётганини айтди. Буни радио ҳаваскорлари рекорди деса бўларди. Негаки, секундига 13.990 килоцикли кичкинагина қисқа тўлқинли передатчимиз олти ваттча, яъни кичкина электр фонарича кучга эга эди холос. Бу 2 август куни бўлиб ўтганди. Шунгача биз ғарб томонга 60° сузиб қўйгандик. Осло шаҳри эса ер қуррагининг нариги бетидадир. Эртасига қирол Хоконнинг 75 ёшга тўлиши нишонланар экан. Биз солдан туриб унга табрик телеграммаси йўлладик; орадан бир кун ўтгач, Христиан бизга қиролнинг жавобини етказди: қирол ишимизга муваффақият, сафаримизнинг бехатар бўлишига истак билдирганди.

Бошқа бир воқеа эса солдаги бутун ҳаётимизнинг зиддияти сифатида эсдан чиқмайдиган бўлиб хотирамизда сақланиб қолди. Бизда икки фотоаппарат бор эди. Эрик бўлса, сафар давомида суратларни чиқариш учун химикалийлар ола келганди. Суратимиз ёмон чиққудек бўлса, қайта олишимиз мумкин. Кит акуласига дуч келгач Эрик, ортиқ сабр қилолмади ва бир кечқуруп, фотографлар қондасига қатъий роя қилган ҳолда, икки пленкани дорилаб чиқарди. Негативларнинг ҳаммаси сепкилдор ва бужмайган бўлиб чиқди. Бизга бильдтелеграфда олинган суратларни эслатарди. Пленка ишдан чиққанди. Биз радио орқали маслаҳат сўрадик; радиogramмаизни Голливуддаги бир қисқа тўлқинчи қабул қилди; у фотолабораторияга телефон қилиб билди ва бизга проявителимиз ҳозир нормадан ортиқ иссиқ эканини, 16°дан юқорп даражадаги сувдан

эса фойдаланиш мумкин эмаслигини, акс ҳолда негативлар бuriшиб қoлишини айтди.

Маслаҳат учун миннатдорчилик билдирдик. Сўнг сув даражасини ўлчаб кўриб, атрофимизни қуршаган океан сувининг энг паст даражаси 27° га яқинлигини аниқладик. Орамиздагилардан Герман совутувчи илженер бўлгани туфайли мен ҳазиллашиб, сув даражасини 16° га келтириб беришни илтимос қилдим. У эса резина қайиқни пуфлашдан ортиб қолган қичик бир пишадаги кўмир кислотасини ишлатишга илжозат сўради: шундан кейин у уйқу қопчиғи ва жун фуфайка ёпилган металл кастрюлькада аллақандай фокуслар қилди. Қарабсизки, сал сўнг соқолларини қиров босган Герман қўлидаги кастрюлда оппоқ муз билан қаютада пайдо бўлди.

Эрик яна сурат чиқаришга киришди. Бу гал натижа аъло бўлди.

Жануб денгизи оролларига борадиган йўлимизнинг ярмидап ўтганимизда об-ҳаво анча бузилиб қолди. Вақти-вақти билан шиддатли ёмғир қуярди. Тропик шамол эса йўналишини ўзгартирган эди. Экваториал оқимнинг кўпгина қисминини босиб ўтганимизча тропик шамол жануб-шарқдан эсиб турди; кейин бора-бора у шарққа бурпла бошлади. 10 июнь кунини биз шимолий нуқтанинг 6°19' жанубий кенглигига етдик. Уша пайтда биз экваторга беҳад яқин келгандик. Назаримизда шамол солимизини, энг шимолий Маркиз ороллари ёнидан суриб ўтиб кетадигандек ва биз, қуруқликка дуч келмай, океанда йўқоладигандек кўринардик. Кейин тропик шамол йўналишини ўзгартирди-да, шарқдан эмас, шимол-шарқдан эса бошлади ва жанубий ороллар томон суриб кетди.

Биз юлдузларнинг осмон бўйлаб қилган ҳаракатларини бир неча ҳафта кузатиб ўрганиб олгач, юлдузларга қараб солини ҳам бошқарини осон бўлгани бизни ҳайратга соларди. Ростини айтсак, оқшомларини чароғон юлдузлардан бўлак қарайдиган ҳеч вақо йўқ ҳам эди-да. Юлдузлар туркуми ҳар кеча қаерда бўлиши кераклигини биз яхши билардик; экваторга яқинлашганимизда эса Катта Айниқ юлдузини шимолий уфқдан шу қадар аниқ кўринардики, экватордан ўтганимиздап сўнггина кўриниши лозим бўлган Қутб юлдузини ҳам кўришиб қолмасайди, дея ваҳимага тушардик. Лекин шимолий шарқ томондан эрикин келиши билан Катта Айниқ яна ғойиб бўларди.

Қадимги Полинезияда яхши денгизчи, у ёқин бу юл-

дузининг осмоннинг қайси қисмида чиқишини, туннинг турли вақтида, ҳамда йилнинг турли фаслида қасрда бўлиши кераклигини яхши биларди. Улар қайси юлдузлар қайси орол тепасида тиккага келишини билишарди ва оролларни, ҳар кеча ва ҳар йил шу орол тепасида юқори нуқтага етган юлдуз помни билан аташарди.

Полинезияликлар юлдузли осмон шарқдан ғарбга томон ҳаракатга келадиган баҳайбат ярқироқ компас эканлигини билиш билан кифояланибгина қолмасдан, улар бошлари тепасидаги гужанак юлдузлар денгизчиларининг шимол ё жапубга қанчалар ичкарилаб борганликларини билдирувчи маёқ эканлигини ҳам тушунардилар. Полинезияликлар океаннинг Америкага яқин бўлган қисмида жойлашган ўз оролларини яхши ўрганиб, билиб олганларидан сўнг бошқа ороллар билан алоқа ҳам боғлаганлар. Кейинги кўп авлод эса шу йўлдан фойдаланди. Тарихий ривоятларга қараганда Таити ороли бошлиқлари шимолга томон 2 минг денгиз мили узоқликда ва бир неча градус ғарбда бўлган Гавай оролларига қай йўсинда сузиб борганлари ҳақида ҳикоя қиладилар. Рулдаги одам қуёш ва юлдузларга қараб кемани бошқарган. Тос тепасидаги юлдузлар эса то қайиғи Гавай ороллари кенглигига етганидан дарак бермагунча сузаверган. Сўнг эса, қайиқни ғарб томон кескин бурган-да, орол яқин қолганидан дарак берувчи қушлар ва булутларнинг кўриб кўнгли таскин тошган.

Полинезияликлар бу қадар чуқур астрономик билимни ва аниқлик билан ҳисоб қилинган календарларни кимлардан ўрганишди экан? Ғарбда яшаган меланезияликлар ёки малайяликлардан эмас, албатта. Аммо ацтеклар, майялар ва Америкадаги инкларга ўзларининг ажойиб маданиятларини ўргатиб қойиб бўлган ўша қадимий маданиятли халқ — «Оқ тагли, соқолдор одамлар» ҳам юқоридагига жуда ўхшаган календарь яратган пайтларида европаликлар ҳали буни ҳаёй ҳам қилмаган астрономик тушунчаларга эга бўлганлар.

Полинезияда ҳам, Перуда ҳам календарь йилнинг бошланиши Плеяд юлдузи туркумининг уфқда илк бор пайдо бўлган кунидан бошланиб, иккала мамлакатда ҳам бу юлдуз туркуми, деҳқончиликнинг ҳомийси саналган.

Перуда, бу тоғлиқ мамлакатнинг Тинч океан томон нишаб бўлиб борган ери — қумлик саҳрода, жуда қадимий астрономик расадхона ҳозирги кунгача ҳам сақланиб

қолган. Баҳайбат тошлардан ҳайкал ясаб, пирамидалар кўтарган, ширин картошка ва шиша қовоқ экиб ундирган, йилни Плеяд юлдузи туркуми кўринган кундан бошлаган ўша сирли маданий халқ қолдирган ёдгорликдир. Улуғ Қон-Тики ҳам елқанини Тинч океан томон жўнатган пайтида юлдузлар туркумини яхши биларди.

2 июль куни тунги навбатда турувчига юлдузли осмонни томоша қилиб ўтиришга тўғри келмади. Оқшом алла пайтгача ойдин бўлди, енгилгина мувофиқ шамол эсиб турди. Биз, сол тумшугидап ташланган чўп қўйруққа етгунча печа секунд кетишини ҳисоблаб, ҳаракатимиз тезлигини хомчўт қилдик-да, рекорд қўйганимизни билдик. Ўрта тезлик бизнинг тилимизда гапирилса, секундига 12 — 18 «чўпга» тўғри келгани ҳолда, бу гал «6 чўп» старли чиқди.

Тўрт киши бамбук каютада ухларди. Торстейн Морзе калитини тикқиллатиб ўтирар, мен эсам руль, тепасида вахтада турардим.

Тун яримга етиб қолганда мен, қўйруқ томондан бутун уфқни тўсиб, биз томон ўмбалоқ ошиб келаётган ғалати тўлқинни, унинг ортидан эса бири у томонда, иккинчиси бу томонда ёприлиб келаётган яна икки пўртана қиррасини кўрдим. Агар биз, ҳозиргина шу ердан ўтиб келмаган бўлсак, хойноа саёзликка ёприлаётган балад бурунни кўраяман, деб ўйлаган бўлардим. Биринчи тўлқин ой ёғдусида, узун девор тарзида, биз томон бостириб келаётганида мен ҳамроҳларни огоҳлантириш учун қичқирдим, солни ўзимизга қулай вазиятга кескин бурдим ва нима бўлишини қута бошладим.

Биринчи тўлқин бизга етиб олганда сол қўйруғини тепага ва ёнга кўтарди-да, шу чоқ ёприлган пўртана қиррасига чиқиб олди. Атрофимиз кўпириб, вишиллаб кетди. Қудратли тўлқин солимиз тагида гулдираб ўрмалаётган бир чоқда биз жўш ураётган кўниклар ичра сузиб борардик. Сол тумшуги энг кейин, даҳшатли тўлқин ўтиб бўлгач, юқори кўтарилди ва солимиз қўйруқ томони билан икки тўлқин оралиғидаги жарлик сари сирғала бошлади. Шу заҳстиёқ, иккинчи тўлқин тиккайиб ёприлди ва солимизни кўтариб олди, биз тўлқин қиррасига чиқиб олганда оптимиздан тиниқ оқим бостириб қолди. Солимиз тўлқинга ёпбоши билан туриб қолганидап, зудлик билан уни тўғрилаб олишнинг имкони бўлмади. Учинчи тўлқин ёприлиб келиб, парча-парча кўниклар орасидан ярқироқ

девор сифат кўтарилди-да, юқори чеккаси бизга етиб олган ҳамон ёприлди. Пўртана солга ёприлган чоқда, каюта томи тагидан чиқиб турган бамбук таёққа маҳкам ёпишиб олишдан бўлак иложим қолмади; мен тўлқин солни бир баланд кўтариб ташлаганини, атрофимдаги ҳамма нарса кўпириб қутурган гирдоб ичида қолганини ҳис қилиб, нафасимни ичимга ютганимча шу туришда туриб қолдим. Дақиқа ўтмай биз ва «Қоп-Тики» яна сув бетида пайдо бўлдик ва тўлқин қияламаси билан пастга сирғала бошладик. Кейин тўлқинлар яна меърига тушди. Уч ҳайбатли пўртана олд томонимизда бир-бирини қувалаб борар, қуйруқ томонда, борт ортида бўлса, оёдинда кокос ёнбоқларининг қатор тизилиб, сув бетида қалқиб келаётгани кўринарди.

Икки кундан кейин биринчи довулни бошимиздан кечирдик. Бу шамолнинг таққа тўхташи билан бошланди. Кейин шамол турганда тепамиздан сузиб ўтиб турувчи момиқдай оппоқ булутлар, жануб тарафдан, ёпирилиб келган қуюқ қора булутлар томонидан суриб чиқарилди. Кейин шамол ҳар тарафдан эсиб келаверди. Рулда турган навбатчи солни бошқариш имкониятидан маҳрум эди. Бир амаллаб солнинг қуйруғини шамолнинг янги йўналишига тўғрилаб, елкан бир меъерда шамолга тўлган чоқда, шамол бошқа тарафдан эсиб қолар ва елкан ўз шаклини йўқотиб ҳилираёй бошлар, командани ҳам, юкларни ҳам хавфга солиб, тўғри келган нарсага шалоп-шалоп уриларди. Шундан кейин шамол қўққисдан, қора булут ёприлиб келаётган тарафдан эса бошлади. Қора булутлар тепамизга етиб келганда шамол совуқлашди, кучайди ва бора-бора ҳақиқий бўроғга айланди.

Сал вақт ўтмай, атрофимиздаги тўлқинлар беш метргача кўтарилди, баъзиларининг қирраси олти-саккиз метр баландликда вишилларди. Икки тўлқин оралигида қолган чоғимизда мачтамизнинг учи баробарида бўларди. Биз букчайишганимизча палубада зўрга турардик. Шамол эса бамбук деворни силкир, ҳамма ерда чийиллар ва ўкирарди.

Радиорубкани сақлаб қолиш учун орқа девор билан каютанинг чап томонини брезент билан ёпдик. Маҳкамлаб қўйилмаган буюмларни маҳкамладик, елканни тушириб, ўрадик ва бамбук реяга боглаб қўйдик.

Хомчўт қилиб кўрсак, денгиз соқни чоғида, энг баланд тўлқинлар етти минут оралатиб ёприлиб турган бўлса, бир кеча-кундузда солимиз қуйруғига 200 тонна сув ту-

шаркан; лекин сув рулдаги навбатчининг яланг оёқларини атрофлаб, ходалар оралиғидан сизгиб турганлиғидан биз буни пайқамасдик. Лекин довул пайтида, ҳар беш секундда бир неча ўн метрдан тортиб, икки ёки уч кубометр, баъзида ундан ҳам кўп сув ёприлиб турган бўлса, бир кеча-кундузда 10 минг тонна сув солимиз қуйруғига тушиб турган бўлади. Баъзида тўлқин момақалдироқдай қалдираб келиб солга урилади. Бундай пайтларда рулдаги навбатчи белигача сувга ботади.

Герман қўлида анемометр¹ билан, бир кеча-кундуздан бери тинмаган бўрон кучини ўлчаш билан овора бўлиб, палубада юарди. Кейин бўрон секин-аста ёмғир аралаш кучли шамолга айланди, океан сатҳи биқирлаб кетди. Биз эсак, мувофиқ шамол ёрдамида тўлқиндан тўлқинга қўниб, ғарб томон илгарилаб кетдик. Тиккайиб кетган тўлқинлар оралиғига тушиб қолган чоқларда шамол тезлигини аниқ ўлчаш учун Герман, сал имконияти бўлди дегунча, чайқалиб турган мачта тепасига чиқиб оларди. Бу ерда унга, пложи борича, маҳкам ёпишиб олишга тўғри келарди.

Ҳаво сал яхини бўлиши биланоқ атрофимиздаги ҳамма йирик балиқлар қутуриб кетди. Океаннинг сол атрофидаги қисмида аюла, тунец, олтин макрель балиқлари ва у қадар кўп бўлмаган, жон ҳовучлаган бошталар гиж-гиж бўлиб ётаркан, улар орасида тинимсиз ҳаёт — мамот кураши борарди. Йирик балиқларнинг орқаси биланглаб сувдан чиқиб кўринарди; тўсатдан йиртқичлари отилиб қувалаб қолар ва солнинг ёп-веридаги сув қонга бўяларди. Асосан тунецлар билан олтин макрель балиқлари курашарди; олтин макрель балиқлари гала-гала бўлиб сузар, одатдагидан кўра тезроқ ҳаракат қилар, ҳар вақтдагидан сергакроқ эди. Тунецлар ҳужум қилишарди; кўпинча биз 70-80 килограммлиқ балиқнинг жағида қонга беланган макрель қалласи билан баланд ирғишлаганини кўрардик. Баъзи олтин макрель балиғи, изма-из қувалаб келаётган тунец балиғидан, тирақайлаб қочаётган бир пайтда макреллар галаси, баъзиларининг бўйинлари чақа бўлган эса-да, рақиб олдида чекинмасдилар. Вақти-вақти билан аюлаларининг ҳам жазаваши тутиб қоларди. Баъзида биз уларнинг каттақон тунецни қувалаб, тутиб олганларини

¹ Анемометр — шамолнинг кучини ва тезлигини ўлчайдиган асбоб.

кўриб қолардик. Ваҳоланки тунец акуладан кучсиз эмас.

Биронта ҳам юввоп лоцман балиғи кўринмасди. Уларни ё тунецлар еб юборган, ёки улар сол тағидаги ёриқларга яшириниб олмишган. Ким билади, балки улар жанг майдонидан парироққа қочиб қолишгандир. Сол тағига қаранг учун сувга бош тикишга юрагимиз дов бермасди.

Бир қанча вақтдан кейин йирик, гангиб қолган бонит балиғи шалоп этиб солимизга келиб тушди. Биз уни ва кеча овлаб олган тунец балиғимизни балиқ овида хўрак сифатида ишлатадиган бўлдик. Атрофимиздаги тўс-тўполонни тартибга солишимиз керак-ку, ахир.

Кундалигимизда шундай гаплар бор:

«Биринчи бўлиб қармоғимизга икки метрлик акула илинди. Биз уни солга тортиб чиқардик. Қармоқ сувга иккинчи бор ташланиши билан уни икки ярим метрлик акула ютиб юборди. Биз бунисини ҳам солга тортиб чиқардик. Қармоқ яна сувга ташланган эди, икки метрлик акула илинди; биз уни тортиб сол чеккасига чиқарган ҳам эдикки, акула бирдан юқиниб чиқди ва сувга шўнғиб кетди. Қармоқ сувга яна ташланганда икки ярим метрлик акула илинган эди, ўртамызда қаттиқ кураш бошланиб кетди. Биз акуланинг калласини тортиб сол четига чиқарган ҳам эдикки, тўрттала пўлат симни гажиб қирқиб юборди-да, сувга шўнғиди-кетди. Янги қармоқни сувга ташлаб эдик, яна бир акулани тортиб чиқардик.

Патир-путур қилаётган балиқлар океанда ҳамон гиж-гиж эди. Овимиз ўнгидан келди, яна бир акула қармоққа илинди, лекин уни солга чиқараётган пайтимизда иш узиллиб сувга тушди-кетди. Кейин биз яна устма-уст икки метрлик, бир ярим метрлик ва яна икки метрлик акулаларни тутиб олдик-да, бортга тортиб чиқардик. Қармоқни сувга ташлаганимиз билан яна бир катта акула илинди. Баъзи куннинг садағаси кетсанг арзийди».

Палубанинг қаерига оёқ қўймайлик, ҳамма ёқ, жон ҳолатда биланглаб, думини палубага тапиллатиб уриб ёки бамбук каютага урилиб кетаётган акула билан тўлиб кетган эди. Тўққизта баҳайбат акула палубани тўлдириб ётганда биз қармоқни тортавериб, силламыз қуриган эдикки, беш соатлик оғир меҳнатдан кейин, ортиқ балиқ овлашдан воз кечишга қарор қилдик.

Шу оқном ҳамроҳларимдан бирининг оғзидан «қани

энди бирор оролда, пальма тагида, кўм-кўн ўтлоқда ён-бошлаб ётсанг», деган гапни биринчи бор эшитдим; совуқ балиқлар ва океан ўрнида, сўлим кўкатлар билан тўла ер-ни кўришга орзуманд эди у.

Яна ҳаво яхшиланиб қолди. Лекин эндиги ҳаво аввалгидек турғун эмас; унга ортиқча ишоиб бўлмас эди. Вақти-вақти билан, қўққисдан эсиб қолган кучли шамол жалани бошлаб келарди. Жамғариб қўйган тоза сувларимиз қисман бузилиб, сассиқ ботқоқ суви мазасини бериб қолганидан, жала қуйганда севиначдик. Жала қаттиқ қуйган чоқларда биз, каюта тоmidан оқиб тушган сувларни йиғардик, салқин ёмғир гавдамиздаги тузни ювсин дея палубада ҳузур қилиб яланғоч турардик.

21 июль шамол қўққисдан тиниб ҳаво кўнгилни ғаш қиладиган тарзда эди — ҳамма ёқ сокин тус олди; тажрибамизга асосланиб, бундан қапдай маъно чиқаришни билардик. Дарҳақиқат, шарқ ва ғарб ҳамда жанубдан қаттиқ эсан совуқ шамолдан кейин пзғирин уфқни ваҳимали қоп-қора булутлар билан қопланган жануб томондан эса бошлади. Анемометр билан шамол кучини ўлчаётган Герман ҳамма вақт палубада эди. Анемометр шамолнинг секундига 15 метр эсаётганини кўрсатарди. Шу чоқ шамол тўсатдан, Торстейннинг уйқу қопчилигини учириб кетди. Кейинги бир неча секунд ичида рўй берган воқеалар, ҳикоя қилиб беришга кетадиган вақтдан кўра камроқ вақт ичида юз берди.

Герман учиб кетаётган қопчиқни ушлаб қоламан деб, қоқилиб кетди ва сувга йиқилди. Тўлқинлар тала-тўпи орасидан ногаҳон ёрдамга чақирган овоз эшитдик ва Германнинг боши билан қўлоч отиб сузаётган қўлини ва, худди шу оннинг ўзидаёқ, унинг яқинида ўралашаётган ғира-шира яшил сояни кўрдик. Герман баланд тўлқинлар билан мардонавор курашиб, жопи борича сол томон сузар, лекин оч тўлқинлар уни кўтариб, чап бортдан узоқлатиб кетардилар. Кеманинг қуйруғида руль эшкаги ёнида турган Торстейн билан мен уни биринчи бўлиб кўрдик ва кўрққанамиздан муздек бўлиб кетдик. «Сувга одам тушиб кетди!» деб жоп ҳолатда қичқирдик-да, яқиндаги қутқариш арқони томон югурдик. Океаннинг шовуллаши туфайли бошқалар Германнинг овозини эшитишмаган эди. Мана, энди, бир дақиқада палуба жонланиб, югур-югур бошланиб кетди. Герман сузишга уста эди. Лекин бу топда биз унинг ҳаёти қил устидалигини дарҳол тушуниб етган

эсак-да, вақтни ўтказмай, солга етиб олади, деб умид қилардик.

Қутқариш қайиғи учун белгиланган арқон бамбук цилиндрга ўраб қўйиларди. Шу цилиндр ёнида турган Торстейн дарҳол арқонга ёпишди. Сафар давомида биринчи бор арқон ўришсиз илиниб қолди. Ҳамма фалокат бир неча секунд ичида рўй берди. Герман энди сол қуйруғи билан бир қаторга келиб қолган, ундай бир печа метр ёнда эди. Агар руль эшкази паррагини ушлаб, осилиб олгудек бўлса, эсон-омон қутулиб қолиши мумкин. Герман ходларнинг чиқиқ ерини ушлаб ололмагач, эшкази паррагига қўл узатган эди, лекин қўли етмади. Энди бўлса у, шундай масофада эдики, у ердан солга ҳеч нимани қайтариб олиш осон эмаслиги тажрибамиздан маълум эди. Бенигт билан мен қайиқни сувга туширгунимизча, Кнут билан Эрик Германга қутқариш камарини ташлашга уринишди. Узун арқонга боғланган белбоғ каюта томи бурчагида ҳамма вақт ташлашга тайёр турарди; лекин шу кунги шамол шундай қаттиқ эдики, қутқарув камарини, ташланган ҳамона, орқага итқитиб ташлар эди. Белбоғни Германга етказиб ташлашга ҳарчанд уринмайлик, ҳаракатларимиз бекор кетарди. Герман бўлса руль эшказидан анча узоқда, солдан кейинда қолмаслик учун кучининг борича сузарди. Лекин шамол ҳар гал кўтаришганда сол билан Герман оралиғидаги масофа ортиб борарди. Бундан буёқ масофа борган сайин ортиб боришини Герман тушуниб етган эди. Лекин сувга туширилган қайиқдан умидвор эди. Тормоз сифатида хизмат қилаётган арқон бўлмаганда резина қайиқни сузиб келаётган одам ёнига ҳайдаб бориш мумкин бўларди; лекин резина қайиқ «Кон-Тики» ёнига қайтиб кела оладими — буниси даргумон эди. Ҳар ҳолда резина қайиқдаги уч одамнинг халос бўлишга умиди бўлади, лекин океан ўртасидаги якка-ёлғиз одамда эса — йўқ.

Бирдан Кнутнинг сувга ўзини отиб океанга шўнгиб кетганини кўриб қолдик. У бир қўлида қутқарув камари билан жонин борича сузиб борарди. Ҳар гал Германнинг боши тўлқин қиррасида кўринганда Кнут гойиб бўлар, ҳар гал Кнут пайдо бўлганда Герман кўришмасди. Мана, ниҳоят икковининг боши бир вақтда кўринди: улар бир-бирлари томон сузишиб етиб олишди-да, қутқарув белбоғини ушлаб олишди. Кнут қўл силкитарди; бу орада резина қайиқни бортга тортиб олганимиз учун энди қутқарув камари арқонига тўрттовлон ёпишиб кучимиз борича тор-

та бошладик. Лекин бу орада океандаги икки дўстимиз орқасида кўриниб қўяётган қорамтир нарсага ҳам кўз ташлаб-ташлаб қўярдик. Бу сирли махлуқ вақти-вақти билан тўлқин қиррасига каттакон қорамтир-кўкиш учбурчак нарса кўтариб қўярди; Герман томонга сузиб бераётганда шу нарса Кнутни жуда қўрқитиб юборди. Бу учбурчак нарсанинг ачулага ҳам, бошқа бир денгиз махлуқига ҳам ўхшаш эмаслигини ўша пайт фақат Герман биларди. Бу Торстейннинг сув ўтмайдиган уйқи қопчиғининг ишшиб кетган бир учи эди. Иккала дўстимизни соғ-саломат солга тортиб олганимиздан кейинноқ, кўн ўтмай, уйқу қопчиғи йўқ бўлди-қолди. Уйқу қопчиғини океан тубига олиб тушиб кетган махлуқ арзирлик ўлжадан маҳрум бўлиб қолган эди.

— Яхшиям ичида ётмаган эканман,— деди Торстейн ва руль эшкагини бошқаришга киришди.

Шуниси ҳам борки, шу оқшом ҳазил мутойибалар кўнгилга сиғмас эди. Ҳаммамизни аллашайтгача қалтироқ босди. Лекин аввалгидек солда олти киши эканлигимизни эслаганимизда совуқ титроқ қувонч ҳисси билан алмашарди.

Шу кунни Герман ҳам, бошқаларимиз ҳам Кнутга хўп миннатдорчилик билдирдик.

Бироқ, бўлган воқеа ҳақида бош қотириб ўтиришга вақтимиз йўқ эди; тепамизда ҳаво қоронғилаша бошлаган сайин шамол кучая бошлади. Қоронғи тушгунча яна довул бошланиб кетди. Узун арқонга боғлаб қўйилган қутқарув камари энди қуйруқ тарафда, сувга ташлаб қўйилган эди; бўрон пайтида бирортамиз яна сувга йиқилиб кетгудек бўлсак, руль эшкаги ортида сузиб келаётган қутқарув камарига ёпишиб олсак ажаб эмас. Қоронғи тушганда ҳамма ёқни шундай зим-зиё қоронғилик босдики, сол ҳам, океан ҳам кўринмасди; қоронғиликда биз шамолнинг тўлқиндан-тўлқинга ўтиб, мачта ва бошқа асбоблар ёнида увиллаганини эшитардик, қутурган бўрон бамбук каютанинг юнқа деворига урилиб учириб кетгудек бўларди. Лекин каюта брезент билан зич ёпилиб, маҳкамлаб қўйилган эди. «Кон-Тики»нинг кўнирган тўлқинлар устида лониллаганини, ходалар тўлқин ҳаракатига ҳамоҳанг роля клавизи сингари бир кўтарилиб, бир тушиб турганини ҳис этардик. Биз каюта полидаги катта-катта ёриқлардан сув кирмаганига ҳар гал ҳайрон қолардик.

Бу ёриқлар нам ҳаво олиб кириб чиқиб турадиган меиш ролни ўйнарди.

Беш кунгача ҳаво шундай олатасир бўлди: гоҳ бўрон қутурарди, гоҳ сусайиб қоларди. Океан сатҳи кўпираётган кўкиш-кул ранг тўлқинлар туфайли палахса-палахса бўлиб сийрак тутун қоплагандай кўринарди. Тўлқинлар қирраси шамол зарбидан ялпайиб, узунасига чўзилгандай эди. Ниҳоят бешинчи кун осмон сал ёришгандай бўлди, бўрон биздан йироқлашгани сари қора булутлар ғолиб зангори осмонга йўл берди.

Довул кунимизни кўрсатиб кетди: руль эшкази синган, елкак йиртилган, сув тагида уларни мустаҳкамлаб турган арқонлар узилиб кетганидан кўтарма киллар пашанг сингари бўшанган, ходаларга урилиб-урилиб қоларди. Лекин ўзимиз билан юқларимизга ҳеч бало урмаган эди.

Икки довулдан кейин «Қоп-Тики»нинг шалағи чиқди. Тик тўлқинлар қиррасига кўтарилганда зўр келавериб арқонлар чўзилиб кетган, ходаларнинг ҳадеб ҳаракат қилаверишидан арқонлар ёғоч баданига ботиб кетган эди. Биз, иккилар кўрсатмаси билан иш тутиб, пўлат арқонлардан воз кечганимизга минг-минг шукур қилдик. Нега деганда пўлат арқонлар штурм чоғида солини майда-майда қилиб арралаб ташлаши мумкин эди. Агар бошидаёқ сузишга жуда мос бўлган, қуп-қуруқ бальза ходаларидан сол ясаганимизда эди, сол аллақачонлар денгиз сувини ичимиб олиб, биз билан биргаликда денгизга чўкиб кетган бўларди. Янги кесилган дарахтлар танасидаги шира пўк бальза ёғочининг сув шимшига халақит берарди. Эндиликда арқонлар шу қадар бўшашиб кетган эдики, икки хода оралиғига оёқ босиш хавфли бўлиб қолди; ходалар уришиб кетиб оёқни мажақлаб ташлаши мумкин эди. Солининг боши ва қуйруқ томонида бамбук палуба бўлмаганидан, тиззамизни букиб, оёғимизни кериб бир йўла икки ходада туришга тўғри келарди. Нам сув ўланлари босган қуйруқ томон банап япроқлари янглиғ сирганчиқ эди; доим ўтиб юрадиган жойимизда кўкатлар орасида сўқмоқ пайдо бўлган эди; руль ёнида вахтада тургувчи учун эса кенг тахта ташлаб қўйдик; шундай эса-да, тўлқин солини кўтариб ташлаган кезларда, оёқда туриш осон эмас эди. Чап тарафда эса, тўққиз ходанинг бири кечаю кундуз ронжишга урилиб турарди. Иккита қия мачта тепасини улаб турадиган арқонлар ҳам ваҳимали ёйжил-

лайдиган бўлиб қолишди. Негаки, матчалар уяси, икки бошқа-бошқа ходаларда йўнилган бўлиб, бир-биридан мустақил ҳаракат қиларди.

Биз руль эшкагига темирдек қаттиқ мангро ёғочининг узун бир бўлагини улаб узайтирдик. Эрик билан Бенг елканни тузатишди. Шундай қилиб «Кон-Тики» яна гурур билан бошини кўтариб, Полинезия томон кўкрагини керди. Руль эшкаги эса, қуйруқ томонда ҳаво тинчиши билан ювон ва майни бўлиб қолган тўлқинда ўйноқларди. Лекин қилларни асл ҳолига келтиришнинг иложи бўлмади; қиллар жойидан қўзғалиб қолганлигидан, сол тагида тебраниб ётар, сув босими билан аввалгидек, ўз вазифасини ўташга киришмас эди. Сув кўкатлари билан қопланиб кетганлигидан, солнинг таг томонига ўтиб арқонлар ҳолидан хабар олишнинг иложи йўқ эди. Бамбук палубамизни бошдан-оёқ кўздан кечириб, асосий арқонлардан фақат учтасигина узилганини кўрдик; арқонлар қайси юкка ишқаланиб узилган бўлса, шунга ўралашиб ётардилар. Бир томондан ходалар ўзига анча-мунча сув шимиб олган бўлса, иккинчи томондан юклар камайиб мувозанатни бир текис тутарди. Озиқ-овқатларнинг, ичиладиган сув ва радиотларнинг қуруқ батареяларининг кўп қисми сарф бўлиб кетган эди.

Шуларга қарамай, кейинги довулдан кейин биз, солнинг тўкилиб-сочилиб кетмаслигига, олдиндаги оролларгача бўлган озгина масофани бамайлихотир босиб ўтишига ишонч ҳосил қилдик. Энди бошқа бир масала бирипчи планга кўчди: сафаримиз қай йўсинда тугар экан?

«Кон-Тики» соҳил қоялари ёки бирор бир қўзғалмас тўсиққа бориб тақалмагунча ғарбга томон ҳаракат қилаверади. Олдинда ётган жуда кўп Полинезия оролларида бирига бутун команда, эсон-омон бориб етиб, қуруқликка чиққанда сафар тугайди.

Кейинги довул ўтиб кетган пайтда, соллимиз қаерга бориб етишини тасаввур ҳам қилолмасдик. Биз Маркиз ороллари билан Туамоту тизма ороллари ораллигидаги бир масофада эдик. Бундан ташқари, шу икки ороллар гуруҳи ўрталлигидан, унисини ҳам, бунисини ҳам кўрмай ўтиб кетиб қолишимиз ҳам мумкин эди. Маркиз оролларининг бизга энг яқини шимол-ғарбда 300 миль масофада бўлиб, Туамоту тизма оролларининг энг яқини жануб-ғарбда 300 миль масофада эди. Шамол ва оқим беқарор бўлиб, бизни ғарб томон, шу икки гуруҳ ороллар ўрталлигидаги кенг дарвоза томон қувиб борарди.

Шимолний-ғарб тарафдаги энг яқин орол жуунгли ўрмони билан қопланган ўша кичкинагина Фату-Хива ороли бўлиб, бир вақтлар мен соҳилдаги чайлада яшаганман, қариянинг қаҳрамон аждоди Тики ҳақидаги ҳикояларини тинглаганман. Мабодо «Қоп-Тики» шу оролга бориб етadиган бўлса, кўпгина танишларни учратардим. Лекин, у чолни омон топаманми, йўқми — буниси даргумон. Қадим аждоди, қаҳрамон Тики билан у дунёда учрашувига қаттиқ ишонган у чол аллақачоноқ дунёдап ўтган ҳам бўлиши мумкин. Агар солимиз тоғлиқ Маркиз ороллари-нинг шу тизмасига қараб сузадиган бўлса, қуруқликка чиқиб олиш осон бўлмайди. Бу гуруҳдаги ороллар бир-биридан узоқда бўлиб, океан тик қояларга ҳеч маъносиз ёприлаверади. Шу сабабдан ҳам торгина қумлоқ билан бошланадиган воҳага яқинлашиш учун жуда эҳтиёт бўлиш керак бўларди.

3 июлда, биз Полинезиядан ҳали печа минг миль нарида экамиз, бир вақтлар ибтидоий даврда, ўз солларида бу ерга етиб келган перулик денгиз ошарларга хабар қилгани каби, табиатнинг ўзи бизга, қаердадир олдинда, дарҳақиқат қуруқлик борлигини хабар қилди. Перу соҳилларидан минг милча узоқлашганимизга биз вақти-вақти билан фрегатлар галасини учратиб турдик. 100° ғарбий кенгликка яқинлашганимизда улар ғойиб бўлдилар ва бизнинг нигоҳимиз океанда яшайдиган майда бўрон қушларига тушди. Лекин 3 июль кун 125° ғарбий кенгликда эркин фрегатлар яна пайдо бўлдилар, шу кундан бошлаб энди тез-тез кичик фрегатлар галасини кўриб турдик. Улар осмонда баланд парвоз этишар ёки тўлқинлар қирраси юзалаб учиб, олтин макрель балиқларидан қочиб, сув бетига ирғишлаб чиққан учар балиқларни овлашарди. Бу қушларнинг ортимизда қачонлардир қолиб кетган Америкадап учиб келмаган эканликларини билгач, улар ватани олдинда эканлигини тахмин қилдик.

Эртаси атрофимизда Полинезия оролларидап учиб келган илк меҳмонлар пайдо бўлди. Ғарбий уфқ тарафдан иккита пафар каттакон глупиш¹ қушларининг учиб келганини кўрилишимиз солда қийқрилишимизга сабаб бўлди. Кўп ўтмай, улар мачтаминз тепасидан пастлаб уча бошладилар. Бир ярим метр келадиган улкан-супра қапотларини ёйиб, тепамизда узоқ айландилар, сўнг эса улар қапот-

¹ Глупиш — қутб сув қушининг бир тури. (Тарж.)

ларини майингина йиғиб, солнинг ёгинасига, сувга қўндилар. Буни пайқаган шумшук олтин макрель балиқлари дарҳол шу ерга ташландилар ва сузар қушлар атрофида хиралик қила бошладилар. Аммо иккала тараф ҳам бир-бирига тегади. Булар гўзал Полинезиядан бизга салом келтирган илк даракчилар эди. Кечқурун ҳам улар учиб кетинмас, сувга қўнганларича қолишди. Ярим кечадан кейин ҳам, мачтамит атрофида бу турфа қушларнинг парвоз қилишгани кўриниб турди.

Уч кеча-кундуз биз Фату-Хива томон суздик, лекин шимолий-шарқдан кучли шамол эсиб, солимизни жанубга, Туамоту ясси маржон ороллари томон, экваторнал оқимдан ташқарига суриб кетди; энди океан оқимларига ишониб бўлмасди. Оқим бир кун сезилса, иккинчи кун сезилмай қолди. У баъзида кўзга кўринмас дарё сингари, ҳар тарафга тармоқ отиб кетарди. Агар оқим тезлашса тўлқинлар ҳайқирини кучаяр, сув ысиқлиги бир даражага пасаярди. Оқимнинг йўналиш кучини, биз Эрикнинг қуёшга қараб солнинг ҳолатини ҳисоблаши билан таққослаб белгилардик.

Полинезия бўсағасида шамол, «мен бас қилдим» дегандек, бизни оқимнинг сокин тармоғига топширди. Бу оқимнинг Антарктида томон йўналганини билгач, юрагимиз орқамизга тортди. Океанда тўла сокинлик чўкмаганди. Бутун сафаримиз давомида бирор марта бу хил сокинликни ҳис этмадик. Шамол пасайган чоқда биз, сал бўлса ҳам фойдаси тегар дея, ҳамма латта-лутталаримизни мачтага осардик. Лекин бирор кун бўлсин, солимизнинг орқага Америкага сузганини пайқамадик; бир кеча-кундузда энг секин сузганимизда 9 денгиз миля масофасини босиб ўтдик; ваҳолаки, сафаримиз давомида, бир кеча-кундуздаги ўртача тезлик 42 1/2 миляга чўтўри келганди.

Мўъжиза юз берди. Троник шамоли айни мўлжалга етганда бизни ташлаб кетишга журъат қилмади чоғи, яна ўз икросига кпиринди ва янги, фавқулодда мамлакатга қадам босишга тайёр турган, шалаги чиққан кемамизни итариб, йўлга солди.

Кун сайини денгиз қушларининг галаси кўнаяр, улар тепамизда чарх уришарди. Бир кун кечқурун, заррин қуёш океанга ёнбошлаётганда, биз қушларнинг негацир безовталанаётганларини сездик. Улар бизга ҳам, учар балиқларга ҳам парво қилмай, ғарбга қараб учипарди.

Тепамиздан учиб ўтган қуш галаларининг бир томонга пошилаётганларини илғадиқ. Балқим улар осмону фалақдан туриб, биз кўрмаган нарсаларни кўришаётгандирлар. Балқим, табний туйғуга таянган ҳолда буни қилишаётгандир. Ҳар қалай, улар маълум бир мақсад билан, яқинда жойлашган оролга, уяларига ошиқишарди.

Биз руль эшқагини бурадиқ ва солини айнан шу томонга, қушлар учиб кетган тарафга бурдиқ. Ҳатто қоронғи тушгандан кейин ҳам биз, орқада қолган гала қушларининг овозини эшитиб турдиқ. Бу қушлар юлдузли осмон фониде, тепамиздан, биз йўл олган тарафга учиб боришарди. Ажойиб тун эди бу; «Қон-Тики» сафарга чиққанидан бу ёнга учинчи бор тўлин ой тўлган тун эди...

Эртасига тепамизда аввалгидай кўп қуш чарх урди. Лекин кечқурунга бориб уларнинг бизга йўл кўрсатишларига ортиқ эҳтиёжимиз қолмади. Шу вақтга келиб биз уфқда қимир этмай турган галати бир булутни кўриб қолдиқ. Бошқа булутлар кичкинагина, енгил жупга ўхшар, жанубда пайдо бўлгач, тропик шамол уларни осмон бўйлаб қувалаб келар, ғарбга бориб уфқда яна ғойиб бўларди. Бир вақтлар Фату-Хива оролидалиқ чоғимда ҳам тропик шамолнинг шу йўсин булутларни қувалаганини кўрганмап. «Қон-Тики» бортида туриб ҳам худди шундай булутларни кўрдиқ. Лекин жанубий-ғарбда, уфқда кўринган ёлғиз булут эса, бир жойда қотган тутун сиңари қимир этмасди. Бошқа булутлар бўлса, тепамиздан сузиб ўтиб турарди. Бундай булутлар лотин тилида *Simulionimbus* деб аталади. Полинезияликлар буни билишмайди. Лекин шундай булутлар остида қуруқлик бўлишини яхши билишади. Тропик қуёш тунроқни қиздирганда атмосферанинг совуқ қатламида унинг таркибидаги буг қуюқлашади.

Қуёш ботиб, ғойиб бўлгунга қадар биз солимизни шу булут томон ҳайдадиқ. Шамол бир меъёрда эсарди. Руль эшқаги маҳкам боғлаб қўйилган «Қон-Тики», ҳаво яхши турганда океанда бўлгани каби бизнинг иштирокимизсиз белгиланган йўналиши бўйича илгариларди. Вахтадаги навбатчининг вазифаси, эндиликда, мачта майдончасида иложи борича узоқ ўтириб, яқин ўртада қуруқлик аломати кўрилиб қолгудек бўлса тез илгандан иборат эди.

Шу кечаси тепамизда чарх урган қушлар овози алламаҳалгача эшитилиб турди. Ой тўлиниб қолган эди.

7 боб

ЖАНУБ ДЕНГИЗИ ОРОЛЛАРИДА

Биз қуруқликни кўрамиз.— Бизни Пука-Пукадан нари суриб кетди.— Ангатау чўгиртоши ёнида шодиёна кун.— Жаннат остонасида.— «Кон-Тики»нинг янги командаси.— Кнутга соҳилга чиқишга ижозат тегди.— Бой берилган кураш.— Бизни яна океанга оқизиб кетади.— Хатарли оқимда.— Такумедан Рариогача.— Бизни «алвасти қозонига» оқизиб кетди.— Сув ости қоялари тепасидаги тўлқинлар ҳукмида.— Кема ҳалокати.— Маржон рифига улоқтириламиз.— Кимсасиз оролга чиқиб қоламиз.

30 июлга ўтар кечаси «Кон-Тики» бошқача ҳаво шаройида қолди. Турли-туман қушларнинг тепамизда чарх уриб қичқирishi қандайдир воқеаларнинг рўй бериши аҳтимоли борлигини хаёлга солаётгандир. Уч ой мобайнида океан шовқини ва жонсиз арқонларнинг бир хилда ёғжирлашидан булак ҳеч нимани эшитмаганимиз учун қушларнинг қичқирishi бизни ҳаяжонга солар ва айни вақтда, ёқимли туйиларди. Қузатув пунктимиз бўлмиш мачта тепасида сузаетган ой эса, одатдагидан кўра юмалроқ кўринарди. Назаримизда, ой сатҳида пальмаларнинг учлари ва жонли дунёнинг бор романтикаси акс этаётгандай эди; совуқ балиқлар сузган океандалигимизда ой бунчалар ёруғ нур сепмасди наздимизда.

Соат олтида Бенгт мачта тепасидан тушди, Германни уйготди-да, ухлаш учун ётди. Чайқалиб, гижирлаб турадиган мачтага Герман чиққан чоқда кун энди ёришиб кела бошлаганди. Орадан ўн минут ўтар-ўтмас у арқон шотидан осилиб тушди-да, оёғимдан тортди.

— Бу ёққа чиқинг-а, оролимизни бир томоша қилинг-а!

Германнинг чеҳраси гулгун эди; мен ирғиб ўрнимдан турдим. Ҳали ухлаб улгурмаган Бенгт ҳам дарҳол оёққа қалқди. Итаришиб, бир-биримизга халақит беришиб, иложи борича баландга, мачтанинг чатишган жойингача чиқдик. Атрофимизда талай қушлар учинарди, оч зангори кўкиш тасма чекинаётган тупнинг сўнгги изи бўлиб океанда акс этарди. Мана, шарқда бутун уфқ қизара бошлади, жануб-шарқда, узоқ-узоқларда эса осмон секин-секин қонши эслатувчи шафақ қип-қизил рангга бўялди ва шу қизил фонда, океан чеккаси ёқалаб, кўк қалам билан тортилганга ўхшаш кичиккина чизиқ бўзарган соядек ажралиб кўринди.

Қуруқлик! Орол! Биз оролга еб қўйгудек бўлиб тиклардик. Кейин ўртоқларимизни уйготдик; улар уйқу аралаш палубага югуриб чиқдилар ва солимияз ҳозирнинг ўзида тумшуғи билан соҳилга уриладигандек аланг-жаланг қилиб теварақ-атрофга қарай бошладилар. Қичқириниб учиб юрган денгиз қушлари биз билан узоқдаги орол оралигида гўё осма кўприк ташкил этган эдилар. Орол бўлса, борган сайин уфқда аниқроқ кўрина борарди. Қуёш кўтарила бориб, кун ёришгани сайин қизил шафақ ёришиб олтин ранг ола борарди. Назаримизда, орол кутилган жойдан тамомла бошқа тарафдадек кўринди. Орол ўрнини ўзгартирмаслиги тайин бўлганлигидан, кечаси оқим солимиязни шимол томонга оқизиб кетган, деган қарорга келдик. Океанга бир кўз ташлаб, тўлқинларнинг йўналишига қарабоқ, тоғ отгунча биз шу ерда қўниш имконидан маҳрум бўлганимизни тушундик. Шамол, ҳозир биз турган жойдан солни орол томон йўналтиришга имкон бермасди. Туамоту тизма ороллари атрофида, океанда жуда кучли оқим бўлгучи эди. Бу оқим қирғоққа бориб урилиб, ҳар тарафга шох ёзиб кетгучи эди; оқимларнинг кўпи чўгиртош ва кўрфазлар оша гоҳ орқага, гоҳ олдинга ҳаракат қилиб, йўналишларини ўзгартирардилар.

Фойдаси бўлмаслигини билсак ҳам, руль эшкагини бурдик. Соат олти яримда океан устида қуёш чиқди ва

худди тропиклардаги каби тўғри тепага кўтарила бошлади. Орол биздан бир қанча миль узоқда, уфқ бўйлаб сувдан сал кўтарилиб турган ўрмондек кўринарди. Соҳилдаги кузги дарахтлар торгина тасмадек илганарди ва шу қадар паст эдики, ўқтин-ўқтин тўлқин ортида кўринмай кетарди. Эрикнинг аниқлашича бу Туамоту тизма ороллари-нинг энг чеккадагиси, *Пука-Пука* ороли эди. «Тинч океаннинг 1940 йил лоцияси», иккита харитамиз ва Эрикнинг кузатишлари бу оролнинг тўрт турли координатини¹ кўрсатарди. Яқин ўртада бўлак қуруқлик бўлмаганлигидан, кўриб турганимиз шунини *Пука-Пука* оролидан бўлак жой эмас, деган қарорга келдик.

Ҳеч қайсимиз қувончдан жуда яйраб ҳам кетмадик. Биз елканинг тарангроқ ёзиб, эшакни буриб, палуба ё мачта тепасида, чегарасиз океан ўртасида қўққисдан пайдо бўлган қуруқликка суқли боқардик. Ниҳоят биз, шунча ой бадалида, тўлқинларда чайқалибгина турмай, сузганлигимизга ишонч ҳосил қилдик. Назаримизда, марказида бизнинг турар жойимиз жойлашган мовий океан ўрталигида аллақандай сузар орол кўриб қолгандек бўлардик. Гўё шу орол шарққа томон сузаётгандек эди. Дарҳақиқат, Полинезияга етдик, деган тушунча кўнглимизни кўтариб юборган эди; лекин қаршимизда сароб каби пайдо бўлган оролга тикилиш билангина кифояланиб, океан бўйлаб ғарбга томон ниҳоясиз сафаримизни давом этдиришга мажбурлигимиз кўнглимизни ҳижил қиларди.

Қуёш кўтарилиши биланоқ, оролнинг чап томонидаги дарахтлар тепасида қоп-қора тутун кўтарилди. Биз бу тутунни кузатарканмиз, оролдагилар уйғониб, нонушта тайёрлашарди, деб ўйладик. Ўша чоқда, орол аҳолиси ўз кузатув постидан туриб бизни кўрган ва оролга қўнишни таклиф қилиб тутун билан сигнал бераётди, деган фикр асло ҳаёлимизга келмади. Шўр босган димоғимизни қитиқлаб ёлаётган пальма ёғоч иси аниқганда соат етилар чамаси эди. Бу ис Фату-Хива ороли соҳилидаги гулхани эсимга солди. Ярим соатдан сўнг ўрмон ва ялғитдан кесилган дарахт ҳиди келиб урилди димоғимизга. Орол аста-секин узоқлаша бошлади, фақат солимизга гоҳ-гоҳ орол томондан елган енгил шабада етиб келиб турар-

¹ Координат — нуқтанинг текислик вазиятини белгиловчи рақамлари.

ди. Герман билан мен мачта тепасига ёпишганимизча, ўн беш минутга яқин япроқлар ва кўкатларнинг майин ҳидини симирдик. Бу Полинезия эди—тўлқинлар ичида тўқсон уч қушлик сафардан сўнг қуруқликнинг ром этувчи иси эди бу. Бенгт уйқу қопчигига кириб қайтадан хуррак ота бошлади. Эрик билан Торстейн каютада чалқанча ётганча мунозара юргизишарди. Кинут эса, япроқлар исини ҳидлаш учун вақти-вақти билан палубага югуриб чиқардида, кейин туша сола қундалигига алланималарни ёзарди.

Соат саккиз яримга бориб Пука-Пука ороли орқа томонимизда, океанга шўнғиди. Лекин соат ўн биргача ҳам, шарқий уфқда оч зангори тасма мачта тепасидан қараганда, кўриниб турди. Кейин у ҳам ғойиб бўлди. Фақат осмонда муаллақ қотган бир туркум булутгина Пука-Пуканинг қардалигини англатарди, холос.

Шу куни кечқурун Бенгт стол ва етулни орзу қилаётганини, гоҳ чалқанча, гоҳ қоринини ерга бериб ётиб ўқини жуда силласини-қуритаётганини айтди. Шуниси ҳам борки, соҳилга чиқолмаганимизга Бенгт хурсандмиш, пимага деганда ҳали яна учта ўқилмаган китоби турган эмиш. Торстейннинг олма егиси келиб қолди. Ўзим кечаси пнэзли бифштекснинг ҳидидан уйғониб кетдим. Лекин бу кир кўйлакнинг иси экан.

Эртасига эрталаб уфқ томонда, икки паровоздан чиқаётган тутунни эслатувчи икки янги булутни кўрдим. Харитага қараб, тепасидан тутун кўтарилаётган маржон ороллارнинг Фангахина ва Ангатау¹ эканини аниқладик. Шамол шундай эсардики, Ангатау тепасидаги булутларга етиб олишнинг имконини қилиш мумкин эди; шунинг учун эшқакни маҳкам боғлаб олиб, Ангатау томон йўналдик ва Тинч океаннинг ажойиб осойишталигидан лаззатланиб суздик. Ҳаво яхши бўлганида «Кол-Тики»нинг бамбук палубасидаги ҳаёти кўнгилга хуш ёқарди. Бизни олдинда нима кутмасин, бари бир, яқин орада сафаримиз тугашига бўлган ишонч кўнгилимизни кўтарарди.

Уч кеча-кундуз давомида Ангатау тепасидаги булутлар томон суздик; ҳаво соз эди; руль эшқаги ҳеч кимнинг иштирокисиз солни курс бўйича бошқарарди. Тўртинчи кун саҳарлаб, соат олтида, Торстейн вахтада Германиядан

¹ Полинезиянинг Хейердал эслаб ўтган оролларида баъзилари рус денгизчилари томонидан кашф этилган ва улар номи билан аталган. Ангатау ороли Аркачев номи билан аталган.

смена олди. Шунда Герман ой ёгдусида орол тарзини кўргандек бўлган. Кўп ўтмай қуёш кўтарилганда Торстейн бошини каюта эшигига тиқиб:

— Олдинда ер! — деб қичқирди.

Ҳаммамиз палубага отилдик. Кўз олдимизда намоён бўлган манзара байроқларнинг ҳаммасини кўтаришга мажбур этди. Биринчи бўлиб қуйруқда порвег байроғи кўтарилди, ундан кейин мачта тепасига француз байроғи кўтарилди, негаки биз француз колониясига яқинлашаётган эдик. Кўп ўтмай байроқларимизнинг ҳаммаси — америка байроғи дейсизми, инглиз, перу, швед байроғи дейсизми, енгил тропик шамолида ҳилпирай бошлади. Саёҳатчилар Клуби байроғигина бундан мустасно эди. «Кои-Тики» керагича ясанганлигига энди ҳеч ким шубҳа қилмасди. Бу гал оролнинг вазияти кўнгилдагидек эди — тўрт кун муқаддам тонг саҳарда қаршимизда Пука-Пука пайдо бўлгандагидан кўра узоқроқда эди. Қуёш орқа томонимизда кўтарилган ҳамоно, туманли кўкда, орол тепасида оч яшил тусда милтиллаш пайдо бўлди. Бу сокин яшил чўгиртошлар оралиғидаги кўрфазинг акси эди. Баъзи пастак ясси маржон ороллар тепасида бундай сароб бир неча минг метр баланда осмонда кўринади. Ибтидоий денгизовшар сайёҳлар уфқда орол кўринмасидан бир қанча кун аввал бу саробни кўрганлар.

Соат ўнларга бориб рулни қўлга олдик; энди, солни оролнинг қайси томонига қараб йўллашимизни ҳал қилиш керак эди. Биз офтобда яшнаган дарахтларининг учларини, бир қатор дарахтларни кўрдик.

Солимиз билан орол оралиғида, оролга яқинлашган ҳар бир нарсани писиб пойлаб сув ости чўгиртошлари борлигини билардик. Шарқдан маънисизгина ёприлаётган баланд-баланд тўлқинлар мавжи бу чўгиртошларни яшириб туради; бир олам-бир олам сув саёзликда тўхталиб қолганлигидан, улар куч билан осмонга отладилар ва кўпириб пастга қуйилдилар-да, маржон рифлари узра ёйилдилар. Бу тузоққа тушган, Туамоту тизма ороллари ёқалаб кетган сув ости чўгиртошлари домга тортилиб кетган кемалар оз бўлмаган.

Денгиз томондан биз доғули тузоқларни кўрмас эдик. Биз тўлқинлар кетидан сузарканмиз, бирин-кетин орол томон сурилиб ғойиб бўлаётган ярқироқ эгик қирраларининг кўрардик. Чўгиртошлар ҳам, улар остидаги кўник

дек кўтарилиб, ярим вайрон бўлган баррикадани эсла-тарди.

«Кон-Тики» ҳар гал чўгиртошларга яқинлашиб, кейин ундан узоқлашган чоқда, солга бойланган резина қайиқда ўтирган Герман билан менинг юрагимиз орқага тортиб кетарди. Негаки, биз чўгиртошларга шу даража яқинлашиб қолардики, тўлқин вазни тезлашиб, хатарли тус олганини ҳис қилардик. Ҳар гал биз, энди Эрик қизиниб кетди, даҳшатли қизғин чўгиртошларга тортаётган тўлқинлар доирасидан чиқиб кетишининг иложи бўлмайди, деб ўйлардик. Лекин ҳар гал Эрик чаққонлик билан солни бурар ва «Кон-Тики» яна хиёнаткор гирдобдан узоқлашиб, очиқ денгиз томон эсон-омон чиқиб кетарди. Шу вақт мобайнида биз орол соҳили ёқалаб шу қадар яқин масофада суздики, соҳилдаги майда тафсилотларгача кўрдик; лекин кўпираётган тўсиқ туфайли бу жаннатий манзарага яқин йўлай олмас эдик.

Соат учларга бориб соҳилдаги пальма ўрмони чекиниб, кенгина яланглик оралигидан биз ойнадек силлиқ мовий кўрфазни кўрдик. Лекин чўгиртошлар ҳалқаси аввалгича зич эди, аввалгича кўпиклар ичидан қонга ўхшаш қипқизил тишларини иржайтирарди. Кўрфазга ўтишга йўл йўқ эди. Кўрфаз атрофида кокос пальмалари ўсар, ярақлаган пляж кўзга ташланарди. Яшил пальмалардан иборат хушманзара орол кўрфаз атрофини ҳалқа сифат ўраб олган, иккинчи ҳалқа эса «Жаннат дарвозасини» қизғин қилич каби қуршаган эди.

Кечгача Ангатау ёқалаб, дам у ёнга, дам бу ёнга бурилиб шамолга қарши сузиб, ёнгишамиздаги, каютамизнинг шундоққина қаршисидаги оролнинг гўзал манзарасини томоша қилдик. Қуёш пальмаларнинг учларини ёритар, оролдаги жамики нарса гўзал ва шодиёна бўлиб туйиларди. Бенгт бўлса палуба чеккасида хушхўр тушликка тайёргарликни охираб қўйди. Перудан олиб келаётган эски кокос ёнғоғини чақдик ва оролдаги дарахтлардан осилиб турган янги ёнғоқларнинг саломатлиги учун ичиб юбордик. Шу куннинг бутун руҳи — ерга чуқур илдиз отган, офтоб ёғдусида яшнаган оч яшил пальмазорлар тепасида ҳукм сурган тинчлик, пальмалар устида чарх урган оқ қушлар атрофини чулғаган тинчлик, теграсини юшоқ қумлоқ соҳил ўраган ойнадек силлиқ кўрфаз устидаги тинчлик ва қизғин чўгиртошлар қаҳри, осмонни тутган гулдурос ва ўкирик — океан ичкарасидан пайдо бўлган

даҳшатли ғала-ғула ҳам бир қатор тўлқинларнинг яғриндор қирраларига яширинган эди.

Биз солимизни ана шу «жодугар қозони» чегарасига яқинлашадиган қилиб илгари йўналтирдик. У ерга етгач, бурунни айланиб ўтгунча ясси маржон орол ёқалаб сузамиз ва шамолга тескари томондан чиқамиз, деб ўйлаган эдик; хуллас биз, ҳар қанақа бўлганда ҳам, тўлқин бизни орол ёнидан суриб кетмасидан бурун, саёзроқ ерга етиб олишни, ўзимиз ясаган лангар ёрдамида солини тўхтатгач, шамолнинг ўзгаришини кутиб, шу йўл билан орол ҳимоясига ўтиб олишни фикр этгандик.

Тушга яқин, дурбинга қараб соҳилдаги кўм-кўк нарса, учлари бир-бирига ўраниб кетган ёш кокос ниҳоллари эканини, олд қатордаги қуюқ майда булутлар тепасида чайқалаётганини кўрдик. Соҳилда, ўрмон ёқасида катта маржон тошлар ётарди. Пальмалар тепасида чарх ураётган оқ қушларни ҳисобга олмаганда, ҳаёт изи кўринмасди.

Оғир руль эшказини икки киши бошқарар; улар бамбук каюта орқасида бўлганларидан олдинда нима бўлаётганидан бехабар, Эрик штурман сифатида ошхона яшиги устига чиқиб олиб, улар икковига кўрсатма беради. Бизнинг режамиз, хатарли чўғиртошларга иложи борича яқинроқ боришдан, лекин хавфсиз масофада бўлишдан иборат. Маржон ҳалқа оралигида бирор бир йўл кўришиб қолмасмикан, дея мачта тепасидан туриб кузатиб борардик. Мабодо шунақа бир йўл кўришиб қолгудек бўлса, дарҳол шу жойдан соҳилга ўтиб кетишга ҳаракат қилмоқчи эдик. Оқим бизни чўғиртош ёқалаб оқлизиб борар, ҳеч қандай ҳунар кўрсатмасди. Шалпиллаб қолган киллар, у ёки бу томонга, шамолга 20° бурчак остида ҳаракат қилишга имкон беради, шамол эса чўғиртош ёқалаб эсарди.

Эрик солини планг-биланг йўналишида, гирдобга тушиб қолши хавфи туғилмаслиги учун чўғиртошдан маълум бир масофада бошқариб борган бир пайтда, Герман билан мен арқонга боғланган резина қайиқда суза кетдик. Шамол солининг ўнг томонидан эсан чоқда арқон бизни ўнга тортар ва биз, чўғиртошлар устида ўкираётган тўлқинларга шу қадар яқин борардикки, ҳайқириб қайтаётган яшил шиша тусдаги деворни ёнгинадан туриб кўрардик; тўлқинлар гирдоб бўлиб айланиб, орқага чекинган чоқларда ниғоҳимиз сувдан чиқиб турган яланғоч чўғиртошларга тушарди. Бу чўғиртошлар занглаган темир рудаси

биз олти кишига жуда кучли таъсир қилди. Бу таассурот ҳеч қачон эсимиздан чиқмайди. Океanning нариги томонига етганимизга энди шубҳа қолмади: қаршимизда ҳақиқий Жануб денгизи ороли. Бу оролга туша оламмзм, йўқми, бундан қатъи назар, биз Полинезияга етган эдик; илҳоясиз океан бўшлиғи орқамизда қолди.

Ангатау этақларидаги шоднёна қун сафаримизнинг тўқсон еттиччи кунн эди. Қизиғи шундаки, Нью-Йоркда-лигимизда қилган хомчўтимизга кўра ҳам, назарий жиҳатдан жуда қўл келган шароитда ҳам Полинезиянинг энг яқин ороллариғача етиб олиш учун энг камида тўқсон етти кун керак бўлади, деб ҳисоблаган эдик.

Соат бешларга бориб биз, соҳилдаги дарахтлар орасидаги пальма япроқлари билан ёпилган, икки чайла яқинидан сузиб ўтдик. Тутун ҳам, тирик зотдан дарак берувчи бошқа бир аломат ҳам кўрмадик.

Беш яримда биз яна чўгиртошлар томон йўналдик; бирор йўл излаб топиш учун сўнгги бор уриниб кўришимиз керак эди. Қуёш шу даража пастлаб қолган эдики, олдинга кўз тиксак кўзимизни қамаштириб юборарди; океан чўгиртошларга урилаётган ерда, оролнинг чеккадаги бурнидан бир қанча метрли ерда, ҳавода кичкинагина камалакни кўрдик. Энди бурун шакли қаршимизда шундоққина кўзга ташланиб турарди. Орол ичкарасида эса бир тўда ҳаракатсиз қора нуқталар кўзга ташланди. Қўққисдан нуқталарнинг бири сув томон оҳиста силжиди, бир нечаси эса ўрмон яланглиги томон йўналди. Одамлар эди булар! Биз имкони бори қадар чўгиртошларга яқин сузардик; шамол бутунлай тиңди; биз эндиликда, оролнинг шамолга тескари томонига бориб қоламиз, деб ўйлай бошладик. Шу чоқ биз, сувга узун тор қайиқ туширганларини, икки киши унга ирғиб тушиб, чўгиртош томон эшиб кетганларини кўрдик. Бир қанча масофа сузиб боргач, улар қайиқни очиқ океан томон бурдилар; улар тўғри биз томон йўналиб чўгиртошлар оралиғидан ўтаётганларида тўлқинлар қайиқни балад осмонга кўтариб ташлаганини кўриб қолдик.

Демак, чўгиртошлар оралиғидаги йўлак шу ерда экан; бизнинг бирдан-бир умидимиз шунда эди. Энди биз пальмазорда жойлашган бутун қишлоқни кўриб олиш имкониятига эга эдик. Лекин қарабсизки, соялар узайиб қолди.

Узун қайиқда ўтирган одамлар қўлларини силкита бошладилар. Биз ҳам жон ҳолатда қўл силкита кетдик,

эшкакка зўр бердик. Бу икки елкайли пишангли Полицезия қайиғи бўлиб, майкачан икки жигар ранг одам, юзини бизга қаратиб, эшкак эшиб келарди. Энди яна тил билмаслик қийинчилиги бошланади. Солдагилар ичида ёлғиз менгина, Фату-Хива оролида ўрганганларимдан, Маркиз ороллари аҳолиси шеvasида бир неча сўзнигина билардим; бизнинг шимол ўлкаларда таржимага етарли имконият бўлмаганидан, полицез тилини унутиб қўйиш осон эди.

Шунинг учун ҳам узун тор қайиқ солимиз бортига келиб урилиб, оролли икки киши палубага ирғиб чиққанда, уларнинг бири оғзининг таноби қочиб, жигар ранг қўлини бизга узатиб инглиз тилида:

— Хайрли кеч! — деганида жуда енгил тортиб кетдик.

— Хайрли кеч, — ҳайратда қолиб жавоб бердик биз. —

Инглизча сўзлашишни биласизми?

Эркак яна жилмайди ва бош ирғитди.

— Хайрли кеч, — такрорлари у. — Хайрли кеч.

Унинг чет тилида билганларининг бори шу эди.

Қайиқда келган иккинчи одам эса шеригининг билимдонлигидан мағрурланиб, нарироқда, тиржайганича турарди.

— Англатау? — сўрадим мен орол томон ишора қилиб.

— X' Англатау, — деди эркак тасдиқлаб бош ирғитаркан.

Эрик мағрур бош ирғитди. У ҳақ бўлиб чиқди; унинг аниқлашича қаерда бўлишимиз керак бўлса, шу ердан чиқиб қолдик.

— Маиман хее иуга, — гап бошлашга уриниб кўрдим мен.

Фату-Хивада ортдирган тажрибамга кўра бу «биз соҳилга тушмоқчимиз» деган маънони билдириши керак эди.

Оролдан келган иккала одам чўгиртошлар оралигидаги кўзга кўринмас йўлакка ишора қилишди ва биз, бахтимизни бир синаб кўрмоқ учун руль эшкагини шу тараф бурдик. Кўрфаз тепасида ёмғир қуйишга тайёр турган кичиккина булут пайдо бўлди. Шамол бизни чўгиртошдан нари суриб кетиш хавфини туғдирарди. Биз руль эшкаги ёрдами билан «Кон-Тики»ни шамолга қарши зарур бурчак бўйлаб юрғизолмаслигимизни, чўгиртош оралигидаги йўлакка етолмаслигимизни ҳис қилардик. Биз сув тагининг чуқурлигини билмоқчи бўлган эдик, лекин якорь арқони жуда калталиқ қилди. Энди эшкакларга зўр беришдан бўлак иложимиз қолмаган эди. Лекин бу ишни

иложи борича тезроқ, шамол ҳукмида қолмасимиздан олдинроқ амалга ошироқ керак эди. Яшнн тезлигида елканни туширдик ва ҳар биримиз эшкак билан қуролла-ниб олдик. Мен, биздан олган сигареталарини ҳузур қилиб чекиб турган оролли икки қўноққа ҳам эшкак бермоқчи бўлдим.

Улар зўр бериб, бошларини чайқадилар-да, қаёққа сузишни кўрсатдилар. Мен имо-ишора билан улар ҳам эшкак эшиши кераклигига ишора қилиб: «Соҳилга тушмоқчимиз» деган сўзларни такрорлай бошладим. Икки ороллининг гапга тушунадиганроғи букилди-да, ўнг қўлини ҳавода айлантириб:

— Бррррррр!— деди.

У бизга двигателни ишга солишни таклиф этаётгани аниқ эди. Оролли кишилар қандайдир, ниҳоятда оғир юкданган кема палубасидамиз, дея ўйлашган эди. Паррак йўқлигига ишонч ҳосил қилишлари учун биз уларни сол қўйруғига бошлаб бордик-да, ходаларни ушлаб кўришни таклиф этдик. Улар ҳанг-манг бўлиб қолдилар, оғизларидан сигаретни олиб сол борти томон югурдилар; энди, солнинг ҳар тарафида тўрттадан эшкакчи ўтириб, эшкак билан сувни эшарди. Шу чоқ қуёш бурун ортида шундоққина океанга бош қўйди, орол томондан эсаётган шамол қучайди. Назаримизда, жойимиздан жилмаётгандек кўринардик. Оролдан келганлар чўчиган қиёфада узун тор қайиқларига тушиб, ғойиб бўлдилар. Қоронғи тушди, биз эса шамол яна океанга суриб кетмасин деб, зўр бериб эшкак эшардик.

Оролни қоронғилик қамраб олган чоқда, чўгиртошлар оралигидан, тўлқинларда ўйноқлаб, яна тўрт узун тор қайиқ чиқиб келди ва кўп ўтмай бир гуруҳ полинезияликлар бортида пайдо бўлди; уларнинг ҳаммалари ҳам биз билан қўл сиқинишни, сигарета олишни истанарди. Шу ер шаронтини яхши биладиган бу йнгитлар билан бирга эканмиз, ҳеч нимадан қўрқмасак ҳам бўлади; шамол бизни яна океанга суриб кетишига ва бизнинг кўздан ғойиб бўлишимизга йўл қўйишмайди; ҳуллас, бугун кечқурун биз соҳилда бўламиз!

Биз дарҳол «Кон-Тики» бурнига арқон боғладик-да, ҳар бир чўзинчоқ қайиқ қўйруғига уладик. Ишангли тўрт қайиқ, ёғоч сол олдида ит қўшилган чана снгарн елпигич шаклида ёйилиб тортиб кетди. Кнут резина қайиққа иргиб тушди-да, солни тортаётганлар қаторига

қўшилди. Биз эса, қўлларимизда эшкак билан «Кон-Тики»нинг икки чекка ходасида жойлашдик.

Ой ҳали кўтарилганича йўқ. Ҳамма ёқ зим-зиё қоронғи, салқин шамол эсади. Қишлоқ аҳолиси шох-шабба тўлаб, чўгиртошлар оралиғидаги йўл қайси томондалигига ишора қилш учун соҳилда катта гулхан ёқиб юборишди.

Бизни шатакка олиб, олдинги қайиқларда тортиб кетаётган эшкакчиларни кўрмасдик-ку, лекин полинезия тилида овозлари борича қуйлаб кетаётган шўх, жанговар қўшиқларинигина эшитардик. Кнутнинг улар билан биргаллигини шундоққина билиб турардик. Негаки, полинезия қўшиқлари тинган чоқда, ҳар гал, унинг полинезия хори жўрлигида норвег халқ қўшиқларини қуйлаётганини эшитиб қолардик. Қўшиқдаги носозликни яшириш учун биз солда: «Бечора том Брауннинг бурнига чипқон чиқди» деган қўшиқни чўза кетдик; оқ танлилар ҳам, жигар рангдагилар ҳам, ҳаммамиз ўйнаб-қулишиб эшкакка куч бердик.

Ҳаммамизнинг кайфиятимиз яхши эди. Тўқсон етти кун ўтди. Полинезияга етиб келдик. Бугун оқшом қишлоқда байрам бўлади. Ороллилар хўшчақчақ иргишлар ва қичқириншарди. Олиб-сотарлар Таитидан шхунада¹ кокос ёнгоғи мағизи олиб кетиш учун келганларида, йилда бир марта, бу соҳилга кема яқинлашарди. Шунинг учун ҳам бугун гулхан атрофида ҳақиқий байрам бўлади.

Биз оролли кишиларга қуруқликдан яна ёрдам бўлиш керак, деган фикримизни билдирдик. Улар эса соҳилда одам кўп-у, лекин оролда шу тўрт узун қайиқдан бўлак, денгизда сузадиган кема йўқ, деб тушунтирдилар.

Шу чоқ Кнут, қайиқчасида, қорнғилиқдан шўпғиб чиқиб қолди. Унда бир фикр уйғонибди: резина қайиғида соҳилга бориб, ородан яна бир неча кишини олиб келармин. Ғужанак бўлиб олса яна беш-олти одам сизга эмш қайиққа.

Бу жуда хавфли эди. Кнут бу ерларнинг шароитини билмасди. Бундай зим-зиё қоронғилиқда у, маржон рифлари оралиғидаги йўлакдан асло ўтиб ололмайди. Шунда Кнут оролликларнинг бошлиғини ола кетишни, у Кнутга йўл кўрсатиб боришни таклиф қилди. Мен бу режани

¹ Ш х у н а — икки-уч мачтали дичкина елканли кема. (Тарж.)

ҳам хатарли топдим. Негаки ерли аҳоли ҳеч қачон бу қўпол резина қайиқни бошқариб, тор ва хатарли йўлакдан ўтиб кўрмаган. Лекин мен Кнутдан, бизнинг олд томони-мизда, қаердадир қоронғиликда узун қайиқда эшкак эша-ётган бошлиқни чақириб келишни сўрадим.

Кнут қоронғиликка шўнғиб, бошлиқни излай кетди. Орадан бир қанча вақт ўтди, лекин Кнут билан бошлиқдан дарак йўқ эди; биз овозимиз борича қичқириб уларни чақира бошладик; лекин олдида полинезияликларнинг алланималар деб ўзаро бақириб-чақирешларидан бўлак жавоб эшитмадик. Кнут қоронғиликда ғойиб бўлган эди. Нима бўлганини шунда тушуниб қолдик. Ғала-говур тўполонда, шошилинчда, Кнут менинг сўзларимни бошқача тушунган-да, бошлиқ билан биргаликда соҳилга қараб йўл олган. Бақириб-чақирешларимиз бефойда эди. Негаки Кнут ҳозир бориб етган жойда, тўсиққа бориб урилаётган тўлқинлар гулдуриси ҳамма товушларни босиб кетарди.

Шунда биттамыз фонарни олиб, мачта тепасига чиқдик-да: Морзе алифбоси билан: «Орқага қайтинг. Орқага қайтинг» маъносида сигнал бера бошладик.

Лекин ҳеч ким қайтмади.

Икки киши йўқ эди, учинчиси мачта тепасида сигнал бериб ўтирарди. Натижада тўлқин ва шамол солимизни борган сайин ортга томон суракетди ва биз жуда ҳам чарчаб қолганимизни ҳис қила бошладик. Биз сувга чўп ташлаб кўра бошладик ва борган сайин аста-секин бутунлай бошқа тарафга сурилиб кетганимизни англай бошладик. Гулхан ёғдуси кичрайди, тўлқинлар шовқини пасайди. Бизни муҳофаза қилаётган пальмазордан йироқлашганимиз сайин шарқдан эсаётган шамол ҳукмида қолавердик. Ҳозир биз шуни англаб етдик. Эндиликда океандаги аҳволга тушдик. Аста-секин биз бутун умидимиз пучга чиққанини англадик. Шамол бизни океан томон суриб кетмоқда эди. Лекин биз аввалгидай, кучимиз борича эшкак эшишни давом этдиришимиз керак.

Беш минут ўтди. Ўн минут ўтди. Ярим соат ўтди. Гулхан шуъласи кичра бошлади; вақти-вақти билан, биз икки тўлқин оралиғида қолган чоқларимизда, шуъла тамоман кўздан ғойиб бўларди. Тўлқинлар шовқини узоқдаги шивирлашга айланди. Ой чиқди: соҳилдаги пальмалар устида ой жимирлай бошлади, лекин осмон ярмигача булут билан қопланган эди.

Биз оролли кишиларнинг ўзаро шивирлашаётганлари-

ни эшитдик. Қўққисдан биз, қайиқлардан биридаги арқон сувга ташланиб, қайиқнинг ўзи ғойиб бўлганини кўриб қолдик. Қолган уч қайиқдагилар чарчаган ва ташвишга тушган эди; улар ортиқ бор кучларини ишга сололмасдилар. «Кон-Тики» очиқ денгиз томон сурилишда давом этди.

Кўп ўтмай учала арқон ҳам бўшашди ва уч қайиқ солга келиб урилди. Ороллилардан бири палубага чиқди ва бошини чайқаб:

— Иута (соҳилга),— деди секни.

У, эндиликда, неча-неча вақтгача кўздан ғойиб бўлиб кетиб, бир пайтда ярақлаб кетаётган гулхан шуъласига ташвишланиб қараб қўйди. Бизни оқим тез суриб кетмоқда эди. Тўлқинлар товуши тинди: энди ҳар вақтдагидек фақат океан ўкирар, «Кон-Тики» ғижир-ғижир қиларди.

Биз ороллиларни сигареталар бериб зиёфат қилдик. Мен шошиб-пишиб бир хат ёздим ва Кнутни тополсалар бериб қўйишларини сўрадим. Хатда шундай дейилган эди:

«Оролли икки одам билан узун қайиққа тушиб, резина қайиқни шатакка олиб қайтинг. Резина қайиқда ёлғиз қайта кўрманг».

Биз, кўнгилчан оролли кишилар агар океанга чиқишни хатарли деб топмасалар, Кнутни ўз қайиқларида олиб чиқадилар, мабодо буни хатарли деб ҳисобласалар, Кнут тўлқин суриб кетаётган солга етиб олиш ниятида океанга чиқишга журъат қилмайди, деб ўйлаган эдик.

Ороллилар хатни олишди, қайиқларига ирғиб тушишди ва кеча қоронғисида ғойиб бўлишди. Энг сўнгги эшитилган овозимиз, биринчи танишган одамимизнинг қоронғиликдан туриб:

— Хайрли кеч!— деб мулойимгина қичқириши бўлди.

Тилшуносликка у қадар уста бўлмаган бошқа ороллиларнинг уни маъқуллаб гапирганлари эшитилди-да, сўнг ҳамма ёқ жим бўлиб қолди; гўё биз энг яқин қуруқликдан икки минг миль узоқликда юргандек, ортиқ бирор овоз эшитилмади.

Шамолдан ҳимоясиз, очиқ океанда, тўрт кишининг эшкак эшишдан фойда бўлмагани учун биз мачта тепасидан фонарь билан сигнал беришни давом этдирдик. «Қайтинг!» дея сигнал беришга ортиқ ботинмас эдик; биз энди вақти-вақти билан шуъла юбориб туриш ила кифоя-

ланардик. Ангатау устида тўпланган ёмғирли бир тўп булут остида бўлсак керак.

Соат ўнга бориб, Кнутни қайтиб кўришдан умидимизни узиб қўйдик. Биз сол чеккасида қотган нон кавшаб жимгина ўтирардик. Гоҳо навбати билан мачта тепасига чиқиб сигнал берардик; Кон-Тики боши сурати туширилган елкансиз мачтамыз қўққайиб турган хомага ўхшарди:

Кнутнинг қаерда қолганини билмаганимиз учун, кечаги билан унга сигнал беришга қарор қилдик. Унинг тўлқинлар ичра ҳалок бўлиб кетганига ишонгимиз келмасди. Ҳар қанақа аҳволга тушиб қолганида ҳам Кнут ҳеч қачон ўзини йўқотиб қўймас эди; у албатта тирик. Лекин ҳар қандай кема йўлидан йироқда қолган Тинч океан оролчасида, полинезияликлар ичида уни якка-ёлғиз қолдириш нақадар кўнгилсиз ҳодиса. Хунук воқеа! Шунча узоқ сафарда бўлиб, Жануб денгизидаги якка оролга салгина вақтга яқинлашсак-да, бир одамимизни унда қолдириб яна сузиб кетсак. Бир неча полинезияликлар табассум билан солимизда бир муддатгина пайдо бўлишди-ю, «Кон-Тики» билан биргаликда ғарбга томон сузиб кетиб қолмаслик учун, шоша-пиша қайтиб кетишди. Раство бир ҳолатда қолдик. Шу кеча арқонлар ўлгудек ғичиллади. Ҳеч қайсибиримизнинг уйқумиз келмасди.

Соат ўн ярим эди. Бенгт чайқалиб турган мачтадан энди тушиб эди, бирор бошқа одам унинг ўрнини олиши лозим эди. Тўсатдан ҳаммамиз чўчиб тушиб, қоронғиликка бурканган океанда одамлар овозини аниқ эшитдик. Мана, яна эшитилаётир. Полинезия тилида сўзлашишарди. Ҳаммамиз баробар, қоронғи океанга қараб овозимиз борича қичқира бошладик. Унга жавобан қичқирганларини эшитдик; овозлар орасида бирдан Кнутнинг овозини танидик! Севинганимиздан ақдан озиб қола ёздик; чарчаганимиздан асар қолмади; елкалардан тоғ қулагандек бўлди. Океан бизни Ангатаудан суриб кетган бўлса нима бўпти? Океанда бошқа ороллар ҳам бор. Энди яна олтовлан солда бўлганимиздан кейин, сафарга ўрганиб қолган тўққиз бальза ходаси истаган томонига қараб сузавермай-дими!

Пишангли учта узунчоқ қайиқ тўлқинда сирғалиб, қоронғиликдан шўнғиб чиқди ва Кнут биринчи бўлиб қадрдон «Кон-Тики» палубасига чиқиб олди; олти жигар ранг эркак у билан изма-из солга чиқишди. Изоҳ беришиб ўтиришга вақт йўқ; ороллилар совғаларини олишлари ва иложи борича тезроқ орқага қайтишлари, хатарли сафар-

га тушишлари керак. Соҳилда ҳеч қандай чироқ кўринмайди, осмонда эса бирорта юлдуз; токим гулханлари шуъласига куч келгунларига қадар, қоронғиликда, шамолга қарши эшкак эшишлари шарт уларнинг. Биз уларга сахийлик билан, озиқ-овқат сигарета ва бошқа нарсалардан иборат совға улашдик. Уларнинг ҳар бири хайрлаша туриб, қўлларимизни маҳкам қисди.

Биз солип ўз ҳолига қўйиб бердик-да, Кнутнинг ҳикоясини тинглай бошладик.

Менинг топширигимни бажараяпман деб ўйлаган Кнут ороллилар бошлиғи билан қайиқда соҳил томон суза бошлабди. Ороллилар бошлиғи кичкинагина эшкакни ишга солиб, чўгиртошлар оралиғидаги йўлак томон йўналибди. Шунда Кнут бирдан, «Кон-Тики»дан берилаётган, унга қайтишни таклиф қилаётган ёғду сигнални кўриб ҳайрон қолибди. Кнут қайтиш лозимлигини имо-ишора билан эшкакчига тушунтирган экан, у қулоқ осмабди; шунда Кнут эшкакни ўзи олиб эша бошлаган экан, оролли кишининг қўлидан тортиб олибди; атрофда тўлқинлар гуриллаб турганидан, талашиб-тортишишни ўринсиз топибди Кнут.

Кнут кўринишда жуда чаққон йигитлардан бир нечасини ажратиб, резина қайиқда йўлга тушишни имо-ишора билан тушунтирибди. Лекин шу чоқ лапанглаб бир бўйдор, семиз киши келиб қолибди; бу одамнинг эски формадаги фуражка кийиб, бақириб-чақириб гапиришидан Кнут уни қабила бошлиғи деб ўйлабди. Ҳамма унга йўл берибди. Кнут, тўлқинлар суриб кетиб қолмасидан бурун солга етиб олишига ёрдамлашиши учун бир неча одам кераклигини норвег ва инглиз тилларида тушунтирибди. Қабила бошлиғи тиржайиб турибди-ю, лекин ҳеч нима тушунмабди. Кнутнинг жон-жаҳди билан қаршилик кўрсатишига қарамай, оломон бақириб-чақириб уни қишлоққа судуч кетибди. У ерда Кнутга итлар ва чўчқалар дуч келибди; Жануб денгизининг хушрўй қизлари унга янгигина узилган мевалар олиб келиб беришибди. Ороллилар Кнутнинг оролда кечирган вақтини хуш қилиш учун хўп уринишаётгани сезилиб турибди. Лекин Кнутнинг кўнгли асло қўтарилмабди; у ғарбга қараб сўзиб кетаётган сол ҳақида ўйлайверибди.

Бир қанча қизиқ воқеалардан кейин Кнут улардан қутулишга муваффақ бўлган ва иккала жинсдаги мухлислари қуршовида шоша-пиша қайиғи томон йўл олган.

Кнутнинг ўзи билган барча тилларда тушунтиришга уриниши бекор кетмаган; оролликлар Кнутнинг қоронғиликда ғойиб бўлган, қаёққадир шошилгани туфайли, тезроқ жўнаб кетиши лозим бўлган аломат кемага қайтиши лозимлигини тушунганлар.

Шунда оролликлар ҳийлага ўтишган; улар имо-ишора билан Кнутга унинг бошқа ўртоқлари буруннинг бошқа тарафидан соҳилга чиққанларини тушунтиришган. Бир неча дақиқагача Кнут нима қиларини билмай турган. Лекин шу маҳал соҳилда, хотин-халаж ва бола-чақа гулханга шох-шабба қалаб турган жойда, қаттиқ-қаттиқ овозлар эшитилган. Уч узун қайиқ қайтиб, эшкакчилар Кнутга хат олиб келган эдилар. Мактубда океанга ёлғиз чиқмаслик айтилган бўлиб, оролликлар эса, у билан бирга йўлга чиқишдан бош тортганлар.

Полнезияликлар орасида тортишув бошланиб кетган. Узун тор қайиқда океанга чиққанлар ва солни кўрганлар, бошқаларни ҳам чақириб олиш ниятида Кнутни тутиб туриш бефойдалигини билишарди. Ахийри, Кнут имо-ишора билан берган ваъдалари ва пўнисалари таъсир қилган чоғи, уч қайиқ экипажи у билан океанга йўл олиб «Кон-Тики»ни қувлашга рози бўлган. Шундай қилиб улар, тўлқинларда ирғишлаган резина қайиқни шатакка олиб, тропик тўнига бурканган океанга чиққанлар. Орол аҳли эса, сўниб бораётган гулхан ёнида, қандай тез пайдо бўлган бўлса шундай тез ғойиб бўлган малла дўстлари ортидан қараб қолганлар.

— Соҳилда вақтингизни хуш ўтказдингизми?— ҳавас билан сўради Торстейн.

— О, нимасини айтасиз, оролдаги қизларни кўрганнигизда эди!— жиғига тегди Кнут.

Биз елканни кўтариб, эшкакларни борт ортига ташлаб ўтирмадик-да, олтовлан бамбук каютага кириб олиб, Ангатау соҳилларидаги маржон тошлар сингари донг қотдик. Уч кунгача океан бўйлаб суздик, лекин қуруқликдан ном-нишон кўрмадик.

Шамол бизни Такуме ва Рароиа оролларини қуршаб олган мудҳиш чўғиртошлар томон суриб борар, бу тошлар эса, 40 — 50 миль келадиган масофада океанни биздан пана қилиб, йўлимизни тўсган эди. Бу хатарли чўғиртошларга рўпара келмаслик учун биз бутун кучимизни ишга солиб, шимолроқ томондан ўтдик; ишимиз бинойидек эди, лекин кунлардан бир кун кечаси вахтадаги нав-

батчи каютага отилиб кирди-да, ҳаммамизни палубага чақирди.

Шамол ўзгарган ва бизни тўғридан-тўғри Такума чўгиртоши томон суриб борарди. Ёмғир шивиллаб ёға бошлаганидан ҳеч нима кўринмасди. Чўгиртошгача жуда оз масофа қолган эди.

Тун ярмида биз ҳарбий совет чақирдик.

Агар фалокат муқаррар бўлгудек бўлса нима қилишимиз кераклиги ҳақида сўзлашиб олдик. Биз ҳар қанақа қилиб бўлса ҳам «Кон-Тики»ни тарк этмаслигимиз керак. Мачтага чиқмаслик лозим, акс ҳолда тўлқин бизни у ердан ириган мевани қоқиб ташлагандек силкитиб туширади. Тўлқинлар устимиздан сурилиб ўтган чоқларда, яхши-си, елканбоғларга маҳкам ёпишиб олишимиз лозим. Биз резина солга сув ўтмайдиган кичкина радиопередатчик, бир озгина озиқ-овқат, сув тўлдирилган шиша ва медицинаментлар боғладик-да, ўзини шундай палубага қўйиб қўйдик. Резина сол тўлқин билан, ахйри, қирғоққа бориб урилади. Агар ўзимиз қуп-қуруқ бўлсагам, бир амаллаб чўгиртошлардан ўтиб олсак, қўл келиб қолиши мумкин. «Кон-Тики» қуйруғига узун арқонга боғланган буйни¹ чамбарчас боғладик. «Кон-Тики» соҳилга урилган тақдирда ҳам соҳилга тушади. Агар солимиз чўгиртошлар орасида тиқилиб қолса, шу буй ёрдамида тортиб чиқаримиз мумкин. Шу ишларни саранжом қилдик-да, ухлаш учун ётдик.

Оқшом тушганда, океанда суза бошлаганимизга юз кун тўлди. Тун яримдан оғанда мен юрагим ғаш ҳолда уйғондим. Тўлқинларнинг ҳаракати одатдагидан бошқачароқ эди. «Кон-Тики»нинг юриши бу шароитда бўладигандан кўра ўзгача туюлди. Биз солдаги ходалар ҳаракати ритмидаги ўзгаришларни жуда тез сезадиган бўлиб қолганмиз. Мен, сувнинг биз яқинлашаётган соҳилга урилиб қайтиши натижасида рўй берган ҳол бўлса керак, деб ўйладим-да, палубага чиқиб, мачтага тармаша, атрофни кузатдим. Теваракда океандан бўлак ҳеч нима кўринмайди. Лекин шунга қарамай, тинчиб ухлай олмадим. Вақт ўтиб борарди.

Тонгга яқин, соат олтиларда Торстейн шошиб мачтадан тушди. Олдинда, узоқда, пальмалар ўсган қатор майда оролларни кўрибди у. Аввало руль эшқагини, шундай

¹ Б у й — дарёларда хатарли жойларни кўрсатувчи белги.

қилиб бурдикки, сол бурни кўпроқ жанубга қаради. Торстейннинг кўргани, Рароиа чўгиртоши ортида ишга тизилган маржондек қатор чўзилган маржон ороллар бўлса не ажаб. Шимолга йўналган оқим, суриб кетган бўлса керак бизни.

Мачта тепасини кўриб чиққач, сол тумшуғи ҳалқадаги энг чекка оролга қарагани билан бари бир ёнбошининг қийшайиши шу даража катта эдики, тумшуқ қараган тарафга кетмаётганимиз аниқ билинди. Биз диагональ бўйича тўппа-тўғри чўгиртош томон йўналган эдик. Қили маҳкамланган бўлганда ҳам чўгиртош ёнидан бир амаллаб ўтиб олишга умид бўларди. Лекин акулалар сол қуйруғи билан ёнма-ён сузиб келаётганидан сол тагига шўнғиб, саланглаб ётган килни янги арқон билан маҳкамлаб боғлашнинг иложи бўлмаётир.

«Кон-Тики»да бир неча соатлик умримиз қолганини тушундик. Бу вақтдан фойдаланиб маржон рифга урилиш натижасида муқаррар рўй берадиган ҳалокатнинг олдини олишимиз керак. Мудҳиш дақиқа келганда ҳар биримиз қиладиган вазифани аниқлаб олдик; ҳалокат рўй бериб, секундлар ҳисобда бўлган чоқда, биз у ёқдан бу ёққа югуриб бир-биримизга халақит бермаймиз. «Кон-Тики» бир кўтарилиб, бир тушиб турар, тезоб шамол бизни чўгиртош сари суриб борарди. Олд тарафимиздаги тартибсиз суратда бир-бирига қалашган тўлқинлар чўгиртошлар туфайли бунёд бўлганлигига шубҳа қолмаган эди. Тўлқинларнинг бир қисми олдинга йўрғалар, бир қисми олдида дуч келган тўсиққа урилиб, шитоб билан орқага қайтарди.

Чўгиртошлар оралиғидан бир амаллаб ўтиб кетишга муваффақ бўлармиз, деган умидда ҳамон елканни ёзганимизча сузардик. Оқим суриб кетаётган солимиз уларга яқинлашганда эса, мачта тепасидан туриб қараб, пальма ўсган оролчалар, ўртада қаторлашган, баъзан сувдан чиқиб туриб, баъзи ерда сув тагида ётган маржон рифларила бир-бири билан уланганлигини кўрдик; бу чўгиртошлар тўлқин тўсарга ўхшаб кетарди; бир-бирини қувалаб келган тўлқинлар чўгиртошларга урилиб, оппоқ кўпик сачратиб, баланд кўтарилардилар. Тухум шаклидаги ясси маржон орол Рароиянинг катталиги, унга ёпишган Такуме чўгиртошини ҳисобга олмаганда, 25 миль келарди. Унинг энг узун тарафи шимолдан жанубга қараб ястанган бўлиб, биз унга шарқ тарафдан яқинлашмоқда эдик. Яхлит чи-

зиқ шаклида уфқдан уфққача чўзилган чўгиртош биздан бир неча юз метр нарида эди, холос. Унинг нарёғида бўлса, ички кўрфазни ҳалқа шаклида қуршаб олган, осойишта оролчалар ётарди.

«Кон-Тики»да сафарнинг тугашига ҳамма тайёргарлик кўриб қўйилган эди. Барча аҳамиятли нарсалар каютага киритилиб, саранжомланганди. Ҳужжатлар ва кундалик дафтарларни, пленкалар ва сувда зарар кўрадиган бошқа буюмлар қатори, сув ўтказмайдиган халталарга тиқиб қўйдик. Бамбук каюта устига брезент ёпиб, уни пишиқ-пухта арқонлар билан боғладик. Бошқа умид қолмаганлигини тушуниб етганимиздан кейин эса, бамбук палубани очдик ва ойболталар билан сол тагидаги килни ушлаб турадиган арқонни кесдик.

Бисотимизда қолган арқоннинг энг узунини қўлбола лангарга боғладик-да, учини чап мачта тагига маҳкамлаб қўйдик; якорь борт ортига ташланган чоқда «Кон-Тики» тўлқинлар доирасига қуйруғи билан олдинга қараб кирди. Лангаримиз эса ичига радиопередатчик батареялари ва металл омелла тиқилган сув тўлдириладиган бўш бидонлардан иборат эди; мангро дарахтидан кесилган йўғон-йўғон таёқлар салбо-салб бўлиб бидонлардан чиқиб турарди.

Ҳисобда биринчи ва энг сўнгги бўлган биринчи сон буйруқда «Ҳеч ким солни тарк этмаслиги керак!» дейилган эди. Ҳар қандай шароитда ҳам биз сол бортида, тўғри келган нарсага маҳкам тармашганимизча, тўққиз йўғон ходанинг чўгиртошлар тазйиқига дош беришини кутишимиз керак. Сув босимига қаршилиқ кўрсатган чоғимизда эса бизга ёрдам беради. Агар бортдан ташқарига отиладиган бўлсак-чи, гирдобнинг аянчли қурбони бўламиз ва гирдоб бизни гоҳ орқага, гоҳ олдинга итқитиб, қиррадор маржон қояларга улоқтиради. Резина қайиқ бўлса, қаттиқ тўлқинлар чоғи ё тўнтарилади, ёинки чўгиртошларга урилиб парча-парча бўлиб кетади. Негаки, бизнинг оғирлигимиз остида у сувга анча чўкиб туради. Аммо ходалар бўлса, ахири бориб соҳилга итқитилади. Мабодо маҳкам тура олсак, шу нарсалар билан бирга соҳилда бўламиз.

Ундан ташқари экипажга — шу юз кун бадалида биринчи бор — ботинка кийиб олиш ва қутқазини камарини тайёр тутиш буюрилди. Қутқариш камарининг фойдаси камлиги эса муқаррар эди; бирор кимса сувга тушиб кетгудай бўлса, чўкишга чўкиб кетмайди-ю, тўлқин уни чўгиртошга олиб бориб ура-ура, ахири парча-парча қилиб

ташлайди. Паспортигимиз ва сақланиб қолган бир қанча долларни чўнтакка солишга озгина вақт қолган эди. Вақтнинг қолмаганлигидан ташвиш тортмас эдик биз.

Қадам-бақадам чўгиртошга яқинлашиб, бирор чора кўришга ожиз бир аҳволда ёнбош билан сузган ташвишли соатлар бошланди. Солда беқийёсокилик ҳукм суларди; биз фақатгина зарур бўлганда сўзлашиб, гоҳ каютага кириб, гоҳ чиқиб, ўз ишимиз билан овора эдик. Қийёфамизнинг жиддийлиги, бизни нима кутаётганини қанчалар яхши англаб етганимизни, хотиржамлигимиз эса шунча вақт мобайнида синашда бўлган солимизга қаттиқ ишонганимизни кўрсатарди. Солимиз бизники, океандан эсон-омон олиб ўтибдими, демак, соҳилга ҳам эсон-омон олиб чиқади.

Озиқ-овқат солиниб боғлаб қўйилган қутилар ва бошқа нарсалар уйилиб ётган каюта тўс-тўполон бўлиб ётарди. Торстейн қисқа тўлқинли радиопередатчик жойлашган радиорубкада, бир амаллаб, ўзига жой бўшатди. У ишини давом этдирарди. Эндиликда биз, Перунинг ҳарбий-денгиз мактаби биз билан доимий алоқа олиб бориб турган жойдан — Кальяодаги эски базамиздан 4 минг мильдан ортиқ масофада бўлиб, Гал билан Френк ва Қўшма Штатлардаги бошқа радиоҳаваскорлардан эса ундан ҳам кўпроқ масофа узоқда эдик. Омадимиз келиб қолиб, бир кун бурун биз, Кука тизма оролларидаги оролдан Раротонгада яшовчи, учига чиққан радиоҳаваскор — қисқа тўлқинчи билан алоқа боғлаган эдик; радистимиз, одатдан ташқари иш қилиб, у билан эрта саҳарлаб алоқа боғлаганди. Тўлқин бизни борган сайин чўгиртошга яқин суриб борар, Торстейн эса калитини тиқиллатиб, Раротонга билан алоқа боғлашга уринарди.

«Кон-Тики»нинг кема журналида шундай ёзув бор:

«8. 15. Биз қуруқлик томон оҳиста яқинлашяпмиз. Унг борт томонда пальмаларни шундай яққол кўриб турибмиз.

8.45. Шамол бизга номувофиқ йўналишда эса бошланди. Чўгиртошга йўлиқмасликнинг иложи қолмади. Солда саросима сезилмайди, лекин зўр бериб тайёргарчилик бораётир. Қаршимиздаги чўгиртошда, парчаланган елкан ускунасини эслатувчи алланима кўринаётир. Лекин бу, тўдаланиб ётган юзгич ҳам бўлиши мумкин-ку.

9.45. Шамол бизни сўнгги оролдан олдиндагисига қараб сураяпти. Лекин йўлимизда чўгиртош бор. Маржон рифи бизни қарши олмақда; бу ерда у, сувдан туртиб

чиқиб, бутун орол атрофини қуршаган оқ ва қизил тусдаги ола-була ғовдан иборат бўлиб кўринади. Оппоқ кўприб осмонга отилган тўлқинлар чўғиртош ёқалаб ёйилган, Бенгт хушхўр иссиқ нонушта тортаётир — ким билсин, бу — буюк воқеалар олдидан сўнгги овқатланишимиздир, балки! Ҳу, ана чўғиртошда аввал парчаланган кеманинг ускунаси ётибди. Ҳозир шу даража яқин келиб қолдикки, чўғиртош ортидаги ярқираган кўрфазни ва нариги томондаги икки оролнинг тахлитини жуда равшан кўриб турибмиз».

Бу ёзувни тугаллаган вақтимизда соҳил ёқасидаги тўлқинлар гулдуриси яқинлашиб қолган эди; чўғиртош ёқалаб кетган бу гулдурос сафарнинг ҳаяжонли тамомланиши яқинлашганидан дарак бериб чалинаётган барабан дўширига ўхшарди.

«9.50. Энди жуда ҳам яқинлашдик. Мана, чўғиртош ёқалаб суриб кетаяпти бизни. Чўғиртошга юз метрча қолди. Торстейн Раротонгалик киши билан сўзлашаётир. Ҳаммаси тайёр. Энди журнални ўраб қўймоқ вақти етди. Ҳаммамиз бардаммиз; ишимиз анча пачавага ўхшайди, лекин биз бу ғовни ҳам енгамиз!»

Бир неча минутдан кейин лангар борт ортига итқитилди ва сув тагига етиб, санчилиб қолди; «Кон-Тики» ярим доира чизди-да, қуйруғини тўлқинларга тутди. Торстейн телбаларча калитини тўқиллатиб турган бир чоқда, лангар жонга оро кириб бир неча дақиқа солни тўхтатиб турди. Торстейн Раротонга билан алоқа боғлашга муваффақ бўлган эди. Тўлқинлар гуриллар, океан шиддат билан кўтарилиб, тушиб турарди. Бутун экипаж палубада банд эди. Торстейн бўлса радиопередатчик орқали сўзлашарди. Бизни Рарона чўғиртоши томон суриб кетаётганини айтди у. Сўнг, Раротонгадан, ҳар бир соатда, худди шу тўлқинда бизни тинглашни илтимос қилди. Агар 36 соат ичида биздан дарак бўлмаса, Раротонга Вашингтондаги норвег ваколатхонасига хабар қилсин. Торстейн сўзини шундай тугатди: «О кэй, 50 метр қолди. Бошланаяпти. Хайр». Шундай деди-ю, Торстейн радиостанцияни ўчирди. Кнут ҳужжатларни беркитди. Сўнг икковлари ҳам палубага чиқиб бошқаларга қўшилишга шошилишди. Негаки, лангар бўш келаётгани равшан бўлиб қолган эди.

Тўлқинлар борган сайин баландлашиб, улар оралиғидаги пастлик чуқурлашиб борарди. Биз солни бир баландга-бир пастга, бир баландга-бир пастга борган сайин куч-

лироқ кўтариб ташлаётганини ҳис қилдик. Мен аввалги буйруқни такрорлаб қичқирдим:

— Солга маҳкам ёпишинглар, юкни ўйламанглар, маҳкам ушланглар!

Қутураётган шаршарага шу қадар яқин келиб қолган эдикки, чўгиртош ёқалаб кетган тинимсиз гулдуросни ортиқ эшитмасдик. Энди биз, бизга энг яқин тўлқин зарб билан қояга урилганда янграган гулдуроснигина кутардик.

Ҳаммамиз тайёр, ҳар ким ўзи мустаҳкам деб билган арқонни маҳкам ушлаган ҳолда турарди, фақат Эрикгина, сўнгги дақиқада, каютага кириб кетди: у программанинг бир пунктини бажаришга улгурмаган ва ботинкасини тонмаган эди!

Сол қуйруқ томони билан чўгиртошга урилиши кутилгани сабабли ҳеч ким қуйруқда турмади. Мачта тепасидан қуйруққа тортилган икки пухта штагага ҳам ишониб бўлмас эди; агар мачта қулайдиган бўлса, уни ушлаб турганлар солнинг нариги ёғида, чўгиртошга осилиб қоладилар. Герман, Бенгт ва Торстейн каюта девори ёнига боғлаб қўйилган яшикка чиқиб олдилар; Герман томга зийнат учун ёғочдан ясаб қўйилган от бошидан тортиб қўйилган арқонга маҳкам ёпишган эди, қолган иккитаси эса мачтадан осилиб турган шкотни ушлаб олишди. Бир вақтлар шу шкот ёрдамида елканни жойлаштирган эдик. Кнут билан мен, сол тумшугидан мачта учига тортилган штагга таянишни лозим топдик; мачтадан тортиб каютагача ва яна бошқа барча нарсалар борт ортига учиб кетган тақдирда ҳам тумшукқа боғланган арқон солда қолганича туради, деб ўйлардик биз. Негаки, шу топда сол тумшуги тўлқинга юз тутган эди.

Тўлқинлар ҳукмида қолганимизни тушунгач, лангар арқонини кесиб юбордик, тўлқин бизни суриб кетди. Шу чоқ тагимизда тўлқин пайдо бўлди. Биз «Кон-Тики»нинг осмон бўйи кўтарилиб кетганини ҳис қилдик. Ҳал қилувчи пайт келди; биз юракни ўйнатувчи тезликда тўлқин қиррасида учиб борамиз, шалағи чўққан кемамиз эса оёғимиз тағида ларзага келиб, ёнжиллайди. Ҳаяжоннинг зўридан қонимиз мияга уради. Бирон-бир яхшироқ нарса ўйлаб тополмаганимдан, қўлимни силжитиб, овозим бори-ча «ура» деб қичқирганим эсимда. Бу бизга озгина енгиллик берарди-ю, ҳар ҳолда, зарари йўқ эди. Ўртоқларим мени ақлдан озиб қолди, деб ўйлардилар. Лекин уларнинг ҳам оғзи қулоғида — тиржайишарди. Биз елдек учаётган

тўлқин билан олға сурилишда давом этардик; бу «Кон-Тики»нинг жанговарлик кўриги эди.

Лекин кўтаринки кайфиятимиз кўп ўтмай тушиб кетди. Кўк шишадан таркиб топган ярақлаган девор ортидан янги тўлқин кўтарилди; сол қуйи тушаётган чоқда тўлқин биз томон бостириб кела бошлаган эди. Мен уни шундоққина тепамда пайдо бўлганини кўрган дақиқада, кучли бир зарбни ҳис этдим ва сув оқими тагида кўмилиб кетдим. Бутун гавдамни гирдоб сўриб тортиб кетаётганини ҳис этдим. Шу топда мен бутун кучимни ишга солиб, фақат бир нарсани, маҳкам ёпишиб туриш кераклигини ўйлардим! Кейин мен бир тоғ сувнинг таралиб йўқола бошлаганини, гавдам бу жон талвасасидаги талашувдан қутулганини ҳис этдим. Бир тоғ сув ўкириб, гулдураб нари сурилиб кетган чоқда эса, мен яна Кнутни кўриб қолдим. У менинг ёнгинамда арқонга маҳкам ёпишганича, ғужанак бўлиб ўтирарди. Катта тўлқин орқасидан ясси ва кул ранг бўлиб кўринарди; тўлқин олға қараб суриларкан каюта томидаги сувдан чиқиб турган зийнат учун қўйилган от боши оша думалаб ўтиб кетди; у ерда эса, ўтиб кетган тўлқин каюта томига қисиб қўйган уч ўртоғимиз осилиб турганини кўрдик.

Биз ҳамон сувда турардик.

Мен бир дақиқага мушақларимни бўшатдим-да, кейин яна қўлларим ва оёқларим билан пишиқ арқонга маҳкам чирмашиб олдим. Кнут пастга сирғалиб тушди ва йўлбарседек сапчиб, каюта ҳимоясида яшиқда турганлар қаторига қўшилди. Мен уларнинг далда берувчи, қичқариқларини эшитдим ва худди шу оннинг ўзидаёқ океандан туриб, баланд кўтарилиб биз томон сурила бошлаган янги кўк деворни кўриб қолдим. Бошқаларни бундан огоҳ этиш учун қичқариб юбордим-да, арқонга чирмашганимча, иложи борича кичкина бўлиб, ғужанак бўлиб олдим. Ундан кейинги секундда тепамизга жаҳаннам келиб қулади — «Кон-Тики» бир тоғ келадиган сув остида қолиб кетди. Тўлқин биз бебахт одамлар гавдасига бутун кучи билан ёприлиб, тортқилар, юлқиларди. Иккинчи тўлқин ҳам устимиздан йўрғалаб ўтди, кейин яна худди шунақа учинчиси...

Шу пайт мен Кнутнинг ғолибона қичқариғини эшитдим. У арқон шотида осилиб турган еридан туриб:

— Қаранглар, солимиз бўш келмаяпти! — деб қичқирарди.

Уч тўлқиндан кейин қўш мачта билан каютагина сал қийшайди. Бизни яна табиат устидан ғолиблик ҳисси қамраб олди. Ғолиблик ҳаяжони эса бизга яна куч берди.

Кейин мен, олдингиларнинг ҳаммасидан ҳам кўра баланд кўтарилиб, бизга қараб сурилиб келаётган навбатдаги тўлқинни кўрдим ва овозим борича қичқириб бошиқаларни огоҳлантиргач, иложи борича штагнинг баландроқ ерига чиқиб, маҳкам осилиб олдим. Кейин тўлқин мени бир томонга итқитиб юборди ва мен тепамизда баланд кўтарилган тўлқиндан таркиб топмиш кўкиш девор ичида ғойиб бўлдим; солнинг қуйруққа яқин ерида турган ва менинг биринчи бўлиб тўлқин ичида ғойиб бўлганимни кўрган ўртоқларим тўлқиннинг баландлиги саккиз метр келишини чамалаганлар. Тўлқиннинг кўпирган қирраси эса мен ғойиб бўлган сув девордан беш метр баландда шитоб билан йўрғаларди. Кейин ҳайбатли пўртана уларга ҳам етиб борган — бу дақиқа ҳаммамизнинг фикр-хаёлимиз бир эди — қандай қилиб бўлса ҳам ёпишганча туравериш, ёпишганча туравериш, ёпишганча туравериш!

Бу гал чўғиртошга урилган бўлсак керак. Мен штагнинг таранглиги ўзгариб турганлигини, гоҳ тортилиб, гоҳ бўшашаётгандек бўлганлигидан ҳис қилдим. Лекин штагда осилиб турарканман, гулдурос тепамда эшитилаяптими ёки пастда, англаб ололмасдим. Биз сув остида бир неча секундгина бўлдик. Лекин шу дақиқалар биздан, одатий ҳаётда гавдамизда бўлиши мумкин бўлмаган куч талаб этди. Инсон организмида мускуллар кучидан кўра анча кўп куч-қувват бўлади. Агар ўладиган бўлсам ҳам шу аллозда, штагда ғужанак бўлиб осилиб ётганим ҳолда ўлишга қарор қилдим. Тўлқин гулдураб келиб бизга ёприлди ва устимиздан ўтиб кетди. Унинг ўкириги сал узоқлашганда эса, биз даҳшатли бир манзарани кўрдик. «Кон-Тики», сеҳрли таёқ ҳукми билан бўлгани каби, тамомила ўзгариб кетган эди. Ҳафталар ва ойлар мобайнида биз океанда билган кемадан асар қолмаган эди; шпиннамгина хонамиз бир неча секунд ичида тилка-пора ва хонавайрон бўлганди.

Солда фақат бир кишини кўрдим. У каюта томидаги безак от устида кўндаланг тушиб, икки қўлини икки ёнга ёйиб юз тубан ётарди; каютанинг ўзи эса картон уя янглиғ ғижимланиб, қуйруқда, ўнг борт томон сурилиб кетган эди. Қимир этмай ётган бу одам Герман эди. Шундан бўлак тирик жондан нишон кўрмадим. Тоғдек-тоғдек тўл-

қинлар эса ҳамон ёнгинамизда чўгиртошга ёприлиб турарди. Оғир ўнг мачта гугурт чўпидек синиб кетган ва унинг юқори қисми ағанаган пайтида каюта томини шундай эзиб юборганки, эндиликда мачта бор ускуналари билан ўнг томондаги чўгиртош устига ёнбошлаб қолган эди. Қўйруқ томондаги руль тўнкаси узунасига бурилиб кетган, роинина синган, руль эшкаги чил-парчин бўлиб кетган эди. Солнинг тумшук томонида фальшборт сигара қутисидай мажақланиб кетган, палуба юлиниб, ҳўл қоғоз каби яшик ва бидонлар, брезентлар ва бошқа юклар қатори каютанинг олд деворига бориб қисилиб қолган эди. Бамбук таёқлар, арқон парчалари ҳамма ёқда ёйилиб ётар, ҳаммаси бир бўлиб, солда тартибсизликни ошириб юборган эди.

Даҳшатга тушганимдан музлаб кетдим. Ҳаммасига бардош берганимдан нима маъно чиқди? Шу ерга келганда, мақсад амалга ошиб турган бир пайтда, бирор ҳамроҳдан айрилсам, ҳамма қилинган тоат-ибодат бекор; ҳозир эса, тўлқинлар билан бўлган сўнгги олишувдан кейин мен фақат бир одамни кўриб турардим. Шу дақиқа, сол борти ортида Торстейннинг букчайган қадди кўринди. У мачта ускуналарига маймундек ёпишиб олган эди; у ҳодага чирмашиб олишга муваффақ бўлгач, каюта олдидаги увин-тўдаларига эмаклаб бир амаллаб чиқиб олди. Энди Герман ҳам бошини кўтариб қараган бўлди ва мени тинчитиш учун, мажбуран тиржайди; лекин у қимир этмас эди. Бошқаларнинг қаердалигини билиш учун умидсизгина қичқирдим ва Бенгтнинг осойишта овозини эшитдим. У бутун команда бортдалигини айтди. Улар, ғалати бир йўсинда чирмашиб кетган, палубага тўшаладиган эластик буюмлардан уюлган баррикада ортида, арқонларга маҳкам ёпишганча ётишарди.

Шуларнинг ҳаммаси «Кон-Тики» тўлқин қайтиши билан бирга жаҳаннамдан қайтиб чиқаётганда, бир неча дақиқа ичида рўй берди. Солга энди янги тўлқин бостириб келаётган эди. Мен гулдуросни босиб кетиш учун, сўнгги бор, овозимнинг борича: «Тармашинлар!» деб қичқирдим. Шундай дейишдан бўлак иложим қолмаган эди; арқонга маҳкам чирмашдим-у, ниҳояси йўқдек кўринган, икки-уч секунд ичида ёприлиб келиб, ўтиб кетган бир олам сув остида қолиб кетдим. Кучим кетаётганини ҳис қилдим. Ходалар учи зарб билан маржон рифнинг ўткир қиррасига бориб урпалаётганини, лекин ундан ошиб

ўтиб кетолмаётганини кўриб турардим. Кейин тўлқин бизни яна орқага суриб ташлади. Шунингдек мен, томдаги безак от шақли устида кўндаланг ётган икки кишини ҳам кўриб турардим. Лекин ҳеч қайси биримиз ортиқ жилмаймас эдик.

Яна икки ё уч тўлқин устимиздан гулдураб ўтди. Лекин булар аввалгилардан анча кучсиз эди. Нима бўлганини билмайман; фақат сувнинг кўпириб ёприлиб келгани ва яна қайтгани, ўзимиз эса, тиқилиб қолганимиз, қизил чўгиртошга борган сайин сингиб кетаверганимиз эсимда, холос. Кейин шўр томчиларда тўлиқ кўпикларнинг пишқирган қирраларигина бизга етиб кела бошлади. Мен эсам солга қайтиб чиқиб олишга ўзимда куч топдим; ҳаммамиз ҳам солнинг чўгиртош тепасида кўтарилиб турган қуйруқ томонига ўтиб олдик.

Шу чоқ Кнут солнинг қуйруқ тарафида ётган арқоннинг учини чангаллаганича, букчайиб туриб чўгиртошга ирғишлади. Тўлқин қайта бошлаган чоқда у, энгашганича, ўттиз метрлар чамаси югуриб борди-да, иккинчи тўлқиннинг пишқириб у томон ёприлиб борганини, ясси чўгиртошга урилиб, ёйилиб чекинишини бамайлихотир томоша қилиб турди.

Ярим вайрон каютадан Эрик эмаклаб чиқиб қолди. Ботинкаси оёғида эди. Ҳамма ҳам ўзини Эрикдай тутганида ишимиз анча ўринли бўларди. Каютани борт ортига оқизиб кетмаган эди. Устига ёпилган брезент тагида каюта пачағи чиққан бўлса ҳам, Эрик юклар ёнида чўзилганича ётаверган; у тепасида тўлқинларнинг гулдураганини, мажақланган бамбук девор устидан босаётганини ҳис қилиб ётаверган. Мачта қулаган чоқда Бенгтнинг миясига қаттиқ тушган эса-да, у бир амаллаб мажақ каюта ичига эмаклаб кирган ва Эрик ёнига чўзилиб ётиб олган. Агар бамбук ва арқонлардан таркиб топмиш каютамыз, сув босими таъсирида асос хомага маҳкам босилганича тураверишини билсак эди, ҳаммамиз ҳам худди шундай қилиб қўя қолмасдик.

Эрик қуйруқдаги ходалар устида тайёр турарди. Тўлқин қайтиши биланоқ бир ирғиб маржонтошга ўтиб олди. Энди навбат Германники эди. Ундан кейин Бенгт сакраши керак эди. Тўлқин суриб келганда, ҳар гал сол маржон рифга яқинроқ келарди. Торстейн билан менинг навбатим етганда сол маржон рифига кўниб қўя қолган эди, ундан сакрашга эҳтиёж қолмади.

Эндиликда биз, бирин-кетин келган тўлқинлар урилиб чил-чил бўлаётган даҳшатли маржон рифидан йигирма метрча нарида эдик. Маржон тошлар ясси маржон оролни шундай баланд қилиб ясаган эдиларки, тўлқинларнинг учларигина ёнимиздан ошиб ўтиб, балиқлар ғиж-ғиж сузган кўрфазни тоза денгиз суви билан тўлдирарди. Маржон рифининг бу томонида маржонлар ҳукмрон эди: улар ранго-ранг ва ажойиб шаклда эди.

Маржон риф ёқалаб анчагина юргач, ўртоқларимиз резина солимизни топиб олишди. Солимиз сувга тўлиб, сув бетида чайқалиб ётган экан. Улар резина солнинг сувини тўкиб ташлаб, пачағи чиққан солимиз томон олиб кетишди; кейин резина солга энг зарур буюмларни — радиостанция, озиқ-овқат ва сувлик шишаларни юкладик. Ҳаммасини маржон рифдан ошириб олиб ўтиб, маржон рифнинг ичкари томонида баҳайбат метеоритни эслатиб турган каттақон маржон қоя устига элтиб қўйдик. Сўнг яна орқага қайтиб, бошқа нарсаларни ташиб келдик. Сув қалқиб кўтарилганда тўлқинларнинг қанчалар кўтарилишини биз қаёқдан билайлик.

Маржон рифнинг ичкари томонида, сувнинг саёз жойида алланарсанинг офтобда ярақлаганини кўриб қолдик. Сув кечиб бориб, у нарсанинг иккита бўш консерва банки эканлигини кўриб ҳайрон бўлдик. Биз умид қилган нарса бу эмас эди; ундан ташқари биз, бу кичик банкачаларнинг ярақлаб турганини, яқингинада очилганлигини, белига ёпиштирилган «анавас» деган ёзув интендант бошқармасининг топшириғи билан биз синаб кўраётган озпқларнинг айнан ўзилигини кўриб ҳайратда қолдик. Булар «Кон-Тики» бортида сўнгги бор овқатланганимиздан кейин ташлаб юборган банкаларимиз эди. Демак, шу банкаларимиз ортидан қоягача сузиб келибмиз.

Биз қиррадор, ғадир-будир маржон қоялар устида турардик. Кейин тошлар оралиғидаги жилғалар ва каналларда гоҳ тиззагача, гоҳ кўкрагимизгача ботиб кечиб ўтдик. Анемонлар¹ ва маржонлар қояларга кўкаламзор тусини берган, тошлар қизғиш, кўкиш, сарғиш, оқиш ўсимликлар билан қоплангандай кўринарди. Маржонлар, сув кўкатлари, чиганоқ тошлар, денгиз моллюскалари, атрофимизда биланглаган афсонавий балиқлар ҳар турли

¹ А н е м о н — айиқтовон опласига мансуб оқ, сариқ гуллик ўсимлик.

рангда товлардидлар. Суви тиниқ, чуқурроқ каналларда узунлиги бир метрдан сал ошадиган акулаларнинг пилсб келаётганини кўриб қолардик. Шунда кафтимииз билан сувни шалолатасак бас, улар орқага қайтиб, нари сузиб кетардидлар.

Биз қояга притиб ташланган ерда, атрофимизни ҳалқоб сувлар орасидан туртиб чиқиб турган, кичик ҳўл маржон ороллар қуршаган бўлиб, ундан у ёғида кўм-кўк карфаз ястганган эди. Сув анча қайтган. Шу сабабли сув тағидан янгидан-янги маржон ороллар туртиб чиққан, маржон қоя ёқалаб бетўхтов гулдураётган тўлқинлар бир қават пастга тушгандек кўринарди. Сув яна кўтарилганда бу тор қояда нима бўлишини тасаввур қилолмасдик. Ҳар ҳолда, бу ердан даф бўлишимиз керак.

Қоя ярим белигача сувга чўккан қалъа деворини эслатар, биз турган жойдан шимолга ва жанубга қараб чўзилган эди. Унинг жануб тарафида пальмалардан таркиб топмиш қуюқ ўрмон билан қопланган узун орол кўзга ташланарди. Шимол томонда эса, биздан бор-йўғи 600-700 метр нарида, пальма дарахтлари ўсган, аввалгидан кўра анча кичик орол бор эди. Бу орол маржон қоянинг ичкари тарафида эди; пальмалар учи осмонга бўй чўзган бўлиб, оппоқ қумлоқ сокин кўрфазгача ястанган эди. Орол гул тўлдирилган каттакон саватга ённки мўъжазгина оролга ўхшарди. Биз шу оролни танладик.

Оғзи қулоғига етиб илжайган соқолдор Герман мен билан ёнма-ён турарди. У ҳеч нима демади. Фақат қўлини чўзиб, секингина кулиб қўйди. «Кон-Тики» ҳамон қоянинг нариги томонида бўлиб, сув қалқиганида пайдо бўлган томчилар ундан ошиб ўтарди. Сол фахрли пивалид эди. Палубада ҳамма нарса мажақ бўлиб кетган эса-да, Эквадордаги киведо ўрмонидан кесиб олинган тўққиз хода, аввалгидек, бут-бутун эди. Ҳаётимизни шу тўққиз хода сақлаб қолган эди. Юкларимиздан жуда озгинаси океанга насиб қилди. Каюта ичига жойлаштирган нарсаларимизнинг ҳаммаси омон қолган эди. Зарур бўлган нарсаларнинг барчасини солдан туширдик. Энди буюмларимизнинг ҳаммаси маржон қоянинг ичкари тарафидаги қуёшда қизигап тепалик чўққисиде, хавф-хатардан холл эди.

Солдан тушганимдан бери, менга, солимизнинг олд тарафида сузган лоқман балиқлари етишмаётгандек бўлиб туюларди. Баҳайбат бальза ходалари 15 сантиметрга

яқин сувга ботиб, қоя устида ётарди, солнинг тумшук тарафида жигар ранг денгиз моллюскалари билангларди. Олтин макреллар ҳам йўқ эди. Фақат бизга таниш бўлмаган, товусдай товланган, думи тўмтоқ япасқи балиқлар ходалар оралаб иланг-биланг сузишарди. Биз янги бир оламга келиб қолган эдик. Юханнес ҳам қавагини ташлаб кетган эди.

Мен сўнги бор солга بازار ташладим ва пачоқ сават ичида иши урган жимитдай пальмани кўриб қолдим. Кокос ёнгоғидан иши урган ниҳол 45 сантиметрча келар, пастда икки илдизи кўзга ташланади. Ёнгоғни олиб, орол томон сув кечиб кетдим. Мендан бир неча қадам олдинда кетаётган Кнутга кўзим тушди. У сол моделини кўтариб, сув кечиб борарди; бу моделини у сафар давомида аллақанча вақт кетказиб ясаган эди. Бир оздан кейин биз Бенгга етиб олдик. У ажойиб ошпаз эди. Пешонаси ғурра, ҳўи соқолидан денгиз суви томчилаб турган Бенгт, икки букилиб, яшиқни итариб борарди. Яшиқ эса, қоянинг нариги томонига урилган тўлқинлар суви ҳар гал кўрфазга отилиб кирганда прғишларди. У мағрурлик билан яшиқ қопқоғини очди. Бу ошхона бўлиб хизмат этган яшиқ экан, примусимиз ва бошқа ошхона асбобларимиз жой-жойида эди.

Қоядан-қояга ўтиб, пальмалар ўсган-мана шу ажойиб оролга кўчишимизни ҳеч қачон унутмайман. Илгариларимиз сайин орол катталашиб борарди. Офтобга ғарқ қумлоқ соҳилга етгач мен, ботинкамни ечиб олиб, илиқ, қуруқ қумга бота-бота юриб кетдим. Юқорига, пальмазорга қараб кетган қумлоқ соҳилда қолган изларни кўриб илгарилаш менга ҳузур бахш этарди. Кўн ўтмай теямдаги пальмаларнинг қир учиде яшил ёнгоғлари осилиб турар, аллақандай пахмоқ буталарни қоплаган ошвоқ гуллар шу қадар муаттар не сочардики, бошим айланиб кетди. Иккита сув қуини елкан узра қанот қоқарди. Улар шу қадар оқ, шу қадар сизил эдиларки, кичкинагина чўзинчоқ оқ момик булутларга ўхшарди.

Мен ҳанг-манг бўлиб қолган эдим. Сўнгра тиз чўкдим-да, бармоқларимни қуруқ, илиқ қумга тикдим.

Сафаримиз ниҳоясига етган эди. Ҳаммамиз эсон-омон эдик. Жануб денгиздаги одам яшамайдиган оролга тупган эдик. Орол бўлганда ҳам қандай орол! Торстейн ёнимга

келди, қошчинини ерга ташлади ва қумга чўзилди-да, чайқанча тушганча пальмаларнинг учига, тенамизда шовқинсиз парвоз этган нардай енгил оппоқ сув қушларига тикилиб қолди. Кўп ўтмай, олтовлош қумда қатор чўзилган эдик. Ҳамма вақт гайрат ва шижоатга тўлиқ Герман настроқ пальмалардан бирига чирмашиб чиқди ва кокос ёнғоқларидан узиб бизга ташлади. Ўткир пичоқларимиз билан кокос ёнғоқларининг юшоқ учларини, тухум учини тешгандай қилиб очдик-да, бошимизни орқага ташлаб, дунёдаги ажойиб ичимликни — кокос уруғисиз муздакки-на ширин шарбатни шимирдик. Маржон қоянинг нариги тарафида «жаннат дарвозаси»ни қўриқлаётган қўриқчилар дўмбирасининг бир меъёрадаги гулдураси эшитиларди.

— Жаннат йўлаги анча зах эди,— деди Бенгт,— лекин «жаннат» худди мен тасаввур этгандек экап,

Биз маза қилиб ерга чўзилдик ва тенамизда, пальмалар устидан ғарбга томон сузаётган оппоқ момик булутларни қузатиб, жилмайишиб ётдик. Ортиқ биз булутлар кетидаги ночор сузмасдик; энди биз жойидан жилмайдиган оролда, қаттиқ ерда, асл Полинезия тунроғида чўзилишиб ётардик.

Биз чўзилишиб ётарқанмиз, қоянинг нариги томонида тўлқинлар, бутун уфқ бўйлаб, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа урилиб худди поезд сингари гувишларди.

Бенгт ҳақ эди: биз жаннатга тушиб қолган эдик.

8 боб

ПОЛИНЕЗИЯЛИКЛАР ОРАСИДА

Салгина робинзонлик.— Бизни излаб қолишмасмикан, дея чўчиймиз.— Ҳаммаси жойида.— «Кон-Тики»!— Яна бир кема ҳалокати қолдиқлари.— Одам яшамайдиган ороллар.— Денгиз илонлари билан олишув.— Полинезияликлар бизни топишади.— Қоядаги руҳлар.— Қабила бошлиғига элчи юбориш.— Қабила бошлиғи ҳузуримизга ташриф буюради.— «Кон-Тики» тан олинади.— Сувнинг баланд қалқиши.— Кемамиз қуруқлик бўйлаб сафарда.— Тўртовлон оролда.— Оролликлар бизни олиб кетгани келишади.— Қишлоқда қабул маросими.— Қуёш кўтарилувчи мамлакатдагиларнинг қадим аждоди.— Полинезияликлар рақси.— Эфир орқали даволаш.— Бизга қироллик исмлари берилади.— Яна бир кема ҳалокати.— «Тамара» «Маоае»ни қутқаради.— Таугида.— Соҳилда кутиб олиш.— Бизни иззат-икром билан кутиб олдилар.— Олти гулчамбар.

Оролимизда одам яшамас эди. Кўп ўтмай бундаги ҳар бир пальма, соҳилидаги ҳар бир тош бизга таниш бўлиб қолди. Негаки, орол энга 200 метрча келарди, холос. Оролнинг энг баланд нуқтаси кўрфаз сатҳидан икки метрча баланд эди.

Бошимиз узра, пальмалар учида кўм-кўк кокос ёнғоқлари шигил осилиб ётарди. Ёнғоқнинг қалин пўчоғи ичидаги сутни тропик офтобидан сақлаб турганидан, ҳамма

ақт муздеккина бұларди. Демак, бірінчи ҳафта мобайлида ташна қолмаслигимиз тайин. Бундан ташқари, пишан кокос ёнғоқлари, гала-гала қизил қисқичбақалар, кўрғада бўлса хил-хил балиқлар бор эди; ҳеч нимадан амчилигимиз бўлмайдди.

Оролниң шимол қирғоғида эски, бўялмаган, ярмигача думга кўмилиб кетган ёғоч крест топиб олдик. Шу жойдан туриб, қоя ёқалаб шимол тарафга қаралса, пачақланган кема ускунасига кўз тушади. Тўлқин бизни унинг ёғинасидан суриб олиб ўтган чоқда илк бор яқиндан кўрган эдик. Яна шимолроқ қарайдиган бўлсак, кўкиш қавода яна бошқа кичкина оролдаги пальмаларнинг учи кўринади. Жануб томондаги дарахтлар, қуюқ ўсган орол яқинроқ эди. Шу оролларнинг биронтасида ҳаётдан асар сезмадик. Лекин ҳозир бошқа ташвишларимиз кўп эди.

Каттакон похол шляпа кийган Робинзон Хессельбург оқсоқланиб ёнимизга келди; у бир ҳовуч қизил қисқичбақа келтирди. Кнут шох-шаббалардан гулхан ёқди. Кўп ўтмай биз қисқичбақа еб, кокос сути билан какао ичиб ўтирдик.

— Соҳилда ўтириш соз-а, оғайнилар?— деди Кнут ҳузур қилиб.

Сафар давомида у бир бор шундай ҳис этган ўзини. Шу сўзларни айтаркан, у бирдан қоқилиб кетди ва Бенгтнинг оёғига ярим чойнак қайноқ сув тўкиб юборди. Солда 101 кун сузгандан сўнг, соҳилда кечаётган биринчи кунда ҳеч қайси биримиз оёқда мустаҳкам туролмасдик; баъзи пальмалар тагида бирдан чайқалиб кетардик. Негаки биз, ёприлиб келадиган тўлқинни кутгандек оёқларимизни кериб қолардик.

Бенгт бизга овқатланиш учун идиш-товоқларимизни берганда Эрик оғзи қулоғига етиб илжайди. Солда сўнгги бор овқатланганимиздан кейин мен, одатдагидек, бортдан энгашдим-да, идишимни чайиб олдим. Эрик бўлса қояга қараб қўйди-да: «Бугун идиш ювиб овора бўлиб ўтирмаман», деди. Ошхона вазифасини ўтаган яшикка қараганида эса идиши худди меникидек топ-тоза эди.

Овқатланиб бўлгач, ҳузур қилиб ерда юмалашиб ётдик-да, кейин намиқиб кетган радиостанцияни йиға бошладик; бу ишни тезроқ битиришимиз керак эди. Акс ҳолда раротонгалик дўстимиз бизнинг ҳалокатимиз ҳақида хабар бериб юбориши мумкин.

Радиоасбобларимизнинг кўп қисми соҳилга ташиб

ўтилган эди; қояда уйилган буюмлар орасида Бенгт яшиқни кўриб қолди ва унга ёпишди. Ёпишди-ю, шу замоноқ ток уриб, иргншлаб кетди; бу яшиқдаги нарсалар радиотехникага алоқадорлигига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Радистлар асбобларини бураб, улаб, йиғиб тайёрлашгунча, қолганлар лагерь тайёрлашига киришпиди.

Тўлқин бизни қирғоққа чиқариб ташлаган жойга яқин ердан биз ивиб ётган елкан тониб, соҳилга олиб келдик. Биз елканин кичкинагина ўтлоқдаги иккита йўгон пальмага тортиб бойладик. Бу ердан кўрфазга чиройли манзара очиларди; елканин қолган икки учини ҳалокат юз берган ердан сузиб келган икки бамбук ходага бойладик. Қуёқ ўсган буталар елканин тираб тургандек атрофни қуршаб олган эди. Гўё атрофимиз уч томондан девор билан ўралган-у, тепамизда том ҳам бор; қаршимизда эса кўрфаз ярақлар, ҳаво гулларини муаттар ислари-ла тўлиқ эди. Бунда яшаш ҳузур бўлиб, ҳаммамиз мамнун эдик, жилмайишардик, роҳат қилиб чўзилишардик; ҳар ким пальма япроқларидан узиб ўзига тўшак ясарди. Япроқларни тўшайдан аввал қумдан туртиб чиқиб турган чиганоқларнинг синиқларини териб ташладик. Қоронғи тушгунча, ухлаш учун, жуда қулай жой тайёрладик. Тепамизда эса меҳрибон Кон-Тикининг соқолдор чеҳраси кўзга ташланарди. Ортиқ у, шарқдан эсан шамол таъсирида, кўкрагини кермас эди. Энди у чалқанча ётганча, Полинезия устида милтиллаган юлдузларни томоша қилиб ётарди.

Теварак-атрофимиздаги буталарга байроқларни, уйқу қопчиқларини ёйиб қўйган эдик. Ҳўл кийим-бошларимиз эса қумда ётарди. Бу офтобли оролда яна бир кун турсак, ҳамма нарсамиз қурийдди. Ҳатто радистлар ҳам, эртагача аппаратлар ўзи қуриб қолади, деган фикр билан ишларини эртага қолдирдилар. Буталардан уйқу қопчиқларини олдик-да, «кимники қуруқ» ўйинини ўйнаб ичига кириб жойлашиб олдик. Бу мусобақада Бенгт голиб чиқди: у қопчиқда ағдарилганида, қопчиғидаги сув шилқиллаб кетди. Ё алҳазар, ётиб ухлаш имконига эга бўлишга не етсин!

Тоғида уйғонсак, елканимиз ҳовуз бўлиб, тишиқ ёмғир суви билан тўлиб қолибди. Қутилмаганда пасиб ётган бу тортиқни Бенгт дарҳол идишга солиб олди, кейин кўрфазга бориб, қумлоққа ариқ тортиб, ҳовузча қилиб қўйган жойига адашиб келиб қолган ғалати балиқчаларни қирғоққа отди.

Германиннг Лимадан чиқиш пайтида лат еган бўйини

ва орқаси кечаси билан оғриб чиқди. Эрикнинг эса кўпдан бери тутмаган боди тутиб қолди. Лекин умуман олганда эса, қояга кўчишимиз бизга енгил кўчган эди: у ер-бу еримиз қирилган, сал-пал чақа бўлган эди. Фақат ағанаган мачта Бенгтнинг бошига тушиб, миясини чайқатиб юборганди. Ҳаммадан ҳам менинг аҳволим ғаройиб эди — арқонни шундай қаттиқ қисган эканманки, қўл-оёқларим мўматалоқ бўлиб кетган эди.

Биронтамыз ҳам тип-тиниқ кўрфаз сувини кўрганда, понушта олдидан бир чўмилиб олишдан ўзимизни тия олмас эдик. Кўрфаз беҳад катта, унинг узоқроқ қисми кўм-кўк бўлиб кўринар, шамолда жимирларди; кўрфаз шундай кенг эдики, нариги тарафдаги пальмалар кўкарган ороллар ва уларни ҳошиялаган маржон оролни кўз зўрға илғаб оларди. Оролларнинг шамолдан пана бу томонида шабада пальмалар япроғини ҳилпиратар, кўрфаз эса ойнадек ярақлар, орол гўзаллигини ўзида акс этдирарди. Шўртак-таҳир сув ниҳоятда тишиқ эди; уч метрча чуқурда, сув тубида ётган рангдор чиғаноқлар шундоққина сув юзасида кўринар, чўмилганда оёғимизни кесиб оламиз, дея қўрқардик. Кўрфазда ранго-ранг, хил-хил балиқлар кўп эди. Қаршимизда ғаройиб бир олам намоён бўлиб, ўзига ром эгарди. Сув етарли даражада салқин эди, ҳавонинг илиқлиги эса хуш ёқарди. Лекин бугун тезроқ сувдан чиқишимиз керак эди: агар кечгача солдан ҳеч қандай хабар бормаса, Раротонга ташвишли хабар тарқатиб юборарди.

Радиопередатчикнинг ғалтаклари ва бошқа қисмлари қуп-қуруқ чиғаноқлар устига терилиб, троник қуёшида қурилайётган эди. Торстейн билан Кнут уларни бир-бир улар, бурар эдилар. Эрта ўтди ҳамки, ишимиз битмай, ташвишимиз орта бошлади. Биз ҳамма ишларимизни ташлаб, бирор ёрдамимиз тегиб қолар, деган умидда радистларимизни қуршаб олдик. Биз кечки соат ўнгача эфирга чиқишимиз керак. Шунгача ўттиз олти соатлик муддат ўтади ва раротонгалик радиоҳаваскор самолёт ва қутқарув экспедициясини жўнатини ҳақидаги чақирини радио орқали етказди.

Туш бўлди, кейин оқшом тушди, қуёш ҳам ботди. Раротоғалик кишининг сабр-тоқати етса бас! Соат етти, саккиз, тўққиз бўлди. Ташвишимиз ортиб кетди. Передатчик тиқ этмайди. Лекин «ЛС — 173» приёмини секин-аста қизий бошлади, аллақандай музыка эшитила бошла-

ди. Аммо ҳаваскорнинг диапазонида ҳеч нима эшитилмасди. Мана секин-аста овозлар эшитила бошлади — гап нам бўлиб қолган ўралган симда бўлса керак, бир чеккадан қуриб келаётган бўлиши керак. Передатчик ҳануз ўлик эди — чарс-чурс этиб, замикавие бўларди нуқул.

Бир соатдан кам вақт қолди. Ҳеч нима чиқмаслиги аниқ! Передатчик ишдан чиққан. Энди биз, уруш чоғида яширин ҳаракатда иш берган кичкина передатчикни ишга солиб кўрмоқчи бўлдик. Куни бўйи бир неча бор уринган эдиг-у, ҳеч нима чиқаролмаган эдик. Энди қуриб қолгандир балки? Ҳамма батареялар ишдан чиққан эди. Ток олиш учун кичкина қўл динамикасини айлантиришимиз лозим эди. Бу жуда машаққатли иш эди. Радиотехникада беҳабар тўрт одам, кечгача ана шу машинанинг қулоғини айлантириш билан овора бўлдик.

Ўттиз олти соат мана ҳозир ўтиб кетади. Эсимда, аллаким: «етти минут», «беш минут» деб шивирлаб дақиқаларни санай бошлади. Кейин ҳеч қайси биримиз соатга қарамай қўйдик. Передатчик ҳамон гунг эса-да, приёмник бизга зарур тўлқинга яқин ерда алланималарни гўнғилларди. Тўсатдан у раротонгалик ҳаваскорнинг тўлқинида чатирлай бошлади. Биз уни Таити радиостанцияси билан гаплашяпти, деган қарорга келдик. Кўп ўтмай, Раротонгадан берилган қуйидаги радиограмmani эшитиб қолдик:

«...Самоа орлларининг бу томонига бирорта ҳам самолёт. Қатъиян ишончим комил...»

Кейин яна ҳамма ёқ жимиб қолди. Юракларимиз сиқилиб кетди. Нима балоларни бошлашяпти? Наҳотки самолётларни, қутқариш экспедициясини жўнатишаётган бўлса? Энди биз ҳақимиздаги хабарнинг эфирда ҳар томон тарқалиши сўзсиз.

Иккала радист ўлар-қутуларига қарамай ишларди. Уларнинг юзидан ҳам, динамик қулоғини бураётганлар юзидан оққандек тер қуйиларди. Передатчик антеннаси контурида электр тебраниши ҳосил бўла бошлади. Торстейн эса қувончини ичига сиғдиrolмай, Морзе калитини босганида стрелканинг шкала бўйлаб охишта кўтарилишига имо қиларди. Ишимиз ўнгидан кела бошлаган эди!

Биз телбалардек зўр бериб динамик қулоғини бурардиқ, Торстейн бўлса Раротонгани чақириш билан машғул эди. Бизни ҳеч ким эшитмасди. Яна бир уриндик. Бу гал ҳам приёмник уйғонди-ю, лекин Раротонга бизни эшитмасди. Биз Лос-Анжелосдан Гал билан Френкни, Лимма-

дан дейгиз мактабни чақира бошладик, лекин улар бизни эшитишмасди.

Шундан кейин Торстейн «С» сигнални юборди: бош-қача қилиб айтганда, бизнинг ҳаваскорлик қисқа тўлқинимизни эшита олган жаҳондаги барча радиостанцияларни чақирарди.

Бунинг натижаси дарров билинди. Аллакимнинг заиф овози эфирда бизни чақира бошлади. Биз сигналимизни такрорладик ва уни эшитаётганимизни айтдик. Шунда эфирдаги заиф овоз:

— Менинг номим Поль, Колорадода яшайман; сизнинг исмингиз нима, қаерда яшайсиз? — деди.

Бу аллақандай радиоҳаваскор эди. Биз динамик қулоғини бурашда давом этардик. Торстейн бўлса калитни олиб:

— Бу «Кон-Тики», тўлқин бизни Тинч океандаги одам яшамайдиган оролга улоқтирди, — деб жавоб қилди.

Поль бу гапга тариқча ишонмади. Қўшни маҳаллалик аллақандай қисқа тўлқинчи уни мазах қилапти, деб ўйлади ва ортиқ эфирда пайдо бўлмади. Аламимиздан сочимизни юлишга тайёр эдик. Биз бунда, одам яшамайдиган оролда юлдузлар чарақлаган кечада, пальмалар тагида ўтирсанг-у, сўзимизга ҳеч ким ишонмаса.

Торстейн тиниб-тинчимасди; у яна калитни ишга солиб, «Ишлар жойида, ишлар жойида, ишлар жойида» деган хабар юбора бошлади эфирга: ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, Тинч океаннинг турли бурчақларида қутқариш экспедициясига тайёргарликни тўхтатишимиз керак.

Тўсатдан приёмникда аллакимнинг:

— Ишлар жойида бўлса нега ҳовлиқасиз? — деган овози эшитилди.

Кейин эфир яна жим бўлиб қолди. Ортиқ ҳеч кимнинг овози эшитилмади.

Алам қилганидан пальманинг қир учи баробарида ир-ғишлаганга, ҳамма кокос ёнғоқларини силкитиб ташлаганга тайёр эдик. Агарда тўсатдан Паротонга билан Гал бизни эшитишиб қолишмаганда нималар қилардик, ҳеч қайси биримиз билмаймиз. Галнинг айтишича, «J₂B» чақирикларини яна эшитиб қолганида севинганидан йнглаб юборибди. Ҳамма шов-шув бирдан тинди; биз яна ёлғиз қолдик; Жануб денгизидаги оролимизда энди яна ўзимиз қолган эдик. Ҳориб-чарчаб, ҳолдан тойиб пальма япроқларидан бўлган тўшақларимизга ястандик.

Эртасига биз ҳеч қаёққа шошилмай, ҳаёт нашъасини суришга киришдик. Биримиз чўмилсак, бошқаларимиз балиқ овлар, гаройиб денгиз ҳайвонларини излаб маржон қоялар оралаб кезардик; ғайратлироқларимиз лагерни тартибга келтириб, атрофини тозалашга киришди. Соҳилнинг «Кон-Тики» кўриниб турган ерида, пальмазор этагида чуқур қазидик-да, ичига япроқлар тўшаб, Перудан олиб келган, илдиз отиб қолган кокос ёнғоғимизни эждик. Шунга яқин жойда, «Кон-Тики» қояга ўтириб қолган ерда маржон тошлардан пирамида ясадик.

Кечаси билан сув қалқиганда «Кон-Тики» кўрфазга яна ҳам яқинроқ сурилиб қолган эди. Ҳозир у бир неча ҳалқоб ўртасида, тамомила қуруқликда, маржон рифнинг ташқи чеккасидан анча нарида маржон қоялар орасида ётарди.

Қизиган қумда ётиб қизигач, Эрик билан Герман ўзларини яхши ҳис қилдилар ва маржон қоя ёқалаб жануб томон сафар қилмоқчи бўлдилар. Улар бу ердан каттароқ оролга ўтиш иложини топиш умидида эдилар. Мен уларга акулалардан, ҳамма илон — угри балиқлардан¹ эҳтиёт бўлишни тайинладим. Улар ўткир пичоқларни белларига қистириб йўлга тушдилар, Узун заҳар тишли, даҳшатли илон балиқлар, одатда, маржон тошлар орасига яширинишарди. Улар шу ўткир тишлари билан одамнинг оёғини узиб олишлари ҳам мумкин. Бу балиқлар ҳужум қилганда, биланглаб, яшин тезлигида, ҳаракат қиладилар, акула билан ёнма-ён сузишдан қўрқмаган ерли аҳолини даҳшатга соладилар.

Эрик билан Герман анча жойгача ҳалқоб кечиб, жанубга қараб юрдилар. Лекин баъзи-баъзида чуқурроқ жилғалар учраб қолар, шундай пайтларда улар сувга ўзларини ташлаб сузишга мажбур бўлардилар. Улар эсон-омон катта оролга етиб бордилар ва сув кечиб соҳилга чиқдилар. Пальма ўрмони билан қопланган узун ва тор орол жанубга қараб ястанган эди; оролнинг офтобрў қумлоқларини қоялар шамолдан тўсиб турарди. Эрик билан Герман жануб чегарагача орол ёқалаб боришди. Оппоқ кўпиклар-ла қопланган маржон қоялар бошқа оролларга қараб чўзилганди. Тадқиқотчиларимиз бу ерда каттакон кеманинг

¹ Денгиз угрилари — узунлиги 2—3 метр, оғирлиги 65 кг, келадиган йиртқич балиқлар. Ҳинд, Атлантик ва Тинч океанларида бўлади.

пачоқ ускунасини топишибди; унинг тўртта мачтаси бўлиб, соҳилда икки қисмга ажралиб ётарди. Бу рельс орттилган эски испан елкаси эди. Заглаган рельс, қоя ёқалаб, ҳар қаер-ҳар қаерда сочилиб ётарди. Эрик билан Герман оролнинг бошқа томонидан қайтиб келдилар. Шунча юриб қумда бирорта ҳам из учратмаган эдилар.

Қайтишда улар галати балиқларни чўчишиб юборганлар ва тутмоқчи бўлганлар; шунда тўсатдан саккизтача йирик плон балиқ уларга ҳужум қилган. Эрик билан Герман уларнинг яқинлашиб келаётганларини тишиқ сувда кўриб қолганлар ва каттакон маржон қояга иргиб чиқиб олганлар; плон балиқлар қоя атрофида биланглаб изғий бошлаган. Йўғонлиги эркаклар болдирдаё келадиган даҳшатли сирғанчиқ балиқлар терисида заҳарли плонларни эслатувчи яшил ва қора доғлар бор эди; кичкинагина бошида плонникидақа қаҳрли кўзлари бўлиб, бигиздек ўткир тишларининг узунлиги икки-уч сантиметр келарди. Иланг-биланг қилиб келаётган кичкинагина бошлар яқинлашганда Эрик билан Герман пойлаб туриб пичоқ отишган; бир плон балиқнинг боши узылган, иккинчиси яранган. Сувда ёйилган қон бир гала кўк ақула болаларини жалб этган. Ақулалар ўлик ва ярадор плон балиққа ташланишган, Эрик билан Герман эса, вақт ганиматда, бошқа маржон қояга иргиб ўтишгану, қочибшган.

Шу кун мен оролимиз томон сув кечиб кетаётганимда, бирдан аллаким, икки тарафдан тўпиғимга отилиб, маҳкам ёпишиб олди. Қарасам, саккизоёқ. Бу саккизоёқнинг йириги эмас эди. Лекин унинг совуқ чангали оёғимга чирмашиб, тана бўлиб хизмат қилмиш қип-қизил шиллик қопчиқдан жаҳлдор кичкина кўзлар менга тикилгандаги даҳшатни сўз билан ифода қилиб бўлмайди. Мен кучим борича оёғимни силжитдим, узунлиги бир метрча келадиган саккизоёқ ҳам силкинди-ю, чангалини қўйиб юбормади. Оёғимнинг бойланганлиги унинг эътиборини тортган бўлса ажаб эмас. Оёғимга ёпишган бадбашара махлуқ билан соҳил томон иргиншлай-иргиншлай югурдим. Қуруқ қумга етган чоғимдагина саккизоёқ чангалини қўйиб юборди-да, аста-секин сув томон тисарилиб кетди; чангаллари бўлса ҳамон соҳил томон чўзилган бўлиб, ихтиёр билдирсам яна ҳужумга тайёрдек, шу тарафдан кўзини ўзмасди. Бир печа йирик чиғаноқни отганимдан кейингина, саккизоёқ шоша-пиша гоийиб бўлди.

Қоялар орасида рўй берган турли-туман саргузаштлар

бизнинг оролдаги фароғатли ҳаётимизга ранг киритиб турарди. Лекин бутун умримизни шунда ўтказиш ниятимиз бўлмагани учун, одатий ҳаётга қайтиш йўллари ҳақида ўйлаб ҳам кўришимиз керак эди. Ҳафта охирига келиб «Кон-Тики» маржон қояга сурилиб келиб қолган бўлиб, эндиликда шу яланғоч қояда мустаҳкам жойлашган эди. Катта ходалар кўрфаз томон йўл очишга уриниб, итараверганларидан катта-катта маржон қояларни синдириб юборган бўлсалар-да, эндиликда шундай мустаҳкам ўрнашиб олган эдиларки, ҳар қанча уринганимиз билан жойидан жилдира олмас эдик. Пачағи чиққан солимишни кўрфазга туширишга муваффақ бўлганимизда эди, мачтани жойига ўрнатиб, шамол ёрдамида, ҳеч бўлмаса, шу сокин кўрфазни сузиб ўтадиган ҳолга келтирардик-да, у томонда нималар борлигини кўриб кела қолардик. Бунда одам яшайдиган орол бўлса агар, ғарб тарафдаги уфқда ясси маржон орол шамолга қарши тарафда буриладиган жойда бўлиши мумкин.

Кунлар ўтарди.

Кунлардан бир кун йигитларимиз оёқларини қўлларига олиб югуриб келиб қолдилар ва кўрфазда оқ елкан кўрганларини айтдилар. Пальмалар ёқасидаги тепароқ жойга чиқиб қараганимизда, кўм-кўк кўрфаз сувида кичкинагина оқ доғ яққол ажралиб турганини кўрдик. Бунинг нариги соҳилдан сузиб келаётган елканли қайиқ эканлиги равшан эди. Биз елканнинг ҳаракатини ўзгартирганини аниқ кўрдик. Кўп ўтмай яна бир елкан кўринди.

Улар яқинлашгани сайин катталаша борарди. Елканлар тўша-тўғри биз томон сузишарди. Биз француз байроғини пальманинг қир учига чиқариб қўйдик ва таёққа боғлаган норвег байроғини силкита бошладик. Елканларнинг бири шу даража яқин келган эдики, биз унинг икки елканли пишанги борлигини кўрдик. Анжомлари анча замонавий эди. Икки жигар ранг одам, қайиқда тик турганча, бизга тикилган эди. Биз қўл силкита бошладик. Улар ҳам бизга жавобан қўл силкитишди ва тўғри бизга қараб сузиб келишди.

— Иа ора на,— полинезия тилида саломлашдик улар билан.

— Ие ора на!— баробар жавоб қилишди улар. Сўнг улардан бири қайиқдан ирғиб тушди ва биз томон келди.

Иккала меҳмон ҳам европаликлар либосида эди. Лекин уларнинг келишган қоматлари жигар ранг тусда эди.

Уларнинг оёқлари яланг бўлиб, офтобдан сақланиш учун бошларига ўзлари ясаган похол шляпа кийган эдилар. Полинезияликлар соҳилга чиқдилар ва бир оз бўшашибгина биз томон юрдилар: биз галма-гал жилмайишиб қўл сиқшиганимиздан кейин улар ҳам охиноқ тишларини кўрсатиб илжайишди; бу табассумлар сўздан кўра кўпроқ нарсани ифода этарди.

Бизнинг полинезия тилида саломлашганимиз меҳмонларни ҳайрон қолдирган, далда берган ва уларнинг Ангатаулик қабиладошлари бизга инглиз тилида: «Хайрли кеч!» деб қичқирганида биз чалғиб қолгандек, улар ҳам гангига эдилар. Улар полинезия тилида алланмаларини шоша-пиша бизга ҳикоя қила бошладилар. Уларнинг шунча гапларидан бирин сўзини тушунмаганимизни анча кейин англадилар. Билгач эса жимиб қолдилар. Фақат аҳён-аҳёнда, яқинлашиб келаётган қайиққа имо қилиб, дўстона кулиб қўйишарди. холос.

У қайиқда уч киши бор эди. Улар сув кечиб соҳилга келдилар ва биз билан саломлашдилар. Маълум бўлишича, уларнинг бири французчани чалакам-чатти биларкан. Кўрфазининг нариги тарафидаги оролларнинг бирида полинезияликлар қишлоғи бор экан. Шу қишлоқ аҳолиси кечаси гулхан ёруғини кўрибди. Рарона қоясида кўрфазини қуршаган оролларга ўтиладиган бирдан-бир йўл бор экан; шу йўл қишлоққа яқин ерда бўлганидан, қоя ортидаги оролларга яқинлашган ҳар қандай кимсани қишлоқ аҳли албатта кўраркан. Шунинг учун қишлоқ кексалари, қоянинг шарқ тарафида кўринган олов инсон ёққан гулхан бўлмай, жинларнинг иши, деган хулосага келишибди. Оролликлар кўрфазини сузиб ўтиб, инмалар бўлаётганини кўришга ихтиёр билдиришмабди. Кейин уларнинг қишлоғига кўрфаздан аллақандай ёзувлар яшиқ сузиб борибди. Таантида яшаган, алифбони сал-нал билган икки киши ёзувни ҳижжалай-ҳижжалай, тахтага катта-катта қилиб қора ҳарфлар билан «Тики» деб ёзилганини ўқишибди. Қояда руҳлар пайдо бўлганига энди шубҳа қолмаган эди. Негаки, Тики ўз халқларининг аллақачон оламдан ўтган ажодлари эканини ҳаммалари билардилар. Лекин бир неча вақтдан кейин кўрфаздан сухари, сигарета, кокос ёнғоғи солинган банкалар ва эски ботишқалик қути сузиб борибди; шундагина улар қоянинг шарқ томонида кема ҳалокати рўй берганини тушунишибди. Сўнг қабила бошли-

ги гулхан ёққан — омон қолган одамларни излаш учун шу икки қайиқни юборган.

Француз тилида сўзлаган оролли киши, ҳамроҳларининг талабига кўра, кўрфаздан сузиб борган яшикка нима учун «Тики» деб ёзилганини сўради. Биз ҳамма анжомларимизга «Коп-Тики» деб ёзилганини, биз сузиб келган кеманинг номи шундайлигини айтдик.

Бизнинг янги дўстларимиз кема ҳалокатга йўлиққанда ҳеч ким ҳалок бўлмаганини, қояда пачағи чиқиб ётган кема ўйна биз сузиб келган кема эканини эшитганларида ҳайрон бўлиб қичқаришиб юборишди. Улар шу замоноқ ҳаммамизни қайиқларига ўтқазиб қишлоққа олиб кетмоқчи бўлишди. Биз миннатдорчилик билдирдик ва «Коп-Тики»ни қоядан туширмасдан ҳеч қаяққа бормаслигимизни айтдик. Улар қояда туриб қолган бесўнақай солини ҳайрат билан кўздан кечирдилар; мажағи чиққан бу кемани яна сувга тушираман деб овора бўлманглар, мазмунида қараб қўйишди улар бизга! Вакил бизга улар билан жўнашимиз зарурлигини билдирди; қабила бошлиғи уларга бизсиз қайтмаслик лозимлигини тайинлади.

Шунда биз учовимиздан биримиз элчи сифатида қабила бошлиғи билан сўзлашиб бир қарорга келиш учун, ороллиқлар билан биргаликда жўнайди, қайтгач, нариги оролдаги вазиятни бизга сўзлаб беради, деган фикрга келдик. Солини чўгиртош устида қолдириб кетолмаймиз-ку. Шунингдек бошқа асбоб-анжомларни ҳам бу кичик оролда қолдириб кетиб бўлмайди. Бенгт ороллиқлар билан бирга жўнаб кетди. Иккала қайиқни қумлоқ соҳилдан итариб сувга туширдилар-да, қаттиқ елаётган шамол ёрдамида, ғарб томонда ғойиб бўлдилар.

Эртасига уфқда ҳисобсиз оқ елканлар кўринди. Ороллиқлар бари кемаларини сувга тушириб, биз тараф отлангандек эди.

Бутун флотилия биз томон сузмоқда эди. Улар бизга яқинлашганларида эса, олдинги қайиқда, жигар ранг тусдаги кишилар орасида қадрдонимиз Бенгтни кўриб қолдик. У бизга қараб шляпасини силкитарди. Бенгт ёнида қабила бошлиғи борлигини айтган эди, биз сув кечиб ўтиб келаётган меҳмонларнинг ҳурматини жойинга қўйиб кутиб олиш учун соҳилда бир қатор тизилдик.

Бенгт бизни таптанали суратда қабила бошлиғига тапиштирди.

— Қабила бошлиғининг исми Тепиуранарни Териафа-

атау, — деди Бенгт. — Лекин уни Тека деб атайверсак ҳам бўлармиш.

Биз уни Тека деб атай бошладик.

Қабила бошлиғи Тека баланд бўйли, қомати келишган, донолиги шундоққина кўзида кўришиб турган полинезиялик одам эди. У Таитидаги қадимий қирол авлодидан бўлиб, бундаги машҳур одамлардан эди, Рарона ва Такуме ороллари қабила бошлиғи. У Таитидаги мактабда ўқиган бўлиб, француз тилини ҳамда ўқиш ва ёзишни биларди. У менга Норвегиянинг пойтахти Христиiania¹ дея аталганини айтди ва Бинг Кросбини² таниш-танимаслигимни сўради. Шунингдек у, сўнгги ўн йил мобайнида уларнинг ороллари Раронага уч чет эл кемаси кирганини, лекин қишлоқларига бир йилда бир неча бор кокос ёнғоғи мағизи билан савдо қилувчи Таитилик савдогарларнинг кемалари келиб туришини айтди. Бу савдогарлар ҳар хил буюмлар келтиришиб, кокос ёнғоғи мағизини олиб кетишаркан. Мана, бир неча ҳафтадирким, ороллиқлар уларнинг кемасини кутаётган экан. Ҳали-замон келиб қолишлари мумкин экан.

Бенгтнинг қисқача ҳисоботига қараганда Раронада мактаб ҳам, радио ҳам, оқ танли кишилар ҳам йўқ экан; лекин оролда истиқомат қилувчи 127 полинезияликлар имкони борича бизни яхши жойлаштиришга ҳаракат қилдилар, тантанали қабул маросими ўтказдилар.

Қабила бошлиғи энг аввал, бизни эсон-омон чўғиртошга қўндирган кемамизни кўздан кечирмоқчи бўлди. Биз қатор ороллиқлар ҳамроҳлигида сув кечиб, «Кон-Тики» томон йўл олдик. Биз солга яқинлашганимизда, полинезияликлар бирдан тўхташди-да, ҳаммалари баравар, бақириб-чақириб фикр алмашина бошлашди. «Кон-Тики» таркиб топган ходалар энди яққол кўришиб турганлигидан, ороллиқлардан бири:

— Бу қайиқ эмас, бу пае-пае! — деб қичқириб юборди.

— Пае-пае! — деб такрорлашди ҳамроҳлари бир овоздан.

Улар сувни шалолатиб, ҳамма ёққа сачрата-сачрата чўғиртошлар устидан чопачопа «Кон-Тики»га қараб кет-

¹ Христиiania — Норвегиянинг пойтахти Ослонинг илгариги номи.

² Бинг Кросби — Гарри Л. Кросби — американинг ҳозирги замон киноартисти.

дилар ва устига чиқиб олдилар. Улар болалардек ҳаяжонланган бир ҳолда, ҳамма ёққа бир-бир бош суқдилар, ходаларни, бамбук бўйраларни, арқонларни ушлаб кўрдилар. Қабила бошлиғи ҳам бошқалар сингари кўтаринки руҳда эди; у бизнинг ёнимизга қайтиб келди-да:

— «Тики» қайиқ эмас, пае-пае,— дея бир неча бор такрорлади. Унинг овозида ҳайрат ва қизиқсинини бор эди.

Пае-пае полинезия тилида «сол» ёки «кат» деган маънони билдиради, Пасхи оролида эса, шу ерда ясаладиган қайиқлар ҳам шундай аталади. Қабила бошлиғи бизга, эндиликда бундай пае-паелар йўқ бўлиб кетганини, қишлоқнинг кексалари пае-паелар ҳақида турли ривоятлар ҳикоя қилганини айтдилар. Полинезияликларнинг ҳаммаси ҳам баҳайбат бальза ходаларига қойил қолдилар-у, лекин арқонларни назарларига илмадилар. Шўр сув ва қуёш таъсирида бундай арқонлар бир неча ойдан ортиқ хизмат қилолмас эди. Ороликлар ўз қайиқлари анжомларини ғурур билан бизга кўрсатдилар; улар кокос ёнғоғи толаларидан ўзлари тўқиган арқонлар бепи йилгача хизмат қилажагини ҳикоя қилишди.

Ўзимизнинг қизиқ оролимизга қайтиб келгач, кўнчилиқнинг розилиги билан уни «Фенуа Коп-Тики» яъни «Коп-Тики ороли» деб атадик. Биз бу номни полинезия тилида бемалол талаффуз этардик. Лекин бизнинг шимолга хос қисқа пемларимизни такрорлашга эса, уларнинг тили сира келишмасди. Мени Тераи Матеатадея аташлари мумкинлигини, бу ўлкаларга илк сафарим даврида Таитининг буюк қабила бошлиғи мени «ўғил қилиб олиб» менга шундай ном қўйганлигини айтганимда ҳамма хурсанд бўлиб кетди.

Ороликлар қайиқларидан уй қушлари, тухум, нон дарахти меваларидан олиб келишди. Баъзи бирлари уч тишли чангаклар ёрдамида кўрфазда бир неча йирик балиқни тутиб келтиришди. Қарабеники, гулхан атрофида базм бошлаб юборишибди. Биз пае-паеда океан бўйлаб қилган сафаримиз давомида кўрган-кечирганларимизни ҳикоя қилишимиз керак эди. Кит акуласи ҳақидаги ҳикояни эса қайта-қайта такрорлашга тўғри келди. Ҳикоя давомида Эрикнинг гарпунни акула калласига салганига етганимизда тингловчилар ҳаяжонланиб кетардилар. Эрик чизган балиқларнинг суратини кўрган ҳамано полинезияликлар уларни таниб олардилар ва уларнинг тилида бу балиқлар қандай аталишини айтардилар. Лекин улар кит

акуласини ҳам, илон макрель балиғини ҳам сира кўрмаган ва улар тўғрисида ҳеч нима эшитмаган эдилар.

Оқшом чўккач, биз радионинг қулоғини бураб юбордик, ҳамма қувониб кетди. Уларга черков музыкаси айниқса ёқди. Ундай кейин, ҳеч қутилмаганда биз, америкадан берилаётган полинезияликларнинг рақс музыкасини тутдик. Шу чоқ оролликларимизнинг хушчақчақроқлари қўлларини гарданларига қўйиб музыка оҳангига монанд чайқала бошладилар, кўп ўтмай ирғиб ўрииларидан туриб рақс туша кетдилар. Туш оғғач эса ҳамма гулхан атрофига жойлашди. Бугунги оқшом оролликлар учун ҳам, биз учун ҳам ўзгача бир воқеа эди.

— «Тики» бугун кўрфазга келади,— деди қабила бошлиғи мажағи чиққан солимизга имо қилиб.— Сув баланд кўтарилади.

Соат ўн бирларга бориб сув ёнимиздан ўтиб, кўрфазга туша бошлади. Кўрфаз сувга тўлиб кўл шаклига кира бошлади, орол атрофидаги сувнинг баландлик даражаси орта бошлади. Кейинроқ бориб, океандан сув ёпирилиб келаверди. Сув пўртана сифат борган сайин қутуриб ёприларди. У бора-бора чўғиртошнинг катта қисмини қоплади. Сув оқими оролнинг иккала соҳилини ёқалаб ўтарди. Бу оқим йирик маржон тошларни яланғочлар, катта-катта қумлоқлар ҳосил қиларди. Сув қайтган чоқда эса бу қумлоқлар шамол учирган ундек ғойиб бўлар, бошқа жойда янги қумлоқлар ҳосил бўларди. Путური кетган солнинг бир печа бамбук ходаси ёнгинамиздан сузиб ўтди. «Кон-Тики» ҳам ҳаракатга кела бошлади. Сув кўпайганда оқиб кетмаслиги учун, соҳилда ётган нарсаларнинг ҳаммасини орол ичкарасига ташиб олишга тўғри келди. Кўп ўтмай, сув тагидан чўғиртошларнинг энг баландларининггина учи кўриниб, оролимиз атрофидаги соҳил эса сув тагида қолиб кетди. Ҳаммаи ваҳима босди. Назаримизда океан устимизга олиқиб келаётгандек эди. «Кон-Тики» 180° га айланди ва жойидан жилиб кетди, лекин кўп ўтмай, бошқа чўғиртошлар оралиғида тугилиб қолди.

Полинезияликлар ўзларини сувга отдилар. Гоҳ сузиб, гоҳ гирдобни кечиб, бир қумлоқдан иккинчи қумлоққа ўтиб, солга етиб олдилар. Кнут билан Эрик улар билан бирга эди. Солда тайёрлаб қўйилган арқонлар ётарди. Сол сўнги чўғиртош устидан ошиб ўтганда эса оролликлар солдан сакраб тушиб, уни тутиб қолишга уриндилар. Улар «Кон-Тики»нинг бетиним ғарбга интилишидан беҳабар

эдилар. Сол ночор қолган оролликларни тортиб эргаштириб борарди. Кўп ўтмай, у кўрфаз ичра, яхшигина тезликда илгарилаб борди. Сокин оқимли сувда пайдо бўлган, «Кон-Тики» гўё ўзини йўқотди-ю, имконият излаб, алаңлай бошлади. Сол кўрфаздан чиқадиган йўл тошиб, ҳаракатга келишга улгурмасидан оролликлар арқонининг бир учини соҳилдаги пальмага боғлаб олмишга муваффақ бўлдилар. Шундай қилиб, «Кон-Тики» чамбарчас боғланганича кўрфазда қолиб кетди. Ҳеч қандай тўсиқлар тўхтатиб қололмаган кема, баррикадаларни ошиб ўтиб, Рароиа ороли ичкаридаги кўрфазга кириб олган эди.

«Ке-ке-те-хуру-хуру» қабиладаги пақоратли жанговар қийқириқлардан руҳланиб, оролликлар билан биргаликда «Кон-Тики»ни ўз номи билан аталган орол соҳилига тортиб чиқардик. Сувнинг кўтарилиш даражаси одатдагидан 120 сантиметр ошди. Бутун орол сув тагида қолиб кетади, деб ҳам ўйладик.

Шамол қувилаб келаётган тўлқинлар кўрфазда баланд кўтариларди, сув босиб турган тор, чўзинчоқ қайиқларга эса асбоб-анжомларимизнинг кичик бир қисмигина сиғарди. Полинезияликлар, иложи боричча, тезроқ қишлоққа қайтишлари лозим эди; қишлоқдаги кулбалардан бирида, ўлим чапгалида ётган бир болага ёрдам бериш учун Бенгт билан Герман бирга кетди. Боланинг бошига чиққон чиққан, бизда пеницилин бор эди.

Эртасига Кон-Тики оролида тўрт киши кунни кеч қилдик. Шарқдан келаётган шамол шундай кучли эсмоқда эдики, оролликлар чўғиртошлар ва қумлоқлар билан қопланган кўрфаздан ўтиб бизга етиб келолмасдилар. Сув кечаси билан анча пасайди, эндиликда тўлқинлар шаштидан қайтиб, пўртанага айланганди.

Эртасига шамол анча пасайди. Биз сол тагига шўнғиб кириб чиқишга, тўққиз ходанинг ҳамма бут-бутунлигига ишонч ҳосил қилишга муяссар бўлдик; чўғиртошларнинг учли қирралари ходаларнинг таг томонидан бир неча сантиметрини қирган эди, холос. Арқонлар ходалар ёриқларига шундай мустаҳкам жойлашган эдики, фақат тўртта-синигина маржонлар кесиб юборган эди. Биз солда тартиб ўрната бошладик. Палубадаги ҳамма лаш-лушларни йиғиштириб, гармондек ёнжалоқ бўлиб кетган каютани текислаб, мачтани улаб, кўтариб қўйганимиздан кейин мағрур кемамизнинг қиёфаси анча яхши бўлди.

Кундузи уфқ томонда яна елканлар кўринди: ороллиқ-

лар бизни ва қолган буюмларни олиб кетиш учун келган эдилар. Герман билан Бенгт ҳам улар билан бирга эди; улар қишлоқда катта байрамга тайёргарлик бораётганини айтдилар. У оролга етиб борашимиздан сўнг, қабила бошлиғи ижозат қилмагунча қайиқдан тушмаслигимиз кераклигини айтди.

Мувофиқ шамол ёрдамида, кенглиги олти миль келадиган кўрфазни кесиб ўтдик. Биз Коп-Тики оролининг таниш пальмаларига маъюсгина боқардик. Пальмаларнинг учлари биз билан хайр-маъзурлашиб силкинаётгандай туюларди; кўп ўтмай, дарахтларни бир-биридан ажратиб бўлмай қолди, кейинчалик эса орол, шарқий чўғиртош ёқалаб кетган барча ороллар сингари чўзиқ ер шаклига айланди. Олд тарафда бўлса, йирикроқ ороллар аниқ кўрина бошлади. Бу оролларнинг бирида биз тўлқини тўсарни ва пальмалар оралигидаги кулбалардан кўтарилаётган тутунларни кўрдик.

Қишлоқда одам зоти йўқдек кўринарди; бирон кимсadan дарак йўқ эди. Нималар бўлаётганини унда? Соҳилда, маржон тош қояларидан иборат тўлқинтўсар ортида икки одам турарди: бири баланд бўйли ва ориқ, иккинчиси барваста, бочкадай семиз. Уларга яқинлашгач, биз ҳурматини ўрнига қўйиб, иккови билан саломлашдик. Бу қабила бошлиғи Тека ва унинг муовини Тупухое эди. Тупухоенинг кулганда оғзи қулоғигача етиб жилмайиши, ҳаммамизга ёқди. Тека ақлли ва устомон одам экан. Тупухое эса асл табиат фарзанди, тўғри кўнгил киши эди. У ўта ҳазилкаш ва дилкаш эди. Гавда тузилишининг баҳайбатлиги билан у, бизнинг хаёлимизда тиклаган полнезияликлар қабиласи бошлигининг ўзгинаси эди. Дарҳақиқат Тупухое илгари оролдаги қабилалар бошлиғи бўлиб, кейинчалик унинг ўрни, француз тилини ва ҳисоб-китобни ҳамда ёзишни билган саводли Текага ўтган эди. Таитидан кокос ёнғоғи мағизи харид қилган кемаларнинг эгалари қишлоқ аҳлини ортиқ чалғита олмасдилар.

Тека ҳаммамиз биргаликда қишлоққа, мажлислар уйига боришимиз кераклигини айтди. Барча соҳилга чиқиб бўлгач, таитанали суратда шу томонга йўл олдик; Герман гарпуи ёғочига қўндирилган байроқни ҳилшиллатиб олдида борар, икки оқсоқол ўртасида эса мен қадам ташлардим.

Қишлоқдагилар Таити билан бўладиган кокос ёнғоғи мағизи савдоси ҳақида суҳбатлашардилар; тахталар ва

қат-қат букланган тунукалар кемаларда келтирилганди. Баъзи кулбалар новдалар ва ўрилган пальма япроқларидан ажиб қадимий услубда қурилган бўлиб, бошқалари тахталардан михлаб ясалиб, кичкинагина троник бунгалони эслатарди. Пальмазорда қад кўтарган тахтавон уй, янги мажлислар уйи бўлиб, биз — олти европалик шу ерга жойлашишимиз керак эди. Биз орқа тарафдаги кичкина эшикдан байроқ кўтариб кириб, олд тарафдаги кенг зинапоядан чиқдик. Қаршимиздаги майдонда қишлоқда яшовчи, юришга яроқли қари-қартаг, хотин-халаж ва бола-чақагача тўпланган эди. Ҳаммалари ниҳоятда жиддий қиёфада, Кон-Тики оролидаги хушчақчақ дўстларимизгача ҳозир бошқалар билан бир қаторда бизни таппагандай бўлиб туришарди.

Биз зинапоёга чиққаннимизда, тўпланганларнинг ҳаммаси бараварига қўшиқ бошлаб юборишди... «Марсельеза»ни куйлашди! Сўзларини ёд билган Тека қўшиқни бошлаб бериб турарди. Бир неча кампирнинг юқори нотада қўшиқни сал бузиб турганларини ҳисобга олмаганда, умуман хор силлиқ борарди. Қишлоқ аҳли «Марсельеза»ни ўрганишга кўп куч сарфлагани аён эди. Айвон қаршисида француз ва норвег байроғи кўтарилди ва қабила бошлиғи Теканинг бизни қабул қилиш учун ўтказган таптанали маросими шу билан тугади; Тека бир-бир юриб четга чиқди. Бақалоқ Тупухое олдинга ўтиб, маросимни давом эттирди.

Тупухое бир ишора берган эди, ҳамма бараварига яна янги қўшиқ бошлашди. Бу гал ашула силлиқ кетди. Куй уларнинг ўзлариники, сўзлари ҳам она тилларида эди. Ўзларининг рақс ва куйларини куйлашга эса улар уста. Куй шу қадар оҳангдор, шу қадар жозибали эдики, ҳаммамизни ўзига маҳлиё қилди. Бу куй оҳангида гўё бутун Жануб денгизи гулдираб биз томонга ёпирилиб келаётгандек эди. Бир неча одам қўшиқни бошлаб берар, маълум бир муддатдан сўнг бошқалар жўр бўлишарди; куй ўзгариб турар, лекин сўзлар ўша.

«Океан бўйлаб *пае-паеда* бизнинг Раронага келган Терап Матеата ва унинг одамлари, кунингиз хайрли ўтсин; хайрли ўтсин кунингиз сизнинг, орамызда кўпроқ туриб қолингиз. Хотиротларимиз бир бўлсин, узоқ ўлкангизга жўнаб кетган чоғингизда ҳам хаёлан бирга бўлайлик. Хайрли кун», — деяётир эдилар.

Биз бу қўшиқни яна бир бор такрорлашларини сўра-

дик. Оролликлар анча жўшқинлашиб, бегонасирашмай, борган сайин иноқлашардилар. Тупухое мендан *пае-паега* тушиб, океан опиб келишимизнинг боиси ҳақда икки оғизгина халойиққа ҳикоя қилиб беришимни сўради; жавдираган кўзлардан ҳам шуни уққан эдим. Мен французча сўзлашим керак эди, Тека эса тилмочлик қиладиган бўлди.

Қаршимда саводсиз, лекин ниҳоятда ақлли қорамағиздан келган оломон турарди. Мен уларга, илгари ҳам Жануб денгизи оролларида, қабиладошлари ҳузурида бўлганимни, уларнинг илк қабила бошлиқлари Тики ҳақидаги ривоятларни тинглаганимни, ривоятларга қўра Тики уларнинг аجدодларини аллақайси сирли мамлакатдан шу оролларга бошлаб келганини, бу мамлакатнинг қаердалигини эндиликда ҳеч ким билмаслигини сўзлаб бердим. Аммо, Перу деб аталган узоқ мамлакатда бир вақтлар Тики исмли қудратли қабила бошлиғи бўлганлигини айтдим. Халойиқ уни Қон-Тики, яъни Қуёш-Тики, дея атаган. Негаки, ривоятларга қўра, у қуёш авлодидан бўлган. Хуллас; Тики ва унинг тарафдорларидан бир қисми, катта-катта *пае-пае*ларга тушиб мамлакатни ташлаб кетганлар. *Пае-паеда* океанни сузиб ўтиш мумкинлигига ҳеч ким ишонмаганлигидан, биз ўзимиз Перудан *пае-паега* тушиб океанни сузиб келдик; қарабсизки, энди бундамиз; демак, сузиб ўтса бўларкан. Менинг қисқагина нутқимни Тека таржима қилиб бергандан кейин, Тупухое шундай жонланиб кетдики хуружга келиб ирғиб туриб, халойиқ олдига чиқди. У қўлларини силкитиб, осмонни ва бизларни кўрсатиб, полинезия тилида алланималар деб қичқира бошлади. Унинг шиддат билан сўзлаган нутқида Тики сўзи бир печа бор такрорланди. У шу қадар тез сўзлар эдикки, сўзларининг маъносини чақиб улгуриш қийин эди. Лекин бунда тўпланганлар унинг ҳар сўзини илғаб олишар, ҳаяжонланаётганлари кўришиб турарди. Бу сўзларни таржима қилиб беришга киришаркан, Тека негадир, жуда ўнғайсизланарди.

Тупухоенинг айтишича, унинг отаси, бобоси ва бобокалонлари Тики ҳақида ҳикоя қиларканлар, Тикининг илк қабила бошлиғи бўлганлигини, ҳозир осмондалигини сўзлаганлар. Кейин оқ тапчилар келишган ва аждодлар сўзлаган ривоятлар бекор деб таъкидлашган. Уларнинг айтишича, Тики, ҳеч қачон бўлмаган. Унинг осмонда ҳам бўлиши мумкин эмас, негаки Иегова унда. Тики маъжу-

сийлар худоси бўлгани учун, энди бундагилар ортиқ унга топинамасликлари керак дейишибди. Қарабсизки, олти одам океан бўйлаб *нае-наеда* сузиб келибди. Аждодларининг айтгани тўғрилигини тасдиқловчи илк оқ танлилар шуларгина экан. Тики дарҳақиқат яшаган экан, кейин ўлган-у, осмонга чиқиб кетган.

Миссионерларнинг меҳнатини зое кетказиб қўймасмиканман, деган фикрдан чўчиб тушдим-у, дарҳол ўрнидан туриб, Тикининг дарҳақиқат яшаганлигини — бунга шубҳа бўлиши мумкин эмас, — лекин аллақачон ўлиб кетганини айтдим. Лекин эндиликда у осмондами ёки дўзахда, буни ёлғиз Иеговагина билаганини, негаки Иегова доимо осмонда бўлганини, Тики эса буюк қабила бошлиғи бўлганини, Тека билан Тупухое сингарп оддий одам-у, лекин катта қабила бошлиғи бўлганини сўзладим.

Менинг сўзларим полинезияликларга ёқди, уларни қапоатландирди; бари бошларини пргитишар, маъқуллаб гўлдирашарди. Менинг ҳикоя қилишим маъқул келганини шундан англадимки, дарҳақиқат Тики, бир вақтлар яшаган. Энг муҳими ҳам шу. Мабодо эндиликда дўзахда бўлса унинг ўзига қийин; дарвоқе, шундай бўлиб чиқса, у билан бир учрашувга умид қилса ҳам бўларкан, дея ҳазиломуз гап қотди Тупухое.

Оломон орасидан уч чол олдинга ёриб чиқиб, биз билан қўл олиб омонлашини истаклари борлигини билдиришди. Халойиқ орасида Тики ҳақидаги афсоналарни сақлаб келаётганлар шулар бўлса не ажаб... Қабила бошлиғи чоллардан бирининг аждодлар даврига оид кўп ривоят ва тарихий балладаларни ёд билишлигини айтди. Мен чолдан шу ривоятларда Тикининг қайси томондан келгани ҳақида ишора ва далиллар борлиги тўғрисида сўрадим. Лекин чолларнинг на униси, на буниси бу тўғрида аниқ бир гап айтолмади. Узоқ ўйлаб, бош қотиргандан кейин уч чолнинг энг кексаси, Тикининг сафарга энг яқин қариндоши Мауи кузатиб қўйганини, Мауи ҳақидаги балладада эса, унинг оролларга Пурадан келиб қолганлиги ҳақида ривоятлар борлигини сўзлади. «Пура» сўзи осмоннинг Қуёш кўтариладиган қисми маъносида келар экан. Мауи Пурадан келган экан, демак, Тики ҳам ўша жойдан келган, — деди чол. Биз олтовлон ҳам *нае-наеда* ўша Пурадан келганлигимиз очиқ-равшан бўлган эмиш чолларга.

Мен кекса ороликларга, Пасхи оролига яқинроқ жойда, бир чеккадаги Мангарева деб аталган кичкина орол

аҳолиси ҳатто қайиқ нималигини билмаслигини, то шу кунгача океанда катта паче-пачеда сузажакларини ҳикоя қилдим. Чоллар бу ҳақда эшитмаган эканлар, лекин аждодлари катта *паче-пачеларда* сузганини биларканлар. Лекин бора-бора *паче-пачелар* ишлатилмай қўйиб, эндиликда отигина қолганмиш, бу ҳақда ривоятлардагина эслаб ўтилармиш, холос. Қадим замонларда улар *ронго-ронго* деб аталарди, — дея қўшимча қилди энг кекса чол, — лекин эндиликда бу сўзнинг ўзи ҳам ишлатилмайди. Аммо *ронго-ронго* номи қадим афсоналарда бор экан.

Бу ном мени қизиқтириб қўйди. Негаки баъзи оролларда *Ронго* сўзини *Лоно* деб ҳам юритадилар. *Лоно* — полинезияликларнинг машҳур афсонавий аждодларидан бирининг номи эди. Ривоятларда ҳикоя қилинишича, унинг туси оқ, сочлари малла бўлган. Капитан Кук биринчи бор Гавай ороллариغا борганида, аҳоли уни қучоқ ёзиб кутиб олган. Негаки улар капитанни бир қанча авлод ёши мобайнида йўқ бўлиб юриб, эндиликда аждодлари юридан катта елканли кемада қайтиб келган оқ танли қариндошлари деб ўйлаганлар, Пасхи оролида эса сирли пероглифларни *ронго-ронго* дея атардилар. Бу пероглифларнинг сири бўлиб, ёзишни билган сўнгги «узунқулоқ»лар билан бирга кўмилиб кетган эди!

Кексалар Тики ва *ронго-ронго* ҳақида мусобақа юргизишни истаган бир чоқда, ёшлар кит акуласи ва океан бўйлаб қилинган сафар ҳақидаги ҳикоямизни тинглашга ошиқишарди. Бу ўртада зиёфат ҳам тайёр, Тека эса таржима қила-қила чарчаган эди.

Қишлоқ аҳлига, ёнимизга келиб, ҳар биримизнинг қўлимизни сиқишга ижозат берилди. Эркаклар «иа-орана» дея ғўлдирар, қўлимизни суғуриб олгудек тортқилашарди. Қизлар олдинга суқулиб ўтишга уринишар, ғамза билан қисилиб-қимтишиб саломлашишарди. Кампирлар бўлса соқолимиз, оқ теримизга нмо қилиб ҳингир-ҳингир кулишарди. Ҳамманинг чеҳрасида дўстона самимият барқ урар, тил билмаслик аҳамиятсиз бўлиб қолган эди. Оролликлар биз ҳеч тушунмайдиган полинезияликлар тилида бир нима дейишса, биз уларга норвег тилида жавоб қайтарардик-да, ҳаммамиз қотиб-қотиб қулардик. Биз энг биринчи ўрганган полинезия сўзи «ёқади» сўзи эди; бу сўзни айтсагу бизга ёққан нарсага ишора қилсак бас, буйғи силлиқ кетаверарди. Агар «ёқади» сўзини айтарканмиз, бурнимиз жийирилса борми, бу «ёқмайди» деган маънони билди-

рарди, шу тариқа биз бемалол келишиб олаверардик.

Қишлоқнинг 127 нафар аҳолиси билан танишиб бўлганимиздан кейин, икки қабила бошлиғи ва биз олти меҳмон учун узун стол қўйилди-ю, қишлоқ қизлари энг лазиз таомларни келтириб торта бошладилар. Қизларнинг бирлари столни поз-пеъматлар-ла безаш билан овора экан, бошқалари бўйинимизга гулчамбарлар осдилар, кичикроқ гулчамбарларни бошимизга кийгиздилар. Гуллардан ажиб, муаттар ҳид таралар, иссиқ кунда таннимизга муздек тегиши эса ёқимли эди. Бизнинг шарафимизга бағишланган байрам ана шундай бошланди ва бир неча ҳафта, то биз оролдан кетганимизча давом этди. Дастурхондаги қовурилган барра чўчқалар, жўжалар, ўрдаклар, янги тутилган қисқичбақалар, полинезияликларининг балиқ таомлари, нон ва қовун дарахти мевалари ва кокос ёнғоғи сутларини кўриб сўлагимиз оқиб кетди. Биз овқатланишга киришган бир чоғда халойиқ Полинезия рақсларини кўрсатиб кўнглимизни очишга киришди, қизлар стол атрофида рақсга туша бошладилар. Ўртоқларим ҳузур қилиб кулишарди; дастурхон атрофида ўтирганимизда аҳволимиз жуда алланима бало эди; соқолларимиз ўсган, бошимизда гулчамбар, очидан ўлаётган кишилардек овқат ошалардик. Иккала қабила бошлиғи ҳам, биз сингари хурсандчилигини яширолмасди.

Овқатдан кейин ажойиб Полинезия рақслари бошланди. Қишлоқ аҳли ўз халқ рақсларини бизнинг олдимизда намойиш қилиш иштиёқида эди. Улар олтовимиз ҳамда Тека ва Тупухоени биринчи қатордаги курсига ўтказишдилар. Икки гитарачи пайдо бўла сола, чўккалаб ўз созларида Жануб денгизи куйларини чала кетишди. Шу йўсин ўтириб олиб қўшиқ куйлаётган томошабинлар ҳалқасини ёриб ўтиб, буралиб-чайқалиб эркаклар ва пальма япроқларидан бўкесанга боғлаб олган юбкаларини шитирлатиб хотин-қизлар рақсга туша кетишди. Бир қўлини ақула узиб олган бақалоқ вахине¹ қўшиқ нақоратини айтишда ҳаммадан ўзди. Аввалига раққослар сипогарчилик билан зўрма-зўраки ўйнадилар; лекин *пае-паеда* келган оқ танли кишилар ота-боболаридан қолган бу рақслардан юз ўгирмаганларини кўргач, рақс жуда жонланди. Рақсга кексаларнинг бир қисми ҳам қўшилди; ҳаммаларини

¹ Ва хине — Полинезия тилида «аёл» дегани.

мақомни яхши ҳис этишарди, оддий кунларда тушилмай-
диган рақсларни ҳам билишарди. Қуёш Тинч океанга
ботган чоғда пальмазор ўртасидаги рақс жонлангандан
жонланди, томошабинларнинг қарсақлари авжига чиқди.

Репертуарининг ниҳояси йўқ: бир имо-ишорали рақсдан
кейин иккинчиси бошланарди. Ниҳоят бир тўда ёш-яланг
шундоққина қаршимизда жипс доира ясаб чўккалаб ўти-
ришиб олди ва Тупухосининг ишораси билан ерни — авва-
лига секин, кейин тез-тез дўмбира қила кетди; мақом
бир меъёрга тушиб олгандан сўнг кутилмаганда ногорачи
ичи кавак қилинган ғўлапи икки таёқ билан уриб, қаттиқ
тўқиллатиб, уларга жўр бўлди. Мақом тегинли суръатга
етганда, қўшиқ бошланди ва бўйпига гулчамбар таққан,
қулоғига гул қистирган қиз югуриб доира ўртасига тушди.
Яланг оёқ қиз тиззасини букиб, бўксасини мақомга сил-
китиб, қўлини боши узра кўтариб, ҳақиқий полинезия
услугида рақс туша кетди. Қиз ниҳоятда чиройли рақс
тушарди. Кўп ўтмай, томошабинлар ерни дўшиллата бош-
ладилар. Доира ўртасига яна бир қиз тушди, кейин учин-
чиси чиқди.

Қадимгилар билган Жануб денгизи ҳаёти эди бу. Юл-
дузлар жимирлар, пальмалар чайқалар, тун илиқ ва узун,
гуллар атри ва қушлар навосига тўлиқ эди. Тупухое оғ-
зини қулоғига етказиб илжайди ва елкамга қоқди.

— Мантаи?— сўради у.

— Ҳа, мантаи,— дедим мен.

— Мантаи?— сўради у бошқалардан.

— Мантаи,— баробар жавоб беришди улар. Дарҳақи-
қат шундай эди.

— Мантаи,— деди Тупухое бошини иргитиб ва ўзига
ишора қилиб у ҳам мамнун эди.

Ҳатто Тека ҳам байрамни кўнгилдагидек, деб ҳисоб-
ларди; Раронада, уларнинг рақсларини оқ танлилар би-
ринчи бор томоша қилиши эди, унинг айтишича. Дўмби-
раининг дўпир-дўпир қарсақлар, қўшиқ ва рақслар суръ-
ати борган сари тезлашиб борарди. Мана, рақс қилаётган
қизларнинг бири доира бўйлаб ҳаракат қилишдан тўхтади,
турган ерида жазава билан тўлғаниб, қўлини Герман то-
мон узатди. Герман мийиғида жилмайиб ўтирарди; у
нима қилишига ҳайрон эди.

— Юзимизни ерга қаратманг,— деб шивирладим
мен,— ахир рақсга жуда устасиз-ку.

Оломонни завқлантириб Герман иргиб туриб доира

ўртасига тушди ва икки букилиб, бутун танасини силки-тиб, полинезия рақсининг мураккаб ҳаракатларини ижро этишга киришди. Қийқириқлар кўтарилди. Кўп ўтмай Бенгт билан Торстейн рақсга тушакетди, борган сайин тезлашиб бораётган мақомдан орқада қолмаслик учун зўр бериб уринганларидан, улар қора терга чўмиб кетган эдилар; музика мақоми шу даража тезлашиб кетдики, дўмбира садоси чўзиқ гувиллашга айланиб кетди, полинезиянинг уч ҳақиқий раққосаси музика мақомига мос равишда, тоғтерак япроғидек титрай бошлади; ниҳоят, қизлар ерга чўккалашди ва дўмбира товуши қўққисдан тинди.

Энди оқшом қаҳрамонлари биз бўлиб қолдик. Томоша-бинлар иштиёқининг ниҳояси йўқ эди.

Навбатдаги ўйин Раронада қадимий тантаналардан ҳисобланган қуш рақси эди. Эркак ва аёллар икки қатор тизилишиб, бош раққос раҳбарлигида, қушлар галасини тасвирлаб ҳамоҳанг иргишлардилар. Бош раққос қушлар бошчиси ҳисобланиб, танасини ажиб бир ҳаракатга келтирар, лекин умумий рақсга иштирок этмасди. Қушлар рақси адо бўлгач, Тупухое бу рақс бизнинг солимиз шарафига ижро этилганини ва яна такрорланиши кераклигини, бош раққос ўрнида мен ўйнашим лозимлигини айтди. Бош раққоснинг вазифаси ёввойиларча қийқириб, орқасини ликиллатиб, қўлини боши узра силкитиб айланишдан иборат, деб тушунганим учун мен гулчамбаримни бошимга қаттиқроқ бостириб олдим-да, саҳнага чиқдим. Буралиб-буралиб рақс тушарқанман кекса Тупухоенинг курсидан йиқилгудек бўлиб ҳа-ҳалаганини кўрдим; қўшиқ айтаётганлардан тортиб музикачиларгача Тупухоенинг ҳолига тушиб қолганларидан куй секинлаша бошлади.

Энди, ёш-қари барча баравар рақс тушадиган бўлди, дўмбирачи билан ерни дўширлатаётган музикачилар яна жой-жойларини эгалладилар-да, полинезияликларнинг оловли рақси мақомнинг кириш қисминини ижро эта кетдилар.

Лекин шу чоқ барвастагина, мускулдор аёл допрага тушди, бир неча бор силкиниб, буралиб рақс тушган бўлди-да, тўғри Эрик томон юрди. Эрик ташвишланиб унга қараб қолди. Аммо барваста аёл, чиройли бир жилмайди-да, Эрикнинг қўлидан маҳкам ушлаб курсидан тортиб туширди. Эрик аёл ортидан истар-истамас оқсоқланиб

борди ва доирага тушди: унинг бир қўлида трубкаси, иккинчи қўли билан эса бели оғриган жойни чангаллаб олган эди. Чунки унинг бели шамоллаган эди-да. Эрик бир неча бор ирғишлагап пайтидан бошидан тушиб кетаётган гулчамбарни тўғрилаш учун иштонини қўйиб юборишга мажбур бўлди. Лекин ўз оғирлиги билан сирғаниб кетаётган иштонни тўғрилаш учун яна унга ёпишди. Унинг қаршисида ер дупирлатиб рақс ташабган бақалоқ аёлниги кўриниши ҳам Эриқдан қолпшмаганлигида кула-кула пчакларимиз узпла ёзди, кўз ёшларимиз соқолнимиздан оқиб туша бошлади. Кўп ўтмай бошқа раққослар ҳам ўйшдан тўхтади. Пальмазорда қаҳқаҳа янгради. Раққос Эрик билан бақалоқ аёл эса ҳамон рақс тушиб айланшарди. Ниҳоят улар ҳам рақедан тўхташга мажбур бўлдилар. Негаки ашулачилар ҳам, музикачилар ҳам ортик қуйни давом эттиришдан ожиз эдилар, кула-кула белларини ушлаб қолган эдилар.

Байрам тонггача давом этди; лекин аввал биз, яна 127 ороллиқ қўлини сиқиб чиқишимиз керак эди. Оролда неча кун яшаган бўлсак ҳар кун, эрталаб ва кечқурун, аҳли оролнинг қўлини сиқиб чиқардик. Олти ўрин-тўшак қишлоқдаги кулбалардан бир-бир йиғиб чиқилган ва мажлислар уйи девори тагига қатор тўшалган эди; биз муаттар ис таратаётган гулчамбарларни тепамизга олиб, эртадаги етти кичик карлик сингари қаторлашиб ётдик.

Бошига чипқон чиққан олти яшар боланинг аҳволи эртасига анча оғирлашди. Боланинг иситмаси 41 даражга етди, бошидаги яра эрлар муштидек дўппайиб чиқиб, лўқиллаб турарди.

Тека, бу касалликдан жуда кўп бола нобуд бўлганини, агар бирортамиз бирор даво ўйлаб тополмасак, боланинг умри узоққа бормаслигини айтди. Бизда янги чиққан пенициллиннинг таблеткасидан бор эди. Аммо биз болага қанчадан бериш кераклигини билмасдик. Биз болани даволай бошласак-да, бола ўлиб қолса, бунинг оқибати ҳаммамиз учун ёмон бўлиши мумкин.

Кнүт билан Торстейн яна радиостанцияни қутидан чиқаришиб, энг баланд икки кокос пальмаси оралиғига антеннани тортишди. Оқшом чўккач, биз яна Лос-Анжелосда — ўз уйларидан ўтирган радиот дўстларимиз Гал ва Френк билан алоқа тикладик. Френк телефон орқали бир врач билан боғланди. Биз эса боланинг касаллик белгиларини ва аптекамизда қандай дори борлигини Морзе ка-

лити ёрдамида унга тушунтирдик. Френк докторнинг жавобини бизга етказди. Биз эса шу оқшомнинг ўзидаёқ кичкина Хаумата иситмалаб ётган кулба томон йўл олдик. Қишлоқ аҳолисининг ярми бола тепасида йиғлаб ўтирарди.

Болани Герман билан Кнут даволашга киришиши керак, қолганларимиз эса кулбага киришга уринаётган қишлоқ аҳлини ҳайдаш билан овора эдик. Ўткир пичоқ кўтариб келиб, боланинг онасидан сув қайнатиб беришни сўраганимизда аёл фарёд кўтарди. Боланинг сочини тарашлаб олиб, жароҳатини ёрдик. Йиринг шифтга қадар отилди. Талвасага тушган ороликларининг бир қанчаси кулбага бостириб кирди; уларни ҳайдаб чиқардик. Аҳвол жиддий эди. Жароҳатни тозалаб, дезинфекция қилганимиздан кейин боғлаб қўйдик ва пеницеллин билан даволашга киришдик. Икки кеча-кундуз давомида, болага, ҳар тўрт соатда пенициллин ичирдик; иситмаси ҳамон балаид, йиринг оқиши тўхтамасди. Ҳар оқшом Лос-Анжелосдаги врач билан маслаҳатлашиб турдик. Кейин боланинг иситмаси бирдан тушиди, йиринг ўрнидан қон оқа бошлади ва жароҳат бери боқди; бола жилмаяр ва оқ одамлар яшайдиган ажойиб бир оламнинг, автомобиллар, ситирлар ва қават-қават уйларнинг суратларини кўрсатишни сўрарди.

Орадан бир ҳафта ўтгач, Хаумата соҳилда бошқа болалар билан ўйнаб юрарди; аввалига бошнинг саватдек қилиб боғлаб қўйган бўлсак, кейин ечиб юришга ҳам ижозат бердик.

Жигар ранг тусдаги мухлисларимиз орасида бир печа кун яшадик. Байрам таитаналариг авжига чиқиб, янги маросимга улашиб кетди. Биз Рароианинг фахрли граждани бўлиб, полишезияча исм олишимиз керак эди. Энди мен Тераи Матеата деган ном билан қолиб кетмаслигим лозим: Таитида мени шундай аташган бўлса бордир, лекин бу ерда, улар орасида мен бу ном билан юрмаслигим шарт.

Майдон ўртасига биз учун олти курси қўйдилар. Атрофимиздан яхшироқ жойини эгаллаб олиш учун қишлоқ аҳли эртароқ йиғилган эди. Тека кўнчилик орасида кибр-ҳаво билан ўтирарди; у қадимий маросимлардан ташқари барча ишларда ҳақиқий қабила бошлиғи ўрнида эди. Лекин қадимий маросимлар бошланганда эса Тупухое раҳбарлик қиларди.

У бошловчи ашулачиларга, дўмбйрачи ва рақс раҳбар-

ларига ўғирилди, сўйилни силталаб, навбатма-навбат ҳар бирига имо қилди ва овозини кўтармасдан қисқа-қисқа буйруқ берди. Кейин у яна бизга ўғирилди ва қўққисдан ола кўзларини катта очди; жигар ранг юзида кўзининг оқи, тишлари янглиғ ярақлаб кўришди. У тугунли сўйилини кўтарди ва халтадан нўхат тўккан каби тез сўзлай кетди; у ёлғиз кексаларгина тушунадиган, унутилиб кетган қадим шевада дуо ўқий бошлади.

Кейин у Теканинг ёрдамида бизга, улар яшаётган оролга асос солган биринчи қиролнинг исми Тикароа бўлганини мана шу ясси маржон оролнинг шимолидан жанубигача, шарқдан ғарбгача одамлар тепасида ястанган осмон-фалаккача подшолик қилганини айтди. Хор, Тикароа қироли ҳақидаги қадимий балладани кўйлаб бўлгунча, Тупухое каттакоп қўлини кўкрагимга қўйди ва мени томошабинлар томонига ўғириб, менга Вароа Тикароа деб, яъни Тикароанинг руҳи деб исм қўяжанини айтди.

Қўшиқ тингач, навбат Герман билан Бенгга етди.

Каттакоп жигар ранг қўл навбатма-навбат уларнинг кўкрагига тегди ва улар Тупухое Итетахуа ва Тонакино номини олишди. Денгиз даҳшати билан жанг қилиб уларни Рароиа рифига кираверишда ўлдирган икки қадимий қаҳрамоннинг номи эди бу.

Дўмбирачи бир неча бор дўмбирани даранглатди, сонига латта боғлаган, ҳар бир қўлида найза тутган икки норғўл йигит олдинга отилиб чиқди. Тиззаларини кўкракларигача баланд кўтариб, найза учини осмонга қаратиб, бошларини гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа буриб, мақомга мос тез-тез юра бошладилар. Дўмбира товуши яна янграган чоқда эса улар баланд ирғишлардилар ва мақомга қатъий риоя қилган ҳолда, ўша афсонавий жангни, балет санъати қондаларига биноан тасвирлай бошладилар. Интермедия қисқа ва тез ўтар, қаҳрамонларнинг денгиз даҳшати билан бўлган жангини ифодаларди. Кейин қўшиқ ва маросимлар билан Торстейнга исм қўйилди; уни — шу қишлоқнинг қадимий қироли номи билан — Мароаке деб аташди. Эрик билан Кнут эса қадимги икки денгизчи ва денгиз қаҳрамонлари шарафига Тане Матаруа ва Тефанунди номини олишди. Исм қўйиш билан якунланадиган узундан-узоқ нутқ, ҳайрон қолар даражада тез ўқиларди; бундай тез ўқиш, одамларни ҳайратда қолдириш ва кўнглини очишга мўлжалланган эди.

Маросим тугади. Рароиада полинезияликлар орасида

яна оқ танли соқолдор қабила бошлиқлари пайдо бўлди. Оломон орасидан икки қатор бўлиб раққослар ва похолдан тўқилган юбка кийган, бошига пўстлоқдан тож кийган раққосалар чиқиб келди. Улар рақс тушганча келиб, бизга яқинлашдилар ва бошларидаги тожни олиб бизнинг бошимизга кийгиздилар; кейин биз шитирлаётган юбкаларни ҳам кийишга мажбур бўлдик. Сўнг байрам яна давом этди.

Бир кун кечаси гулларга кўмпилган радистларимиз Раротонгадаги радиоҳаваскори билан боғланган эди, у Таитидан бизга ахборот етказди. Бу Франциянинг Тинч океанидаги колониялари губернаторининг самимий табриги эди.

Парижнинг топширигига кўра у, «Тамара» деб номланган ҳукумат шхунасини юборган бўлиб, бу кема бизни Таитига олиб кетиши керак эди. Демак, кокос ёнғоғи мағзини олгани келадиган ва қачон келиши номаълум шхунани кутиб ўтиришимизга энди эҳтиёж йўқ. Таити француз колонияларининг маркази, ташқи олам билан доимий алоқаси бўлган ягона орол эди. Биз Таитига бориб, у ерда мунтазам қатновчи пароходга ўтириб уйимизга, ватанимизга етиб олишимиз керак эди.

Раропада байрам давом этарди. Кунлардан бир кун кечқурун океандан ғалати ўкириклар эшитилди; дозорда турганлар пальма тепасидан тушиб, кўрфазга кираверишда аллақандай кема турганини айтишди. Биз пальма ўрмони оралаб, оролнинг шамолга тескари томонидан соҳилга қараб чоидик. У ерга етгач, океanning биз «Кон-Тики»да келган тарафининг қарама-қарши томонига тикилдик. Маржон орол ва рифлар туфайли шамолдан пана бўлган жойда тўлқинлар майдороқ эди.

Океanning кўрфазга киравериш ерида кема чироқлари борлигини илғадик. Ҳаво очиқ бўлиб юлдузлар чарақларди — биз кенг икки мачтали кемани ашиқ-таниқ кўрдик. Губернаторнинг бизни олиб кетгани келган кемаси шумикан? Ундай бўлса нега кўрфазга келмаёттир?

Оролликларнинг безовталиги ошаётгани сезиларди. Кеманинг бир ёнга огганини, ағдарилиб тушиш ҳавфи борлигини энди биз ҳам ҳис этдик. Кема кўзга кўринмаган чўгиртошга тегиб, ботиб қолган эди.

Торстейн фопарни олиб сигнал берди.

— Quel bateau?¹

— «Маоае», — дея жавоб қилишди бизга.

«Маоае» ороллар орасида қатнайдиган, кокос ёнғоғи мағизи харид қиладиган кема экан. Бу кема кокос ёнғоғи мағизи ташиш учун Раронага йўл олганди. Капитан ҳам, кема командаси ҳам полинезияликлардан бўлиб, кўрфазга кириладиган ерда чўгиртош борлигини яхши билишарди. Лекин қоронгиликда оқим уларни йўлдан урган экан. Яхши ҳамки, кема оролнинг шамолга тескари тарафида бўлиб, ҳаво сокин эди. Аммо кўрфазнинг нариги тарафидаги оқимга ишониб бўлмасди. «Маоае» борган сайини оғиб борди, команда сувга қайиқ туширди. Матрослар мачта учига орқа томонига ўтиб олдилар. Қишлоқ аҳли чўзинчоқ қайиқда қирғоққа етказдилар. Ороллилар кема ағдарилиб кетмаслиги учун арқон учини кокос пальмаси поясига боғладилар. Матрослар сув кўтарилганда кўрфаз суви ҳам кўтарилиб «Маоае»ни қутқариш имконияти туғилиб қолар деган ниятда бошқа арқон олиб қайиқда пароходнинг орқа томонига ўтиб олдилар. Қишлоқ аҳли чўзинчоқ қайиқларини сувга тушириб юкларини — кокос ёнғоғи мағизини қутқаришга киришдилар. Кема бортида бу қимматбаҳо буюмдан тўқсон тоннаси бор эди. Кокос ёнғоғи мағизи тўлдирилган қоплар чайқалиб турган кемадан олиб, қирғоққа ташила бошланди.

Сув кўтарилди, лекин «Маоае» ҳамон чайқалиб, маржон рифларга урилиб тураверди ва ахирини тешилди. Тонг отганда кема аввалгидай ҳам ёмон аҳволга тушган эди. Команда ҳеч нима қилолмасди; 150 тоннали оғир кемани қайиқлар ёрдамида тортиб чўгиртошдан айрилиб олишга ҳаракат қилишнинг ўзи ортиқча эди. Лекин кема чўгиртошга урилганича ўша жойда тураверса бўлак-бўлак бўлиб кетиши муқаррар эди; агар ҳаво ўзгарса борми, шамол ҳалқа оролга суриб кетади ва парча-парча қилиб ташлайди.

«Маоае»да радио йўқ бўлган лекин бизда радио бор. Аммо Таитидан қутқариш кемасини чақиртирган тақдиримизда ҳам, то у келгунча «Маоае» парча-парча бўлиб кетарди.

Шу кунгек тушга яқин ғарб тарафда, уфқда «Тамара» кемаси кўрипти. Бу кема бизни Раронадан олиб кетиш учун юборилган бўлиб, унинг бортидагилар сол ўрнига

¹ Қандай кема? (Франц.)

чўғиртош ёнида ботиб, ёнбошлаб қолган, чайқалиб турган каттакон кеманинг икки мачтасини кўриб ҳанг-манг бўлиб қолдилар.

«Тамара»нинг бортида Туамоту ва Тубуан ороллари-нинг бошқарувчиси, француз тўраси Фредерик Анн ҳам бор. Бизни қаршилаб олиш учун Губернатор жўнатган эди уни. «Тамара» бортида француз кинооператор ва француз-радиот ҳам бўлиб, кема капитани ҳам, команда ҳам полинезияликлардан иборат эди. Анн асли француз бўлиб, Таитида туғилиб ўсган, моҳир денгизчи эди. У кемага қўмондонлик қилишни таитилк капитан ижозати билан ўз зиммасига олган, капитан эса бу хатарли сувда масъулиятдан қутулганига хурсанд бўлган эди. «Тамара» беҳисоб сув ости чўғиртошлари ва гирдоблар оралаб эпчиллик билан ўтиб бораркан, бу орада иккала кема пишқиқ-пухта арқонлар билан бир-бирига боғланди, Анн эса усталик ва чаққонлик билан хатарли ишга тутинди. Бу маҳал кўтарилиб борган сув иккала кемани ҳам маржон рифга кўтариб уришга ҳозир эди.

Ўзанидан сув кўтарилганда «Маоае» чўғиртошдан тушди ва «Тамара» уни оролнинг чуқур ерига тортиб кетди. Бахтга қарши, кеманинг тешигидан кирган сув «Маоае»ни тўлдира бошлади. Натижада уни шопилинч суратда кўрфазга, саёз жойга тортиб кетишга тўғри келди. Уч кунгача «Маоае» қишлоққа яқин ерда бутун насосларни ишга солиб, ярим чўккан ҳолда турди. Оралдаги дўстларимиз ичидан энг уста дур қидирувчилар чўян тахталар ва миҳлар билан кема тагига шўнгиб тешикларини ямадилар. Хуллас энди «Маоае» насосларини ишга солган ҳолда «Тамара» ёрдамида Таитидаги кема тузатадиган устахонага етиб олиши мумкин эди.

«Маоае» жўнаб кетишга тайёр бўлгач, Анн «Тамара»ни маржон рифлар оралаб, кўрфаздан олиб ўтиб, «Кон-Тики» оролига олиб кирди. Кема солни шатакка олди, кейин «Тамара» «Кон-Тики»ни тортиб орқага қайтди: «Маоае» эса унинг орқасидан, шундай яқин масофада сузардики, мабодо океанда трюмга тўлаётган сув насос тортиб чиқариб ташлаётганда кўра кўплик қилиб қолгудай бўлса, командани «Тамара»га чиқариб олиш имкони бўларди.

Рарона билан хайр-маъзуримиз анча қайғули бўлди. Юришга қодир бўлганларнинг деярлик ҳаммаси соҳилда эди; кема қайиғи бизни «Тамара» томон олиб кетаркан,

улар бизнинг сеvimли куй ва қўшиқларимизни ижро этишарди.

Басавлат Тупухое кичкина Хауматани етаклаб ўртада турарди. Хаумата йиғлар, қудратли қабила бошлиғининг ҳам кўзларидан ёш оқарди. Соҳилда турганларнинг барчасининг кўзида ёш эди. Лекин шунга қарамай улар, чўгиртошларга келиб урилаётган тўлқинлар шов-шувини бизга бошқа товушларни эшиттирмай қўйгунга қадар қўшиниқ айтиб, саз чалиб туришди.

Тўлқин тўсарнинг нарёғида ашула айтиб турган очиқ кўнгилли кишилар олти дўстдан айрилаётган эдилар. «Тамара» бортида жимгина турган бизлар эсак, тўлқин тўсар пальмалар ортида кўздан йўқолиб, пальмалар океан ичида гойиб бўлганда 127 дўстдан айрилган эдик. Лекин қулоғимизда ҳамон уларнинг майини куйлари янграйди:

«...Хотиротларимиз бир бўлсин, узоқ ўлкангизга жўнаб кетган чоғингизда ҳам хаёлан бирга бўлайлик. Хайрли кун!»

Тўрт кундан кейин, қаршимизда океан ўртасида, Таити ороли пайдо бўлди. Орол пальмалар буй чўзган ипга чизилган маржонларга ўхшамасди. Мовий арра тишли тоғлар осмонга буй чўзган бўлиб, бошлари гўё булутлардан чамбар таққан эди.

Яқинлашганимиз сайин мовий тоғда яшил ёнбағирлар кўзга ташлана бошлади. Жанубнинг кўм-кўк кўкатлари денгизгача ястанган қўнғир теналиклар, қизғиш қоялар билан алмашиниб кўринарди. Соҳилга етишимизга оз қолганда воҳани ва қумлоқ ортидаги соҳилни пальмалар тутганини кўрдик. Таити ороли бир вақтлар вулқон туфайли бунёд бўлган. Вулқон ўчиб, маржон полишлар океан оролини ювиб кетмасин дегандай орол атрофида мудофаа қиладиган чўгиратошлар ҳосил қилган эди.

Эрта саҳарда чўгиртошлар оралигидаги буйшдан ўтдик ва Папеэте бухтасида ҳозир бўлдик. Қаршимизда баҳайбат дарахтлар ва пальмаларнинг новдалари ортида ярмигача яширинган черков миноралари ва уйларнинг қизғиш томлари пайдо бўлди. Папеэте — Таитининг пойтахти; Океанияда французлар мулкидаги ягона шаҳар. Бу ҳукумат уйи жойлашган ҳашаматли шаҳар. Тинч океаннинг шарқий қисмидаги денгиз йўлларининг маркази эди.

Биз бухтага кирганимизда Таити аҳолиси соҳилда жонли дөвөр қабилада зич тизилишиб, бизни кутаётган эди.

Таитида янгилик шамол янглиг тез ёйилди. Ҳамма Америкадан келган *пае-паени* кўришни истарди.

«Кон-Тики»га денгиз хиёбони ёнида фахрли ўрин ажратилганди; Папестеннинг мэри бизни табриклади. Кичкинагина қизалоқ Полинезия жамияти номидан таити дала гулларидан ясалган катта гулдаста тақдим этди. Кейин бўй етган қизлар яқинимизга келиб Жануб денгизининг дур-тавҳари бўлмиш Таитига таширф буюришимиз билан табриклаб, оппоқ гуллардан ясалган хушбўй гулчамбарларни бўйнимизга осинди.

Мен, оломон орасидан таниш чеҳрани, Таитидаги тутинган отам, шу оролдаги 17 қабила бошлиғи устидан бошчилик қилган Теринероони қидирардим. У ҳам шу ерда эди. Бўйдор, савлатдор, жонли ва хушчақчақ чол, бир вақтлардаги каби илжайиб «Тераи Матеата!» деб қичқирганича оломон орасидан югуриб чиқиб келди. У анча кексайиб қолган бўлса-да, ҳамон аввалгидек, туғма қабила бошлиқларига хос савлати бор эди.

— Кеч келдинг жуда, — деди у жилмайиб, — лекин яхши хабарлар олиб келдинг. Сенинг *пае-паени* дарҳақиқат Таитига зангори осмон (тераи матеата) олиб келди, аждодларимиз бунга қаердан келганини биз биламиз эди.

Бир вақтлардаги каби, қабила бошлиғи Теринероо менга таниш бўлган Папено воҳасидаги уйда катта байрам ташкил қилди; Таити бошқа, Рарона бошқа бўлганлиги учун, илгари Таити номи берилмаганларнинг ҳаммасига қайтадан ном бериш маросими ўтказилди.

Беташиш қунлар эди; қуёш ёрқин нур сочар, енгил булутлар осмонда сузиб юрарди. Биз кўрфазда чўмилар, тоғларга тармашар, пальмалар тагидаги ўтлоқларда полинезия, рақсларига тушардик. Қунлар кетидан қунлар ўтиб, ҳафталар бунёд бўларди.

Кейин Норвегиядан радиограмма олинди. Радиограммада айтилишича, Ларс Кристенсен деган кема эгаси 4 минг тоннали «Тор I» кемасига, экспедиция қатнашчиларини олиб Америкага етказиб қўйиш учун Самоадан Таитига йўл олиш ҳақида буйруқ берган эди.

Қунлардан бир қун эрта саҳарлаб каттакон норвег пароходи Папэте бухтасига кирди. Француз ҳарбий катери «Кон-Тики»ни ҳайбатли ватандоши бортига чиқариб қўйиш учун шатакка олиб, тортиб кетди; у узун пўлат

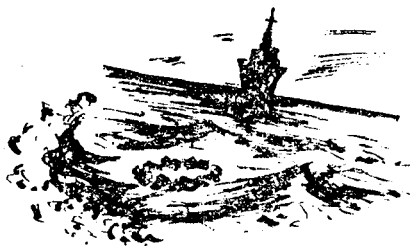
қўлини чўзиб, кичкинтой қариндошини палубасига¹ чиқарди. Пальмалар ўсган оролда сиреналарнинг гувиллаши эшитилди. Жигар ранг тусдаги ва оқ танли кишилар Папеете соҳилида уймаланишар, хайрлашув, совғалар ва гулчамбарларни тақдим қилиш учун тизиллишиб келишарарди. Биз гул тутқичлар ёнида турардик ва кетма-кет бўйинимизга тақилаётган гулчамбарлардан даҳанимизни халос қилиш учун жирафа спигари бўйинимизни чўзардик.

Шуниси борки, палубада, тўққиз бальза ёғочи ёнида турган биз олтовлон сиҳат-саломат эдик. Таптидаги кўрфазда эса, олти опшоқ гулчамбар сувда ётар, мулойим тўлқинлар эса, уларни гоҳ соҳилга суриб бориб, гоҳи орқага суриб кетарди.

ХОТИМА

«Кон-Тики»да сузиб бориб, ўтказилган экспедициянинг муваффақиятли якулланиши меннинг, халқларнинг кўчиши ҳақидаги назариямнинг тўғрилигини исбот қилолмади. Биз, жанубий америкаликларнинг бальза ёғочидан ясалган соли, ҳозирги замон олимлари шу қушгача тасаввур этмаган хусусиятларга эга эканини, тинч океани ороллари Перудан сузиб кетган тарихга қадар даврдаги кемалар етиб бора оладиган жойда эканлигини исбот қилолдик, холос. Ибтидоий одамлар очиқ океанда узоқ сафар қилишга қодир бўлганлар. Океан оша кўчпш масаласига келганда, агар шамол ва оқим йўналиши мос келиб турса, йил давомида кечаю кундуз бир маромда бўлса, масофанинг аҳамияти йўқ.

¹ «Кон-Тики» соли Осло шаҳрига етказилган. Ҳозирги кунда у Ослодаги паркларнинг бирини Ф. Нансеннинг «Фрам» номи кemasи ва археологик қазувлар пайтида топишган викингларнинг жанговар кемаси билан ёнма-ён қўйилган.

МУНДАРИЖА

1-Боб. Назария	3
2-Боб. Экспедициянинг туғилиши	16
3-Боб. Жанубий Америкада	39
4-Боб. Тинч океан бўйлаб I	68
5-Боб. Ярим йўлда	93
6-Боб. Тинч океан бўйлаб II	120
7-Боб. Жануб денгизи оролларида	154
8-Боб. Полинезияликлар орасида	184
Хотима	215

На узбекском языке

Тур Хейердал

ПУТЕШЕСТВИЯ НА «КОН-ТИКИ»

Издательство «Еш гвардия»,

Ташкент — 1978 г.

«МОЛОДАЯ ГВАРДИЯ» нашриётининг 1957 йил нашридан таржима қилинди.

Редактор Шамси Одил

Рассом Ю. Титков

Расмлар редактори Қ. Алиев

Техн. редактор Г. Аҳмаджонова

Корректор М. Орғиқова

ИБ № 266

Босмахопага берилди 12/I — 78. Босинга рухсат этилди 9/VI-1978 й. Формати 84×108¹/₃₂. Босма листи 6,75. Шартли босма листи 11,34. Нашр листи 11,9. Тиражи 15000. Шартнома 18 — 68. Заказ № 420. Баҳоси 1 с. 20 т.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босмахонаси. Тошкент область, Янгийўл. Самарқанд кўчаси, 44.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.